

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

10.

Egyszerre, egyszer

„A szélességet az ég derekán keresztül
méltán nevezhetjük tehát Napútnak”

(Fazekas Mihály)

Prágai Tamás pázmándi temetésén : Szondi Bence, Kovács Ildikó, Szondi György

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XXII. évfolyam 10. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány kiadványa. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Babics Imre** (vers),
Balázs Géza (nyelv-művelés), **Bognár Antal** (évkönyv), **Elek Szilvia** (zene),
Kovács Ildikó (szöveggondozás), **Prágai Tamás** (örökös szerkesztő) **Sebeők János** (környezet),
Szondi Bence (tördelés), **Toót-Holló Tamás** (próza), **Wenner Tibor** (művészet).
Napút-kör: **Báthori Csaba**, **Bereményi Géza**, **Csáji László Koppány**, **Doncsev Toso**,
Gráfik Imre, **Jankovics Marcell**, **Dr. Koncz Gábor**, **Radnóti Zsuzsa**,
Rakovszky Zsuzsa, **Szakolczay Lajos**, **Szörényi László** (tiszteletbeli konzulensek).
Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.
Szerkesztőség: 1136 Budapest, Pannónia u. 6.
Telefón: (1) 247-6657 • (30) 511-3762 • E-mail: szongy@gmail.com • Honlap: www.naputonline.hu
A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

Konzulensek

- Balázs Géza: A hagyományon: a mítoszi
kűszöbön, az anyanyelvi időzónán túl 3
- Báthori Csaba: A távozás képei I-II.;
A távozás képei II.; Omega-idő; Séta 9
- Bereményi Géza: Jézus újságot olvas 14
- Csáji László Koppány: Túl a genetikán
és az evolucionista modelleken;
Haza(felé); Végjáték. 16
- Csűrös Miklós: „A hülyeség és a gazság ellen”
(Szabó Dezső: Az egész látóhatár) 31
- Doncsev Toso: Ábrándozás; GombakréMLEVES;
Határvonal; Demokratikus sült csirke;
Haramiák lakomája; Erő 37
- Gráfik Imre: „Adathalászat” 41
- Hankiss Elemér: Honnan, hova? 55
- Jankovics Marcell: A Trecentótól máig. 58
- Dr. Koncz Gábor: Patak kulturális hozománya
(2007) 67
- Kosáry Domokos: Beszámoló egy könyvről. . 73
- Lászlóffy Aladár: Ballada a kulcsokról;
A testen túl; Juhász Ferencnek;
Orbán Balázs; Készenlét 77
- Lászlóffy Csaba: Krónikás ének a balkáni
hadjárat után; Költészet és játék. 85
- Osztoivits Levente: „Korona a mennyben”;
Piros pünkösdi napján; A lektor. 93
- Radnóti Zsuzsa: A nagyszabású
drámai életmű 97
- Rakovszky Zsuzsa: A Kettő és az Egy;
Avarégetés; Egy más világban 101
- Sánta Ferenc-dokumentumok 104
- Schwajda György: Egy bukás története. . . 109
- Konrad Sutarski: Napjaink apokalipszise
(Bágyoni Szabó István fordítása);
Hová rohansz, Európa?; Mit hozol idő
(Sutarski Szabolcs fordításai) 112
- Sütő András-dokumentumok 115
- Szakolczay Lajos: A megfeszített erkölce . 122
- Székely Magda: Albigen; Tél; Kórház;
Harminc; Zsoltár; Úton; Átváltozás;
Korong; Átok; A megpihenés. 128
- Szörényi László: Sasokból szarvasok 134

Szerkesztők

Bába Szilvia: A trianoni békediktátum hatása a tengeren túli magyar diaszpóra életére. . .	146
Babics Imre: Pontlíra (részletek)	150
Bognár Antal: Kulcs a Mesés éveinkhez. . .	153
Szgapmpopa: A Megvilágosodás Ékkő-füzére, a Nemes Tanítások Kívánságteljesítő Drágakövéből (Boldogh Dezső fordítása)	158
Elek Szilvia: Magyar csemlalózene a 20. században	166
Füleki Gábor: Imamalom; Ósállapot; Négy óda; Összefoglalás; Pábeszed; Repülés. . . .	175
Gosztola Gábor: Episztola; Negyven; Ki érti meg ezt a dalt; Csak	181
Hegyi Zoltán Imre: Pilinszky zárdája – gondolatok a kései életműről; Partközben; Katasztrófaturisták	185
Hegyi Botos Attila: Mennyboltok karcolatai. .	199
Kamocsay Ildikó: Regényírónők	202
Kállay Kotász Zoltán: Piros durchmars	206
Király Farkas: A végtelen meghosszabbítása. .	209
Prágai Tamás: Egy kiállítás képei; (**); Pipafüst-szobám falára; Láthatatlan testek anatómiája.	211
Sebeők János: Az utolsó írás jogán.	220
Suhai Pál: Hangkép-versek.	221
Sziklavári Károly: Arany János költeményeinek hajdani megzenésítéseiről (II.)	230
Szondi György: Tébláb: versek; Hunbolguszilánk	240
Tamási Orosz János: Ember volt mindig, volt valamikor.	247
Toót-Holló Tamás: Az örömem a titkom . . .	259
Wehner Tibor: A T-Art Alapítvány szobrászati gyűjteménye	266
Zalán Tibor: Egy elsüllyedt repülőter koordinátái; A homály boldogtalanjai; 120; Firkák a kolostorból.	271
E számunk szerzői.	280

Illusztrációk

Gosztola Gábor rajzai . . 72, 84, 100, 145, 157, ...	174, 183, 239, 265, 281

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 150.

Druzsín Ferenc: „Akár a hajdani prédikátorok...”
(Lapok Tolnai Lajos „szépirodalmi erkölcsstanából”)

MAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XXII. évfolyam 10. szám

Egyszerre, egyszer

Szárazan illannak egymás mellé most szavaim – inkább sündörülnek össze itt, Ellenhatnak eként a bűvő érzelmeknek: 1999 januárja óta a huszonkettedik évfolyam tizedik összeállításában (négy kivétellel) a folyóirat – és kicsit online-unk – valamennyi konzulense és szerkesztője: egyszerre együtt. Tizenketten már nincsenek közöttünk. Kérészemre ki-ki negyvennégyük közül alkotó- vagy kutatóterületük eredményét nyújtotta át. Örökösök, kutatók hozzájárulására is számíthattam.

Köszönöm mindegyikötöknek, hogy önzetlen munkátokkal, velünk-valóságokkal hozzájárultatok a Napút 220 tematikus számának létrehozásához, megjelenéséhez. Köszönöm, hogy együtt. Voltunk, hogy legyenek.

Bocsánat, hogy nem engedhetem tárulkozásom.

Szondi György

Balázs Géza

A hagyományon: a mítoszi küszöbön, az anyanyelvi időzónán túl

Évezredekken át a társadalmi, gazdasági, szellemi változásokat alig érzékelték az emberek. Egy nemzedéken belül többnyire az állandóság uralkodott. Napjainkban a változás a mindennapok tapasztalatává vált. Az emberiség a 20. században több területen is fordulóponthoz ért. Többek között a hagyományhoz való viszonyulásban. Hamvas Béla régóta figyelmeztet erre, visszhangtalanul. A hagyomány alapját jelentő mítoszok eltűnőben, visszaszorultak a kollektív tudatalattiba. Gál Sándor találóan ír a mítoszi küszöbről, amelyhez az ő nemzedéke az 1950-es, 1960-as érkezett el. Azóta eltelt újabb fél évszázad.

De mi is az a mítoszi küszöb Gál Sándornál?

„Ha leírom azt a mondatot, hogy: »Bal lábán sarka vett, jobb lábán szélső talpa hasított«, akkor a mai harminc-negyven éves korúak aligha tudják értelmezni ezt az egyébként színmagyar mondatot. (...) Mégpedig azért, mert az a társadalmi, gazdasági, történelmi és közösségi, de főleg anyanyelvi időzóna, amelyben az iménti (magyar) mondat mindenki számára világos és érthető volt, a huszadik század második felében lezárult.

A korábbi hagyományos gazdálkodás – annak minden tartozékával egyetemben – történelemé változott. És mindaz, ami benne egykor a létezés teljességét jelentette számunkra – úgy értem, a velem egykorúak számára –, egyszerűen felesleggé lett, elhagyható ballasztá, jobb esetben, folklorizálódván, gyűjthető, muzeális látnivalóvá »nemesedett«.

Hozzávetőleg a múlt század ötvenes és hatvanas éveinek fordulóját jelölhetném annak a MÍTOSZI KÜSZÖBNEK, amely ezt az évszázadok alatt kialakult és működő társadalmi és gazdasági rendet és rendszert múlt idejűvé tette. Ez a törésvonal jelöli – vagy jelölheti amolyan itthoni Szent András-vonalként – azt a határt, amely után egy több évszázados realitás, egével, földjével, napjával, holdjával, csillagaival együtt lassan, majd egyre gyorsulva, mitizálódott.” (Gál 2015: 54.)

Visszatérve a kiinduló mondathoz, a mai olvasók többsége nem érti már az idézett színmagyar mondatot: „Bal lábán sarka vett, jobb lábán szélső talpa hasított.” Egy testre (állat testére) írt ősi tulajdonjel megnevezése volt, a kislibák, kacsák, csirkék megjelölésére szolgált. Gál Sándor később így magyarázza:

„Néhány nappal a kislibák kikelte után nagyon fontos elvégezni való következett – a kislibák »megjelölése«. A szükség, a szokás és a hagyomány alakította ki, hogy minden házban, minden gazdaságban az »aprójószágot« – a teljes baromfállományt – megjelöljék. A kislibák, kacsák, csirkék megjelölése komoly szertartásnak számított. Azon a napon, amikor a libák megjelölését

szándékoztak elvégezni, vagy az előtte valón, egész nap akácfával tüzeltek, s az akácfahamut egy nagyobb edénybe tették. A mi »jeliünket« mondom el példának, mert sokféle változat létezett. Tehát a mi libáink tulajdonjele ez volt: bal lábán sarka vett, jobb lábán szélső talpa hasított. Ez a gyakorlatban, magyarból magyarra fordítva, azt jelentette, hogy anyám fogta a kislibát, s egy kisollóval lecsippentette a bal lábán lévő sarka-körmét, s utána bevágta – hasította – a jobb lábán lévő, szélső úszóhártyáját. Miután ez megtörtént, a vérző lábakat bemártotta az akácfa hamujába, amely ugye vérzéscsillapító és fertőtlenítőszer volt, s egyebek mellett jódot is tartalmazott. Az így megjelölt kislibák, ha már lejártak a gyöpre, s elkószáltak, más falkák közé keveredtek, e testre írt ősi jelek alapján mindig megkerültek. Szóval ez az írás ugyanúgy olvasható és értelmezhető, ahogy a sok ezer éves barlangrajzok üzenetei. Mert például egy emberalak mellett a nyitott tenyér azt jelenti: én vagyok! A dárda pedig, hogy ez az én fegyverem. A leölt vad ábrája pedig, hogy: ez az én tulajdonom. Ilyen egyszerű az egész. Csak ismerni kell ezt az évezredek óta létező írást, s használni, hogy bármikor – újra – emberi beszédé válhasson! (...) Nekünk, libapásztoroknak, egyik föladatunk volt, s mindennap, a hazahajtás előtt egybeterelni a saját falkánkat. Ami a megjelölés alapján gyorsan megtörtént.” (Gál 2015: 59.)

Ahogy ez a szokás, jelenség megszűnik, egyúttal visszaszorul nyelvi megfogalmazása is. S bár anyanyelven szólnak hozzánk ezek a szavak, mégsem értjük őket. Kilépünk az adott kor anyanyelvi időzónájából. Ugyanígy porladnak, tűnnek el történetek, mondókák, játékok, ritmusok, dallamok, mozgásformák is, voltaképpen az egész hagyomány. A hagyomány persze mindig változott, mindig porladt és mindig megújult. Azonban, ha gyorsul a változás, egy nemzedéken belül tűnik el valami, akkor megszűnik a nemzedékek közötti párbeszéd, megértés és hagyományátadás.

Illyés Gyula is hasonlóról ír a már csak kevesek által olvasott, de a magyarság történelmével, néprajzával, nyelvével, lelkiületével mélyen átitatott munkájában, a *Puszták népében* – csakhogy nála a kultúra- vagy hagyományváltás még korábbi időpontra, az 1930-as évekre tehető.

„Az a vidék például, amelyről én beszélek, nem is rég a népművészetet oly sűrű, gazdag forrásokban ontotta, akár Izland a maga gejzirjeit... Bartók, hogy én is folytatom, korszakalkotó gyűjteménye, a »Magyar Népdal« anyagának csaknem egyharmadát nálunk, Ozora mellől szedte össze, Iregen. A cselédek most kuplét énekelnek... (...) Énekelnek még népdalt is, de aki ad a műveltségre, aki fejlődni akar, az a székesfőváros románcaival fertőzi a levegőt. Ez a fejlődés útja, mondják. (...) Mi jót várunk attól a műveltségtől s annak fejlődésétől, amelynek csak távoli leheletére is elsorvad és összeomlik minden, ami igaz lelki érték? (...) Kell példát hoznom arra, hogy a világ és társadalom folyásáról a cselédek közt a nyomdatermékek több és veszélyesebb babonát terjesztettek, mint a pislogó vénasszonyok? A pusztákra a betű a tömény, nemzetközien kipróbált ostobaságokat közvetíti.” (Illyés 1969: 171–172.)

Illyés sorai kapcsán még csak annyit mondhattunk: a népi kultúrát felváltja a félnépi, városi vagy tömegkultúra. Ez a világ rendje. Azóta azonban több politikai és gazdasági rendszerváltás, mediális és informatikai fordulat következett

be. Manapság folyamatos kultúraváltásban vagyunk. Ennek a váltásnak jellemzőit és szellemi következményeit minden területen tapasztalni. A felszínen úgy találkozunk vele, mint a hagyományos, falusi, vidéki életmód átalakulása, a nyelvjárások visszaszorulása, a népköltészet, az egész folklór megszűnése, gyorsuló nyelvi (különösen szókincsbeli) változások, urbanizáció, globalizáció, sőt egyre több területen valamiféle hibridizáció.

Hoppál Mihály egy korábbi tanulmányában a *Toldi* mitológiai háttérét rekonstruálja (még csak véletlenül sem dekonstruálja). Még valószínűleg a szerző, Arany János által sem sejtett rejtett jelentésrétegekre világít rá.

A közösség *„azáltal, hogy elsajátít egy nyelvet, egyben elsajátít egy úgynevezett hiedelemrendszert és az ahhoz kapcsolódó »mitológiát« is. (...) a hiedelemrendszernek éppen az a tulajdonsága, hogy észrevétlenül hatja át az egyes ember gondolkodását. Hatása nem tudatos, mégis meghatározó erejű (például asszociációk, az önkéntelen vagy félig tudatos, meg a költői szókapcsolódások szintjén).”* Legjobb íróink, költőink *„kulturális kontextus alakjában alkották a mű cognitív környezetét, s talán mondani sem kell, hogy Aranynak mindezekről nem volt tudomása”.* (Hoppál 1980: 145–146.)

Hamvas Béla ugyanerről a hagyomány-, mítosz- és nyelvvesztésről szól a *Scientia sacra* című munkájában. A folyamatot azonban az emberiség teljes távlatában rajzolja meg. Valamikor megvolt a kapcsolat természet és ember között, ezt az ősi kapcsolatot tartalmazhatta a kezdeti, gazdag ősnyelv, valamint ezt jelzik a ránk maradt mítoszok; viszont Krisztus előtt 600 körül megszakadt a természetes kapcsolat, megszűnt az őskori világ, „a föld minden részén döntő változás” jelei mutatkoztak, és elkezdődött a történeti ember korszaka.

„A mai ember a nyelvet éppen olyan periférikusan érti, mint a világot. Az ősképek látása iránt elhomályosult szem a nyelv valóságát sem foghatja fel. A nyelv külső takaróját látni csak, s azt, ami benne van, nem érteni: átkozott kábaság.” (Hamvas 1995: I/171–172.)

Hamvas szinte mindent „fordítva” lát, mint mi. Egykor volt a teljesség, a harmónia, a gazdagság és a kiteljesedetség, nincs fejlődés, minden romlik.

„A nyelv a történeti korszakban bármennyire elromlott és bármennyire is elveszítette kapcsolatát a metafizikával, germinálisan (csírájában, BG) még őrzi a képeket, ha nincs is mód arra, hogy ezek a képek eredeti jelentésüket visszanyerjék. A történeti emberben nem az a végzetes, hogy gátlása van, hanem az, hogy gátlása van a természetes és ősi igazság felé – sajátoságos kényszer folytán éppen azt nem tudja megragadni, ami létének igazi tartalma. Ezért nem tudja megragadni az őskori képek érelmét, és ezért nem érti a képnyelvet. Viszont ezért marad számára az egész őskor zárt és tilos terület.” (Hamvas 1995: II/174.)

A hagyomány eltűnőben van, vagy már el is tűnt, holott:

„Az egyetlen kategória, amely a megértést megnyitja, a hagyomány.” (Hamvas 1996: 68.)

Petőfi és Arany még együtt élt a hagyománnyal, és tudatosan építette tovább. Bartók és Kodály a 20. században rátalálhattak még a régi stílusú magyar népdalra. Martin Györgynek és társainak sikerült feltérképeznie a hagyományos néptánc kultúrát s még éppen élő tánccházai hagyományt. Erdélyi Zsuzsannának egy jó okkal rejtőzködő szakrális folklórműfajt, az archaikus népi imádságot.

Nyomukban más művelődési területeken is történtek felfedező, leletmentő megmozdulások: a népi kultúrára építő képzőművészetben (festészetben), építészetben. S bár a tárgyi és a szellemi hagyományban még mindig lehetnek lappangó értékek, azt mindenesetre sejtjük, hogy valami véget ért. Elérkezünk, sőt már át is léptünk a mítoszi küszöbön.

De mi van a küszöbön túl?

A mediális változások leírásában Marshall McLuhan pontosan érzékeltette ezt, és találó megnevezéssel illette: világfalu:

„Az új elektronikus egymásrautaltság globális falu képében teremti újra a világot” (McLuhan 2001: 45.).

A globális falu eszmevilága is globális. Globális mítoszok, újabb angol kifejezéssel városi legendák (urban legend) és összeesküvés-elméletek (úgy is mondják: konteók < conspiracy theory) uralják. Ennek kultúráját pedig a széles, meglehetősen homogén nagyközönségnek szóló tömegkultúra jellemzi.

A folklór új változatai alakultak ki: mai, városi folklór, neofolklór, sőt internetfolklór. Szerepe és működése hasonló a hagyományos folklóréhoz, és mégsem ugyanaz. A globális mítosz hasonlít a hagyományos mítoszra, a városi legenda a szakrális, népi legendákra, a tömegkultúra is a folklórra, és az egész mégsem ugyanaz, még akkor sem, ha ugyanazt a funkciót látják el: magyarázatokat adnak, szórakoztatnak. Azért nem ugyanazok, mert nem szervesen épültek tovább, és nincs valódi közösségük.

A legnagyobb különbség a szellemi világnak a lehorgonyzásában van. Abban, hogy a szellemi világ mennyiben kapcsolódik a közösség hagyományaihoz, és valóban a közösség cselekvő együttműködése szerint él-e és alakul. Az ember közösségi lény, sőt kisközösségi lény. Csak egy kiismerhető szabályrendszerben, adott, beleszületett vagy beletanult közösségben érzi jól magát. A (kis)közösség támaszt, biztonságot jelent. A közösség kultúrája az, ami meghatározza gondolkodásmódját. Ha a közösség felbomlik, megszűnik, avagy esetleg ki sem alakul, akkor az ember támasz nélkül marad. A közösségek felbomlásának következményei a lelki és társadalmi zavarok, megpróbáltatások, konfliktusok, sőt betegségek. Konrad Lorenz érzékeltette ezt, és az emberiség általa felsorolt nyolc halálos bűne egyikekének tekinti a tradíciók (hagyományok) lerombolását. Merthogy először is van a természetes kultúra:

„A természetes kultúrával rendelkező ember legmélyebb lényéből fakad, hogy csak egy kultúrában és kultúrával találhat megfelelő azonosulást.” (Lorenz 1994: 103.)

De a felgyorsult változás („fejlődés”) ezt negligálja:

„Az a fejlődési ütem, amit a kultúrára saját gyermeke, a technológia kényszerít rá, azzal a következménnyel jár, hogy a fiatalság joggal nevezi elavultnak az aktív generációnak még birtokában levő örökölt ismeretanyag jelentős részét is.” (Lorenz 1994: 97.)

A megértési nehézségből (az anyanyelvi időzónán való túllépésből) következik az azonosulás lehetetlensége; ami pedig az adott kultúra (kulturális közeg, környezet) fölszámolásához vezet:

„Egy bizonyos ponton a fiatal generáció már nem képes arra, hogy kulturális értelemben az idősebbeket megértse, s arra még kevésbé, hogy azonosuljon vele.” (Lorenz 1994: 138–139.)

És akkor már nincs menekvés; a kultúra felszámolható, „kioltható”:

„Nagyon nehéz lesz megértetni velük, hogy mindaz, ami a kulturális fejlődés során keletkezett, az ugyanolyan pótolhatatlan és csodálatra méltó, mint az, ami a törzsfejlődés folyamán jött létre, nehéz lesz velük megértetni, hogy a kultúra kioltható, akár egy gyertyaláng.” (Lorenz 1994: 105.)

Globális kultúra és globális közösség csak elméletben létezik. A globális mítoszok csak elméletben helyettesítik a kisközösség mítoszait. A közösség szervesen elsajátított mitológiáján túl csak kvázi-mítosz, mítospótlék van: vegyes, kevert, leegyszerűsített, nem lehorgonyzó és a létezés értelméhez, létünk megértéséhez nem kapcsolódó tartalommal.

A kultúraátalakulás új kulturális elemek kialakításával és elsajátításával és kultúravesztéssel jár együtt. A formálódó globális és hibridkultúrák – hiszen tömegek fogyasztják – nyilván jelentenek valamilyen felszínes érzelmi azonosulást, azonban már nem őrzik kapcsolatukat a hagyománnyal, így csak rövid távon működhetnek, pusztulásra vannak ítélve, s ha pusztulnak, magukkal rántják magát az embert is.

Ez az egyenkultúra, egysíkúság, vagy másként: hibriditás veszélyezteti az ember személyiségét. Konrad Lorenz az emberiséget fenyegető halálos bűnök közé sorolja az emberek dogmatizálását is:

„Az emberiség egyre jobban dogmatizálható. Az azonos csoportkultúrákban egyesülő emberek számának növekedése, a közvéleményt befolyásoló tömegtájékoztatási technika tökéletesedése a nézetek uniformizálásához vezet a történelem folyamán még sohasem tapasztalt mértékben.” (Lorenz 1994: 139.)

Most még csak azt tapasztaljuk, hogy gyors, gyorsuló kulturális, s benne nyelvi váltások vannak. A nyelvhasználatban értelmezési problémákkal találkozunk. Mondják, hogy nehéz olvasni Jókait, nem érdekes a *Toldi*, de már *A Pál utcai fiúk*, sőt a *Tüskevár* sem. Egyes tanárok is beállnak a kórusba: korszerűsíteni, a mához kell közelíteni a kötelező irodalmat. Egy hatalmas magyar nyelvkincs kezd el archaizálódni, s ha nem állítjuk meg a folyamatot, kiveszni. S mi van a helyén? Egy globális, nemzetközi, jelentésstanilag, stilisztikailag egyszerűsödött szókincs vegyületes (hibrid) kifejezőkészséggel. Ahogy azt Hamvas nyolcvan évvel ezelőtt leírta. A szellemi kultúrában egy visszaszoruló magyar folklórkincs és irodalom áll vesztesre egy nemzetközi, egyszerű kódú, hagyománytalan tömegkultúrával.

Véssük emlékezetünkbe: a hagyományon, a mítoszi küszöbön, az anyanyelvi időzónán túl ismeretlen törvényszerűségek szerint működő világ van.

Mítoszaink már elvesztek, vagy elveszőben, alig rekonstruálhatóak. A mítoszi küszöböt már sokszorosan átléptük. Az anyanyelvi időzónánkban az ugrás most következik be. Tapasztaljuk, hogy olykor a nemzedékek már alig vagy nem értik egymást. A magyarság állami, területi széttagolódása további identifikációs és kommunikációs nehézségeket okoz. Mindennapi tapasztalatunk a történelmi tudás és tudat elsatnyulása, az érdektelenség, végső soron a felejtés. Új típusú szellemi és tárgyi kultúra jön létre, másfajta ember, másfajta magyarság alakul.

Gál Sándor pesszimista, de áthatja az „írástudók felelőssége”, ahogy néhányunkat. Igyekszünk figyelmeztetni, tenni, ameddig lehet:

„Amit az ember úgy őriz magában, hogy szinte nem is tud róla, s amit úgy fogalmaz a papírra, mintha évszázadok testamentumát rögzítené, úgy tűnik fel előttem, hogy ennek következtében válhat – válik – láthatóvá az az EGÉSZ, amely valahányunk belső, elorozhatatlan szülőföldje, MÍTOSZ, ami egyszeri, oszthatatlan, s egyben felbecsülhetetlen értékű tulajdonunk.” (Gál 2015: 54.)

Hamvas a tőle egyébként idegen iróniával tekint a hagyományvesztésből fakadó kulturális hanyatlásra:

„Ma lehanyagló kultúrában élünk. Nagy baj nincs. Mert ha az egyik kultúra elpusztul, utána rögtön keletkezik másik. Válságok idején, mint tapasztaljuk, vannak megrázkódtatások, de jön az új, mint tél után a tavasz és éjszaka után hajnal. E kellemességnek még a komolyabbak is felülnek, mert valóban alig van bódítóbb, mint arra gondolni, hogy semmit sem kell tenni, főként nem kell aggódni, hiszen a halódó kultúrából automatikusan vadonatúj és friss születik, és veszély nincs. (...) A szellemi restségnek ez a tüneményes téveszméje dogma lett. A kultúra az a fogalom, amely a válság terheit az ember válláról ledisputálja. A tudomány tevékenységének jellegzetes példája, amely kedvét leli olyan gondolatokban, amelyen remekül lehet szundikálni.” (Hamvas 1996: 69–70).

Ébresztő!

Irodalom

- Gál Sándor, 2015. A mítoszi küszöb. Agria, 2015/ősz, 54–63. Később önálló kötetében is megjelent: *Nincs harmadik lehetőség*. Szerk.: Molnár Katalin, Obec Búc/Búcs Község [2017]
- Hamvas Béla 1995. *Scientia sacra I.* Medio, Szentendre.
- Hamvas Béla 1995. *Scientia sacra II.* Medio, Szentendre.
- Hamvas Béla 1996. *Scientia sacra III.* Medio, Szentendre.
- Hoppál Mihály, 1981. A Toldi mitológiai háttere. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1981/2., 131–149. Első közlés: Új Írás, 1980, 68–101.
- Illyés Gyula, 1969. *Puszták népe*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Lorenz, Konrad, 1994. *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Ikva, Budapest, 1994.
- McLuhan, Marshall, 2001, *A Gutenberg-galaxis*. Trezor, Budapest.

Báthori Csaba

A távozás képei I.

Vagy legyek madár, legyünk többen!
Könyörgés keleti körökben,
szárazon, vízen, levegőben
ráfér, míg kiströptére döbben

az ember. Hm. Keserű, részeg,
mire a test- és lélekrészek
felfogják, mi az égi részlet
s mi a meddő öntekérészet.

Érzelmekkel nem jutsz a mennybe.
Jobb, ha maratva, szétszerelve,
takarékra vagy téliesre
állítva érsz a légmezőkre,

az édes kő- és víznemű semmit
harapva, a soha-és-mindig
álomba, hol még az is tisztít,
hogyan alig szólsz egy napsütésnyit,

vagy épp az űrben látva mélyet
megsejted, itt rólad beszélnek
szépet és félszeg szörnyűséget
a messze benned hangzó lények.

Mert madár lehetsz februárban,
örömré, fájdalomra váltan,
a repülés gyönyörű számtan:
a csodákban viaskodás van.

Semmiben kell mindenütt lenni,
nem ősemberként egyre törni.
Minden bajjal felfele törni.
Nagy hivatás tűntön születni,

még mielőtt elpiszkolódnak
a hajnali dolgok, s lesorvad
ki-ki a földről. Mást se hagyhat,
csak pár képet s élőhalottat.

A távozás képei II.

A sötétség csak egészben mutatja,
hogymi a nappal haszna.

Csak nemlétünknek hozza el az álom,
mihelyt világ.

De egyetlen éjszakáért sem adnám,
mihelyt nappalonta vár rám.

Égért és földért soha nem cserélném
boldogságom, szerencsém,

még ha a kínörömök közt a semmi
hívna is halni, hültni.

Mindenséggem az aljban megtalálom:
létem csak félvilágom.

Képzelt súlyom és való könnyűségem
méri egy igen, egy nem.

A világ mindig az igenen múlik,
szívtől a szíven túl.

És legtágasabb éppen a szegélyén,
örök a semmi mélyén.

Omega-ídő

Furcsa ültőmben énekelnem.
A csendben.
Porhanyós sötétben keresni testem.
Hólyagos szemmel és esetlen.
A csendben.
Magasan látszanom, majd elsüllyednem.
A nagy nem
csupán lenni segít, nem emelkednem.
A csendben
sincs több, mint egy cinege-szemben.
Medret keresve üresebben
telik türelmem.
Csendben, szállni szálló falevelekben
közeledtem
a földhöz, hogy az itt lenn
nyugalmam fejében ébren
tartott dolgok ragyogjanak a levegőben.
A csendben.
A csendben.
Megjártam, hogy a földre jöttem. Ámen.

Séta

I

Céltalan járás, mint a kutyák görbe tánca,
vagy a becsicscent gyámoltalan venyigeteste,
így kezdődik a séta, még üres ábra az utca,
s olyan véletlen a föld, mint mikor megszülettünk.

Ferde az ember, mint a földhöz nyomott fű,
de lassan megnő a többiekkel, és olyan nagy
útja közepén, hogy ágaskodik egyre több fejével,
s a sárga házaknál már kilátszik a nyájból, mint a számár.

Egyre több pillangó kapaszkodik hajába, szemébe,
egyre több hold vezeti, egész hold-szakok sokasággal,
kicsattan és visszasorvad magába, csikó és félelem,
a tömegben nyújtózkodik, mint szalonnabőr a tűzben.

Van korszak, hogy az ember lába térdig jár a földben,
van korszak, hogy órákig el sem válik a széltől,
van, hogy csak a talp csókizma vagy a lábak tévedése
vezérli, vagy a vág, rózsakehelybe nézni majd a hársnál.

A parti bokrokban nyulak makognak, seregélyszőrű
szürke kancák, egészen a csúcsig kivirágzott ökörfarkkórók,
üstökös felhők kék szőke ökör színben és alakban, –
vigyázni kell a füvek zajára, mint a gyertyalángra ekkor.

Most fogannak a gombostűfejek és a halandó pillangók,
most kell utolérni a holtakat egyre üresebb életünkkel,
most kell megtalálni az utolsó métereken a forrást,
most kell a harag pereméről visszahozni egy megölt szót.

Nem elég sodródni a hold koptatta, barna földön,
nem elég kimerülni egy édeset ígérő látomásban,
nem elég a fájdalom tökélyét hordozni magunkban,
bölcsnek is kell lenni a fujtogató félelemben.

Mocskos a siralom, ha egyedüli a siralom.
Egyedül sincs, aki nem számol sokakat magában.
Nem csak embernek, hanem halottnak is születünk,
és nem csak halottként lehetünk emberek.

II

Szeretem a lépteket a képzelt léptek előtt,
szeretem a pázsitot, az álmat és az édesvizeket,
kilenc kimondhatatlan dallamot sodródva sötétben,
és mindig ugyanazt a partot az égi folyóval.

Cseppek ezüst dobjai peregnek sziget és szárazföld
között, de ha némaságra vált, akkor megérted a folyót:
itt vagy még a kövek és gyökerek fölött, és épp a
félcsendből hallhatod, milyen kevés szeráf dúdolgat.

A rozsdás kék hidaknál kiderülhet, hogy már halott
vagy, és szived a nagy husáng legény csak a feledéssel
virágzik. De ez az az óra, amikor föld alól kell kiszállni
magasra, és céltalanul gyülekezni, mint a rideg sirályok.

A félelem és félni a félelemtől egy és ugyanaz,
a fény is útvesztő, hát még a magány és a sötétség...
és a felhők vékonyka gallyból összetűzött magasán
is nyílnak szakadék vagy reménység vagy bolyongás.

Mindenki látja, hogy még élek, vagy nem dugtam el
halálom, hogy nem vagyok utolsó a számadáson,
hogy jártomban elbírom a törekeny és titoktalan
világot, és megértem, fától fáig haladva megértem:

minden csend a mennyen a pokolba vezet.
És ahogy egyre többen tolongnak, az a pokol,
ahogyan egyre többen hengegnek nyíltan a semmivel,
az a pokol, s ahogy tíz évig semmire nem kerül sor.

Túlélek, de üres vagyok az isten városában naponta.
Eggyé válok pőreségben az egész emberiséggel, s hogy
semmim nincs, senkinek se szólok, de beszélnem kell
a némákkal, akik remekművet faragnak a hallgatásból.

Így megyek, csak ilyen gondolatok közt férek el saját
szívemben. A föld mindenkinek föld, mindegy, hogy lefele
vagy felfele menekül. Látom, a holtak ellen fog össze
felejtés, kín és játék. De hogy vagy, az megér néhány lépést.

Bereményi Géza

Jézus újságot olvas

Új volt minden a világban, mert gyerek voltam. A fazék fényesre súrolva állt a tűzhelyen, a sámlira fellépve pirosában magamat láttam tükröződni. Borulni kezdett a sámlí. Elestem. Felálltam. Körbejártam a lakásban, amelyet nemrég rám zártak a felnőttek, hogy elfussanak a dolguk után. És bent a szobában megint csak a saját képembe ütköztem a padlóig ereszkedő tükörben. Hosszan összenéztem vele. Akkor kezdődött. Az arcom egyszer csak pirosra változott, a szemem nagy lett és ragyogó. Ez tetszett nekem. Majd idegen erők jelentkeztek. Öklendeznem kellett, hajlonganom, és amikor fel-fel tudtam egyenesedni, ugató köhögés tört rám, és legörnyedtem, rohanni kezdett felém a padló. Puhán estem el. Rábíztam magam.

Különböző helyekről felnőttek bukkantak elő, aggódva futkároztak körülöttem. Értettem a szavakat. Azt, hogy a beteg gyerekek vagyok. Semmin sem csodálkoztam.

Mondták egymásnak, kórházba visznek, amikor elnyelt minket egy nagy épület, majd elgurítottak engem kisebb és piros kőházak között, egy fehér ágyon. Sikerült félrefordítanom a fejemet, oldalt úsztak el a képek. Jól rájuk bíztam magamat. Tovább ismerkedtem a világgal. Sötétség ereszkedett rám akadozva, neki is engedelmeskedtem. Még az történt velem, hogy feltettek valahová, ami magasan volt. Valami egyenes polcra. Sokáig lehettem ott a sötétség mélyén, mert csontsoványan ébredtem magamra.

Akkor már fehér ágynemű vett körül, vaságyban voltam, szűk szo-

bában, a felnőttek az ajtóba illesztett üveglap mögül néztek be rám. Négyen szorongtak ott, mindegyik sírt, nem tudták, hogy értem a szavaikat. Azt mondták egymásnak, már nem ismerem meg őket, és ebben igazuk volt. Azt is mondták, biztosan meg fogok halni. Rámózdítottam a szememet a takaróra. Egyedül a kezemről tudtam, hogy az enyém. Annyira vékony lett a kezem, fel sem emelhettem a pokrócról, csak a hüvelykujjamat tudtam félrehúzni valamennyire, egészen addig, hogy a tövében kifeszüljön egy bőrrödő, amely átlátszó volt és lila. Ezután a másik kezem irányába fordítottam a szememet. Azt a tenyeremet feljebb tudtam húzni. Volt benne valami. Rövidesen elaludtam.

Felébredtem valamikor máskor. Volt valami a kezemben, amit előzőleg beletett valaki. Felhúztam a lábamat, a két térdem felemelkedett, egy kép került a szemem elé, ami a kezemben volt. Világos színű ember nézett a szemembe, lelógó haja körül fényes körtányér. Addig figyeltük egymást, míg haza nem vittek a kórházból, vissza abba a szobába, ahol előzőleg életben voltam. Ott is ágyban feküdtem. Egy asszony magasodott fölém, vizsgálgatott, közben fekete fejkendőt csomózott az álla alá. Azt mondta, hogy ő a nagyanyám, és sírva fakadt, mikor mindkettőnk számára kiderült, hogy elfelejtettem beszélni. Ezután gondjaiba vett engem az az asszony. Velem maradt nappal, mellettem aludt éjszaka. A fülembe sugdosott, hogy nézzem csak a kezemben lévő képet. Azt mondta, lám csak, erősödöm, és

ezt Jézusnak köszönhetem, ő az, aki visszanéz ránk. Az asszony óhózzá imádkozott, adjon erőt nekem, és ő meghallgatta őt. Mert, nézzem csak, erő sugárzik Jézusból, és fényesség. Egyik este közös takaró alatt egy példát is mondott erre a sötétségben az asszony.

Hogy volt egyszer réges-régen egy nagybeteg nő. És gyógyulást remélve Jézustól belement a rajongók tömegébe, a közelébe furakodott, de nem merte megszólítani őt. Csak nézte, hogy a gyógyítója előtte elhalad, és hátul a köntöséről négy kék színű bojt csügg alá. Az írástudók jele. És az a nagybeteg vérzéses asszony félelmében csak futólag merte megérinteni a libegő bojtok egyikét. De Jézusnak ez is elég volt. Megtorpant, és hangos szóval azt kérdezte, ki nyúlt hozzá. Ugyanis megéreztte, hogy valami kiszállt belőle, mert neki még a köntöse bojtjai is erővel voltak tele. Gyógyító erővel, aminek én az életemet köszönhetem, mondta az ágyban mellettem az asszony.

Nyár volt, nyitva állt ablak, konyhaajtó. Nagyanyám kenyérért ment. Az ágyban vártam valamire, nagyon világos volt.

A konyhán keresztül bejött a szobába egy ember, fehér inget viselt,

kék nadrágot, amelynek az egyik száján a szerelőzsebből egy összehajtogatott újság állt ki. Nagyanyámat kereste. Azonnal tudtam, hogy ő az. Beszélni kezdtem hozzá. Mondtam, nagyanyám kenyérért van, mindjárt jön. Ekkor ő leült egy székre azzal, hogy megvárja, vette az újságot, zörögve szétrántotta, olvasni kezdte. Az erejét érezve beszélni akartam hozzá, de nem találtam szavakat. A nyakán hátul világosszőke hosszú pihék meredeztek. Időnként rám nézett az újság fölött.

Azt mondta, motorral jött Jászberényből, és hamarosan vissza kell térnie oda. Szemének hatására én felültem az ágyban, aztán a padlóra léptem. Odamentem a közelébe. Összeszezsapta, eltette az újságot. Felállt. Lenézett rám. Én egyre csak gyógyultam, erősödtem az ő erejének közelében, még az ágy támláját is elengedte a kezem.

Neki most már mennie kell. Nagyanyámnak azt üzeni, örül, hogy életben talált engem. Elment.

A következő az volt, hogy mezítláb álltam a padlón, amikor a kendős asszony visszaérkezett. Magasan fölém jött, felkapott, az ágyba vitt.

Azóta is élek.

Az elegánsnak mondott lapkiállítás, az arculat – a borítótól az oldalszerkezeten át a betűkiválasztásig – Gosztola Gábor munkája. Sokat alakítgatott rajta, míg hamar a mostani küllemig jutottunk.

Költő volt és képzőművész – műhelyünk mindkét alkotóterületét egy-egy szép albummal tisztelte meg. Különleges összeállításunk illusztrációit tőle kölcsönöztük.

Csáji László Koppány

Túl a genetikán és az evolucionista modelleken

A korai magyarság népességtörténeti vázlata
(tölcsérek, sziták és buborékok)

I. rész. A Napút szlogenje a népességtörténeti kutatásokra is illik: „egyedül együtt jobb”. Kik vagyunk? Honnan jöttünk? Hová megyünk? Ezekre a kérdésekre sokan sokféleképpen keresik a választ, de korunkban az őstörténeti válaszlehetőségek (és így az érdeklődés) szerepe ismét megnőtt. Sok egyéb mellett ennek egyik oka, hogy „a genetika” (pontosabban: a populáció- és a filogenetika) szakmai és politikai zászlóvivői követelnek maguknak vezető szerepet a korábbi élmezőny, a nyelvészet, történettudomány és régészet triumvirátusát leváltani kívánva. Nem túl erős szó az, hogy „leváltani”, hiszen a genetikai adatok társadalomtörténeti értelmezésébe társadalomtudósok és a történeti tudományok művelői szinte soha sincsenek bevonva, a genetika mintegy készen szállítja nekik az eredményeket. Ez kölcsönös frusztrációt okoz, ami reményeim szerint csupán gyermekbetegség, de kezeléséhez szükségesnek tartottam, hogy a tudományos prózában írt publikációim mellett olvasmányosabb, közérthetőbb esszé-stílusban is megnyilatkozzak e témáról. Nem az a célom, hogy „a genetikát” hiteltelenítsem, sem az, hogy valami gyökeresen újat mondjak róla vagy a magyarság eredetéről. Egyszerűen elmesélem, hogy a szociálanropológia etnicitáskutatásának tanulságai alapján hogyan látom a magyarok népességtörténetének elmúlt évezredeit, gyökerrendszerét, vagy legalábbis azt, hogy milyen szempontokat kellene megfontolnunk akkor, amikor régészeti leleteket, történeti forrásokat, genetikai vagy nyelvtörténeti adatokat próbálunk értelmezni, népességtörténeti olvasatot adni általuk.

Bizonyos szempontból egy nép történeti útja hasonlatos egy folyóhoz: csak környezetével együtt képzelhető el. Nincsen folyó part nélkül. A folyó magával ragad földet, fát, kavicsokat, de fokozatosan le is rak ezekből, kölcsönhatásban áll környezetével. Vizét kimerhetik öntözésre, tározókba, beleszivároghat az anyaföldbe, de közben befogad újabb és újabb patakokat, folyókat, és nem enyészik. Képzeljünk el egy folyamat az időben, melynek folyton változó habjai látszólag ugyanazt a víztükröt alkotják. Fodrai az egyes emberek, családok, falvak életének eseményei, partja pedig a hömpölygő idő. Ahogyan a folyó beleveszhet a sivatagba, beletorkolhat egy még nagyobb folyóba, a népek is odaadhatják vizüket és megváltoztathatják nevüket valamely nagyobb áradatba érve. A folyó egyszerre ugyanaz és egyszerre más mindenhol: a szélén, ahol iszapot rak, a közepén, ahol örvénylik, a kezdeti forrás-tisztaság, a torkolat gigászi szélessége ugyanaz is, meg nem is. Herakleitoszsal szólva, sohasem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba. Mégis elnevezzük és tiszteljük őket: emez

a Duna, a Tisza, vagy éppen a Volga, a Tobol. Nevük keretet ad nekik. Lehet kegyetlen szárazság, mikor vizük elszivárog, a maradék is épp csak csordogál, vagy áradás ideje, amikor kitörnek medrükből, és magukba mosnak mindent, mi eléjük kerül, a folyó attól még ugyanaz.

Más szempontból egy nép történeti útja hasonlatos lehet az énekhez, amely összecsendül másokéval, és együtt zeng egy ideig, a szitához, amely részecskéket ereszt ki és be – vagy épp a gulyásleveshez, amelybe belefő sok-sokféle hús, zöldség, fűszer, hogy aztán eggyé válva alkosson gazdag egészet. Mint minden metafora, a folyó, a tölcsér, a szita képi világa révén láttat valamit, amit az elvont társadalomtudományi fogalmak csak hosszás körülírásokkal próbálnak megragadni; rávilágít egy-egy fontos mozzanatra, egyszerre találó, de sántít is. Amikor elődeinkről töprengek, sokszor próbálom elképzelni (metaforikusan) az elvont, tudományos fogalmakat: például a kultúrát, a társadalmat, a beolvadást, a kisebbségi létet, a diffúziót, a kölcsönhatást és az önazonosságot. Nyilvánvalóan sokat lehet és kell is ezekről gondolkodnunk tudományos körökben, példákkal, érvekkel és ellenérvekkel megvilágítva elképzeléseinket, de ezek a gondolatok meddők maradnak, ha nem tudjuk az embereknek láttatni, érthetően elmagyarázni, miről is van szó.

A közérthetőség kedvéért – hasonlóan a Magyar Tudományos Akadémián 2012-ben létrehozott Magyar Őstörténeti Témacsoport a Helikon Kiadónál megjelentetett hatkötetes honfoglalás-könyvsorozatának koncepciójához – úgy döntöttem, hogy ebben az írásomban lábjegyzetek és bőséges szakirodalmi hivatkozások nélkül, olvasmányosan és közérthetően kísérem meg összefoglalni azt, hogy az elmúlt másfél-két évtizedben milyen kép alakult ki bennem a népek kölcsönhatásáról, etnikai folyamatairól. (Szakirodalmat más írásaimban bőségesen találhat az olvasó.) Mivel e kép legalább annyira művészi intuíciókból táplálkozik, mint amennyire tudományos alapokra épül, kérem, hogy bocsássák meg nekem a néha leegyszerűsítő fogalmazást és a metaforákat (pl. tölcsér, szita, buborék, két folyó-jelenség stb.). Elképzelésem főbb elemeit, lényegét, és nem részleteit szeretném láttatni általuk.

A kultúrák, nyelvek, népek történetiségének lehetséges modelljei.

A társadalom a történeti és társadalomtudományok felé kialakulásuktól fogva olyan elvárást támaszt, hogy adjanak választ a kortárs nagyközönségben felmerülő kérdésekre is (tehát ne csak saját elefántcsonttornyaikban dolgozzanak), többek között az etnicitás történeti megjelenéseire és a történeti források, régészeti kutatások etnikai olvasatára. Thomas Hylland Eriksen szerint a történeti tudományok az eredetmítoszok szerepét töltik be korunkban, tehát a nagyközönségnek íródhatnak. Amikor saját elképzelésemet ábrázolni akartam, el kellett döntenem, hogy van-e olyan modell, amely megfelelően láttatja azt a bonyolult folyamatot, amelyben szerepel az idő, a népességszám, a beolvadások és néprészek kiválása is. A modellek a vizualitás és az absztrakció eszközével egy-egy tudományos elképzelést segítenek megérteni, továbbá – optimális esetben – újabb, árnyaltabb kérdések feltételéhez segítenek hozzá. Milyen modellekben gondolkodtak eddig az egyes tudományágak? A következőkben azt ismertetem, hogy miért nem tartottam megfelelőnek a nyelvi családfa-modellt, az időtényezőt nem láttató szociológiai modelleket (pl. korfát), a régészeti kul-

túrák időrendi táblázatait, továbbá a populáció- és filogenetikai ábrákat, vagy az úgynevezett ethnosz-elmélet modelljét sem.

Az egyik legközismertebb modell az összehasonlító és történeti nyelvészet nyelvi családfa-modellje. A nyelvek szétválásának feltételezéséből indul ki; a családfa – nevéből is következően – szétágazó faként láttatja az egyes régebbi, közösnek gondolt (alap)nyelvekből eredő újabb és újabb, későbbi nyelveket, így egyre közelebb érve a maiakhoz, amelyek az ágak végén függenek. Komoly kritikák fogalmazódtak meg e modellel szemben. Egyrészt semmi sem támasztja alá, hogy ezer, kétezer vagy ötezer évvel ezelőtt valóban a nyelvek mai számánál sokkal kevesebb, csupán néhány nyelvet beszéltek volna, még hozzá irdatlan nagy területen a mainál jóval ritkábban lakó embertömegek. Ezt a feltételezést a történeti források nem támogatják. Ha Tacitust vagy Hérodotoszt olvassuk, a kétezer vagy két és fél ezer évvel ezelőtti Európában úgy tűnik, hogy sokkal több nép élt, és valószínűleg legalább annyi, ha nem még több nyelvet is beszéltek, mint manapság. (Igaz, néha nehéz eldönteni, hogy mi számít egy nyelvnek, mi csak dialektusnak.) A nyelvek történetét és más nyelvekkel fennálló kapcsolatait nem szabad összetéveszteni az ezt beszélő nép történetével. Gondoljunk csak arra, hogy milyen sok magyar beszél románul, de nem érzi magát románnak, milyen sokan beszélnek angolul, és korántsem tekinthetők egy népnak, milyen sok nyelvet beszélhet egy-egy ember, de önazonossága nem feltétlenül az általa beszélt nyelvek szerint épül fel. Sőt, néhányan már alig-alig beszélnek annak a népnak a nyelvét, amelyhez tartozónak tekintik magukat: példaként most csak az íreket, skótokat, latin-amerikai spanyol anyanyelvűvé lett őslakosokat említem. Ráadásul a nyelvek kölcsönhatása nem csupán „családfákon” belül, hanem lokális és más társadalmi kapcsolatok mentén is zajlik, így a családfákon átívelő kapcsolatok jönnek létre. Az egyirányú szétágazás fa-modellje ezt nem tudja megmutatni. A nyelvészeti családfa-modell tehát alkalmatlan volt számomra, hogy elképzelésemet láttassa.

Egy másik lehetséges út a genetikai adatok alapján, populáció- és filogenetikai adatokból felépülő, a genetikai mutációkra alapozott leszármazási összetételek „vonalkódja” alapján levezethetőségi vagy távolsági ágrajzokat, illetve körábrákat készíteni. Ezek mind arra a biológiai felismerésre épülnek, hogy apai (kizárólagosan apáról fiúra) vagy anyai ágon (tehát kizárólagosan anyától gyermekére) egyes génmutációk hosszú ideig öröklődnek. Természetesen olyan mutációk alkalmasak ilyen „apai” vagy „anyai” vonalak vizsgálatára, amelyek nagyon ritkák. (A genetika nagyvonalúan eltekint attól, hogy nem feltétlenül csak apai vagy csak anyai leszármazás szerint alakulnak az embercsoportok.) A csontokból, illetve a jelenleg élők nyálából, véréből stb. kimutatható, óriási számú mintát szereztek be (bár van, amelyik néptől alig, másoktól pedig elképesztő mennyiségűt). A genetikusok azt vizsgálják, hogy a népekben vagy más embercsoportokban (helyi, kistérségi, vallási, nyelvi, kulturális vagy más csoportosítás szerint) a különböző „mutációk” milyen arányban fordulnak elő. Egy mutációból sok esetben levezethető a további al-mutációk egész sora, így több ezer éves leszármazási vonulatok jönnek létre (ezek az úgynevezett *haplocsoportok*). Ez a felismerés nagyon hamar olyan reményt ébresztett a laikusokban, hogy a genetika talán alkalmas lesz népek rokonságának feltárására. A népek rokonsága meglehetősen nehezen meghatározható fogalom, és

a genetika nem is „népekben”, hanem úgynevezett „populációkban” gondolkozik, tehát tudományos alapon nyugvó elvek szerint elrendezett embercsoportokban. Hamar kiderült, hogy nincsen a világon talán egyetlen olyan nép sem, amelyik „tisztán” egyetlen haplocsoportba tartozó mintákat produkált volna a kutatások során.

Zavarba ejtően sokfelé irányultak azok az összetevők, amelyeket egy-egy nép körében feltártak, és nemigen volt egyetlen olyan haplocsoport sem, amely pusztán egyetlen néphez vagy akár nyelvcsaládhoz kötődne. Ha a minket érdeklő magyar genetikai mintákról beszélünk, azok egyrészt nagyon kis átfedést mutattak a honfoglalás kori csontleletekből kimutatott mutációs elrendeződéssel, másrészt pedig az egyes összetevők a legkülönbözőbb népek körében is megtalálhatók, főleg a szomszédainkban persze, de az írektől a hantikon, manysikon és a törökségi népeken át a lengyelekig, románokig, közel-keleti népekig. (Néhányan azt az abszurd következtetést vonták le ebből, hogy a mai magyarság nem rokona saját őseinek.) Sokan nem csodálkoztak azon, hogy amennyiben térképen ábrázolnánk az egyes haplocsoportokat adó mintákat (tehát egyénenként külön-külön térképen bejelölnénk őket), nem lenne olyan genetikus, aki akár csak megközelítő pontossággal is meg tudná mondani valakiről a génmintája alapján, hogy milyen etnikai identitása van, mely néphez tartozik, milyen nyelven beszél. Ha csoportokat nézünk, az egyre többféle mintázat területenként is igen eltérő „körábrákat” és elrendeződést mutat egy-egy népen belül (tehát például a Kunság és a Székelyföld lakosságának génmintája más arányokban tartalmazna, és nem is feltétlenül ugyanolyan haplocsoportokat). Pamjav Horolma, Fehér Tibor és Németh Endre kutatásai során például kiderült, hogy a jelenleg ismert mintákból kiindulva az ún. L1034-es mutáció tekintetében a székelységnek hatszor nagyobb átfedése (kapcsolata) van az uráli (finn-ugor) nyelvet beszélő hantikkal, manysikkal, mint az anyaországi magyaroknak. (Természetesen más olyan haplocsoportok is találhatók körükben, amelyek bizonyos – pár ezer éves – időtávlatban vérségi kapcsolatot is jeleznek.)

A genetikai ábrák és ágrajzok, genetikai távolságot mérő szoftverek néhány szempont alapján „helyezik el” az adott népeknek, nyelveknek vagy földrajzi régióknak megfeleltetett „minta-arányokat” egymás közelébe vagy egymástól messzebb. Ezeket a szempontokat és súlyukat emberek által jól-rosszul összeállított algoritmusok vezérlik. Az algoritmus a távolságokat főleg a mutációs ág-fa kiterjedése és a minták azon belüli elhelyezkedése és szóródása alapján próbálja mérni. A genetikai kutatások fontos tanulsága, hogy az emberiség egy családot alkot, mindenki rokona a többi embernek, csak épp talányos, hogy hány száz vagy ezer évvel ezelőtt található meg a közös ősök. Egy ausztrál bennszülött vadásznak és egy jászsági pásztornak is van „rokonsága”, tehát a genetika „távolságot” és nem „genetikai rokonságot” mér. Tekintettel arra, hogy egy-egy nép valamely részének mutációs mintaaaránya akár nagy eltérést is mutathat ugyanazon nép más részének, földrajzilag vagy kulturálisan körülhatárolható egységeinek adataival összehasonlítva, jelen pillanatban a genetikai kutatások inkább az útkeresés és az elméleti és módszertani keretek kidolgozásának szakaszában vannak (lévén rendkívül új tudományág), mintsem a nagy ívű összehasonlás és összegzés időszakában. Egyik genetikai eredmény írja felül a másikat, évről évre dőlnek meg a korábbi állítások. Ko-

moly kétely ébredt bennem, hogy mennyiben alkalmas a mutációk csak apai vagy csak anyai ágon történő leszármazásának mérése a népességtörténeti modellezésre.

További lehetséges modell a régészeti kultúrák egymásba való átmene- teinek, nagyobb horizontokba rendeződésének és egyes térségekben a vál- tozások, kicserélődések bonyolult folyamata. A régészet korai elképzeléséhez képest ma már egyértelmű, hogy a régészeti kultúrák határai nem azonosítha- tók a hajdani népekével, átnyúlnak a határokon, egymásba érnek, átfedéseket és közös változatokat hoznak létre. Összefüggéseik is sokkal bonyolultabbak, mintsem hogy egymás után következő, egymást felülíró szakaszoknak tekint- Hessük ezeket akár egy tágabb térségen belül. Ráadásul foltszerűségük és kronológiai problémáik, egymásra rétegződésük jól illusztrálja azt a másfél évszázada a kulturális antropológiában zajló vitát, amely arról folyik, hogy mi- ben áll a kultúra lényege, van-e és milyen szempontból saját, egyedi kultúrája egy-egy népnek, hiszen a kulturális jelenségek határai általában nem esnek egybe az etnikai határokkal. Gondoljunk itt arra, hogy a sokak által magyarnak feltételezett tulipános, vagy annak tűnő motívumok az antik görögségtől az alpesi faházakig, a perzsaszőnyegektől az észak-afrikai festményekig megta- lálhatók, hogy pizzát nemcsak olaszok készítenek, mint ahogyan lecsót sem csak magyarok. A honfoglalás kori magyarokra jellemzőnek tekintett palmettás motívumot találunk mordvinoknak tulajdonított kora középkori leletek között, és ha annyira le akarjuk szűkíteni a specifikációt, hogy a legapróbb technikát és motívumot tulajdonítanánk csupán egy adott csoportnak, akkor lehet, hogy pusztán egy szűkebb alcsoport, társadalmi réteg vagy egy kézművesműhely sajátos tárgyait határozzuk meg.

Az egymásra rétegződő régészeti kultúrák tágabb horizontjai sokszor csak néhány tárgy hasonlóságán alapulnak, és az újabb kultúrák nem egyik pilla- natról a másikra váltják le az előzőt, hanem az átmenetek sorát találjuk meg. Egy-egy nép vagy etnikai csoport körében többféle régészeti kultúrát találunk (vagy feltételezhetünk), mint ahogyan a Kárpát-medencei magyarság körében is sokféle életmódú, kultúrájú csoportot és társadalmi réteget találhatunk az elmúlt évezred bármely időszakában. Érdekes példa a radikális kultúraváltásra, ami a honfoglaló magyarság 10. századi és a már döntően kereszténnyé lett Árpád-házi magyarság 11–12. századi kultúrája között mutatkozik. A leletek alap- ján (tehát régészeti eszközökkel) aligha mernénk őket egy nép tárgyi hagyaté- kának tekinteni, ha nem lennének róluk történeti forrásaink. Ha a honfoglaló magyarság aranyozott ezüst ötvöstárgyai (pl. tarsolylemezei) alapján akarnánk a magyarságot a 9–10. századon kívül is keresni, nemigen találnánk nyomát hasonló tárgyakat viselőknak, holott nyilvánvalóan nem mesebeli törpékként a semmiből ugrottak elő, és nem is enyésztek el nyomtalanul az ezeket használó népcsoportok. A régészeti kultúrák nem egyöntetűen rajzolnak ki népeket, és a népességtörténeti folyamatok sem egykönnyen állíthatók párhuzamba vagy hozhatók összhangba e kultúrák változásaival.

A hatvanas-hetvenes évektől nagy hatása volt a kultúratudományokra az úgynevezett ethnosz-modellnek. Az 1960-as évektől írt munkáikban Julian Bromlej és Lev Gumiljov (Szergej Sirokogorov nyomán) az *ethnoszokat* önál- ló rendszert alkotó endogám – tehát a csoporton belüli házasságot preferá-

ló – társadalmi csoportként értelmezte. Megpróbálták fogalmilag elhatárolni a pusztán nyelvi csoportoktól és a modern nemzetektől. Ethnoszon Bromlej olyan, történetileg kialakult emberi közösséget értett, amely szerinte viszonylag állandó közös kulturális (és ezen belül nyelvi), illetve pszichikai jegyekkel rendelkezik, relatíve egységes, területileg körülhatárolható, még diaszpórák és enklávék esetén is közös rendszert alkot, és legfőképp: tudatában van más hasonló csoportoktól való különbözőségének („mi/ők” elképzelés). Ezeket az ethnoszokat mint objektív társadalmi tényeket fogalmi meghatározásuk, elkülönítésük után típusokba sorolta, néprajzi és történeti elemzésnek vetette alá. Bromlej nyomán az ethnoszok specifikus tulajdonságai, a rájuk jellemző jelenségek vizsgálata vált az ethnoszkutató néprajzosok feladatává: például egy-egy ethnosz „hitvilága”, „mondakincse”, „szokásainak” kutatása. Bromlej majdnem negyed évszázadon át vezette a Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Osztályát (1966–1989), ami nem kis mértékben segítette elő elmélete elfogadását, és azt, hogy az ethnoszelmélet bekerült más országok tudományos gondolkodásába is (főleg a szocialista blokk államaiban). Hazai fogadtatásával kapcsolatban emblematikus alakként Fodor István és Bálint Csanád régészt, Szűcs Jenő történészt és Veres Péter néprajzkutatót említhetjük, akik a tudomány által felismerni vélt hajdani ethnoszok történetét, jellemzőit, kölcsönhatásait keresték. Az ethnoszt viszonylag homogénnek tekintette e modell, hasonlóan az ún. *esszencialista* elméleti megközelítésekhez (jellemző, egyedi tulajdonságokat, karaktert, lényegi jelenségeket – ún. ethnospecifikus jelzőket – keresve annak tagjaira, és mellőzve a sokféleség vizsgálatát, a „tipikust” keresve).

Bromlej és munkatársai az etnoszociális rendszerek típusait, történetét is kutatták, e körben élesen elhatárolták az etnogenezist a népességtörténettől. Feltételezték, hogy egy népnek (ethnosznak) van ún. gyermekkora, serdülőkora, felnőttkora és idős kora, majd pedig elenyészik. Ebben az egyirányú fejlődésben hasonlóan didaktikus utakat és jellegzetességeket kerestek és véltek felismerni, mint a 19. század végi társadalmi evolucionizmus elméletében – csak épp nem az emberiség, hanem az egyedi ethnoszok szintjén. (Az evolucionizmus modellje egyirányú fejlődési sorba próbálta rendezni a világ kultúráit, társadalmait, és a „lemaradó”, „primitív” népeket a fejlett társadalmak korábbi fejlődési szakaszának feleltette meg. Arra hivatkoztak művelői, hogy a világ népeinek útja a hordatársadalmaktól a törzsi és nemzetségi társadalmakon keresztül a feudalizmuson, abszolutizmuson át vezet el a modern, fejlett kapitalista társadalmakig, tehát egy irányban fejlődnek. A primitív kultúrákban a fejlett európai népek szerintük „saját élő múzeumaikat” ismerhetik fel és tanulmányozhatják.)

Az ethnoszelmélet hívei egy ethnosz belső elnevezései (az *endonimek*) mögött egy rendszert alkotó etnikai csoport közös tudati viszonyulását tételezték fel a közös eredethez, kultúrához. Az ethnonimek között megkülönböztettek más, külső (*exonim*), vagy épp politikai (*politonim*) elnevezéseket is. Az ethnoszba mint eleve létező, objektív kategóriába szerintük az egyén mintegy beleszületik, és ez determinálja őt, ahogyan azt a *primordialistának* nevezett megközelítések is vélik. (A primordializmus szerint nem az egyéni sorsok és döntések során születik meg és alakul az etnicitás, az etnikai tudat, hanem ez eleve adott, az egyenétől független létező, az egyének életvilágának keretét

és tartalmat ad.) A korábbi nép-központú kultúrakutatásoknak (vö. *Volkskunde*, *Völkerskunde*, *Volksleben*) csak látszólag alkotott új fogalmi keretet az ethnoszelmélet: valójában fából vaskarika volt, a pozitivista bölcsészettudomány szemléletmódjához hasonlóan objektív etnikai kereteket feltételezett, amelyeknek jellemző jegyeire, kultúrájára és történetére volt kíváncsi. Kritikusai szerint a népvándorlást is úgy képzelték el az ethnosz-modellben gondolkodók, mint ha egymást lökdöső biliárdgolyók lennének a szereplői, hiszen a kölcsönhatást, egymásra rétegződést és a kettős vagy többes identitást nem ismerték fel, és egy-egy földrajzi helyre próbálták az ethnoszokat lokalizálni tér/idő dimenzióban vándoroltatva azokat. Ennek az elméleti iránynak köszönhető Magna Hungária helyének keresése is. Az elmúlt negyed évszázadban az ethnosz-elméletet sok kritika érte, és jelenleg már csak tudománytörténeti jelentőségűnek mondhatjuk, bár művelői sok érdekes jelenségre hívták fel a figyelmet.

Kritikusai szerint az ethnosz-elmélet elenyésző tereptapasztalatra alapult, és nem konkrét kutatások során kidolgozott tudományos folyamat eredménye volt: túl teoretikus, didaktikus kidolgozottsága miatt szembeállítható a kortárs kulturális és szociálintropológia etnicitáskutatásának témafelvetéseivel, módszereivel és eredményeivel (pl. Fredrik Barth, Thomas H. Eriksen). Az etnicitáskutatás – ellentétben az ethnosz-moddal – nem az etnikai csoportok karakterére, specifikumaira, hanem a csoport tagjainak érzelmi és tudati világára, viszonyulásaira, társadalmi környezetében betöltött szerepeire figyel. A szociálintropológia nem egységes jelenséggként kezeli az etnicitást, hanem feltárja annak sokféleségét, többszintű csoportképző elvként tekint rá, ezért nem ad a történelmen átívelő vagy akár csak a kortárs társadalmakra általánosan alkalmazható „modellt”. Felhívja a figyelmet egyes jelenségekre, amelyek adott esetben vagy megfigyelhetők, vagy sem egy etnikai csoportnál, illetve cáfol néhány sztereotípiát (mint amilyen például az ethnoszok objektív endogám rendszerjellegének feltételezése vagy az ethnogenezis cezúraszerű elképzelése). Az etnicitáskutatás ma is létező tudományos irányzat. Könyvtárnyi szakirodalmat hozott létre, és szemben az ethnosz-elmélettel, nem vált egységes iskolává. Az újabb etnicitás-elméletek (például Rogers Brubaker és követői) megkérdőjelezzik magát az etnikai csoport-jelleget, az etnikai kategóriák egyénektől elkülöníthető, közösségi voltát is, azt pusztán tudati perspektívának tekintve.

Végezetül röviden szólnom kell azokról a szociológiai modellekről, amelyek társadalmi csoportok, korosztályok korok, nemek és más szempontok szerinti csoportosítását végzik el. Ilyenek például a kor-fa modellek, amelyek egy adott népesség nemek és korcsoportok szerinti lélekszámát ábrázolják. Ezek elkészítéséhez nagyon sok konkrét adatra van szükség. Emiatt hiába sokatmondók és nagyon jól elemezhetők, a gyakran nagyon adathiányos kora középkori vagy még régebbi időszakokra nézve nem tudunk felállítani ilyen modelleket – a korai magyarságra nézve az időbeli egymásutániség sok-sok évszázados folyamatának modellezésére ezért sajnos nemigen hasznosíthatók.

Félreértés ne essék, nem azt akartam az előzőekben sugallni, hogy ezek a modellek rosszak vagy fölöslegesek lettek volna, főleg azt nem, hogy az adott tudományterület saját kérdéseinek vizsgálatához, egyes irányzatok, hipotézisek láttatására ne volnának alkalmasak. Pusztán arra akartam felhívni a figyelmet, hogy egyik tudományágban kidolgozott egyedi modellt sem találtam alkalmas-

nak arra, hogy saját, több tudományterület eredményeit ötvöző elképzelésemet kellő árnyaltsággal ábrázolni tudjam vele. Ezért saját modellt kezdtem kidolgozni, felhasználva a korábbi elméletek néhány tanulságát (vagy épp szembe helyezkedve velük). Ezt a saját modellt mutatom be a következőkben. Írásom első részének azért választottam a Napút folyóirat szlogenjét, mert egyrészt meggyőződésem, hogy az egyes tudományágak a népességtörténeti kérdésekre csak együtt gondolkodva, egymás olvasatait megismerve tudnak árnyaltabb választ adni, másrészt pedig azért, mert jól példázza az írásom következő részeiben az etnikai folyamatok meghatározó vezérfonalává váló kognitív dimenzió lényegét: a hozzászervesülést és az összetartozástudatot.

Az írás egy hosszabb tanulmány bevezető része, a teljes szöveg a naputonline.hu-n lesz olvasható.

Haza(felé)

Reméltem, hogy hazamehetek.

Beültem a kocsiba,

Bőgtem a sok fogaskereket,

De utolért a városi galiba:

Dugó-cunami űzött, kergetett.

Menekültem; riadt vadliba

A benzingőzt okádó aszfalt felett.

GPS-em folyton újratervezett,

Térképem kancsallá öregedett,

Ezer féklámpa körém merevedett,

Elnyelt a város labirint-lika,

Ahonnán Brüsszelig hallatszik a

Sok bégető Töhötöm vagy Mehemed.

Muszáj-megállók tereltek engemet,

Mint antik vándort ős-istenek,

Acél kitinpáncélom innen ki nem vezet;

Kiszállva néha gyalog botladoztam.

Az emberélet útjának felén,

Emberségünk túlárzott telén,

Sűrű, sötét tömegbe botoltam

(Mivel az igaz utat nem lelém).

Most elmesélem, mi van ottan.

Mentem. Két öklöm zászlórojtta merevedett,

Bár nem álmodott szabadságot senki szebben.

Fölém versengő transzparenszek szárnya lebbent,

Szolgáltalak, Hazám, de iránytűm elrepedt.

Laokoón-kezemre kormány tekeredett.

Árnyékhosszban mérhető emberek,

Hogyan hihetném, hogy léptem vigyázod Tátongó léptek. Nem jöhet be bárki!

Szomszédban bagzó kóbor macskák.
Rókák és szarkák lepték el az utcát,
Nem merünk az autónkból kiszállni.
Lidérclámpák ködpásztája vezet.

Hozzám hajlítja az idő a teret

Egy bicegő öregembert csöpp unokája kíséri.
„Nézd meg jól, ez a mécses a hős Batthyány Lajosnak
Emlékére világít. Tartson a fénye sokáig,
Ő igaz ember volt, de a...”

...egy kocsiból kihajolva

Rákiabál valaki: „Menj a p*csába, te náci!”
„Ismered őt, nagyapó?” „Nem, sose láttam a nénit,
Itt a virág a kezemben, hozzuk a mécses elé, és
Ez már épp elegendő – vádja kiforr az agyából.”

Elkanyarodok az árva Dunától,

Elsuhannak mellettem a buszmegállók,
A dugóban araszolva bámulok. Mikor érek haza már?
Ismét megállók. Az autóból minden odaát,
A felhúzott üvegen túl van. Az ország, mondják, hazavár.
Mivel köt ide a jövőm és a múltam?
„Hiába keresel itt otthont, hazát” –
Sziszegik felém undortól elvakultan. –
„Érdemes dolgozni, ha ekkorák a bérek?”

Ígéret-cukormáz tortánkon penész lett

– Jó estét, uram! Forgalmi, jogosítványt, személyi igazolványt kérek!
– Elnézést, épp a Napút irodalmi estjére igyekszem. Enyém lesz a zárszó.
– Sem az író, sem annak dala nem érdekel. Fűjjon a gépbe, László!
– Rendben. (A lelkeket kielégzem, ha már az irodalom nem mér meg.)

Jobbról is, balról is zajok hallatszanak:

Szuronyra feszülő zászlók alatt
Farkasszemet néző két tömeg halad.
Miért ordítanak? Magukért, értem?
Nem tudom az autóból eldönteni.
Mi a céljuk? Temetni, ünnepelni,
Csak szerepelni? Az üveg elnémít,
Tátogó halak – szavukat sem értem.
Az egyik tüntető kezével megérint
Egy szobrot. Telibe köpi. Áh, ennyi.

Valaki pálpusztait akar a kocsimra kenni

A szivárványhoz érve leáll az autósor.
Tangás fiú kér az üvegen át mindenkitől puszit.
Ezer ököl rázza, biflázza a kordonon túlról:
„Mocs-kos buzik, mocs-kos buzik!”
Kirepül a kordonon belülről egy lúdtoll,
Ami az előbb még egészen máshol volt,
Illegeti magát egy kirúszozott maca,
Félig kilóg aranyporral mázolt f*sza:

Üvöltik: „Ná-cik, haza! Ná-cik, haza!”

Bent egy lány észrevesz valakit a kordonon túl.

Nem tétoázik, a kordonhoz nyúl, átlép alatta.

Ad két pusztit odakint lihegő unokatestvérének,

Pár szót beszélnek: családi társasparti lesz holnap este.

Aztán a lány visszalép, kezdődik újra a harci ének,

Ordítanak ki s be, szép szavakat épp nem keresve.

Egy kölyök telefonál, kiáll az erkélyre

– Apa, apuci, gyere vége haza! Játszanunk kéne.

– Nem mehetek, fiacskám, kell a pénz lakbérre.

– Ha nincs pénzünk, mit számít? – Kirúgnak a fenébe.

– Hát aztán? A leckém kész, játszanék már végre.

– Be vagyok falazva a munkahelyemre, az ám, kiskomám!

– Inkább ne hagytad volna el az anyám!

– Rohadt kölyke! Anyósom fia vagy, esküszöm az égre!

Legyen végre béke!

Na, mehetek végre.

Újra fékezés, megállás.

Duda, ökölrázás, anyázás,

Fanyalgó nézés, nyugipirula,

Óranézés, felhőnézés, lebörgés,

Satufék, biciklista, rolleres, suta,

Önérzetes gyalogos, de nyomni kell

Tovább is, mint a bika, mígnem végre

Elromlik a zönindító, piros lámpánál kis

Szemlezáras, álelalvás, lefulladás, nincs már

Több újraindítás, lefitymáló nézésekben ázás,

Rendőrrel parolázás, kocsiban fázás, autófélretolás,

Nyálkás zsebben kotorászás, agyongyűrtcetli-bányászás,

Szervíz hívogatás, nézés-megbocsátás, várakozás, várakozás,

Hol lehet a hiba? Sajnálkozóok purgatóriumában tréler-megváltás.

Felriadok. Csak álom volt? Elaludtam. Dudálás ébreszt, indítás, váltás.

Csordogál ablakomon egy indulat-köpet,

Transzparenst bont egy szofisztikált tömeg.

Intézményüket akarják öklükkel megóvni,

De érkezik a mikrofonból a rendőrszöveg:

Hagyják el a teret, az intézmény már bővli –

Akadémia, tévé, egyetem, avított autonómia.

Legyen végre bólogató béke és jó sok pia!

Rendőrök a nyóckeres utcák felé terelnek,

Egy kapualjban kábszerrel kereskednek

Önvállalkozók, rátermett gyarmat-fiak;

Egymás orra alá pormintákat kennek,

És agyukban röhögő érzésörvény riad.

Karjukkal gólyatáncot imitálva kelepelnek,

S mikor rájuk reflektorozok, szétrebbennek.

Tekintetük sorfala mindenkit vádol már

Bélyegeket a nyelv alá, akár a narkósok! Készül a mozgalmár-szótár: Gyökértelenség-fanatikus, kinek a nemzet egy buta vita: kozmopolita. Szépelgő múltféltő, pátosz-gatyás mese-fan, ősködő álnaiv: konzervatív. Ki úgy érzi, mindent szabad, összemos szépet és ocsmányt is: liberális. De ha még álszent arrogáns is, aki immár százszor vert át: libernyák. Emberiséget szétszaggató szadista, jó helyre született mázlista: rasszista. Ellenség- és félelemgyár; spamja minden hülye Marcsi és Pista: populista. Igazság-atomizáló, fölényesen halálfóbiás depresszív nihilista: ateista. Nemzeti lövészárokban csökkent horizontú masiniszta: nacionalista. Igazságféltő inkvizítor, narcisztikus érték-sektás: intoleráns. Porzókat porzóval, bibéket bibékkel termékenyítő leprás: buzeráns. Eredetiséget harsogó elitista, kinek a teológia kismiska: fundamentalista. Aki a másik nemre vágyik, ezt ki is mondja, de stílusa nyista: szexista. Akinek a hagyományos család rabszolgabillog-undorlista: feminista.

Csöndre vágyva nézek a csillagos égre:

Oh, te büszke Hold, éjünk fénye! A láthatárnál még mily nagy voltál, Az ég derekára felfelé büszkén mendegéltél. Mondd csak, megérte? Míg te fönt egyre fényesebb lettél, idelent a sötétet jól szétlövellted. Fejünk fölül fénylőn felértél, de odafent nem sziporkáztál. Olvadtál, Végül egy narancsnyi lufivá zsugorodtál, és minket jól lehánytál. Vigyázz, a Hold figyel! Egyre közelebb jön, foltjai tájakká olvadnak. Egy kavics legurul a kráter oldaláról, porfelhőt kavarva zúg a mélybe. Aztán a szemcsék leülednek ismét, szinte befedik a sok követ. Cseppenként csillagok gyűlnek oda, karnyújtásnyira vannak éppen. Gondolat-gondola. Felugrok és mindent itt hagyok. Színek, fények, Gőzök és darabok. Egyiktől a másikig szárnyalok a Canale-ében.

Rám kiált egy koldus, és ismét itt vagyok.

Instant bölcsességek zaklatva csippannak,
Rajongó lájkok lájtosan zavarnek,
Aztán eltűnnek végre az idővonalnak
Labirintusában, és ott megalvadnak.

Web dobálta nők, barátok és komák

Üvegen át látom, egy iroda méricskéli önmaga marketinglábnymát. Egy ürge csak ásít, miközben a másik, fennkölt főnökféle, beleordít A sötétbe. A többi mintha megdermedne egy riadt szívdobbanásnyit, Aztán paroláznak tovább. Egyikük az asztal alatt kezével pimasz Jelet mutat, ujjaival játszik. A vezérigazgató egy javaslatot nyom át Az értekezleten, mindez az üvegen túl az arcrezdülésekből jól látszik. A bólogatók már hazamennének, megszavaznának szinte akármit, Ami tetszetős, vagy majdnem az; ha a befektetők számára úgy látszik.

A titkárnő egy képzelt gyermekkel játszik

- Kicsim! Vigyáznak majd rád az angyalok!
- Menjek vissza máris? Rögtön meghalok?
- Mi lenne az életemmel, ha megszülnék?
- Mi lesz az enyémmel, ha nem szülnél meg?
- Nem szabad korlátozni női szabadságomat!
- Ősi törvény: mindig a gyengébb az áldozat.

- Nem is élsz, nem gondolkozol, nem érzel gondokat.
- Szerethetnek, s szeretek. Nem ettől leszünk emberek?
- Akkor érezd át és értsd meg az én érzésemet!
- Ha kivágatsz magadból, akkor is veled leszek.
- Ez az! Érzelmi terror! Hát ilyen minden magzat?
- Saját gondjaid mögé bújsz – élve befalaznak!
- Túl vagyok már rajtad, túl a síráson, reményen.
- Anyuci, gyere értem! Jó leszek, megígérem!
- Nem mehetek kicsim, mert az élet szorít.
- Nem élhetek tovább, mert a fogó szorít.

Falba zárt szavukat hallgattam hajnalig.

Kerülni akarok vidék felé. A dugó megállít ott is. Megállok.
Kétségbeesve bámulok ki az ablakon: mi lehet az ok?
A földeken dolgozó ember görnyedve felnéz, rám hunyorít.
Nem kérdi, mit akarok, látja, hogy szétvet az ideg, a hideg
Üvegen csordogál a páralé; a kocsiablak csak egy dermedt bőr.
Megszólít: „Honnan jössz, barátom? Biztosan Budapestről.
Hát ide figyelj! Ott elől egy házaspár és gyerekeik vannak
Vérbe fagyva, mert defektjük miatt fának hajtottak.
Valódi baj az, hogy néhány órával később érsz haza?”

Vissza a városba, semmi lacafaca

Az utcán jön két lefátyolozott nő és egy peckes férfi.
A két nő a követési távolságot öt lépésben méri.
Egy suhanc jön szembe az utcán, jó nagyot köp utánuk.
Ökölbe szorul a férfi keze, mi, autósok, most kivárunk,
De a nők nem engedik kiáradni a dühöt, a férfit lefogják.
Gyermeke döbbenten nézi az apját. Közben a tip-top
Üzletből valaki mit lop? Egy fényes bugylibicskát –
Zsebében tartja, készenlétben, várva, hogy mi lesz éppen.
Lelkünkbe ássák a lövészárkot. Kihámozott csatabárdok.

Én csak tovább állok és kivárok

Hántolt csírák remegő reménye,
Csupasz kövekből csillagálmok.
Vágyaim gúnyái rég lefoszlottak,
Színetek elé most pőrén kiállok.
Szótlan szirmok szőrszálként kitépve;
Kongó angyalok – vitázva vártok.
Körétek gyűlünk, mi, megbotoltak,
S tenyerünkön nyújtjuk a világot.

Hiába súgysz színeket a vak gyomornak

Dobozom falait véresre vakartam,
Szökevény kutyaként kotorászok.
Kockát vet rám a rosszra-hajlam,
Összefogdosnak pénzes bolhászok.
Vihogó csaholók kilakolnak.
Jóllakni múltam tetemére mászok,
Szeretet-szemeim lecsukódnak.

Hogyan hihetném, hogy léptem vigyázod?

Hiába írok. Hiába kérek. Hiába kiáltok.

Előrelépek – mondják –, ha sorba állok.

Tudatot terelő Bálvány fia oktat.

Sorakozz! Igazodj! – ez a dolgod.

Félreállok, hányok. Elkotródok.

Maradok szabadon szaladó vad.

Lesajnálva néznek befutott barátok

Azt hittem, ha mindent elmesélek,

Közben lassan majdcsak hazaérek.

Hiába gátolnak pízsi-szemérmek,

Széttéptem egy zsugorodó fényképet,

Mi zsebkendőmmel immár összeérett.

Véget érni látszik a ma esti álom éppen,

Keresem a kulcsot, de nem találom.

Kiszaladnak a gyerekek, a feleségem,

Tágra nyitják a kaput, végre hazaértem.

Olyan lett a vége, mint a mesékben

Véjáték

A kihalt utcán egy férfi (FÉRFI) járkál idegesen, a kirakatokat kémleli sorra. Egy másik (JÁRÓKELO) szembesétál, közelít hozzá. Amikor már csak pár lépésre vannak egymástól, a férfi felkap egy padot, és betör vele egy kirakatot. Odabent egy nő felsikít. A járókelő először megdöbben, odarohan, épp megragadná a férfit, de hirtelen felkapja a fejét és az égre mered.

JÁRÓKELO Mi a jó büdös franc ez a szar?

FÉRFI Ne röhögtesse! Ideért a meteor.

JÁRÓKELO Miféle meteor?

FÉRFI Hagyjon békén! Találtam végre egy nőt, és még épp lenne időm, hogy leteperjem, erre maga szóval tart?!

JÁRÓKELO Miről beszél? Hát ezért törte be a kirakatot?

FÉRFI (a kirakatban lévő játékokra, babákra mutat) Nyilván nem vil-

lanyvasutat akarok venni! Nőt akarok. Már nem büntethet meg senki miatt. Késő. Vége.

JÁRÓKELO Minek van vége?

FÉRFI A világnak. Egy éve mindenki erről beszél. Mondja, maga egy újszülött?

JÁRÓKELO Úgy nézek ki? Bejöttem a városba, hogy karácsonyi ajándékot vegyek a gyerekeknek.

FÉRFI És nem tűnt fel, hogy sehol senki?

JÁRÓKELO Valóban csodálkoztam, hogy ezüstvasárnap nincs tolongás, de inkább örültem neki.

FÉRFI Maga most ugrat. Komolyan bejött vásárolgatni? Ilyenkor?

JÁRÓKELO (aggódva néz ismét az égre) Azt hiszem, hogy inkább haza kellene mennem.

FÉRFI Na, azt már cseszheti. Kábé két percünk van.

JÁRÓKELO Mire?

FÉRFI Arra, hogy egy jót keféljünk.

JÁRÓKELOŐ Undorító.

FÉRFI Ne féljen, maga nem az esetem, de az a nő odabent, az épp megteszi. *(Indulna a betört kiskakaton át az üzletbe.)* Megyek, babám!

JÁRÓKELOŐ *(visszafogja a férfit)* Mit képzelsz?

FÉRFI Ha az a nő itt van, biztosan arra vár, hogy valaki most majd végre...

JÁRÓKELOŐ Akkor miért nem az ajtón keresztül megy? Miért nem udvarol neki?

FÉRFI Ki van írva: ZÁRVA. Látja? Az udvarlásra meg a mai világban nincs idő, térjen már észhez! *(Megpróbál kiszabadulni.)* Engedjen!

JÁRÓKELOŐ Higgadjon le! Mi ez a meteor?

FÉRFI Valami Gedeon névre keresztelték, amikor kiderült, hogy egy éven belül mindent elpusztít. Azóta minden erről szól.

JÁRÓKELOŐ Mi nem nézünk tévét.

FÉRFI És másokkal sem beszélgetnek?

JÁRÓKELOŐ Egy távoli faluban élünk, Boldogfalván.

FÉRFI Hát akkor átnevezhetik Dög-löttfalvára.

JÁRÓKELOŐ Hagyja abba! A falum is elpusztult?

FÉRFI Nem érti? Az egész Föld, maga holdkóros!

JÁRÓKELOŐ Oh, Istenem, a gyerekek várták az ajándékot, és el sem búcsúzhatnak tőlük.

FÉRFI Hát, így járt. Eresszen! *(Bekiabál.)* Várj, cicám! Addig vedd le a ruhád!

JÁRÓKELOŐ *(próbálja visszatartani a férfit)* Miért nem lötték ki ezt az izét, mint a filmekben?

FÉRFI Próbálták. Egy éve arról szól az életünk, hogy az összes ország összefogjon végre, és a fegyve-

rekkel fel az úrbe, aztán: bumm! Csakhogy ahhoz minden fegyverre szükség lett volna.

JÁRÓKELOŐ Akkor még lehet, hogy az utolsó pillanatban...

FÉRFI Ne reménykedj, faszikám, amikor kiderült, hogy a fegyvergyárak főleg a gazdag országokban vannak, és nekik kellene legyártaniuk a nagy bombát, bedobta az unalmast a többi ország, és újabb világszintű kizsákmányolásról beszéltek. De azok nélkül meg nem volt elég a robbanószer. Aztán amikor kiderült, hogy nem menne női pilóta az űrhajóval, a feminista lobbi tüntetni kezdett és szolidaritási sztrájkra szólították fel a normálisokat.

JÁRÓKELOŐ A normálisokat?

FÉRFI Tudja, aki nem hímsoviniszta, nem nacionalista, nem populista, nem...

JÁRÓKELOŐ Értem.

FÉRFI Jó magának. Én nem.

JÁRÓKELOŐ De miért kihaltak az utcák?

FÉRFI Itt, a „gazdag országokban” úgy döntöttek a vezetők, hogy akkor csak egyedül ők fogják fizetni a cechet, és leállítottak minden olyan gyárat, bezártak minden üzletet, amelyik nem a nagy ügyet szolgálja. Így aztán leállt az élet. Az emberek az otthonaikban kucorogtak, megugrott a munkanélküliség, az éhínség miatt rablóbandák kezdték fosztogatni azokat, akiknek még volt valamijük.

JÁRÓKELOŐ A mi falunkba is eljutott egy zavarodott koldus. Megetették, és asztalossegéd lett.

FÉRFI A lényeg, hogy pokollá vált az élet. Az elszegényedett gazdag országokra rátámadtak a szegényebbek, és kitört a háború. Mindenki tudta, hogy itt a vég, de egy

jót akartunk még enni, vagy egy dögös nővel lenni. *(Újra megpróbál kiszabadulni.)*

JÁRÓKELOŐ Én nem tudtam.

FÉRFI Tudatlan barom! Most aztán verheti a fejét a falba, hogy kimaradt mindenből!

JÁRÓKELOŐ De miből?

FÉRFI Közönyös barom, akit nem érdekel a bolygó sorsa. Az ilyenek miatt történt meg az, hogy a rakéta nem elegendő bombát robbantott a meteoron, és így nemcsak oldalba, hanem telibe kapja a Földet. Az ilyenek miatt...

JÁRÓKELOŐ Hogy miattam?

FÉRFI Van puskája? *(A járókelő bólint.)* Talán ha maga is beadja a töltényeit, akkor sikerül.

JÁRÓKELOŐ Mi van? Az én két doboz löszzeremmel?

FÉRFI Ki tudja... Mindenki számít, mindenkin múlik. Mármint: múltott volna...

JÁRÓKELOŐ Most engem vádol?

FÉRFI Mindenki a magafajtaikat vádolja.

JÁRÓKELOŐ Az én „fajtámat”?

FÉRFI Nihilista bunkók. Összefogdostuk az ilyeneket. Ha ez korábban kiderül, én magát kinyírtam volna. Hivatalosan persze, mivel hatósági személy vagyok. *(Igazolványt mutat fel.)* Az ilyeneket likvidáltuk.

JÁRÓKELOŐ És attól jobb lett?

FÉRFI Mi, kérem, egy teljes éven át törtük magunkat.

JÁRÓKELOŐ Meg egymást és a kirakatokat, ahogy nézem...

FÉRFI Én legalább csinállok valamit. Mondja, maga mit tett addig, amíg mi a világot akartuk megmenteni?

JÁRÓKELOŐ Éltem. Boldogan. És most hagyjon imádkozni! *(Becsukja a szemét, összekulcsolja a kezét.)*

FÉRFI Babonás faszkalap! *(Indulna befelé a kirakaton át, de megjelenik két rendőr.)* Oh, ne!

RENDŐR1 *(a férfihez rohan, lefogja)* Hát itt is van egy jómadár!

JÁRÓKELOŐ *(a rendőrökhöz)* Maguk nem félnek a meteortól?

RENDŐR2 Áh, ez csak az új 3D-s szimulátor, amellyel kiszűri az Igazságügyi Minisztérium, hogy ki hajlamos a bűncselekményekre. Figyeljük a kamerákat és lecsapunk. Aztán az agresszívüket visszük a diliházba. *(Távírányítót tart a meteor felé, megnyom egy gombot, mire az eltűnik.)*

FÉRFI Akkor az egész meteor csak kitaláció?

RENDŐR2 Dehogy. *(Nevet.)* Még van... *(összekacsint a másik rendőrrel)* vagy egy hetünk. *(Az emberre néz fürkészve.)* Most megijedt?

JÁRÓKELOŐ De akkor miért üresek az utcák? Hol vannak az emberek?

RENDŐR1 Oh, kérem, zömük már az elmeegógyintézetben. *(Megbálint cselik a férfit.)* Mehetünk! Viszlát!

(A rendőrök elviszik a férfit. A betört kirakatból kilép egy nő.)

NŐ Köszönöm, hogy megvédett. *(Kacéran elkezd gombolni a blúzát.)* Akar jutalmat?

JÁRÓKELOŐ *(tétován a kirakatban heverő játékokra néz)* Áh, nem azért tettem...

NŐ Kár. *(Elővesz egy pisztolyt, és a férfira tartja.)* Akkor hát, gyere be és vetközz! *(Ordít.)* Most!

Csűrös Miklós

"A hülyeség és a gazság ellen"

Szabó Dezső: Az egész látóhatár

Aligha követünk el túlzást, ha Szabó Dezső hatását a magyar értelmiségi fiatalság több nemzedékére frenetikusnak: tombolónak, fölkavarónak nevezzük. Szélsőséges indulatokat keltett, imádták és gyűlölték, nem ritkán ugyanazok. Rajongó hívei szembefordultak vele, majd visszatértek hozzá /de nem véglegesen/. Viszont eredendő ellenfeleivel is előfordult, hogy csatlakoztak hozzá. Németh László a saját példájával érzékelteti ennek a magyar szellemi életben kivételesen bonyolult, ellentmondásos, szélsőséges hatásnak a természetét: "évente berúgtam föl a s évente ~~kiz~~ kijózanodtam. 18. és 24. évem ~~között~~ közt Szabó Dezső-párti és Szabó Dezső-ellenes szakaszokra tudom az életem osztani."

A Nyugat nagy első nemzedékével volt egyidős. Futurizmus-tanulmánya a Kassákék útját egyengette. Ady a tizes években részben egyetértett vele a magyar protestantizmus problémájáról szólva, de a Nincs menekvés című regényről már semmi jót nem tud mondani. Lélektani kórképet állít ki, és nyelvi, esztétikai kérdésekben is elítéli. Egy "nagy ambíciójú ember kielégülhetetlen szomjúságát árulja el", - így Ady -, "kellemetlen magyar nyelven beszél", "Nem regény, nem jó." Nehezen elviselhető bírálat, Szabó Dezső majd meg is bosszulja Az elsodort falu Adyról mintázott hősének pamfletet idéző ábrázolásában.

- 2 -

/Szabó Dezső/

Az elsodort faluról, amely a kommün idején jelent meg, Kosztolányi Dezső és Fülep Lajos ír gyilkos kritikát. Babitshoz intézett levelében Fülep úgy ajánlkozik recenszensnek, hogy bejelenti: "a regény igen rossz, de azért behatóbban kell vele foglalkozni". Kosztolányi, akit korábban Szabó Dezső megtámadott, kegyetlen iróniával "regényhamisítványnak" nevezi a különben gyors egymásutánban több kiadásban megjelent művet. Fülep és Kosztolányi idevágó szövegeinek ismeretében nem védelmezhetjük /nem is akarjuk védelmezni/ a regény esztétikai értékeit, csupán a tárgyilagosság követeli meg, hogy két későbbi ellenérvre - vagy eltérő álláspontra - emlékeztessünk: szóba került a szakirodalomban, hogy 1919-ben minden esetre bátor tett volt forradalom-ellenes regényt megjelentetni, és olyan stilisztikai vizsgálódás is megindult, hogy Szabó Dezső akkor sokak által elítélt nyelvezetét az avantgárd újítások tükrében modernebbnek, újszerűbbnek ítélnék, mint egykorú bírálói.

Ami ezután következik, arról Juhász Géza találó összefoglalásából Népi írók, 1934/ érdemes idézni egy rövid bekezdést.

"Szabó Dezső az egyetlen nagy írónk, akit a bolsevizmus után megkörnyékezett a hatalom. De nem tartós a szövetség. Rögtön

fölismeri és szét is harsogja, hogy új néven a régi világ folyik tovább: kisemmizik a milliőkat a nagybirtokért, a nagytőkéért, a főpapságért és a Habsburg-örökségként ráncszakadt idegen bürokráciáért. Mikor nem lehet elnémitani

- folytatja Juhász Géza a Szabó Dezső-jelenség ~~életrajz~~ le-

írását -, félretolják, s ráfogják, hogy izgága, összefér-

... és Mórincz

- 3 -

/Szabó Dezső/

sötét faluképei után, hogy a nép a magyar eszmény, még mai elhagyatottságában is."x Az egyik legmélyebb lélektani jellemzés Kodolányi Jánostól származik. Magányos gerilla, egyedül kalandozó harcos, "Hasonlít a negyvennyolcas forradalom után betyárrá lett pásztorokhoz, akik kiszakítva magukat minden közösségből, de a nép rokonszenvétől, együttérző aggodalmától és szorongásaitól kísérve vívták reménytelen csatákat pandúrral és úrral. /.../ örökké opponáló, mindent magasabb szempontból szemlélő írópróféta". 1938-39-ből idézzük ezeket a sorokat, amikor Szabó Dezső németellenességének, bölényszerű magyarságának a nemzetet, az országot fenyegető "ártó szellemek" valóban sorsszerű jelentőséget adtak.

Püski Sándor 1939-ben, kiadói pályája első évében kapta meg a szerzőtől Az egész látóhatár kéziratát, és 1944-ig több kiadásban, tizenkétezer példányban jelentette meg. A kiadó utószavában most jelzi, hogy 1945 óta csak a magyarországi újabb politikai változások tették lehetővé az újrakiadást, és az első kiadások teljes anyagának a szöveghűségre is ügyelő megtartásán túl a bővítést: az egykori válogatás a Judas Mátvás füzet sorozat első 51 számából gyűlt egybe /Szabó Dezső 1934-ben indította meg egyedül írott folyóiratát/, a mostani kiadás az 1939 után keletkezett tanulmányokból is tartalmazza a fontosakat.

Az egész látóhatárban a politizáló Szabó Dezső szólal meg. Előszavában, amely a Rákóczi-téren, 1939. október 25-én kelt, "a politikus lelkialkatról" kialakított - és általa régtől képviselt - vélekedését formulázza. A politikus nem

- 4 -

/Szabó Dezső/

szakember, nem közgazdász, nem katonai stratégia, nem szónok, hanem "az egyetemes látás" birtokosa, letéteményese. Áttekintti a sorskérdéseket, és receptet ad gyógyításukra. Emlekszünk a vádakra: irracionizmus, fajelmélet, nacionalizmus. Míg a prózaepikus gyöngeségeit illető kritika nem - ezek a bírálatok a dolog újragondolására készítetnek.

Szabó Dezsőt inkább vakhitű pozitívizmusában érhetjük most tetten, mint bármiféle szellemtörténeti elfogultságban.

"Hol van a baj?" - kérdezi például a Lombik és falanszter c. esszében. Már a kérdés kínos, mert a baj mindenütt, mindenben ott van, ő azonban azzal áztatja magát és híveit, hogy megoldja, gyógyírt talál rá. Ki is hirdeti mindentudását: "Íme: elérkeztünk örök tételhez, mely mint magának az egyetemes életnek parancsoló refrainje, makacs ismétléssel hangzik ki minden írásomból", és így tovább. Gyanút fogunk, túl nagy szavak ezek. Örök? Élet? Parancsoló? Tovább haladva a szövegben csak növekednek és szaporodnak a kételyeink: lehető dúsán termő emberi élet? - az ember irracionális ösgazdagsága? - emberi és történelmi szervezet? - a politikai építésnek ez a módja?

Balga kérdések, rossz megfogalmazások. Csakhogy tudjuk Szabó Dezsőről, mennyire okos és művelt ember volt. Hátha ugrat bennünket. Vajha nem kellene meggondolni, hogy a híres Eötvös-kollégista, Kodály szobatársa, néhány feledhetetlen szatirikus novella írója, az egyetemista fiatalság bálványa, nem inkább játszotta-e a bohócot, mint hogy valóban az lett volna? Az egész látóhatár újraolvasása

- 5 -

/Szabó Dezső/

azt sugallja, hogy Szabó Dezső főleg hatni akar, megcélozza a várható közönséget, kiszámítja a hatást, megtervezi a szükséges effektusokat. Egyenetlensége is innen eredhet: rossz közönség előtt ripacsként tüsténkedik, de ha kell, nagy művészetre is képes.

Mit akar egyáltalán elérni, mi a programja? Nem egyszerűsítés, hiszen ő maga szedi pontokba gondolatait, ha azt mondjuk, nem kevesebbre tört, mint az egész magyar élet és gondolkodás, mentalitás átalakítására: változzék meg az iskolaügy, az egyház, a kulturális irányítás, a bel- és a külpolitika, egyszóval minden. Szóhasználata gyakran durván triviális, például sűrűn használja a hülyeség szót; de ez is kiszámított fogás, a mindent átlátó politikus alkat meglátolt, megválasztott eljárás módja. Volt idő, amikor az izlést és a morális érzéket sértve szidta a zsidókat, de "most", tudniillik a harmincas években, Az antiizidazmus bírálatát adja közre. Németpártiak vagy zsidópártiak legvünk? - kérdezi. Rossz kérdés, de akkor életbevágó volt. Euráziai szellemről, mélymagyarságról beszéltek a legjobbak is, Szabó Dezső viszont a primitívség látszatát vállalva foglal állást az üldözött zsidók mellett és az agresszív németiség ellen. Idióta akarnokként intézi el Gömbös Gyulát, tragikus hősiességről beszél Teleki Pál halála után: "Megint revolver dördült a magyar sorson át. Egy önfeláldozó magyar szívvel kevesebb dobog." Magyar életösztönt emleget és akar erősíteni, olykor vulgáris terminológiával, de elhatolt volna-e a szava a német és orosz fenyegetésről az érintett magyar néptömeghez, ha

mondjuk fenkölt eleganciával fejezi ki magát? Védelmi ösztönöket akart újraéleszteni a magyarságban, olyanokat, amelyek szerinte 1867 és főleg 1919 után elsorvadtak. Szidalmazza az irredentizmust és az antiszemitizmust, követeli a nemzetközi színvonalú fölkészült magyar középosztály /értelmiség/ fölkészítését a feladataihoz illő szinten, megállapítja, hogy Magyarország helye Európában: Keleteurópa. Monarchia-ellenessége főleg persze a háborús és a trianoni tapasztalatokból táplálkozik. Csak egynéhányat idézzünk föl tetteleiből, nem mindenben egyetértően, hanem az ő nézetei jellemzésének szándékával. "A magyarság milliós tömegei, a magyar paraszt, a magyar munkás, a magyar szellemi munkás: a termő, az adózó, a katonát adó, a tűró és szenvedő réteget jelentették ebben az idegen boltban, melyet mégis saját hazájuknak tudtak." "Erdély és Magyarország magyarlakta ellenzéki vidékei ... kultúrájuk, egészségük, terményértékesítésük legelemibb feltételeit is nélkülözték." És végül, akaratlan aktualizációként, felemás és veszélyes helyzetünk mostani jellemzésére is alkalmas lehet a következő két tanács: "Az ^{idegen} ~~idegen~~ impériumok alatt élő magyar ifjúsághoz teljes morális felelősséggel azt ajánlom: igyekezzék a lehető legbarátságosabb szellemi érintkezést létesíteni az illető országok ifjúságával". A második: "Olyan külpolitikát, mely nem teszi egyik nagyhatalom védtelen zsákmányává sem a magyarságot." Aki ilyen lelkiismerettel és felelősséggel fontolja meg tanácsait, amikor a rá figyelő magyar ifjúsághoz szól, az írói kvalitásaitól függetlenül nagy ember.

Doncsev Toso

Ábrándozás

„Az öregségben az a szörnyű, hogy ebben a korban már nem lehet ábrándozni” – állapítja meg keserűn Ilija Volen, a jeles bolgár prózaíró és aforizmaszerző. Milyen igaz ez a megállapítás, hiszen ábrándozni vénséges vénként is lehetne, ám cseppet sem érdemes, mert tudva tudjuk, szemernyi esélyünk sincs arra, hogy legszerényebb álmainkból is megvalósuljon bármi.

Ui. Maria Nikolaeva szerint téves ez a nézet. Élete minden sikerét, beleértve a nyugdíjaztatása utániakat is annak köszönhetette, hogy mert álmodozni, vagyis ő maga és az életútja a borúlátás élő-eleven cáfolata, a Mazsaroff-ösztöndíj megalapítása és működése a legékesebb bizonyítéka állításának. Így igaz. Revideáлом nézeteimet.

Gombakrémleves

A pincérek leszedték a terítékeket, már csak előttem párolgott porceláncsészében az illatos erdei gombakrémleves. Késlekedett a következő fogás feltálalása, ekkor vette észre Darvas József, hogy még ott árválkodik érintetlenül az ételem. – Egye meg gyorsan a levest, addig nem beszélünk – buzdított az étkezésre. Huszonnégy szempár mereven figyelte, mikor fejezem már be végre az evést. Amint pillanatok múltán letettem a kanalat, az udvarias pincér óvatosan kiemelte a használt edényt, és már hozták is a többieknek a tányérokat. Saját bőrömön tapasztalhattam meg, hogy milyen zavaró, mennyire feszélyező, amikor mások azt figyelik, hogy mikor nyeled már le az utolsó falatot. A tolmács étkezése a konszekutív tolmácsolás külön fejezete. Fűzes Oszkár, a hajdani külügyi tisztviselő, majd tudósító és későbbi diplomata állapította meg egyszer, amikor küldöttségek kíséreténél párban fordítottunk, hogy a tolmács a lakáj és a kutya közötti átmenet. Egyik sem szerepel a protokoll ranglistán. A magas tárgyaló felek akkoriban a tolmácsokat nem vették igazán emberszámba, jószerivel hasznos eszközökként kezelték őket, ezért is hasonlítottam én magunkat inkább a telefonhoz, amelyet nem szokás dicsérni, ha kifogástalanul működik, de szidják, ha egy pillanatra is elakad. A hetvenes évek elején zajlott le ez az ebéd a Gundelben, a Magyar Írók Szövetsége elnöke adta a Georgi Dzsagarov vezette bolgár íródelegáció tiszteletére. Nem emlékszem az ünnepi ebéd egyéb fogásaira, mert kértem a főpincért, hogy a továbbiakban ne hozzon kellemetlen helyzetbe. Éhesen tolmácsoltam a lakoma alatt. A találkozó témáiból és eseményeiből sem maradt semmi felemelő, maradandó részlet az emlékezetemben, egyedül az, hogy Pavel Vezsinov, a jeles krimiszerző Pesten új, elegáns, import olasz cipőt vett, aztán végig merev tartással, csoszogva, kibontott fűzővel járkált, mert a karcsú, divatos cipő szűknek bizonyult és

szörnyen szorította a lábát. A tárgyalások ellenben a felhőtlen barátságról, az eredményes együttműködésről és a szocialista realizmus nagyszerű vívmányiról talán zökkenőmentes közvetítésemnek köszönhetően is gördülékenyen folytak az étteremben és a szövetség székházában egyaránt. A lógó pertliket alighanem egyedül én vettem észre.

Határvonal

*Hriszto Botev: Hadzsi Dimitër
„Leszáll az este, hold is világol,
széjjel az égen csillagok égnek,
zúg az erdő a szél rohamától,
búg a Balkánból hajduska ének!”
(Nagy László fordítása)*

Az ezredfordulón találkoztam először Lankó József tisztelendő atyával, Tiszivel, ahogy a hívei hívták az idő tájt, és tudomásom szerint még manapság is. Saját szememmel akartam látni azt, hogy miként műveli a csodát, a cigány pasztoralást ez az újkori apostol Alsószentmártonban, a hajdani horvát településen, amely már a múlt század hetvenes éveiben teljesen elcigányosodott. A korán megöszült, szakállas plébános volt az egyetlen nem roma a községben. Meggyőződtem arról, hogy eredményes és egyben újíító módszere máshol nem alkalmazható, mert ahhoz Lankó Józsefnek kellett volna lenni, ugyanolyan tisztelendő meg nem volt fellelhető sem a Pécsi Egyházmegyében, sem másutt kicsiny hazánkban, sőt hasonlót is aligha találhattunk volna. Tőle tanulhattuk a tényleges és tevőleges krisztusi szeretetet és irgalmasságot, a mindig jelen lévő támogatást és segítséget, és a töretlen találékonyságot a nehézségek leküzdésére. Hosszú, tanulságos beszélgetést folytattunk a piciny plébánián nemcsak a szegénységről, az elesettek gyámolításáról, az előítéletességről, de a világ számos kihívásáról a Nyugat és a Balkán határvonalán élve-létezve. A tisztelendő atya képletesen és érzékletesen úgy fogalmazott, hogy ott kezdődik a nyugati világ, ahol már a férfiak is mosogatnak. Más szavakkal szólva, addig tart a Balkán, ahol a hagyományok, a tradicionális családi szerepek még eleve- nek, ahol még nem borult fel az évezredes szokásrend. A Drávától, vagy még inkább a Szávától délre kezdődik a Balkán, és magyarul ez nem hegységet és metaforaként őserőt, oltalmat, menedéket, hősi múltat jelent, hanem finoman szólva is rendezetlen állapotokat, zűrzavart, a tételes jog hiányát vagy semmi-bevételét, de saját törvényeik és az ősi szokások alkalmazását, amiben méltóság, nemesség, igazság rejtezik, amit a Balkánt benépesítő emberek sejtenek, sőt érzékelnek is. A Balkán szó az ott élők számára erőforrást és büszkeséget, sorsot, tragédiák sorát sugározza, de mostanság már nekik is lemaradást és elmaradottságot jelez, ugyanakkor szenvedélyről és józanságról, évszázados tapasztalatokról, az emberi lét természetes lényegének értékeiről és élvezetéről, a mában folyton ható múltból és a megújulás kimeríthetetlen tartalékairól szól.

És végül ne felejtsük, hogy az ókor hajnalán a Balkán-félsziget volt Európa szíve. Itt élt Orfeusz, a trák dalnok, aki mindmáig a művészet és a szerelem halált lebíró hatalmát jelképezi.

Demokratikus sült csirke

Van, aki a méltányosság és az egyenlőség iránti érzékét az anyatejjel szívja magába, van aki az ebédloasztalnál sajátítja el, és van, aki sehol.

56 januárjában jártam apámmal első ízben Bulgáriában. Enyhe volt a tél, kibírtam 12 évesen a kétnapos vonatutat Románián keresztül. Draganovóban, apám szülőfalujában a nagypai házban gyűlt össze a család. Az első nap nagynéném két természetes tyúkot vágott. Pontosabban, lefejezte őket. Jobb lábával a földhöz szorította a rángatózó sárga pikkelyes tyúkkarmokat, bal kezével a főtőkére fektette a madár fejét, és jobbjával a gyújtóst aprító kisbaltával lesújtott. Aztán elengedte a szerencsétlen állatot, amely szó szerint fejvesztve menekült, néhány métert száguldott a tornác előtti kiskertben, aztán kivérezve, csatakos tollazattal elterült a fűvön. A második is így fejezte be rövid földi pályafutását. A tolluktól megfosztott és kibelezett állatokat feltette főni Dancse néném. Zsíros, laktató leves készült belőlük, melyet tojásos joghurtos habarással sűrített a kiváló háziasszony. A puhára főtt tyúkokat ezután a sütőben pirosbarnára pirította, majd kicsontozta, a húst egy nagy közös tálra púpozta, a mellekről, combokról, szárnyakról, hátakról letépett piciny cafatok összekeveredtek. Kenyérrel, salátával ettük, villánk hegyére szúrva az ízes falatokat. Mindenki mindenből vehetett és ehetett, egyenlően: semmilyen kiváltságot, kényeztetést sem élvezve, ahogy ez magyar honban szokás. A háziasszony előjoga csupán a csontok leszopogatása maradt, meg a püspökfalat. Ritkán találni olyanokat, akik ezt a zsíros csemegét imádják. Sok helyütt csak a macskának hajítják. Ez jut nekik az ünnepi lakomából.

Haramiák lakomája

A hetvenes évek elején egy nyárutói vasárnap délután, napnyugta közeledtével kocsí fékezett apósomék tatai háza előtt. Váratlanul, bejelentés nélkül távoli rokonok érkeztek, a Fehérváron élő Pécsváradi lányok. Az idősebbik hölgy fuvarozta őket. Úri hölgyek kissé divatjamúlt öltözetét viselték: sötétszürke, apró mintás selyemruhát kalappal, fehér nyári cipellővel és horgolt kesztyűvel. Vidáman és fesztelenül libegtek át a kerten, melynek végében szabad tűzi hússütéshez készülődtünk. Akkor találkoztam velük először. Hírből hallották, most meg is bizonyosodhattak róla, hogy a nagy család üdvöskéje egy bolgár fiúhoz ment feleségül. A rokonok beszélgetésbe elegyedtek, boldogan emlegették fel a régi szép időket, én pedig tettem a dolgomat: egyenletesre terítettem a hamvadó

parazsat, felszúrtam a nyársakra a húst, a hagymát és a szalonnakockákat, és forgattam a rablólóhúst a tűz fölött. Az acélrudak tartalmát a bazaltkockák karéja tövében melegedő cserépcsuporba csúsztattam. A testes, fahéjjal ízesített vörösbort alma- és citromkarikák úszkáltak mazsolaszemekkel vegyesen. A két nővér kíváncsian érdeklődött afelől, hogy milyen ingyencsúgen munkálkodik az idegen vő, és az összetevőkről értesülve kikerekedett a szemük, lám, vad, balkáni, barbár étek készül, elnevezéséhez hűen valóban haramiák lakomájának részesei lesznek. Látható előítéletüket legyűrve csak egy süteményestányérnyi adagot kértek, mert nem akarták megsérteni a szívélyes ismeretlent, de aztán repetáztak, és élvezettel szürcsölték ki az alkoholos szaft utolsó cseppjeit is, nem kényeskedtek. Búcsúzáskor a nejemet átölelve, kipirult arccal egyszerre mondták: – Editkém, a férjed nemcsak jóvágású és szellemes férfi, hanem valódi mesterszakács is. Gratulálunk a választásodhoz. – Nem sejtették, és én sem árultam el, hogy a hús fűszerezése és pácolása az ifjú ara érdeme volt.

Erő

A nő ereje fiatalságában és szépségében rejlik, a férfi a gazdagságában és a hatalmában. A nőt az idő uralja, a férfit a sorsa. Mindkettőjüket az élet végessége. A javakkal, az adottságokkal és a tehetséggel való helyes sáfárkodás képessége a valódi bölcsesség, amely szépség, gazdagság és hatalom nélkül is megszerezhető az évek múlásával és az életünkről valamint a világról kialakított valós szemlélettel.

Tájékoztató mondatok

- 2021-ben már csak két számunk jelenik meg: az 1951-ben születettek évkönyve, s – 222-dikként – valamilyen összefoglalása a mögöttünk-valónak.
- Előfizetni nem kell és lehet már, mindenki megkapja e két összeállításunkat.
- Készül a több mint tízezer szerzőt felvonultató repertóriumunk.
- Valamennyi lapszámunk és Káva Téka-mellékletünk olvasható online-unkon: <http://www.naputonline.hu/category/print/>
- Irodalomtörténetileg jogosan jelentősnek tudható első számunk linkjét most külön is megadjuk: http://www.naputonline.hu/naput-kiadvanyok-arhiv/naput_1999/1999_01/tartalom.html
- A Covid-idő miatt elmaradt számtalan – többek között díjátadó – estünket mindenképp szeretnénk nagy késéssel majd megtartani. Az eseményekről a [naputonline.hu](http://www.naputonline.hu)-n lehet tájékozódni.
- 5 egyáltalán: az élet 39 rovatos portálunkon folytatódik – alkotásaikat oda várjuk; pályázatokat is ott hirdetünk meg.

Gráfik Imre

„Adathalászat”

Fölvezetés. A ma – főként az informatikában – nem föltétlenül jól hangzó címbeli kifejezést jelen tanulmányunkban, pozitív értelemben használjuk. Mégpedig kettős vonatkozásban. Egyfelől a halászlé tevékenység vízhez kötődik, s a mi tárgyunk is „vizes” téma. Másfelől a halászlé mint foglalkozás, eredményességét tekintve meglehetősen ki van téve a szerencsés körülményeknek is. Csakúgy, mint a mi mostani értekezésünk anyaggyűjtése.

„**Navigare necesse est, vivere non est necesse.**” Márpedig, ha „hajózni muszáj, élni nem”, akkor értelemszerűen a hajózás, a vízen járás történetét, az emberiség életében betöltött szerepét is kutatni kell. E vizsgálódás során kiderült, hogy – mint annyi minden másban – a hajózásban is gyakran egyidejűleg jelen vannak az archaizmusok és a modernizációs törekvések (lásd Gráfik 1998; 2001b).

A hajózástörténeti, pontosabban hazai folyóvizeink hajózásának történeti néprajzi és kereskedelem-történeti kutatása során négyféle típusú összefoglalásig jutottunk el (lásd Gráfik 1983a; Gráfik 1983b; Gráfik 1992; Gráfik 2001a; Gráfik 2004). Úgy vélem – s ebben némiképp megerősítettek a szakmai és közérdeklődési visszajelzések –, hogy a legfontosabb tényeket, jelenségeket, folyamatokat, összefüggéseket sikerült megfogalmazni.

Ilyenformán kutatási érdeklődésem más irányba fordult, vizsgálódásaim ennek megfelelően más témák, tárgykörök felé terjedtek ki.

Időközben azonban, mintegy véletlenül, elem kerültek olyan közlések, amelyek egy-egy korábban nem ismert adattal, információval kiegészítették, gazdagították, olykor pontosították a már befejezettnek vélt adatgyűjtésemet. Volt olyan eset is, amikor kollégáim, ismerőseim hívták föl a figyelmemet egy-egy újabb hajózástörténeti adaléokra (lásd például Gráfik 2001b; 2005; 2017).

Az utóbbi években is érvényes ez az adatgyűjtési, pontosabban adathalászati mód, sajátosan eltolódva a szakirodalomtól a – korábban sem mellőzött – téma szépirodalmi megjelenítése és a képzőművészeti ábrázolások felé (lásd Gráfik 1981; 1994; 2003; 2006). E tekintetben a hagyományos néprajzi megközelítéstől eltérő módszertani értelmezésben is (lásd Gráfik 2000a; 2000b; vö. Salamon 2006). Ilyen előzmények után lássuk a pozitív értelemben vett adathalászatunk újabb eredményeit.

Főszó. Előjáróban megemlíti, hogy korábban mások, és nyomukban én is gyakran idéztük föl Tömörkény István *Néprajzi Értesítő*-beli írását (Tömörkény 1906), majd elbeszéléseit, melyek közül többnek központi témája a tiszai hajók – főként szerb fuvarosok által való – vontatásának szépirodalmi megörökítése (lásd Tömörkény É. n.). Ezek az elbeszélések tudományos/néprajzi szempontból is hitelesnek tekinthetők, mondhatni, hogy szöveges dokumentáció szintjén állítanak emléket a dél-alföldi népi élet e sajátos foglalatosságának.

Van azonban egy elbeszélése Tömörkény Istvánnak, amelyet még – ismereteim szerint – nem hivatkozott meg a szaktudomány. A téma ez esetben is a hajóvontatás, de a történet egy különleges helyzet leírásával valójában a kényszerből, de önként vállalt gyermekmunka szépirodalmi dokumentuma is (Tömörkény 1946).

Mivel a folyók a szárazföldi úthálózat kiépítése előtt nagyon fontos szerepet tölthettek be a kisebb helyi, de főként a nagyobb távolsági kereskedelmi szállításokban, a folyóparti lakosságnak többféle munkalehetőséget is jelentett a folyami szállítás és kereskedelem. Különösen így volt ez a hajózás mechanizálása, a gőzhajók, majd a motoros hajók megjelenése előtt.

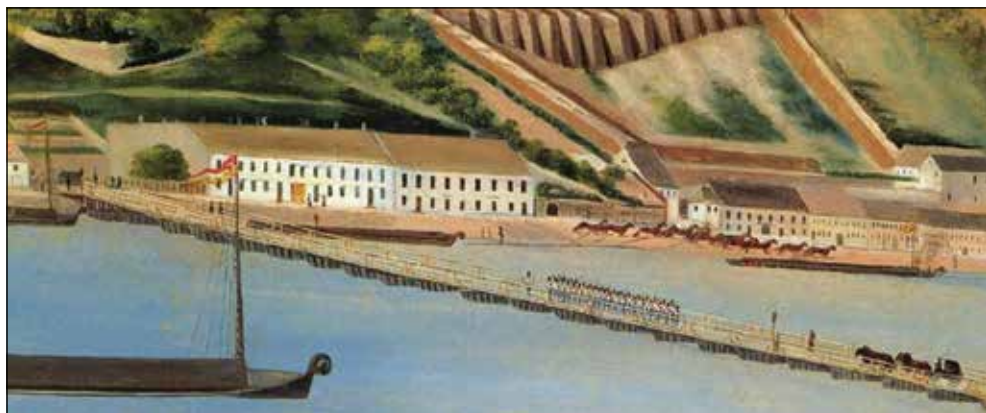
Számtalan történelmi tárgyú leírás, szépirodalmi alkotás és képzőművészeti ábrázolás villantja föl, gyakran szinte tudományos dokumentáció szintjén a folyóparti települések népének életét. Megjelennek a hajóépítők, hajóácsok (s az általuk készített hajómalmok, különböző vízi járművek, hajótípusok), hajósok, hajóhúzó, hajóvontatók, kereskedők, rakodók, mindazok az állandóan vagy időlegesen a vízhez kötődő foglalkozások, melyek a megélhetést biztosították.

Az ilyen típusú forrásokban található adatok a közlekedéskultúra több (történész, régész, néprajzos) kutatójának figyelmét is fölkellették, és a legkülönbözőbb modern informatikai publikációs lehetőségekkel élve – abban a reményben, hogy minél szélesebb körben ismertté váljanak – közzé is tették. Ennek ellenére néhányat – mintegy „adathalászatunk” újabb eredményeként –, kifejezetten sajátos vonatkozásai okán, az alábbiakban fölidézzük.

***

Frisnyák Zsuzsa írja: „Joggal gondolhatjátok, hogy egy olyan egyszerű kérdésre – meddig létezett a fővárosban a lovakkal történő hajóvontatás, és mikortól vették át a lovak helyét a gőzösök – tudjuk a választ. Nos, a helyzet nem ilyen egyszerű. Az 1850–1860-as években a városi hatóságok legkevesebb négyyszer tiltották be a hajóvontatást.” (Frisnyák 2013).

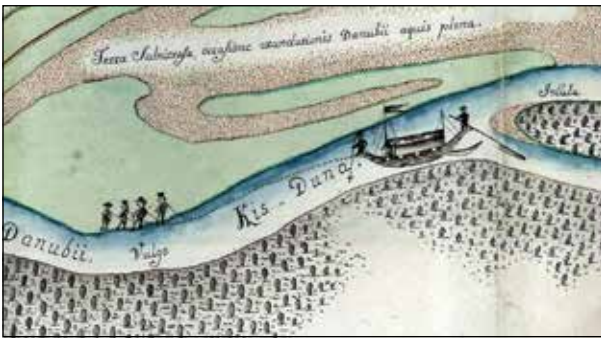
Ugyanő – közgyűjteményi anyagban végzett munkálatok során – mint egyfajta „adathalászat” révén föltáruló új, eddig lappangó információkra talált.

1. kép Hajóvontatás a budai oldalon 1827-ben, a még nem létező Várbazár helyén

2. kép Uszályok, hajóvontató lovak – forgalom a budai parton 1854-ben

3. kép „Mindazonáltal ezen a képen nem rabokat, hanem bérmunkásokat látunk.” (Frisnyák 2015)

hatalmas fák törzséből kivájt – szélesebb körben ismert – úgynevezett bődönhajó, illetve bodonhajó) emberi erővel a folyópartról történő hajóhúzását ábrázolja.

Nem kevésbé tanulságosak azok a magángyűjteményekből, illetve közgyűjteményekből alig, vagy eddig egyáltalán nem ismert, s főként a szakkutatás által nem elemzett képzőművészeti ábrázolások, amelyek művészi megformálásuk ellenére értékes és hasznosítható ismereteket jelenítenek meg.

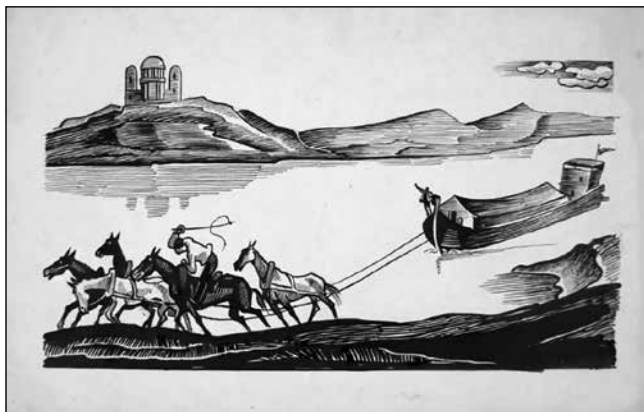
1736 – A Sava bal partja Renke közelében
(a kép alján ún. hosszú csónakot húzó emberekkel)

„Egy 1760-as térkép erősen felnagyított részletét látjátok. Baján vagyunk, helybéli legények éppen egy dunai bárkát vontatnak ki a Dunára. Mit szállíthat a hajó? Nagy valószínűséggel gabonát visz Pestre, vagy tán még messzebbre.” (Frisnyák 2015).

Andrej Gaspari szlovén régész tett közzé a közel-múltban egy nagyobb publikációt, melyben a közvetlen régészeti adatok mellett, különleges belvízi hajózástörténeti (tárgyi, szöveges és képzőművészeti) dokumentumokat ismerhetünk meg (Gaspari 2017). Ezek köréből itt és most csak egyetlen, a Száva folyón emberi erővel történő hajóhúzással kapcsolatos ábrázolásra hívjuk föl a figyelmet.

A kiadvány 127. ábrája egy úgynevezett „hosszú csónak” (valójában egyetlen, egykor még a balkáni hegyekben bővelkedő

5. kép Fáy Dezső: *Hajóvontatás Esztergomnál*
(papír, tus, jelzés nélkül, 12×21,5 cm).

Ezek köréből is csak néhány olyan példát hozunk, melyek igazolják, hogy eddigi tudásunkat e források elemzésével is pontosítani, leginkább azonban finomítani tudjuk.

Egy hagyatéki árverésen bukkant föl Fáy Dezső egy képe, melyen egy úgynevezett gabonaszállító bölgőshajó lovas hajóvontatása látható, háttérben az esztergomi bazilika stilizált

ábrázolásával. (Forrás: <https://www.mutargy.com/festmeny-grafika/hajovontatas-esztergomnal-86-64> – Letöltve: 2020. július 14.)

Hasonlóan izgalmas ábrázolás Juszko Béla *Hajóvontatás*, pontosabban *Hajóvontatás Komárom vidékén* című festménye. Juszko Béla festménye föltehetően több forrásból is kaphatott inspirációt. Budapesti lévén talán a közeli városok Duna-parti, de alföldi, Tisza menti élményeiből (is) kaphatott ihletet. A képet szemlélve azonban nem hallgathatjuk el, hogy benyomásunk szerint, vélhetően ismerte a különböző középkori védutákat, korabeli városlátképeket, folyó menti városképi metszeteket, melyek a lovas hajóvontatást ábrázolják, s melyek különböző periódikákban, kiadványokban jelentek meg, de sokszorosítva önálló grafikai lapokként is forgalomba kerültek (például Alt, Morelli). Továbbá minden bizonnyal nem volt ismeretlen előtte, sőt mesterei révén akár tanulmányozhatta is a magyar képzőművészet, festészet kiemelkedő egyéniségeinek – hasonló témájú – ábrázolásait (mint Lotz, Aba Novák). Számunkra egyértelműen erre enged következtetni a kompozíción a hajóvontató lovaknak a parton való – kissé romantikus stílusú – megjelenítése, az alakok népviselete, és a vízen a hajó, illetve dereglye farában a kormányos (igaz, éppen csak látható) ábrázolása.

A művészről és a festményről elismerően szól a korabeli híradás: „Az ifjak közül való Juszko Béla, ki *Hajóvontatás Komárom vidékén* című nagy képével tehetsége iránt nem közönséges reményeket ébreszt. A nehéz munkában levő lovak, a mint a göröngyös parton a dereglyét húzzák, valóban eszünk-

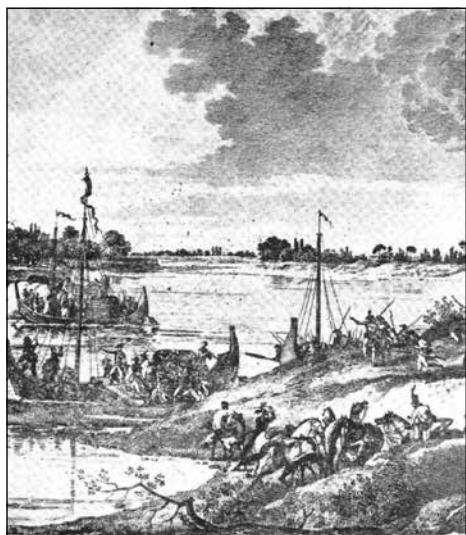
6. kép Juszko Béla: *Hajóvontatás Komárom vidékén*

be juttatják azt a nagy munkát, melyet az igavonó állatok az emberrel együtt végeznek. A kép levegője, színe is szép.” (Forrás: Vasárnapi Ujság, 51. évf. 14. sz. 1904. április 3.) – A Képzőművészeti Társulat tavaszi kiállításáról szóló korabeli ismertetése. (Forrás: <https://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=067682> – letöltve: 2020. július 14.)

A hazai, illetve Kárpát-medencei vonatkozású – sok, s itt most nem hivatkozott más példán túl – igen érzékletes képet vázol föl a Pó folyó mentéről Riccardo Bacchelli nagy ívű történelmi regénye a XVIII–XIX. századi Olaszország háborúskodásaitól szabdalts időszakából, s ezáltal a hol stagnáló, hol föllendülő gazdasági, kereskedelmi tevékenységekről (Bacchelli 1968).

A politikai és társadalmi folyamatok leírása közben a szerző számtalanszor említi, s gyakran részletes leírását is adja a Pó folyón zajló vízi életnek, középontba helyezve a hajómalmok szerepét és a vízimolnárok, családjuk, valamint a velük együtt dolgozó, együttműködő emberek (hajóácsok, molnárlegények, révészek, csónakosgazdák, bárkások stb.) életét.

A szélesebb értelemben vett vízenjárók – hazai adatközlőim szerinti – „nehéz, de szép élet”-ét megörökítő széles körű történelmi tablónak akár a motója is lehetne a Pó menti síkság szólásmondása, miszerint: „...bárkán jön a nyomorúság” (Bacchelli 1968. II. 436.).

7. kép Napóleoni seregek átkelése a Pón.
Carle Vernet rajzát metszette Duplessis-Bertaux (A háromkötetes magyar kiadás első kötetének borítója nyomán.)

A szerző háromkötetes kiadásban megjelent művének első kötetborítója sokat ígérő, mozgalmas átkelési jelenetet ábrázol a Pó folyón; hajók, bárkák, állatok, katonák zsúfoltságával. Sajnáljuk, s kár, hogy magában a könyvben nincsenek további illusztrációk.

Szinte mindegyik kötetből találomra választhatók ki olyan szövegrészek, melyek a mű tárgykörünkhöz kapcsolódó gazdagságát igazolják, de érdemes más szempontból is kézbe venni, olvasni a regényfolyamot.

Olvashatunk egy sajátos hajó-, hajótestvontatási technikáról, melynek ugyancsak megvolt hazai vizeinken is a megfelelője, gyakorlata.

„...még ennél is fáradtságosabb és hosszabb lesz az ellenkező irányú manőverezés, amikor az ár ellenében a

sorjában leeresztett horgonyokba kapaszkodva, csörlővel kell visszavontatnia a malmot” (Bacchielli 1968, I. 150.).

Népi hajózásunkban gugorázásnak, járgányozásnak nevezték ezt a módszert, de az eljárás a modernizációs törekvésekben is föltűnt mint egyfajta lehetséges megoldás (az úgynevezett „kapaszkodó hajózás”).

Bacchielli monumentális történelmi (mondhatni: dokumentum)regénye kapcsán megjegyezzük, hogy a világirodalomban több példa is van a vízimal-

mok, vízimalmárok életének küzdelmes és romantikus megörökítésére. A teljesség igénye nélkül egy nyugat- és egy kelet-európai regényt említünk (lásd Eliot 1966 és Bobrowski 1983). Itt és most, sajnos nincs mód arra, hogy a két kötetből bővebb részleteket hozzunk, így csak ízelítőül egyet-egyet.

„Bizony, örökre eltűntek azok az idők, amikor a széles folyó hátán olyan hajók is közlekedhettek, amelyeket nem szívesen láttak. Hiszen Oroszország az egyetlen hely, ahonnan a lenmag érkezett – s minél több, annál jobb; a lenmag, amely nélkülözhetetlen a függőlegesen forgó nagy malomköveknek, a sarlóhoz hasonló gépkaroknak, amelyek zúgva és dübörögve, de gondosan és pontosan működnek, mintha lelkük volna, mely áthatja őket.” (Eliot 1966, 142.)

Mások a vízimalmok elmúlásának tényeit idézik föl. „Ha felegyenesednének..., láthatnák lenn, (...) ahol valaha Levin malma állt, (...) kerek egy esztendeig, aztán tovaúsztotta a másik malom felől áradó, felduzzasztott víz; ríptyára tört és bele-sodródott a Drewenzbe, tavasszal, amikor a víz jéghideg volt, és mire néhány falu mellett elúszott, hordalékfa lett belőle, s ezzel vége. Csak a malomkövek nem keltek útra vele. Amott csillámlanak a serény víz alatt...” (Bobrowski 1988, 31.)

A vízimalmok dicsőítéséül – rendhagyó módon – egy bolgár költő versét idézzük, Szondi György fordításában (Georgiev 2015, 43–44).

Marin Georgiev: Malom

Toncsó Zsecsevnek

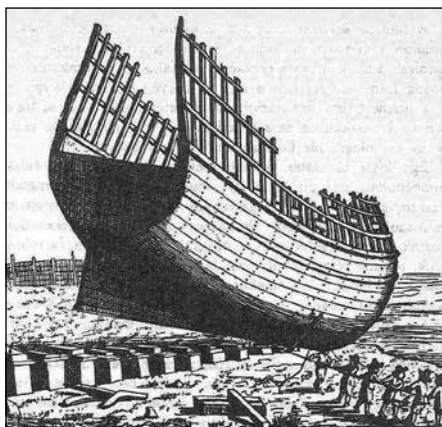
Minden út hozzá odatérül –
Folyó mentén, füzek során hosszan,
bodzán át, tövisen, csalánon végül...
Saroglyához kötve kutya kocog, mihaszna.
Fönn – zöldkiütésben a környék.
Odalenn – siető-maradó víz.
Zúgás, csepülés, suhogás, jajdul és tajték –
s nyomban nyoma vész.

Mag szalad, mag,
garaton fut gabona,
zakatolnak kerekék,
búza ömlik, liszt szítál –
vég nélkül – mint csillagok.
Öröl, ürül, öröl, örül.

És ropognak és pattognak kövek között csillagok,
a malomkövek egyre megy, egybeforgat, egybeőröl
ugatást, gyerekjajt, férfiszót és sípfutamot.
És zuhog a liszt, özönöl.
Kel a tészta éjjel a teknőben, dagad, forr,
s gyűrődik, gyűrődik az eleven-szapora test:
hol férfi, hol nő, nő és férfi századszor,
ezredszer, milliomodsor este.

Mag szalad, mag,
garaton fut gabona,
zakatolnak kerekék,
búza ömlik, liszt szítál –
vég nélkül – mint csillagok.
Öröl, ürül, öröl, örül.

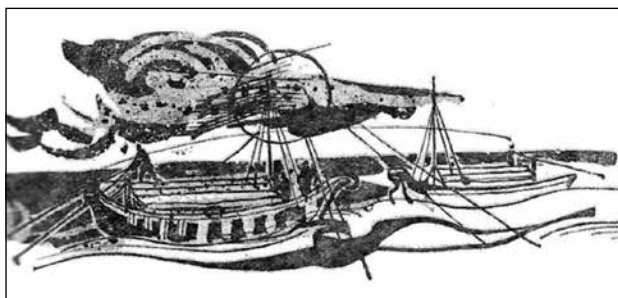
Homlok dudora, ajakívelés,
bórszín, szemszín, kondorfekete, barna, kese,
előtűnik, eltűnik – van, mi sorra kevés,
más belőlük rajtunk üt ki élesen
nemzedékről nemzedékre, életről életre.
Vackorlevélen szóló szellő csötönöz.
Ontják a magot sarjúhold alatt hombárokba egyre.
S valaki az éjszakában tésztát dögönyöz.

8. kép Új hajó levontatása a sólyárol.
Korabeli rézkarc (Witsen)

A vízimalmok egyik helyről a másikra való vontatásán túl, az emberi erővel történő hajóhúzásnak különleges esetei is voltak. A tengerjáró hajók építése során ilyen volt az új hajó levontatása a sólyárol.

Ez gyakori volt, ennél azonban kritikusabb helyzetek is adódtak. Ilyen volt, ha megfeneklett a hajó, vagy jégbe fagyott, s azt a nyílt vízre kellett vontatni. Ilyen eseményről olvashatunk érzékletes leírást Jens Munk naplófeljegyzése alapján a Hudson-öbölbeli – fregatthoz erősített nedves kötelekkel, vér és kín árán való – hajóhúzásról (Hansen 1978, 416–418.).

9. kép Mark Twain könyvének illusztrátora Raszler Károly volt. Nem hallgathatjuk el, hogy a Nagymaroson született művész grafikáin érződnek mind dunai élményei, mind képzőművészeti tanulmányainak s a hazai folyókról ismert legendás, úgynevezett bógőshajók képi hatása.

Az Amerikai Egyesült Államok csaknem egész területét átszelő folyójáról, a világ negyedik legnagyobb vízgyűjtő területével rendelkező Mississippiről is van szépirodalmi leírásunk. „A folyón a kereskedelmet kezdetben nagy bárkákkal, gerinces csónakokkal, dereglyékkel bonyolították le. Ezek leúsztak vagy levitorláztak az északi betorkollásoktól New Orleansig, itt kicserélték a rakományt, majd

nagy ügyel-bajjal, kézi erővel vontatták, rudakkal taszigálták őket az árral szemben.” (Twain 1971, 19–20.)

Mark Twain nem túl vonzó képet fest föl a korszakról, s elég ellentmondásos alakoknak írja le a múlt hajós kereskedelmének résztvevőit. A változást itt is a gőzhajó megjelenése hozta.

A hajózás azonban nem létezett kötelek nélkül. A hajózásnál használt különféle kötelek jelentőségét aligha fogalmazhatnánk meg jobban: „A hajók megdöntésére szolgáló bak félúton volt a sólyatér és a Bremerholmot északról lezáró, a mai Charlottenburg helyén húzódó kötélverő műhely között. A négy-száznyolcvan rőf hosszú téglalapú épületet nemrég emelték, a kenderfonók és a kötélverők itt készítették rigai kenderből a köteleket. A kötél drága portéka volt, sok fogyott belőle, évente mintegy ötszáz tengerészfont. Ennek a nagy számnak megvan a magyarázata. Egyetlen fregatthoz – mint mondták – annyi kötél kellett, hogy egyvégtében lefektetve Koppenhágától Kronborgig ért volna.” (Hansen 1978, 184.)

Miután a hajózás, a folyami szállítás szinte minden változatában, s a földézett szöveges leírásában és képi illusztrációiban egyaránt megjelenik egy nélkülözhetetlen kellék: a hajókötél, röviden kitérünk a hajókötélek készítőire. Természetesen a többnyire kenderből készült kötelekről van szó, melyeket évszázadokon át a hagyományos kézműves tevékenységet végző kenderkötők állítottak elő.

A kötélverők, kötélgyártók, köteles kézművesek a középkortól Európa-szerte céhes keretekben dolgoztak, hazánkban először az erdélyi szász céhszabályzat említi a kötélgyártót 1376-ban.

Egy másik, ugyancsak középkori ábrázolás (*Das Ständebuch*. 114 Holzschnitte von Jost Amman mit Reimen von Hans Sachs. Infel Verlag, Leipzig, é. n. 95. kép) már szinte manufaktúraszerű keretek közötti kötélgyártásra enged következtetni.

A XV–XIX. században az önálló céhek a kendertermelő központok (Debrecen, Bácska, Bánság), valamint a jelentősebb bányavidékek (Felvidék, Erdély) közelében alakultak,

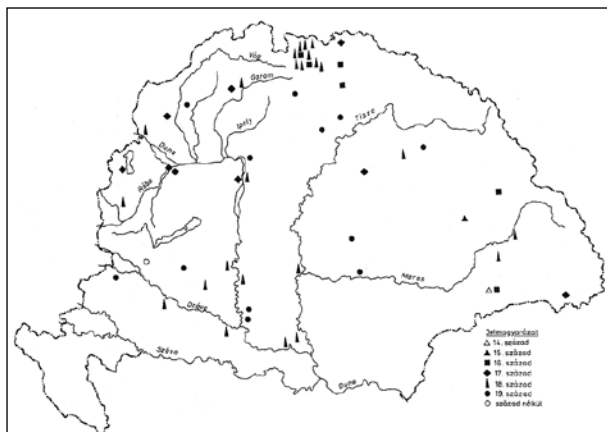
10. kép *Der Seiler* (Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung, Band 1. Nürnberg 1426–1549.) – Az egyik legkorábbi ismert ábrázolás. (Forrás: <https://hausbuecher.nuernberg.de/75-Amb-2-317-16-r/data> – Letöltve: 2020. július 14.)

11. kép Jost Amman: *Kötélverő* – fametszet, 1568

de a nagyobb folyók közelében is sok kötélgyártó dolgozott. Manufaktúrák működésére vonatkozóan a múlt század elejétől maradtak fenn adatok, gyári termelésről azonban csak az 1870-es évek óta beszélhetünk.

A Tisza és a Maros találkozásánál már a mohácsi vész előtti időben jelentős gazdasági centrum volt Szeged (lásd: Gráfik 1993). A kedvező földrajzi és egyéb adottságok, különösen a kötélverők, halászati felszerelések, a hajógyártás számára biztosítottak jó lehetőséget.

12. kép Kötéles céhek a XIV–XIX. században

Kisebb településeken, falusi közösségekben dolgozó kötélverők inkább a helyi mezőgazdasági, állattartási és háztartási igényeket elégítették ki. Az országos elterjedést jól mutatja a térképre vetített elhelyezkedésük.

Bár a kötélverők, kötélgyártók nem tartoztak a kézműves mesterségek legrangosabb művelői körébe, de a Néprajzi Mú-

zeum több becses céhemlékkel, illetve céhjelvénnyel rendelkezik, melyek míves megformálásukkal a tevékenység fontosságára utalnak.

Ami azonban kétségtől a hagyományos alapanyagból és a hagyományos technikai eljárással, technológiával készült, különböző vastagságú és teherbírási kenderkötéleknek a hajózáshoz való kapcsolatát illeti, arra nézve a leg-

13. kép Kötélverő kis céhszekrény, Nagyszeben, 1867, NM 106823 ltsz. – Benne jól kivehetően henger alakban összegombolyított zsinórköteg. Vélhetően úgynevezett legényszállásjelvény.

14. kép Behívótábla, NM 76.109.1 ltsz. – „A Betsületes Kötélverő Céh Táblája 1841”

jelentősebb bizonyíték, hogy e témáról az 1800-as évek végén önálló értekezés született: „A kenderkötél a dunai hajózás szolgálatában” címmel (Krenedits 1896).

Természetesen a hajósoknak is voltak céhes szervezeteik. A magyarországi hajós céhek emlékanyaga azonban nagyon hiányos. A céhemlékek köréből adataink szerint nem bizonyított egyértelműen annak a hajómodellnek cégérként való használata, melynek változatai a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből ismertek.

Van azonban Magyarországhoz, pontosabban hazai településhez kapcsolódó hiteles hajós cégérre példánk. A Duna menti Tolna a XVIII. század végén még Veszprémmel azonos lakosságszámú mezőváros volt. A későbbi dunai hajózásban is szerepet vállaló első telepések nagy többsége valóban Svábföldről – Schwabenből, Württembergből – érkezett Magyarországra, Ulmon át, hosszú dunai úton, a jellegzetes ulmi hajókon (Ulmer Schachtel / ulmi skatulya). Ilyen hajót formáz az ulmi hajósok cégére.

Hazánkban a leghíresebb, s kifejezetten a dunai hajóvontatásra specializálódott szervezet a komáromi szekeresgazdáké volt. Történetük alapos helytörténeti kutatásokra épülve hitelesen adatolt, egykori szerepük a folyami

15. kép Hajómodell, Esztergom, XIX. század, NM 49128 ltsz. – Műkereskedőtől került 1904-ben a múzeumba. Bizonytalan adatolásokból úgy tudjuk, hogy hasonló hajómodelleket használtak a hajósok cégérként.

16. kép Az ulmi hajósok cégére
(Forrás: <https://sites.google.com/site/szauerektolnavarosabol/tolna-betelepítése-1> –
Letöltés: 2020. július 14.)

17. kép Szekeresgazda-küldöttség a Jókai-emléktábla leleplezésén 1881-ben
(Forrás: <http://csemadok.sk/felvideki-ertektar/komaromi-szekeresgazda-ruha-zat-eletmod-es-szekeresgazda-banderium/>
Letöltés: 2020. július 14.)

távolsági kereskedelmi szállításokban jó föltárt, sajátos életformájuk, életmódjuk – például díszes ünnepi viseletük – is gazdagon dokumentált (lásd Kecskés 1969; 1978).

A leszármazottak őrzik őseik hagyományát, aminek ékes bizonyítéka, hogy 2015-ben megalakult a *Komáromi Szekeresgazda Hagyományőrző Egyesület*. *A napjainkban is működő civil szervezet különböző gazdag programok (kiállítás, rendezvények, konferenciák) szervezésével tartja ébren az emlékezetet és ápolja az évszázados tradíciót.*

Epilógus. Végezetül arra a jelenségre hívjuk föl a figyelmet, hogy míg az ipari forradalom újításai, a modernizáció előtti időkét idéző alkotások a vízi járműveknek árral szembeni haladását szinte kivétel nélkül a partról biztosították, a gőzhajók megjelenésével a vonóerő véglegesen a folyóvízre került. Így nem meglepő, hogy a nagy kereskedelmi, s következésképp hajózási múlttal rendelkező Rajnáról is már ez a kép jelenik meg Heinrich Böll regényében (Böll 1987). Mégpedig a később már általánossá váló gyakorlat szerint nem is vontatóhajó, hanem úgynevezett tolóhajó formájában.

„(Keze a Rajna felé mozdul.) Onnan se hallatszik semmi, bárka se pöfög, tolóhajók se dohognak-buhognak, még ködkürt se szól – csönd, nagyobb, mint a szokásos csönd a nap legcsöndösebb órájában...” (Böll 1987, 80.)

18. kép Tolóhajó

(Forrás: <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/szakkepzes/kozlekedes/kozlekedesi-alapismeretek/barka/vontatohajoes-uszalyok>, Letöltés: 2020. július 14.)

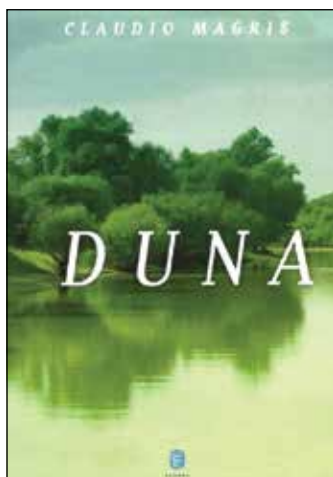
A mai folyamhajózásban külön kategória a tolóhajó, mely kifejezetten uszályok és más úszótestek *tolására* szolgál speciális kialakítású orr-részeivel.

Völgymenet és hegymenet. Legvégül – a hajózási szaknyelv két kifejezését használva, melyben a völgymenet a víz folyásával megegyező irányú, a hegy-

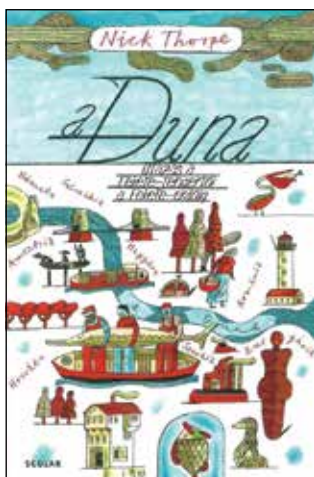
menet az árral szembeni hajózást jelenti – földézzük az utóbbi évek két – több szempontból is tanulságos – dunai útleírását.

Völgymenetben utazhatunk Claudio Magris *Duna* című könyvével, hegymenetben pedig Nick Thorpe *A Duna. Utazás a Fekete-tengertől a Fekete-erdőig* című kötetével. Megjegyezzük: a hajósok céhe révén fentebb földézett Duna menti Tolna kapcsán hivatkozott Ulm többször is említésre kerül Magris könyvében, csakúgy, mint Ernst Neweklowsky fő műve (lásd Neweklowsky 1952–1964).

Itt és most nincs mód arra, hogy e sajátos, modern kori útleírásokból szemezgessek, így hát tekintsék olvasóim ajánlásnak is e tanulmányomat, s vegyék kézbe, olvassák a könyveket. S ha tehetik, a valóságban is kíséreljék meg – mint magunk is megtettük több szakaszban – vízen járva, hajózva meg tapasztalni, átélni a folyó és a part menti települések adta élményeket.

19. kép Claudio Magris: *Duna*
(könyvborító)

20. kép Nick Thorpe: *A Duna*
(könyvborító)

Mindkét újkori dunai útleírás Szentendre városát is említi, mely településsel kapcsolatban utalnunk kell a török birodalom balkáni térhódítása elől a Duna mentén Magyarországra menekült szerb lakosságra. A krónikás Afanasije így írja le a vándorlás jeleneteit Belgrád török kézre jutása (azaz 1690. október 6.) előtt: „A szerbek mindannyian hajóra szálltak – majd tízezer hajó volt –, és

elmenekültek a Duna folyón felfelé Buda vára alá, amely a császár uralma alatt állt.” (Szofrics 2017, 46.)

Még a XX. század elejéről származó képeslap is fölidézi hangulatában az egykori, jelentős szerb lakossággal rendelkező kereskedőváros, Szentendre Duna-partját, a folyón látható legendás áruszállító fahajóval.

21. kép Képeslap Szentendréről, 1902

Irodalom

- Bacchielli, Riccardo
1968 *Malom a Pó vizén, I–III.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Bobrowski, Johannes
1983 *A vizimalom balladája avagy harmincnégy mondat a nagyapámról.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Böll, Heinrich
1987 *Asszonyok rajnai tájban.* Magvető Kiadó, Budapest.
- Domonkos Ottó
1991 *A kézművesség szerepe a falu anyagi kultúrájának alakításában.* In: Domonkos Ottó (főszerk.): *Magyar néprajz III. Kézművesség.* Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 7–154.
- Eliot, George
1966 *A vizimalom.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Frisnyák Zsuzsa
2013 *Hajóvontatás Budán.* https://timelord.blog.hu/2013/11/13/hajovontatas_budan (Letöltve: 2020. július 14.)
- 2015 *Hajóvontató legények Baján 250 éve.* https://timelord.blog.hu/2015/03/29/hajovontato_legenyek_bajan_250_eve (Letöltve: 2020. július 14.)
- Gaspari, Andrej
2017 *Deblak s konca 2. stoletja pr. n. št. iz Ljubljana na Vrhniki. The late 2 nd century bc logboat from the Ljubljana river at Vrhnika.* Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete ter Muzej in galerije mesta Ljubljane. Ljubljana University Press, Faculty of Arts and Museum & Galleries of Ljubljana. https://www.academia.edu/33605984/_2017_The_Late_2nd_century_BC_Logboat_from_the_Ljubljana_River_at_Vrhnika_Study_on_the-Ships_and_Boats_of_Preroman_and_Roman_Nauportus_with_the_Outline_of_the_Navigation_on_the_Ljubljana_Marshes_between_Prehistory_and_the_Early_Modern_Period_by_A_Gaspari_and_coll._ (Letöltve: 2020. július 14.)
- Georgiev, Marin
2015 *Se Isten, se ördög.* Napkút Kiadó, Budapest.
- Gráfik Imre
1981 *Schiffschleppen auf den ungarischen Flüssen.* In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Tradizionale Transportmethoden im Ostmitteleuropa.* Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 147–154.
- 1983a *A magyarországi fahajózás.* Néprajzi Közlemények XXVI. Budapest, 372 p. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OR52_NEPR_Nk_26/?query=Gr%C3%A1fik%20Imre&pg=0&layout=s (Letöltve: 2020. július 14.)
- 1983b *Az áru útja a szállítás forradalma előtt.* Ethnographia. XCIV. (1.): 1–35. http://apps.arcanum.hu/app/ethnografia/view/Ethnografia_1983_094/?pg=10&layout=s (Letöltve: 2020. július 14.)
- 1992 *Hajózás és gabonakereskedelem.* KLTE, Néprajzi Tanszék, Debrecen. (Folklór és Etnográfia 65) 192 p.
- 1994 *A dunai hajóvontatás ikonográfiája.* ARRABONA (31–33.): 265–287. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_ARABONA31_33/?pg=266&layout=s (Letöltve: 2020. július 14.)
- 1998 *Reform és forradalom a magyarországi folyami szállításban.* Közlekedéstudományi Szemle XLVIII. (7.): 259–267.
- 2000a *„I have a picture of it” – Ethnographic/ethnosemiotic explanation of visual descriptions.* Semiotica 128. (3/4.): 303–329. <https://www.degruyter.com/view/journals/semi/128/3-4/article-p303.xml> (Letöltve: 2020. július 14.)
- 2000b *„Van képem róla” (Vizuális ábrázolások néprajzi-etnoszemiotikai értelmezése)* In: *Folklorisztika 2000-ben – Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára, II.* ELTE BTK, Budapest, 757–797.
- 2001a *Vízi közlekedés és szállítás.* In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz, II. Gazdálkodás.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 974–1020.

- 2001b *Modernizálódás és archaizmusok együttélése a magyarországi folyamhajózás történetében.* In: Hála József – Szarvas Zsuzsa – Terbócs Attila (szerk.): *Számadó. Tanulmányok Paládi Kovács Attila tiszteletére.* MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 289–302.
- 2003 *Etnográfiai szöveg narratív változatai.* In: Biczó Gábor – Kiss Noémi (szerk.): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 71–87.
- 2004 *Hajózás és gabonakereskedelem. „Gabonakonjunktúra vizen”* Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 166 p.
- 2005 *Újabb források és adatok a népi hajózás dunai gyakorlatához.* In: Bárkányi Ildikó – Fodor Ferenc (szerk.): *Határjáró. Tanulmányok Juhász Antal köszöntésére.* Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 107–118.
- 2006 *The iconography of danubian shipping in Hungary.* In: Ancso Kalojanov (naucsen rykovoditel): *Reka Dunav – Pomin'k i kultura.* Isztoriczeszki Muzej, Tutra kan, 320–336.
- 2008 *Céhemlékek – Guild Relics. A Néprajzi Múzeum műtárgykatalógusai – Catalogi Musei Ethnographiae* 12. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- 2017 *Egy különleges népi hajózási dokumentum nyomában.* In: Kothencz Kelemen (szerk.): *Víz, ember, örökség.* Türr István Múzeum, Baja, 131–142.
- Hansen, Thorkild
1978 *Jens Munk, a hajós.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Kecskés László
1969 *A komáromi szekeresszázad.* Irodalmi Szemle (Bratislava) XII. 10. sz. 885–905.
- 1978 *Komáromi mesterségek.* Madách Könyv- és lapkiadó, Pozsony.
- Krenedits Ödön
1896 *A kenderkötél a dunai hajózás szolgáltatában: tapasztalatok, hagyományok és műszaki számítások nyomán összeállítva, különös tekintettel hazai kenderünkre és kötélgyárainkra.* Zimony, Karamat Ny.

- Magris, Claudio
2012 *Duna.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Neweklowsky, Ernst
1952–1964 *Die Schifffahrt und Flößerei im Raume der oberen Donau.* 3 Bände. Oberösterreichischer Landesverlag, Linz (1952; 1954; 1964.)
- Salamon Nándor
2006 *A (művészi) kép, mint adathordozó – Megjegyzések Gráfik Imre monográfiájához.* Vasi Szemle 60. (1.): 115–119.
- Szofrics Pál
2017 *Képek Szentendre – és a szerbség – történetéből.* Pest Megyei Könyvtár, Szentendre, Szentendrei Füzetek XI.
- Thorpe, Nick
2019 *A Duna. Utazás a Fekete-tengertől a Fekete-erdőig.* Scolar Kiadó Kft., Budapest.
- Tömörkény István
1906 *Szegedi vizenjárók.* Néprajzi Értesítő 1906. VII. 193–201.
- 1946 *Szirtesek a partok.* Szikra kiadás, Budapest.
- É. n. Tömörkény István válogatott novellái. (*Megy a hajó lefelé; A Szent Mihály a jégben; Gugorázás; Vizenjárók; Föl is hajózunk, le is hajózunk; Szirtesek a partok*) <http://mek.oszk.hu/05300/05342/html/> (Letöltve: 2020. július 14.)
- Twain, Mark
1971 *Élet a Mississippin.* Gondolat, Budapest.

22. kép A pi-
henő hajós
(A tanulmány
szerzője)

Hankiss Elemér

Honnan, hova?

Hogy honnan, azt már tudom. A napokban megtaláltam édesanyám naplóját. Abból írom le ide nem különösebben különleges indulásom néhány mozzanatát. Még tízmillió Magyarországon élő polgár valahogy ugyanúgy indulhatott.

1928. május 4. „Pénteken este született, 1/2 8-kor. Súlya 3 kilogramm 78 dekagramm. Hossza 52 centiméter (???), fejkerülete 36 centiméter (nem tudom, ez sok vagy kevés, remélem, sok), fekete hajacskája, kék szeme van.” (A sok kicsinyítő képzőért bocsánatot kérek, az anyai elfogultság bocsánatos bűn.)

Június 12. „Már 5 kiló 26 deka. Szép piros orcácskája van, kék szeme, világosszőke hajacskája (nem tudom, hogyan lett hat hét alatt a fekete hajból világosszőke). Mindig nevet, csak úgy ragyog az arca...” (Most is sokat nevetek, de az arcom már nem különösebben ragyog.)

Október 30. „Szegény kis gyerek beteg volt, középfülgyulladás volt, mindkét dobhártyáját átszúrták... Szabályosan jajgatott 'jajaja jaj'.” (Ez volt, úgy látszik, első véleménynyilvánításom a világról. Azóta sem sokat változott.)

December 15. „Kezd megállni a lábán, ha fogjuk.” (Időnként még ma is jó lenne, ha fognának.) „Hasra fordul egyedül.” (Még ma is.)

1929. január 13. „Mondogatja: aggyá! Nagyokat visít.” (Nyilván már akkor is ilyen követelődző voltam. Ami a visítást illeti, legalább 14 éves koromig ki-kimentem házunkból a Nagyerdőbe, mert ott laktunk, Debrecenben, az erdő szélén, és kiabáltam. Örömben. Nem tudom, minek örültem, de nagyon örültem. Állandóan. Kiabálni még ma is szeretnék. De nincs erdő.)

Július 31. „Nagyon szereti a kutyákat. Ha lát egyet, az ujjával mutogatja: Tya, tya. Az autóra kiabál: tó, tó!” (Lám, már akkor is hadartam, elharaptam a szavakat.)

December 7. Már az ágyban fekszik, de megszólal. 'Olyan éhes vagyok', mondja. 'Jó, adok főzeléket', válaszolom. 'Nem attúl vagyok éhes!' – feleli.” (Ma sem tudom, mitől vagyok éhes. Ha érzélgős hangulatban lennék, azt mondanám: az élettől, úgy általában.)

1931. június 3. „Délelőtt az apjuk magyarázta a gyerekeknek, hogy a Föld forog. Este keresztapjuk azzal szórakoztatta őket, hogy cigarettahűlniket megnyalazott, és feldobta őket a veranda mennyezetére. Ott ragadtak. Reggelre leestek, de valaki újra feldobta őket, a másik oldalra. Elemérke lelkendezve rohant be hozzánk: Apa! Mama! Gyertek, nézzétek meg, igazán forog a föld.” Valahol ezzel a bölcs meglátással kezdődhetett a tudományos pályám. Azóta is sok hasonlóan bölcs felfedezést tettem.

Igaz, remek mestereim voltak. És ez most már nem tréfa. Az Eötvös Collegiumban Gyergyai Albert, Keresztúry Dezső, Szenczi Miklós. Meg a könyvek, a nagy felfedezések. Sartre és Heidegger, Nietzsche és Tillich, Szekfü és Hajnal, T. S. Eliot és Foucault, és... És jöttek az igazi kalandok, az egzisztencializmus és perszonalizmus után a strukturalizmus és a szemiotika, majd az

empirikus társadalomtudományok, az irodalomtudomány után a szociológia, majd a politológia, és mostanában valami egészen más. Filozófiával kevert antropológia. Brrrrr!

Azt tanultam otthon, az Eötvös Collegiumban, a könyvtárak csendjében, hogy – ha már abban a fantasztikus privilégiumban volt részünk, hogy egész életünkben a gondolatok világában élhattünk, akkor – valami fontosat kell felfedeznünk a világban. Valami igazi titkot kell megfejtenuk, hogy gazdagabb, igazabb, értelmesebb legyen az emberi élet. Jó lenne, ha ez sikerülne.

Mert ha nem sikerül, akkor azzal kell majd befejeznem itteni szereplésemet, amivel kezdtem: „Jajajajajaj!”

Hankiss Elemér egykori válasza körkérdésünkre: *Családja története mennyiben példázza a Kárpát-medencei magyar sorsot?*

2004, Szófia: Bolgárul is megjelent a *Beszélgetések életről és halálról* című kötet.
A Magyar Kulturális Intézet vendégeként a premieren a szerző is részt vett.

Jankovics Marcell

A Trecentótól maig

A Méry Ratio Könyvkiadó 12 év óta jelenteti meg felvidéki gótikus templomokról készült albumait. Képeit Méry Gábor fényképezi, a kísérszövegüket én írom. Ezzel párhuzamosan mutatta be a televízió a *Magyar szentek és boldogokról* készített ismeretterjesztő filmjeimet. Ezekből eddig 9 darab, 26-26 perces epizódot gyártottunk. Terveink szerint még 3 készülhet el a következő években. A két téma rokon, a könyvek illusztrációi kizárólag vallásos tárgyak, a történelmi Felső-Magyarország gótikus oltárait mutatják be. A filmsorozat hőseit és hősnőit is az egyházművészet állította példaként elénk. Ám nemcsak a gótikus művészet tekintett rájuk modellként, mindmáig kedvelt alakjai a magyar és közép-európai templomi festészetnek, templomi és köztéri szobrászatnak. A gótikát megelőző korból alig maradt hazai ábrázolásuk. Ha lenne rá mód, e tanulmányt részben a filmforgatások állóképei és a könyvekhez készült fotók illusztrálnák.

E két munkám alkalmas forrása előadandó véleményemnek, mely a keresztény ábrázoló művészet virágkoráról és maig tartó hanyatlásáról szól. Ez utóbbira úgy tekintek, mint amiben vannak megállások, ritka, leginkább csak egy-egy zseniális művésznek köszönhető fölívelések, mindazonáltal hanyatlást látok.

Talán mondanom sem kellene, hogy a magyarországi egyházművészet kissé megkésett a stílusok vonatkozásában. Ha tehát olasz és magyar alkotásokat hozok föl példának egymás mellett, nem időbeli, hanem kifejezésbeli párhuzamként tekintek rájuk.

A mondottakat csak az ábrázoló művészetekre értem. Az egyházi zenére például szinte a mondottak ellenkezőjét vélem igaznak. Már a harangzúgás és a gregorián zene is maga a csoda, akkor mit mondjunk Tallisról, Bachról és Lisztről? A vallásos irodalom viszont mintha maig sem közelítené meg az Újszövetséget. Szent Ferenc és némelyik szent társa a kivétel. Jacopo da Voragine az ő írásainál sokkalta népszerűbb *Arany legendája* viszont nem haladja meg a ponyvafüzetek színvonalát. Erotikus asszociációkra építő szenteskedések gyűjteménye. Haszna abban áll, hogy belepillanthatunk a keresztény jelképteremtés gyakorlatába.

Mármost ami a képzőművészetet illeti, ezzel a folyamattal nemcsak a kereszténységben találkozunk. Ha az ember meg akar érteni valamit, amiben benne él, vagyis túl közel van hozzá, érdemes eltávolodnia tőle. Mint a festő, amikor hátralepve szemrevételezi, mit művel, amikor a képtől egy-két arasznyira nem látja át az egész vásznat. Nekem ehhez 27 évesen Indiáig kellett mennem. Első reggel kileptem az akkor még Bombaynek nevezett Mumbai Taj Mahal nevű szállodájából – Széchenyi Zsigmond lakott itt –, körülöttem teherautók, taxik, robogók száguldoztak hindu istenségek olcsó giccses szentképeivel teleragasztott szélvédővel és vezetőfülkével. Aztán beszálltunk egy hasonlóképp kidekorált bárkába, mely átvitt minket a közeli Elephanta szigetére. Alig fél órával később ott álltam a sziget barlangtemplomában a hinduizmus 1500 éves „szentháromsága” előtt. A kezdet és a vég közel egyidejű látványa ébresztett rá e hanyatlás törvényszerűségére.

Írásom a téma nagyságára való tekintettel csak a nyugati katolikus művészetre korlátozódik, azon belül is főleg a festészetre. A protestáns festészet vagy a katolikus irányt követi szűkített tartalommal, mint a lutheránusoké, mely a szentek tiszteletét kiiktatta, vagy képrombolóként szinte teljesen lemondott a vallásos tárgyú ábrázoló művészetről, mint a kálvinizmus, mely viszont helyette egy sajátos, reneszánsz gyökerű, a népművészettel határos műfajban teremtett nálunk újat, a kazettás templommennyezet-díszítést. Ez utóbbiról nem ejtek szót, noha a hanyatlás e műfajban is kimutatható, de külön írást érdemel. Hogy ne hasson üres szentenciának, egy mondatot azért illik rászánnom. A hanyatlásról egyetemesen, így a templomkazetta-festés esetében is, a mű készüléseinek ideje árulkodik. Ha ugyanis egy régi műfajban új tárgy születik, a gyakorlott szem számára azonnal fölismerhető. Az új nemcsak arról, hogy a faanyaga ép, a színei élénkebbek, a festék csillog és nem repedezett, hanem a gyengébb kivitel okán is. Vagy csak azért érezzük gyengének, mert készítője nincs, nem lehet tisztában egy régen felhagyott tevékenység minden csínjával-bínjával.

A reformáció megrendítő hatásához hozzájárult, hogy születése, ami a római egyház züllésének következménye volt, egybeesett az „igazi” reneszánszszal, a reneszánsz pápák cinquecentójával, ami a technikai fejlődés mellett a vallás materializálódását hozta. Az „igazi reneszánsz” saját korszakjelölésem, és azt kívánom vele érzékeltetni, hogy az itáliai quattrocento, miközben valóban különbözik az Európa északabbra eső területein még virágzó gótikától, még nem mutat diszharmóniát a vallásosság és a művészet között. Legyen elég Fra Angelico és Botticelli festészetre utalnom.

Ennek tükrében megengedek magamnak egy szentenciát. A keresztény művészet csúcsának északon a gótikát, délen a trecentót, kisebb részben a quattrocentót tekintem. Magyarázat helyett elég egy pillantást vetni a lőcsei Szent Jakab-templom oltáira, illetve a firenzei Santa Maria Novella-templom Spanyol Kápolnijában látható falképre, mely a *Dominikánusok dicsősége* címet viseli. (A kép szentjei között a mi Szent Margitunk is látható!) Festője, Andrea di Bonaiuto da Firenze (1346–1379) olyan nagyságok kortársa volt, mint Cimabue, Giotto, Simone Martini, Taddeo Gaddi, Dante, és rá is festette őket a falképére. Fordítva egyet a gondolatmeneten, azt mondom, a gótika nem volt folytatható (nem tudtak kőből még magasabb csúcsíves templomokat építeni), a megújulás pedig „csupán” az antik ideál föltámasztása volt, azzal viszont a pogány szellem is életre kelt.

Talán szokatlan megközelítés ebben a témakörben, hogy a keresztény szellemiség egyik pillérét abban az Újszövetségbe foglalt képzetben látom, mely szerint Jézus a Halak korszakának uraként jött el. Erre rengeteg utalás esik az Újszövetségben, az ókeresztény szimbolikában is meghatározó (hal, halász, hajó, horgony). A hal görögül ἰχθύς (*ikthüsz*), melyből mint betűszóból a keresztények a *Ieszousz Khrisztosz Theou Ūiosz Szótér*, azaz „Jézus Krisztus, Isten Fia, Megváltó” értelmet olvasták ki. A keresztény templomok építési elveiben is komoly szerepet játszott a hal(ászat): templomhajó, keresztelő medence, de már a későbbi keresztény művészetben jóval kisebbet (annál inkább a Jézus életéről szóló filmekben). Ez arról árulkodik, hogy az egyház nem örül annak, ha ezt az „asztrológiai” vonalat hangsúlyozzák a művészek. Az egyházi óvatosság jele, hogy a Halak korszakát a Vízöntő váltja (váltotta, fogja váltani?), s az csak véletlen egybeesés – netán a bölcs előrelátás jele? –, hogy a keresztelés

mint vízöntés társítható a New Age-hez. Az elvilágiasodás mellett a naptári tartalom aktualizálásának elmaradása, más szóval, a szimbólumrendszer avulása egyik részoka lehet a keresztény ábrázoló művészet hanyatlásának. De hát kit érdekel ma már az élő naptár, a csillagos ég?

Megfigyelésem szerint a szemlélet körbejár. Nem korszakot váltunk, csak megújulást keresünk, nem újat. Ennek megtapasztalt formája a reneszánsz, mely, miután a gótika kifogyott az eszközeiből, az ókorhoz nyúlt vissza kapaszkodóként. Sajnos, megállt a késő antikvitásnál, nem ment tovább vissza az időben. A XX. századi művész tanult belőle, ő legalább visszatért a gyökerekhez, az archaikus, barbár, primitív művészetekben keresett ihlető forrást.

A reneszánsz csak technikai természetű fejlődést hozott. A középkort lezáró technikai újítás, találmány a festészetben az olaj és a vászon volt, majd párhuzamosan a nyomtatással a sokszorosított grafika. E találmányok előbb a polgárság, utóbb „széles tömegek” számára tették megfizethetővé a műalkotást. Majd jött az olcsó olajnyomat, a szentkép. A tömegtermelést üzleti érdek hozta létre, és tömegigényt teremtett, az viszont olcsóságot, csiricsáréságot eredményez a művészi színvonal tekintetében. A művészetben (és a tudományban) ne legyen helye a demokráciának. Egy olyan szépséges Madonna, amilyen a częstochowai, önmagában kisebb áhítatot vált ki a hívekből annál, mint ha felcicomázva gyönyörködhetnek benne. Ez az egyébként latin népeknél is kedvelt szokás, a Jasna Góra-i példánk esetében a szomszédos ortodox mintát követi. Időben felénk közeledve egyre jobban érvényesül a hívek kívánsága, a tömeghatás. Ez sem keresztény kiváltság.

Vallástörténetileg a művészet hanyatlása a hit, vallásosság, szektásodáseretnekség, elvilágiasodás, hitetlenség, reform, új vallások, vallási irányzatok sorrendjében, korszakos ismétlődésükben fogható meg. Művészettörténetileg az a korszaktagolás illik rá magyarázatul, amely talán Kállai Ernőtől származik, miszerint minden műveltség művészete négy nagy korszakra bontható: az ókori görög művészet példájával élve primitív (geometrikus), archaikus, klasszikus és hellenisztikus korszakra. A keresztény művészet vonatkozásában ókeresztény, középkori, reneszánsz és barokk művészetre. Ami ezután jön, az a vallás felől nézve nem igazán jelentős, mivel csak egyedi kivételek vannak.

Megjegyzem, az ősművészet és törzsi művészet egymásközi viszonylatában mintha fordított irány érvényesülne: az európai barlangi festészet eljutott a valóság-hűségig – legalábbis az állatábrázolás terén –, és többjelentésű szimbolizmusa, ha van, föltáratlan. A barlangi realizmusról – az újabb kori realista művészettel kapcsolatos ismereteink alapján – nem tételezzük fel, hogy a törzsi és népművészet jelképgazdagságával rendelkezhetett, pedig ennek is van nyoma, csak ennek taglalása már nem fér e tanulmányba.

A törzsi művészetek, ahogy a szellemiséget tekintve belőlük levezethető népművészetek is, eredendően „vallásos”, azaz kultikus célokat szolgáltak, általában végsőig stilizáltak, és rendkívül gazdag a jelentésük. Ugyanakkor e körben is megfigyelhető, hogy a mégoly pontos vásári műtárgymásolatokon és – valljuk meg – a népművészetbe helytelenül besorolt népi iparművészet mégoly nívós tárgyain ugyanúgy érezni, hogy hamisak, mint a középkori oltárok neogótikus beavatkozásain. Pl. azon a kakaslomnici oltáron, melyen a plébános szerint csak az aranyozás mintázatahoz nem nyúltak a XIX. század végi restaurátorok. Engedékenyebben szólva, az oltár Madonnájának csak a festé-

sével van nagyobb baj, a Madonna-szobor faragása eredetinek hat. E példa azt is mutatja, hogy a legjobb szándékkal is nagyon nehéz kifejezési formákat egy az egyben (azonos minőségben) újjávarázsolni.

A gótikában a történetmesélés tendenciája erősödik, előbb a szimbolikus kifejezés eszközeivel, utóbb képregényszerű földolgozásban. A firenzei Pacino di Bonaguida képe, *Az Élet fája*, melyet Szent Bonaventura *Lignum Vitae* c. értekezése nyomán festett, illetve a kassai dóm főoltárának Passió-táblái érzékeltetik a két mű közötti kereken 150 évnyi különbséget.

A reneszánsztól kezdve az egy képbe zsúfolt, részletező, sokszereplős cselekmény lesz a jellemző. Ez az irány a barokk korban éri el a csúcst, amikor a főtéma már csak rész az egészben. A mesélőkedv a fontost mellékessé teszi, a mellékést fontossá. Mint Veronese *Kánai menyegző* c. képén. Ezen az úton halad (jár helyben) majd az akadémikus művészet is. Ezzel fordított arányban fog a jelentés rétegzettség, az egysíkúságban nincs helye a természetfelettinek, azt rosszabb esetben giccses rátét képviseli. Hasonlítsunk össze egy középkori Kálváriát, pl. a szepeshelyi főoltárról vagy az esztergomi Keresztény Múzeumból, és Munkácsy azonos tárgyú képét. A középkor a keresztet jelnek és jelképnek tekinti, ezért a kép tengelyében áll, és mindig elől nézetben ábrázolja. Munkácsy már félreállítja és rövidülésben festi meg a feszületet, a körülötte kavargó sokadalom érdekli igazán.

A vallás- és művészettörténetet összeolvasva a katolikus művészet történetében e téren hullámszerűség a jellemző. Másként formai-esztétikai vonatkozásban, mely sokáig szinte töretlen fejlődést mutat, helyenként eltérően és időben is eltolódva, és ismét másként a hit-vallásosság erejét illetően. A gótikáig töretlennek látszik az emelkedés, a szakmai tudás és a hit együtt halad. A tulajdonképpeni reneszánszsal, mely, ahogy írtam, a XVI. században nem újat hoz, hanem visszafordul pogány ókori mintákhoz, a hit kisugárzása meggyengül, a művészet elvilágiasodik, materializálódik, a túlvilág helyett az e világ iránti érdeklődés nyer teret. Az ellenreformáció a vallásosság látványos visszatérését hozza, de a műveken nyomot hagy a reneszánsz realizmusba, sőt olykor naturalizmusba görcsölt, földhözragadt gondolkodásmódja. A legkiválóbbak, pl. Caravaggio esetében, a pompás kivitelezés okán a téma szinte elvész a részletekben, a kép címének ismerete nélkül csak a műveltek számára jön át az üzenet. Ha pedig nem vész el, a középkor jelképes gondolkodásmódja a naturalisztikus formákba öltöztetve a giccs felé sodorja a művészetet. Szentségtörés kimondanom, de számomra Michelangelo legsikeresebb, egyben legismertebb és tényleg legszebb mennyezetképe a Sixtus-kápolnában már majdnem háttérbe. Leonardo egyik-másik képéről ez még inkább elmondható. Ha igaz, hogy Keresztelő Szent Jánosa eredetileg Bacchusnak indult, az a cinizmusáról is árulkodik. Követőik, utánpótlók között sok a giccsőr. Annibale Carracci egyszerűen „megfestette” Michelangelo első *Pietà* szobrát. Micsoda különbség! A barokk egyházi művészetben – tisztelet a kivételeknek! – a naturalizmus és a vallásos giccs uralkodik. A kettő együtt, amire Murillo a legnépszerűbb példa, a spanyol festőt már a modern kori szentképfestők – na jó, náluk szakmailag fölkészültebb – előfutárává teszi. A reneszánsztól kezdve a festők többsége nem mérte föl, hogy a jelképek nem túrik a természetes ábrázolást, különösen nem az olyan dupla csavart, amely az újhold mintájával nem az égitestet, hanem fémből kovácsolt templomi díszet választ, angyaloknak – de ez már közhely –

puttókat. Nem csoda, hogy ettől kezdve az igazi művészeket egyre inkább a földi világ foglalkoztatja. A legújabb korban már a ritkán föltűnő hívő tehetség az egyetlen, ami az egyházművészetbe életet lehel. (Róluk később.)

A fentiekből kitetszik, hogy véleményem szerint a hit és az esztétikum nem kézen fogva jár. Egy meteoritkő is lehet imádat tárgya, és nem a hit gyarapodik, ha a fekete kőből istennőt, később Madonnát faragnak, legföljebb a hívek táborra nő. A vallás első körben a beavatott keveseké, ahogy más síkon a költséges művészet is. Ez már a katakombák korára is áll. Az üldözött és harcos egyház a hitet helyezi minden más elé, ez látszik is. A diadalmas egyház viszont egyre inkább arra törekszik, hogy művészete imponáljon. Fontos az arany, a ragyogás, hivalkodás a gazdagsággal. De mivel értékelvű, még sokáig nem szakad el hit és szépség egymástól. Az már a hanyatlás jele, amikor a népszerűség is fontossá válik, amit a már említett módon az ismertetett technikai találmányok szolgálnak ki. Ez kettősséget eredményez, amire a katolikus egyházon belül a hivatalos tanítás és a megtűrt népi vallásosság párhuzamossága a példa. Hogy ismét egy távoli megfelelést említsek: a buddhizmus hinajána (kisszekér) és mahajána (nagysekér) ágát egy értelmezés szerint az választja el egymástól, hogy míg a hinajána tant nem hígítják istenek, félistenek, angyalok, ördögök mítoszai, legendái, a mahajána a hívek megnyerése érdekében ez utóbbiak kincsestára lett. (Egy kínai taoista kolostorban a látogatókat körbevezető szerzetes a középső udvar oltárain álló istenségeket ismertette velünk. Kérdésemre: Atyám, nem egy Isten van? – azt válaszolta, de, majd nyugodtan folytatta az istenek bemutatását.) A vallásos hiedelmek, szokások, ünnepek a szó szoros értelmében szórakoztatóvá, élvezetessé tehetik a vallásos élményt, miközben nem vész el az áhítat sem, és a népi vallásosság szülte művészet lehet szerethető, és csak ritkán giccs, akkor is inkább iparosított formájában. Ilyen a wieliczкаи sóbánya, melynek naivitása az, ami készítőinek hitéről tanúskodik.

Az alkotó lázadni kezd a kánon ellen. Egyénisége előtérbe „tolakodik”. A művészek nem a tartalmi előírások ellen lázadtak. Mai műszóval élve, a formát bontogatták, annak is azt a részét, amely nem közvetített mondanivalót. Ez sokféleséget szült. Magyar példa a Szent László-legenda sokféle freskóváltozata. Amikor a művészeknek nevük lett, vagyis többé nem kézművesnek tekintették őket, már egyéni stílusuk alapján megkülönböztethetők. Ez egyre fontosabb a számukra, mintha arra hajtának, hogy majd haláluk után megkapják a *divino*, isteni jelzőt. Giorgio Vasaritól. Az itáliai trecento festői, szobrászai már ilyenek. Magyar kortársuk a homoródkarácsonyfalvai és a gelencei falkép azonosítható stílusú készítője. Az övé arra is példa, hogy a sokoldalúságának jót tett, hogy több templomban dolgozhatott. Hasonló folyamat zajlott le az ókori Hellász aranykorában a vázafestészet területén.

A „gyorsuló” civilizációs időnek is megvan a maga szerepe. A vallások az örökkévalóságban gondolkodnak, az igazi művészet szintén. Ezzel szemben a művészetek korszakolódtak, és a civilizációs fejlődéssel a korszakok is rövidülnek. Közhelyes példa: miközben az óegyiptomi művészet 3 ezer éven át változatlanul tűnik (nem az), a görög művészet állandósága már csak századokban mérhető, a keresztény éra stíluskorszakai egyre rövidebbek. A barokk a rokokóba oldódik, aztán, még mielőtt Watteau és Fragonard után rögtön az impresszionizmus következne, előbb ismét meg kell újulni. Ezért jön – törté-

nelmi segédlettel, lásd empire – egy rövid „kis reneszánszutánc”, a neoklasszicizmus. Folytathatnám, de minek?

Mi van ma? Rövid életű divatirányzatok váltják egymást. A vallás örökkévalóságában ez kezelhetetlen. Vagy mondjunk stílusirányzatot: a nonfiguratív művészet nem tud megfelelni teológiai, hitéleti elvárásoknak. Nem ad, nem mutat semmi olyant, ami szellemi táplálékot, érzelmi segítséget nyújtana az istenkereső léleknek.

Igaz, volt és van példa a figuralitás vallási korlátaira. Lásd judaizmus, iszlám, bizánci ikonoklasztia (képrombolás), különböző reformata irányzatok. Ezeknek mind volt oka. Mégpedig teológiai. A képellenesség jellemzően a monoteista vallások velejárója. Leegyszerűsítve a kérdésre adandó választ: az Egyisten nem tűrhet sok isten- és szentképmást. A régi ember ui. a képet azonosította az ábrázolt személlyel. Úgy, mint azok a bennszülöttek, akik pánikba estek, ha szembesültek a fölfedezőik által róluk készített fényképekkel. A zsidó vallás nemhogy ábrázolni nem engedi Istent, de igazi nevét is kimondhatatlannak tartja. A tilalom ősrégi oka az a hiedelem, hogy ha Isten nevét, képét ellenség kaparintja meg, ily módon mágikus hatalomra tesz szert általa, amivel az egész hívő közösséget, Isten kiválasztott népét elpusztíthatja. Az iszlám, miközben egy „arctalan” meteoritot részesít bálványt megillető tiszteletben, ezzel összhangban „továbbment”: az ábrázolási tilalmat kiterjesztette a próféta orcájára is. A bizánci képrombolást a későbbi reformáció felől könnyű megérteni. A VIII–IX. századi Bizánc csak a (katedrán > hármassal) álló Szent Kereszt ábrázolását tűrte meg, a kálvinistákhoz hasonlóan.

Jellemző, hogy az egyházi vezetők a tilalmak terén is szövegcentrikusan gondolkodtak. A szövegek hivatalostól eltérő értelmezésétől féltek. Ezért nem pártolták a Szentírás lefordítását az élő nyelvekre. A kép terén megengedőbbek voltak, a középkorban inkább, mint az ellenreformáció kezdete után – a trentói (tridenti) zsinat hozott néhány tiltó rendelkezést az ábrázolások körére is –, talán vizuális értetlenségük okán, ami a szövegközpontúság velejárója. Jó példa erre a Szent László-legenda, mely a falképeken pogány, szövegét tekintve viszont nem az. A középkori egyház még olyan istenképet is elfogadott, amelyet később, ha nem is vakartak vagy mázoltak le, mindenesetre eltakartak. A Gömör megyei Hizsnyó Szentháromsága méltó párja az elefantai barlang trimurtijának. Oltárt építettek eléje, hogy a hívők ne lássák. A művészek néha igazán sok mindent megengedtek maguknak. A Lőcsei Pál műhelyében készült szepesszombati főoltár predellája a lőcsei főoltár predellájának a párja. Mindkettő az Utolsó vacsorát ábrázolja. A szepesszombati azért érdekes, mert ahhoz, hogy meglegyen a tizenkettő, az apostolok közé kell számolnunk a donátort, akit a többi apostoltól elütő, XVI. század eleji öltözeke különböztet meg társaitól, és a vele beszélgető nőt. Ez az oltár egyidős Leonardo *Utolsó vacsorájával*. Ismeretes, hogy az ő művével kapcsolatban merült föl, hogy János nem is János, hanem magdalai Mária, egy apokrif írás szerint Jézus felesége. Nos, a szepesszombati apostolnő tényleg ő lehet, aki ráadásul feleség módjára viselkedik. Elmerülten cseveg a donátor apostollal, rá sem hederít arra, hogy Jézus épp leleplezi Júdást. (Igaz, a többiek sem értik, miről is van szó.)

A művészi tehetség, a szakmailag egyre tökéletesebb kivitelezés ellent is mondhat a célnak. A korai templommennyezetek, kupolák, szentélyek kívül-belül

mind Isten országát, a mennyországot, az égboltot képezik le, ezért kékek, csillagosak vagy aranymozaik pompájában ragyognak, a gótikus oltárok ege arany, a művész csak a földi környezetet festheti, faraghatja tehetsége szerint realiztikusan, a szentek öltözete is mennyei lakhelyükre utal. Ezért köpenyük kívül arany, ami a mennyországra utal, belül kék, ami az égboltra, ezért olykor csillagpöttyök is díszítik. A késő gótikában és a reneszánsz művészetben a környezet, a ruhák, a test ábrázolásának egyre jobban megnövekszik a szerepe, a lényegi jegyek, gazdag szimbolikájú attribútumok hétköznapi, jól ismert tárgyakká válnak, és a környezettől, a tájtól is elvárhatja a megrendelő, hogy otthon érezze magát „benne”. A bártfai *Jézus születése*-oltár festője eltérve a mintától, Schongauer metszetétől, felső-magyarországi tájba helyezi az egyiptomi menekülést. A pálmafa tölgyerdőben nő, teve helyett szarvas teszi még otthonosabbá a környezetet. A kassai dóm Szent Erzsébet csodáját késő gótikus divatbemutatóba ágyazta a művész. Az elterelő „hadműveletnek” köszönhetően a néző nem is veszi észre, hogy a festő – vagy egy érzéketlen későbbi restaurátor? – a dicsfényt nem a szende Erzsébet, hanem a gonosz anyós feje köré körítette. Jan Van Eyck Madonnájáról a lába elé terített pompás keleti szőnyeg, Szent Donát palástja és Szent György páncélja vonja el a figyelmünket. A szentek és a donátor sem a Madonnára vagy ránk néznek, ahogy ez elvárható lenne, hanem egymást méregetik, ahogy mi is őket, melyikük öltözetét festette meg Van Eyck mester aprólékosabban. Érdeklődés váltja föl az áhítatot. A barokk festő és megrendelő antropomorf istent, szenteket akar mutatni, mennyországa olümposzi. Jobban érdekli pl. Maulbertschet, hogy a békaperspektíva tökéletes legyen, felhőit megcsodáljuk, mennyire valóságosak. Csodáljuk a művét, de az igaz Istenhez nem visz közelebb.

Kivételek persze minden korban akadnak. Nagy művészek ők, de kevesen vannak, és stílusukat tekintve is ritkaságszámba mennek, mint Greco vagy Georges de La Tour. Vagy visszatérnek a gyökerekhez, ezúttal a középkor a fő inspiráció, mint Aba Novák, Udvardy Erzsébet, Kő Pál, Somogyi Győző és a krakkói Magyar Szentek kápolna mozaikkészítő mestere, vagy régi/új szempontok szerint tágitanak a körön, mint Gauguin és Chagall tette. Esetleg egyszerűen „csak” jók (a vatikáni magyar kápolna domborműveinek több mint a fele kiváló alkotás, de nem mindegyik a vallásos érzülete miatt).

Végezetül a vallásos képzőművészet jellegzetes motívumának, a dicsfénynek a „fejlődéstörténetén” szeretném bemutatni a hanyatlás mibenlétét. *Jelképtár* c. könyvünk általam írt szócikkéből idézem a rá vonatkozó alapvető tudnivalókat:

„Jelképes sugárkoszorú, fénykorong égitestek, ill. isteni és szent személyek feje, alakja körül. Keletkezésére idegen neveinek elsődleges jelentései derítenek fényt: gör. *halóa*, ‘nap-’, holdudvar’; lat. *aura*, ‘fény, ég, napvilág’; *gloria*, ‘dicsőség’; *nimbus*, ‘felhő, köd’.”

E jelkép eredetének fényes igazolása maga a Nap és a Hold olyan nem ritka alkalommal, amikor a levegő párája valóban dicsfényt rajzol az égitest köré. A *Jelképtár* vonatkozó szócikkében írok arról is, hogy a dicsfény nem keresztény találmány, a törzsi műveltségek és az őskor művészetében éppúgy találkozunk vele, mint a különböző kultúrák régi isteneinek és istenként tisztelt uralkodóinak a feje körül. Rájuk itt nem térek ki.

Egyértelmű, hogy a keresztény művészetbe antik, pogány minták nyomán került, méghozzá egyházi jóváhagyással, és más, egykorú vallások rokon értel-

mű ábrázolásai tartják életben napjainkig. A IV–V. században tűnt fel, a Héliosz napistenként ábrázolt Krisztus feje körül, fejét övező sugárkoszorú formájában. Ismert példája a régi Szent Péter-bazilika alatt talált Krisztus-mozaik, mely a Fiút szőlő keretezte, égi fogatát hajtó napistennek mutatja. (Rajzát *A Nap könyvének* 286. oldalán közöltem.) Tudnunk kell, hogy Jézust a szent iratok és ábrázolások a középkor végéig napisteni attribútumokkal ruházták föl. A Messiást a prófétai jövendölés a Nappal azonosítja:

„Bizony, íme, eljön majd az a nap, lángolva, mint a kemence, és minden kevély és minden gonosztevő olyan lesz, mint a tarló, és az eljövendő nap lángra lobbantja őket – mondja a Seregek Ura –, és nem hagy rajtuk sem gyökeret, sem hajtást. Nektek azonban, akik nevemet félitek, felkel az igazság napja, ami gyógyulást hoz szárnyain.” (*Mal 3,19–20.*)

Miután ennek a témának is egy könyvet szenteltem, nem kívánok róla többet mondani. Lássuk inkább magát a hanyatlástörténetet.

Bizánci példával kezdem, mivel a legelterjedtebb, kör alakú dicsfény Bizáncból terjedt el nyugaton is. A konstantinápolyi Khora monostor (ma Kariye Múzeum) Pantokrátorának nemcsak a fejét övezi a Szentháromságnak kijáró keresztes glória, de a mellképét is arany körbe foglalta a mozaik készítője, s ebből a körből, mint a napkorongból, a nap óráinak száma szerint 24 arany sugár ágazik szerte mintegy a kupola nem létező bordáit megjelenítendő. A szicíliai Cefalù katedrálisának apszismozaikjára azért hivatkozom, mert jelzi a görög *haló*a latin *glóri*ává változásának (egyik) útvonulát. A következő kép Giottó *Utolso vacsora* freskóját mutatja (Padova, Scrovegni-kápolna, 1304–1306). Egyfelől arra példa, hogy az eredetileg csak Istennek, itt Krisztusnak kijáró dicsfény hogyan sokszorozódik előbb az angyalok, Szűz Mária, majd az apostolok, végül a „mindenszentek” feje köré. Másfelől azt a festői problémát is példázza, hogyan ábrázolja a dicsfény gömbszerűségét, vagyis hogy a glória nem egy lapos fényes korong, egy alapvetően síkban, még majdnem csak két dimenzióban fogalmazó művész, akit ugyanakkor már a perspektíva is foglalkoztat. Módszere némiképp groteszk hatást szül, és leleplez egy ellentmondást. A háttal ülő apostolok fejét is dicsfény köríti, ami kicsit úgy hat azoknak, akik a dicsfényt lapos körnek látják, ami itt ténylegesen kör is, mintha az ábrázolt személy az arcát támasztaná neki az arany körlapnak. Ezt az érzést erősíti, hogy az oldalnézetű alakok: Jézus, Péter, János és még két feléjük forduló társuk feje körül a korong rövidülésben ellapul. A majd 200 évvel később készült héthársi *Szent Anna-oltár* festője tényként kezeli, hogy a dicsfény nem más, mint egy arany korong. Ezt alátámasztandó, szentjeinek, itt Szent Otíliaának a feje mögé (!) plasztikus sárga tányért pingál, amelynek még pereme is van. Piero della Francesca, aki nem vádolható sem tudatlansággal, sem tiszteletlenséggel, messzebb megy, noha korábban élt. Madonnája és a gyermek Jézus feje fölé lebegő, arany fémkorongot festett, amelynek játékosan önálló jelentést kölcsönzött. Amellett, hogy a korong csillog és vastagsága van, tükröként viselkedik, ahogy az egy csiszolt aranykorongról elvárható. Mind a gyermek, mint az anya feje búbjá tükröződik benne. Leonardo da Vincit legtöbb kortársával egyetértésben már zavarja a glória. Vékony sárga karikát fest szentjei, angyalai feje fölé, hogy mennél kevésbé bontsa meg az alak és a környezet együttes hatását. Hogy még jobban belesimuljon a háttérbe, csakis perspektívikusan ábrázolja. Hasonlóképpen gondolkozott kortársa,

a héthársi *Főoltár* Leonardónál sokkal ügyetlenebb festője. Kajla dicsfénykarikáin nem a humorérzéke miatt kell nevetnie az embernek. Gyerekkorom Vidám Parkjának egyik speciális „céllovöldéje” jut róla eszembe. Nagy forgó korong volt ez, rajta különféle nyereményekkel. A vállalkozónak egy fakarikát kellett úgy rádobnia a kinézett tárgyra, hogy az körbekerítse, mint a táblán Jézus fejét a glóriája. A nyeremény akkor is járt a szerencsés dobónak, ha a karika csak félig akadt a tárgyra, csálén, mint itt az alvó szentek fején a karikájuk.

Az északi festők másképp próbálták kevésbé észrevehetővé tenni a tájidegen dicsfényt, ők azok, akik bátran el is hagyják. Az érlelődő reformáció előjeleként? Az ellenreformáció hatásaként az olyan manierista mester, mint Tintoretto, a „barokk előfutára” ismét fényjelenséggként kezeli a dicsfényt. Szentjeit, Krisztust úgy festi meg, mintha erős ellenfény világítaná meg a hajukat, csak az a gond ezzel a megoldással, hogy a fény nem belőlük árad, és ellentmond naturalizmusának. Fejei kialudt világítótestek, amelyek körül „valami csoda folytán” a fényudvar még látható. A nála jóval fiatalabb Correggio talán legsikerültebb műve a *Jézus születése* c. képe. Neki sikerült megoldania ezt a nehéz feladványt a más-különben giccsesre sikerült, szentképszerű festményén. Glória nincs a főszereplők feje körül, viszont minden fény a kis Jézusból sugárzik a körülötte lévőkre.

A barokkal eljön az idő, amikor a glória végképp díszé válik, miközben számmisztikai üzenetet közvetít: Szűz Mária fejét 12 csillag keríti. Utalás ez a *Jelenések könyvének* Napba öltözött asszonyára. Nepomuki arany(ozott) karikáján 5 csillag osztozik. Ezzel párhuzamosan a csillagos glória eredeti értelmét is veszti. A XIX. századi neogótikus szenteken a csillagkörív már csak dekoráció. A csíksomlyói Babba Mária gótikus-barokk szobrának (gótikus a test, barokk a glóriája és a kettőst övező mandorla) ferences gazdái lépést akartak tartani a korrallal, és a 12 csillagos glóriát 12 villanygöggel tették valóban világítóvá, ami egyszerre idézi föl Tintoretto világító fejű szentjeit és a Kariye Múzeum 24 sugarú napját. A végállomást ezen az úton az a Szűz Mária-szobor jelzi, mely sienai szállodánkkal szemben állt a járdán. Neonfény világított a szobor feje körül, és valami hiba folytán még csak nem is folyamatosan. Percegve föl-fölvillant, majd időnként néhány másodpercre kialudt. Nem volt velem fényképezőgép, de a lehangoló látvány olyan erősen élt bennem, hogy betettem *Az ember tragédiája* londoni színébe. De hogy ne ilyen szomorúan zárjam előadásomat, találtam fényképet egy olyan papról, akit az őt fotózó híve szentnek lát, és a kegyes pillanatot meg is örökíti. Amit Tintorettonak meg kellett festenie, ahhoz fotósunknak csak a gombot kellett jó időben megnyomnia. A véletlenek összejátszása révén a pap fehér fűrtjeit a rájuk eső fény szerény glóriává változtatta, amit a mögötte lévő templomi zászló sötétvöröse még ki is emelt. Ilyen összhatást kőfaragásból és múzeumi világításból is meg lehet teremteni, mint pl. Magyar Szent Mózes vatikáni domborművén.

Hivatkozás

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: *Jelképtár*, Helikon Kiadó, Budapest, 1990–2010.

Jankovics Marcell: *A Nap könyve*, Csokonai Könyvkiadó, Debrecen, 1996.

Dr. Koncz Gábor

Patak kulturális hozománya (2007)*

„Nézd azt a kéklő, kúpos hegykaréjt:
Itt ősi korban tűz formált talajt.
A városvégre hajló dombokon
A venyigében vulkán lelke hajt.

...

Petőfi lelke hősökért hevül,
nem a jelent, a múltat látja itt.
Nem te idézted meg, pataki bor,
a szent szabadság oroszlánjait?”

Áprily Lajos *Pataki bor* című versével, a vulkán-lelkek üzenetének megidézésével köszöntöm a 150 éves sárospataki tanítóképzés mai hallgatóit, tanárait, jóakarató támogatóit.¹ Megidézem a vulkán-lelkeket, mert a múltból is erőt merítve, a jelent akarjuk jól látni, és ezzel a jövőt hívogatjuk. Sárospatak szellemi hozományát vázolom, a holnap megszólítása érdekében.²

Kováts Dániel tanár úr már idézte Árvay Józsefet, a pataki tanítóképzés elindítóját: „Fontos a szellem, mely a képezdében uralkodik, az irány, melyben a tanítványok tudományos, mindennek felett pedig erkölcsi tekintetben vezet-

* In: Kováts Dániel (szerk.) [2007]: *150 éves az önálló sárospataki tanítóképzés*, Sárospatak, Sárospataki Pedagógiai Füzetek, spf 25. szám, 79–85.

¹ A szerző Dr. Koncz Gábor Ph.D., a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatója, a Magyar Comenius Társaság alelnöke, a Sárospataki Diákok Budapesti Egyesületének házigazdája. E-mail: mka@mail.datanet.hu; www.mka.hu.

Ez az írás előadásként, rövidítve elhangzott 2007. szeptember 28-án, Sárospatakon, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karán rendezett, *150 éves a sárospataki önálló tanítóképzés* című ünnepi konferencián.

A történeti vázlat eredeti, bővebb változata: Hörcsik Richárd, Koncz Gábor [1985]: *Sárospatak a magyar művelődésben*, I. rész, in: *Kultúra és Közösség*, 2. szám, 103–113.; II. rész: 3. szám, 20–53.

Átdolgozott változat: Hörcsik Richárd [2006]: *„Bodrog partján van egy város...” Tanulmányok Sárospatak történetéből*, Napkút Kiadó, Budapest, 7–34.

Átdolgozott és lényegesen bővített változat továbbá: Koncz Gábor (szerk.) [2007]: *A Sárospataki Református Kollégium (SRK) működésének elemzése, jövőképe és stratégiája*, kézirat, 82 old. SRK Nagykönyvtár, ill. Magyar Kultúra Alapítvány.

² A magyar hozománnyal lásd: Koncz Gábor [2004]: *Mit kínál Magyarország az Európai Uniónak?* In: Ágh Attila (szerk.): *Magyar hozomány. Magyarország az EU-csatlakozás küszöbén*, Bp., BM Kiadó, 195–217. (Lásd: www.mka.hu)

tetnek.”³ *Szellem és irány: tudást adni és irányt mutatni.* Ez Patak kulturális hozományának lényege: kiművelni a kiművelhetőt.

Sárospatak történelmileg „kétpólusú” város. A Vár reprezentálta a politikai hatalmát, és tette híressé a várost a politikai történetben; s nemcsak a Rákócziak „oroszlánbarlangja” óta, hanem a kezdetektől. A *Kollégium* jelentette a művelődés pólusát és emelte nevét Európa-szerte elismertté az oktatás, művelődés történetében.

Maga a város – mint közigazgatási egység – szerényen szolgálva és megélve húzódott a két pólus között. A város egészének jelentősége, politikai és kulturális szerepe évszázadokig nagyobb volt (a vár urainak politikai hatalma és a kollégium szellemi kisugárzása miatt), mint a település közigazgatási rangja vagy lakosainak lélekszáma alapján valamiféle lineáris becsléssel várható lett volna. *Amikor a két pólus – Lorántffy Zsuzsanna és I. Rákóczi György jóvoltából – erősítette egymást, a város akkor élte fénykorát.* Tehát ez a minta; a mai következtetés: a *Kollégium, az ME Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara, a városi intézmények, a vállalkozások, a civil szervezetek és az Önkormányzat közötti szisztematikus, kidolgozottan rendszeres koordinációra van szükség.*

Comenius négy évig tanított Patakon (1650–54), alaposan megreformálta az oktatási rendszert. Panszofikus iskolájának ideájában a latin iskola feladatait *a helyi gyakorlat céljainak figyelembevételével valósította meg.* Bevezetett tanterve azért jelentett forradalmi változást, mert tekintettel volt a diákokra: *vidám, szabad és tanulni vágyó csoportokra támaszkodva olyan iskolai közösséget teremtett, ahol az erőszakot, az embertelenséget, a lelket ölő verbalizmust és a tanulók túlterhelését száműzték.*

A XVIII. században a megváltozott körülmények új fejezetet nyitottak Sárospatak életében, és Újszászy Kálmánt idézve „nem kétséges, hogy *a teljes eljelentéktelenedés lett volna a város sorsa, ha meg nem marad iskolája és ezzel együtt művelődéspolitikai szerepe*”.⁴

A Sárospataki Református Kollégium (és szervezetében integráltan, majd később önállóan a Tanítóképző) *a tanítás nyitott szellemisége, diákköztársasági szervezési rendje miatt* különös jelentőségű helyet foglalt el az egyház- és az egyetemes magyar művelődés történetben. Kazinczy Ferenc egy 1809-ben keltezett levelében írta: *„Szükség, hogy hitünk értelmes legyen, de az is szükség, hogy értelmünk vallásos legyen.”* Ez az idézet kulcsot ad a szellemiség megértéséhez.⁵

Amikor ismét kibontakoztak a város gazdasági lehetőségei, *a vármegyében elsőként itt szervezték meg a fejlődéshez elengedhetetlenül szükséges pénzügyintézetet.* A város két pólusának közeledését reprezentálta, *hogy két*

³ Árvay József [1857]: *Népiskola és képezde*, in: Sárospataki Füzetek, 94. old. Idézi: Kődöböcz József [1986]: *Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada*, Tankönyvkiadó, Budapest, 377 old. (Idézés: 88. old.)

⁴ Újszászy Kálmán – Balassa Iván – Román János [1957]: *Sárospataki vezető, Sárospatak*, 7.

⁵ Idézi Koncz Sándor [1981]: *A filozófia és a teológia oktatása 1703–1849 között*, in: *A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, Református Zsinati Iroda Sajátosztálya, Budapest, 322 old. + fényképek

kollégiumi tanár – Antalfi János és Árvay József – hozta létre 1866-ban a Sárospataki Népbankot, amely egy sor ipari és mezőgazdasági vállalkozás elindítójává vált.

Trianon a városnak és az oktatási intézményeknek is sérülést okozott. A város – határszélre kerülve – elvesztette korábbi gazdasági központi jelentőségét. Az iskolák közvetlen vonzaskörzetéből leszakadt Gömör, Szepes, Abaúj-Torna, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár vármegye, így lecsökkent beiskolázási körzete, ez pedig a diákság számának apadásához vezetett. Mégis, a két háború között sikerült megújulnia az ősi skólának – mint már annyiszor a történelem folyamán. A megújulás a város közéletére is nagy hatással volt. Tovább élt és éltetett a „pataki szellem”, amelynek lényegéről Barcza József tanulmányában ezt olvashatjuk: *„...az ember etikai és szellemi fejlődésének lehetősége felől való meggyőződés. Belőle fakad a kötelességérzet: időszerűen megtenni mindent érdekében, vállalni a feltételek megteremtésének kockázatát, akár áldozatát is.”*⁶

A faluszeminárium, a tehetségmentés, az utcagyermek felkarolása, a népfőiskola mellett mindig is fontos volt Patakon a sport. Kívülállók is felfigyeltek arra, hogy itt a *testnevelő tanárok társadalmi rangja jelentős volt*. Fontosak voltak ugyan a kiemelkedő, olykor országos híré és rangú teljesítmények, ám a lényeg e téren is a *köz mozgatása*, minden diák szellemi-fizikai, teljesítményre ösztönző nevelése volt.⁷ Az 1920-as évektől egyre jelentősebb *strand-, sport- és társadalmi élet volt Sárospatakon. Táj- és helyismeretet célzó hegyi túrák, síházak, csónakpark, nemzetközi versenyekre hitelesített tenispályák, tornatermek, gondozott strand, megvilágított korcsolyapálya zenével és melegedővel, szabadtéri tornaszerek...* A testnevelés – nevelés volt. A legendás híré tornatanár, Szabó Károly tiszteletére, a Pataki Diákok Budapesti Baráti Körében 1983-ban rendezett esten egy neves közéleti személyiség Maller Sándor az 1930-as évek e szeletére így emlékezett: *„A Bodrogon korcsolyázva megtanultuk, hogy vékony jégen nem szabad megállni...”*

Sárospatak a *zenei nevelésben és a zenei életben* is maradandót alkotott. Jeles zenészeket és kitűnő tanárokat adott a hazának; ám igazi jelentősége a *helyi zenei közművelődés sokszínű és minőségi szervezése volt*. Itt, a Tanítóképzőben különösen szeretettel emlékezünk Bolvári Zoltán tanár úrra.⁸

A pataki szellem néhány tételben jelezhető – és sok-sok szép írással illusztrálható.

Erdélyi János: *„Három fáklyám ég: hit, haza, emberiség.”*

Újszászy Kálmán: *„Sorsommá lett Patak...”*

⁶ Idézi Barcza József: *A Kollégium története 1919 után*, in: SRKt, 246.

⁷ Lásd erről: Szabó Károly [2003]: *Iskolai testnevelés és társadalmi sport*, in: Zempléni Múza, III. évf., 3. szám, 29–40. Továbbá: Kiss József [2006]: *A testnevelő Szabó Károly emlékezte*, in: Zempléni Múza, VI. évf., 3. szám, 86–87.

⁸ A tanárok tudományos munkásságára is példa az 1967-ben készült tanulmány: Bolvári Zoltán [2001]: *A fogyatékos hallás problémái az általános iskolába*, in: Zempléni Múza, I. évf. 4. szám, november, 41–43.

A zenei élet egészéről lásd: Barsi Ernő–Szabó Ernő [1984]: *A Pataki Kollégium zenei krónikája*, Zeneműkiadó, Budapest, 224.

Koncz Sándor: „Értelmes hit, cselekvő erkölcs. Hűséggel, hittel és humorrall...”

Szathmáry Béla jelképertelmezésében a ballagási *botra* – a tanároktól kapott értékek, tudás, szeretet, magyarságtudat, magatartás – egy életen át támaszkodhatunk. A *bor* és a *pogácsa* a szellemi és lelki táplálék, amelyet a tanórákon kívül a közösségi alkalmak is nyújtottak. A *szerencsefillér* a talentumokkal való sáfárkodás képességét jelképezi.⁹

Maller Sándor: „...mire emlékszem majd?... harangszóra, ízekre, hangulatokra, diákoktól zsongó iskolaudvarra és kertre, dobszó, csengő, órák és harangok szavára, vadító és illatos tavaszra, csodásan halkuló és színeződő őszykre, nyári sokszínű tarkaságra a Bodrogon s téli sima suhanásra ugyanott a jég hátán, volt diákjaimra és tanáira, sok kedves munkatársra és barátira, csengőbúcsúkra és diáktalálkozók nagyon pataki ízére, a templom áhítatos és nyugalmat adó csendjére, a zsúfolt imaterem diákok és tanárt lenyűgöző évnitói és évzárói vagy szupplikációs hangulatára, s végül egy sírra, ami elszakíthatatlanul ideköt.”¹⁰

A lírai emlékezés mellett tételesen is áttekintette a jellemzőket: élő múlt, eszmévé finomult emlékek, az ellentétek felhajtóereje, merészen újító vállalkozások, a szegények iskolája és az elitek nevelője, a megfiatalodni tudás...¹¹

Barcza József már idézett, immár klasszikus tételét később bővítette azzal is, hogy a szép megfogalmazások mögött történelmileg a *diákság és a városi lakosság szerves közösségi és gazdasági kapcsolatai álltak*. Az önálló és felelős diákgazdálkodást kiegészítette a tanulmányi versenyszellem, a tanári családok és a diákok kapcsolatai, a szellemi nyitottság. Felelősségtudat, szellemi és szervezési megújulási készség, régiókban és nemzetben való gondolkodás jellemezte a pataki magatartást.¹²

Deme László többek között azt hangsúlyozta, hogy Patakot lehetett ugyan a kiemelkedő nevekkal jellemezni, az igazi rangot azonban az jelentette és jelenti: „hogyan állt és áll helyt a volt növendék, széles sokaság, ki-ki a maga posztján... a patakiság kettős jellemzője az emberség szolgálata és a szolgálat embersége”¹³

Takács Béla az idők jeleit meglátó tanárok nagyságát és közvetlenségét hangsúlyozza.¹⁴

Tukacs Béla szerint a pataki diák emberként magyar, hitét megtartó, tanult európai, szabad világpolgár.¹⁵

⁹ Szathmáry Béla [2004]: *Mi van a pataki tarisznyában*, in: Zempléni Múza, IV. évf., 1. szám, 98–101.

¹⁰ Idézi: Benke György: *Emléktábla-avatás Sárospatakon*, in: Reformátusok Lapja, 2004. ápr. 11., 8.

¹¹ Maller Sándor [2002]: *Patak lelke*, in: Zempléni Múza, II. évf. 3. szám., 56–58.

¹² Barcza József [2006]: *A pataki szellem*, in: Zempléni Múza, VI. évf. 4. szám, 31–37.

¹³ Deme László [2004]: *Az emberség szolgálata és a szolgálat emberiségem* in: Zempléni Múza, IV. évf., 3. szám, 91–92.

¹⁴ Takács Béla [1996]: *A cédrusfa árnyékában*, in: Ballassa Iván, Kováts Dániel, Szentimrei Mihály (szerk.): *Újszászy Kálmán emlékkönyv*, Bp.–Sp., Szabad Tér, 578–580.

¹⁵ Sárospatak város szellemi megújulását különböző fórumokon, kitartóan szorgalmazza Tukacs Béla, a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány volt elnöke. Ezt a tételét a 2. lábjegyzetben hivatkozott, SRK kutatáshoz írt leveléből idézem.

Patakon *térben és történelemben* illik gondolkodni. A tér ma ismét kinyílik, régi-új vonzaskörzetünk lehet a Felvidék, Kárpátalja, Észak-Erdély – ám tekinthetünk még messzebbre is, lehetünk ismét a keleti kapu vagy a hazatérő diaszpóra otthona.

Ám manapság hírnév és rosszkedv, ünnepségek és aggodalmak egyszerre jellemzik Sárospatakot. A radikális társadalmi változások időszakában szükségessé vált a felelős elemzés. Hiszen a gondok *bajj*á sűrűsödhetnek, a változások *válság*ba torkollhatnak, a tehetetlenkedés *hiba* lenne.

Ma is *elébe kell menni a tavasznak*. Tehát először is: *ne sértődj meg a valóságra*, ahogyan Kuti Éva volt pataki diák, a nonprofit szektor neves elemzője, lassan szállóigévé válva megfogalmazta...¹⁶ Mert Patakot, a tanítóképzést is érinti, érinteni fogja a globalizáció, a népvándorlás, az internetes forradalom, az átértékelődés... Ám már most, egészen közelről a demográfiai hullám, az oktatási verseny, a csökkenő normatíva, a növekvő költségek. Ismét Áprily Lajost idézem:

„Jön új világ, hatalmasabb a kornál,
Mely börtönében elvéreztetett.
Rengéssel és viharral úrjaformál
Patakot, kertet, rétet, völgyeket.”¹⁷

Másodszor pedig: *tedd amit tanítasz!* Használjuk itt és most azokat az elemzési, előrejelzési, menedzselési módszereket, amelyeket a tankönyvekből az unalomig ismerünk. A Patakra vonatkozó mellette-ellene, portfólió és SWOT analízisekből *konkrét következtetések adódnak*:

– Alapvetően fontos lenne az intézmények közötti koordináció; a helyzet, lehetőségek és teendők legalább negyedévente történő megbeszélése és ki-
beszélése.

– Kínálkozó lehetőség és követelmény, hogy a teológusok és tanítóképzősök szakdolgozatai kapcsolódjanak a fejlesztési lehetőségekhez; gyűjtsék össze, tárják fel, vessék fel a bennünk rejlő jövőt; elemezzék az ismét kitért terület lehetőségeit; különösen a Felvidékkel, Kárpátaljával, Észak-Erdéllyel való kapcsolatokat.

– E gyönyörűséges, kedves, ám olykor bizony halottnak tűnő városban legyen kapcsolat a diákság és lakosság között, teremtsük meg a pezsgő kisvárosi diákélet szellemi és szervezési lehetőségeit.

– A képzés szervezésével is kapcsolódjanak be a tanintézmények a nagy projektek megvalósításába, hiszen rendezvényszervező, szlovákul, lengyelül, ukránul is tudó idegenvezető, szervező szakemberek kellenek pl. a *fürdő program* kiteljesítéséhez, a turizmus tényleges gazdagításához.

¹⁶ Kuti Éva [1998]: *Hívjuk talán nonprofitnak. A jótékonyági, a civil kezdeményezések és az állami keretektől kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése*, Budapest, Nonprofit Kutatócsoport.

¹⁷ Az *Annának hívták* című Áprily Lajos-vers 39. strófája; megtalálható a különböző gyűjteményes, ill. összes versek kötetekben.

– Szervezni kell az ide kötődő diaszpóra hazahívását és rövidebb-hosszabb itt tartását, hiszen nemcsak emlékeket, de megrendelést, tőkét és főleg pezsgető üzenetet hoznak.¹⁸

Igen, mindebben máris komoly lehetőségei és feladatai vannak a mai képzősöknek. Ahogyan Dr. Hörcsik Richárd polgármester úr mondta: legyen látható a Főiskola, aktívan vegyen részt a város életében. Ennek konkretizálása Patak mai nagy lehetősége.

Közép-Európa jó ismerőjét, Musilt idézem: „Ha nyitott ajtókon szerencsésen akarunk bejutni, ügyelnünk kell arra a tényre, hogy keretük szilárd: ez az alapelv... valóságérzékünk következménye. Ha azonban létezik valóságérzék, és létjogosultságában ki kételkedne, kell lennie olyasvalaminek is, amit lehetőségérzéknek nevezhetünk. Akiben ez él, nem mondja például: Itt ez vagy az történt, történik majd, kell történnie; hanem rájön: Itt valami történhetne.”¹⁹

¹⁸ Koncz Gábor [2001]: *Sárospataki eu-tópiák*, in: Zempléni Múzsza, I. évf. 1. szám, február, 38–45.

¹⁹ Musil, Robert: *A tulajdonságok nélküli ember*, Bp. Európa Könyvkiadó, 1977. I. kötet, 18–19.

Kosáry Domokos

Beszámoló egy könyvről

A 19. század első felének nagy német historikusa, Ranke, saját példájával mutatta meg, hogy a nemzeti történetírónak a nemzeti közvélemény iránt a pusztán öncélú tudomány területén túlmenő hivatása van. Ranke a l'art pour l'art kutatásnak, mint mondani szokás: elefántcsonttoronyából kilépve megkísérelte, hogy történetpolitikai folyóiratával megtanítsa az értelmiséget történetileg iskolázott szemmel nézni az eseményeket. Arra pedig, hogy egy nemzeti történetíró milyen hatást tud gyakorolni kora közfelfogására, elég a francia Thiers, a német Treitschke s nálunk Horváth Mihály, a francia-liberális történeti szabadság gondolat magyar hirdetőjének példáit említenünk. Ranke gondolatának természetesen távolról sincs köze olyan primitív nézetekhez, hogy a történetírás az uralkodó politikai felfogás eszköze, sőt igazolója legyen. Sőt, ezzel ellentétben, abból indul ki, hogy oktalan elméletek, valamely iránynak esetleg kapóra jövő történeti tévedések és falszumok ellen éppen a nemzeti történetírásnak feladata azzal védekezni, hogy kutatása eredményeit a nemzeti közvélemény számára összefoglalja s igyekszik belevinni a köztudatba. Ha a történetírás ezt az összeköttetést elhanyagolja, ezzel kiszolgáltatja a közvéleményt felelőtlen nézeteknek, melyek a tudományos vizsgálat erkölcsi alapjait teljesen nélkülözik, amint hirdetőik sem képesek komoly történeti kutatásra, hanem inkább propaganda célja vezeti őket.

Hasonló jelenségre közeli példát találunk a múlt század végi történetírás és a közvélemény viszonyában. A szaktudomány zárt olimposzi köreiből nemigen igyekezett kilépni, nehezen áttekinthető részleteredményei nagyrészt elvesztek az értelmiségi közvélemény számára, mely a múltat s a szakemberek adatait is egy napi politikai irány szemüvegén át nézte. Következése volt ennek történetünk ferde szemlélete, s ezzel együtt az, hogy égetően fontos kérdések vizsgálata háttérbe szorult, másrészt pedig, hogy a magyar múlt történeti értékeinek egész sora feledésbe merült.

Kevés problémánk van, melynek megtekintésekor ez a folyamat oly szembeszökően kitűnnék, mint a Görgey-kérdés érintésekor. A közvéleményt évtizedek során át felkavaró vitákban egy nagy történeti értékünk sikkadt el: a magyar szabadságharc első tábornokának gránitból metszett egyénisége, és vezéri zsenijének alkotása, az utolsó zászlóhajtásig alatta küzdő, fegyelmezett honvédsereg. Generációk fáradoztak azon, hogy ezt az értéket eltagadják, vagy abban a tévhitben, hogy az alkotás az alkotó romboló szándéka nyomán születik, a honvédeknek kijáró hazafias kegyeletből legalábbis egyet, a legnagyobb honvédet kizárjanak. A valóságban az ember és a hadsereg a magyar történet nagy pozitívumai közé tartozik, s egész rágalomhegyeket kell elhordanunk, hogy őket igazi jelentőségükben szemlélhessük.

A háború után történetírásunk, melynek munkája a modern európai módszerekkel gazdagodott, a magyar múlt képét részletkutatások nyomán újjáalakítva, azaz a valósághoz közelebb térve igyekezett bemutatni. Ennek a

középkori magyar birodalomtól a világháborúig terjedő új képnek egyik részlete a szabadságharc lefolyását adja. Ennek a részletnek a revíziója csak azután mehetett végbe, hogy az addig nagy részben elzárt levéltári anyag megnyílt a kutatók előtt, de még inkább azzal a feltétellel, hogy politikai érdek többé a történeti vizsgálatot nem zavarja. Kérdésünknél maradva: a történetírás saját módszerei és hivatása szerint előadja a múltat, s nem befolyásoltatja magát egy elmúlt irányzat rágalmaival.

De külön vizsgálat tárgyát képezheti maga a kérdés, hogy a szabadságharc bukása után mint nőtt ki az ellentétes vélemények sora, s hogy 1848–49 történetében minként fedezhetők fel a vita gyökerei, mely nemzedékeken át élve valóságos közéleti tényezővé fejlődött. Ha közelítünk az egykorú eseményekhez, csak az akadályozó rétegek során való átlábolással juthatunk hozzájuk, s aki ezek sokszor hamis fényű világában ki nem ismeri magát, könnyen eltér a helyes iránytól. A Görgey-kérdés maga is történeti produktummá vált, melynek megvilágítása nélkül nehéz a valósághoz közel álló meggyőződéshez jutni. Szükségessé vált ennek a sokak által homályosnak panaszolt gócnak a kifejtése. Külön kellett választani e politikai irányokkal, generációs kérdéssel bonyolódott, szinte felfogásbeli ütközővé vált kérdésből a különböző alkotó szálakat, összegyűjteni irodalmi jelenségeit. Ha mindezt számba vesszük s leszámolunk a későbbi fejleményekkel, akkor láthatunk csak, mint félrehúzott függöny mögül, a magyar szabadságharc színes és mozgalmas életébe.

Ha ezt a kutatóutat megtesszük, keresztmetszetét nyerjük az egész kérdésnek, benne a közvéleménynek s a főbb irányoknak tükröződését is. Hiszen az elfogulatlan történetkutató számára már nem az volt az eldöntetlen kérdés, hogy „áruló-e Görgey?”, mert erre nézve csak egységes képbe kellett állítania a részleteredményeket és adatokat, hanem az, hogy miként élt és bontakozott ki maga a Görgey-probléma, miért kellett problémává lennie, és mi akadályozta meg elfogulatlan megközelítését.

Már Péterfy Jenő megírta a nyolcvanas évek közepén, hogy Görgey és Kossuth megítélése valami Ormuzd-Ahrimán mitológiai hajlamnak esett áldozatul. A viták két ember, egy politikus és egy katona működésére és ellentétére vezették vissza azt a bonyolult történeti folyamatot, mely a '48-as időket valóban nemzeti sorsfordulattá tette. Két, emberi mértéken szinte túlemelt küzdő fél állott egymással szemben. Az egyik mint egyedül fénylő hős, a szabadság és hazafiság eszméinek kifejezője, a másik mesésen ijesztő álarcban, mint földre került Mefisztó, a tagadás és rontás démona. De, mint valami naiv epikus csatajelenetnél, nemcsak a két ellenfél küzdött egymással, hanem híveik sora, politikai táborok, magasabb hatalmak. Ez a szembeállítás, nem kell hangsúlyoznunk, ebben a formában teljesen történetietlen volt, s elhanyagolta '48 lényeges kérdéseinek sorát, így a nemzetiségi kérdést is. Ezen nem segített, hogy a közvélemény nagy többségével szemben a másik fél Görgey egyedülvaló igazát hirdette és Kossuthra olvasta rá a tévedések jegyzékét.

A szembeállítás történeti alapja az a ma már tisztán rekonstruálható ellentét volt, mely a szabadságharc két legnagyobb egyénisége közt fokozatosan kiélekedett, s melyet egyik vagy másik fél szempontjából megítélni, egynek rovására írni éppúgy nem lehet, mint belőle vezetni le a legkülönbözőbb '48-as eseményeket. Annál inkább szükségünk van pontos ismertetésre, fejlődési fázisainak

rajzára, hiszen ennek alapján sokkal közelebbi módon érthetjük meg a szereplők annyit vitatott és félremagyarázott tetteit. Ilyen gondos vizsgálat nyomán bontakozhat ki szemünk előtt a szabadságharc nagy katonájának, hősi hírű, romantikus büszke lovagjának igazi alakja. Az ellentét kiinduló okait keresve pedig sokan rámutattak már a küzdő felek ellentétes lelki alkatára, mások, főként régebben, e személyes vonatkozások mellett inkább két ellentétes politikai irány összeütközését látták szembekerülésükben. Eszerint a '48-as gondolkozású (Batthyány útját folytató) Görgey elítélte Kossuth '49-es, függetlenségi irányát. Főként Steier Lajos mutatott rá (akinek az új levéltári anyag nagy része közzétételét is köszönjük), hogy Görgey, ha tiszteletben tartotta is a tisztikar legitim érzéseit, korántsem tartozott a dinasztikus politika hívei közé. De nem is szabad viszont forradalmárnak neveznünk, mely hibába ismét sokan esnek. A kérdés kifejtése túlmenne e beszámoló keretein. A megoldáshoz azonban azon az úton jutunk, ha meggondoljuk, hogy ezt az éles látású, fényes illúziókat iróniával lehűtő, mindig a nemzeti védelem gyakorlati megoldásán fáradozó, politikai téren tétovázó, apolitikus katonát Kossuthnak nem sikerült a maga iránya számára megnyernie. Nem tudta magával vinni saját útjára, melyen ő mint politikai vezér az európai szabadság eszméje iránti lelkesedéssel haladt és alkotta szárnyaló terveit mint a magyar liberális missziótudat legnagyobb képviselője. Görgey nem volt politikus lélek, a katonai helytállással törődött. Évtizedek múltán, 1875-ben változatlan meggyőződéssel írta, hogy a sereg mentette meg a világ előtt a nemzet becsületét, áldozatkészségét, vitézségét, katonai jelleme nagyságát.

A küzdelem bukása után vizsgálatunk két ágban folytatódik. Az egyik nyomon kíséri Kossuthot, amint a menekvők vezéréként indul reménytelennek tetsző törökföldi exiliumába. Itt alkotta meg, a nagy versengés emlékének közvetlen hatása alatt, a szabadságharcról alkotott múltszemléletét, melyben ellenfelét árulónak nevezte. A múltszemléletet nyomon követte a jövő nagy terve: a trónfosztás gondolatát folytató emigrációs politika. Ennek legfőbb célkitűzése volt az új felkelés, az új forradalom, melynek most már győzelemmel és Ausztria leverésével kell végződnie. A menekvők minden elkeseredése a bűnbakká lett Görgey ellen fordult, de politikájuk is az ő elítélését kívánta, hiszen új felkelést csak azzal a megokolással lehetett előkészíteni, hogy a magyarság megbirkózott volna elleneivel, ha az áruló el nem veszejt. Hogy ez a magyarázat milyen formákban jelentkezett, az már sokban az emigráció lélektanából érthető meg. Ez a forradalmi pszichológia kezdte Kossuth és Görgey ellentétében a jó és gonosz szellem küzdelmét ábrázolni, évtizedes hatást gyakorolva ezzel a későbbi írókra. Mindezt a képet pedig kiegészíti a magyar küzdelemnek és az emigránsok európai publicisztikai szerepének külföldi visszhangja a németek forradalmi szolidaritásától az angolok Kossuth-tiszteletéig. A magyarkérdés e külföldi tükröképében ott szerepel Görgey is, először szabadsághős, nemsokára a szabadság ügyének bukott anygala, kire az egész világ romantikus borzalommal tekintett.

A másik ágon haladva: a kossuthi múltszemlélet hazai ellentétét Kemény Zsigmond alkotta meg, követelve a tévedések és realitások számlálását és a tényekkel való szembenézést. S amit ő politikai vonatkozásban tett, irodalmi téren elvégezte ugyanezt, a nemzeti illúziók nagy felszámolását, Arany János,

a *Nagyidai cigányok* költője. Ez a felfogás nem ismer árulót, következtetéseiben nem is találkozott az emigrációs politika célkitűzéseivel. Inkább áldozatnak látta Görgeyt, aki tizennyolc esztendő telt el száműzetése helyén, Klagenfurtban, erős lélekkel viselve a rázúduló átkokat.

A kiegyezés után a Görgey-kérdés ismét nem jutott nyugvópontra. Az európai magyar ügy helyett most a magyar belpolitika függvénye lett. A függetlenségek és a kiegyezés hívei vitáztak fölötte, az előbbiek ragaszkodva az árulási vádhoz, a hatvanhetesek pedig Görgeyben fedezve fel politikai elveik első képviselőjét. Kritikai törekvésekkel, politikai aktualitásoktól függetlenebb látással Gyulai Pál Budapesti Szemléjének lapjain találkozunk, s a Gyulai vezetése alatt álló, Arany János hagyományait folytató írói kör munkásságában. Arany László és Gyulai költői műveikben nemzeti tulajdonságokra vezették vissza a vádat s annak népszerű uralmát, amit cikkek és nyilatkozatok során figyelhetünk meg. Az ő megállapításaik talán éppen a volt '48-asok, az öreg honvédek nemzedékére illenek a legjobban, melynek nagy tömege elfogadta a népszerű vádat, de vezetőinek egy csoportja állást foglalt Görgey mellett. Mindezekon kívül nyomon kell kísérnünk Görgey egyéni útját, mely a '48-as tábornoknak a világháború idején bekövetkezett haláláig, majdnem végigéri a tettei körüli viták történetét. A század elején már lelkes hívei voltak, mint Kozma Andor, aki igazságára váró ősz pátriárkának nevezte őt.

Ma, a történetírók eredményei alapján, szokás azt írni, hogy épeszű magyar ember nem tartja többé árulónak Görgeyt. Holott a kérdést ilyen optimistán nemigen lehet eldönteni, ignorálni azt, hogy van még sok, bár kétségtelenül helytelen felfogással bíró ember, vagy azokat röviden a gondolkodásra képtelenek közé sorolni. Az kétségtelen, hogy Görgeyt többé árulónak tartani sem joggal, sem valószínűséggel nem lehet, erről mindenki meggyőződhet, ha az új történeti irodalmat áttanulmányozza. De ez még nem zárja ki azt, hogy a régi, sablonos felfogás maradványokban ne élne még sok helyt mai nap is, némi általánosítással mondhatnánk, egy idősebb, hagyományos szemléleti módjához ragaszkodó nemzedék gondolkodásában és annak hatásában. Divatos fogalmat használva tehát, a Görgey-kérdés mai közvélemény-helyzetét egy bizonyos mértékig generációs kérdéssel kapcsolhatnánk össze, hol a nemzedékek ellentéte egyszersmind azt a különbséget is kifejezi, mely a magyar történet újjáalkotott képe és a régebbi, kopott sablonokkal készült ábrázolás közt megfigyelhető. Visszatérve a rankei gondolathoz: éppen a nemzeti történetírásnak kell rajta lennie, hogy ez a nemzedék-probléma, a művelt magyar közvélemény érdekében, folytatódás nélkül, végleg eldőljön. Ennek óhajtására, úgy érzem, joga van a történésznek, amikor néhány szóval beszámol egy kisebb méretű, de kétségtelenül jelentős, történeti kérdésünket érintő kutatásáról.

1936. november

Megjelent – utánközlésként – a Magyar Szemle 1997. 6. számában.

Lászlóffy Aladár
Ballada a kulcsokról*

Milyen fontos és milyen szomorú,
hogymindeneknek ára háború,

hogymha közös szülőhelyünk e föld,
Káin-Ábelt kell játszsz, hogymörkölöd,

viszály, vadászat eredménye már,
hogymnapról-napra kenyeret találj,

hogymgyőztesé a betevő falat
s a vesztesé lehet ma elmarad,

mert megszeretted ugyanazt a nőt,
vetélytársad párbajban kell lelődd,

hogymanyát s anyanyelvet s gyermeket
nyerhess, a bűnt is elkövetheted...

Terem, miterem, kérdés: hogymifán?
Minden miszent, másnak lehet profán.

Ő téged gyilkol, te meg őt vered,
csak együtt vagytok mégis emberek.

Keresték mindig, kutatták nagyon,
hogymhova lett az örökölt vagyon...

Különben minden régen tudható,
a tanításod volt a tiszta tó,

csak én szívesen csapom be magam,
mert ázsiád nem Ázsiában van

és ínségem nem kinti sivatag:
én, Jónás faltam fel a cethalat.

Ó mennyi neved volt és lesz, Uram,
s még ugyanaz és ugyanannyi van:

---

* Közöletlen versek s kötetben még meg nem jelent esszék.

elűzhetetlen *ma* és örök *itt* –
s én keresem a helyzet kulcsait.

Körül kopott hegyláncok ormain
idő borong a múltak várain

s hiába lesznek végül is romok
oszlopos, íves, tornyos templomok,

előbb büszkén felzúgott bennük a
repeső közös érzés dallama,

mikor nyelv-, érdek- s indulattalan
szólt Isten rád, s szóltál hozzá: *ma van,*

tegnap volt, Uram s holnap is leszen,
így, együtt a tiéd a két kezem!

Keresték aztán, kutatták sokat,
hová tette Péter a kulcsokat?

Add, annyit adj s ezt tudni már elég,
hogy követed s eltartóm: ez a kéz

nem lobogók nyelén, nem kardokon,
mindenki tíz ujjával *így* rokon,

hogy kettős kulcs, mely minden zár fölött
gyakorolhatja végtelen erőd –

ha addig ki nem irt egy háború...
Milyen fontos. És milyen szomorú.

1993

A testen túl

Elkésett hajtás, nem számol az ősszel –
Belső parancsa fennebből ered.
Te aki törpe évszakokból jössz el,
telelni elbújsz, mint az egerek –
már irigyelni kezded őt, a bátrát,
akit közel-körülmény riaszt,
nem lépeget, ha indul: végig vágat,
nem kéri, várja, lesi a tavaszt:

Elkésett hajtás: pár hónap s lefagyva
elrettentő példa vagy vértanunk!
Örök kérdés: a testre vagy az agyra
bizatik... hárul... támaszkodhatunk...?

Elkésett hajtás, nem számolt a dérről,
belső parancsa fennebből való.
Mint Rajnákon, Dunákon – ő a vérrel
amit szállítat – nem az elhaló,
a pusztuló világ anyaga lenne,
hanem az új, a végleges levél
s az Isten életüzenete benne –
ő végig ennek tudatában él.
Nem jobb neki e lelkes tévedéssel?
Te kitelelsz, hogy venyige maradj
s a végleges virággal végig késel...
az agy is test – de nem a test az agy.

1996

Juhász Ferencnek

Hétévenként, mondják az okosok,
kicserélődnek sejtjeink, a sok
esendő és mulandó kipereg.
Mint ki- és bevonuló hadsereg.
Mert hétvenként újraépülünk:
ágyékunk, gégénk, bendőnk, szánk és szűnk –
egy másik szobra ácsorog ma ott
annak, kit régen a golya hozott.
Mint szorgalmas megszálló hangyahad,
tízszer vonultak fel a nagyszavak,
tízszer a kicsik, s báj-dinasztiák
vonultak félre, ki-be, rajtad át.
Ha valamiképp mégis elhiszem,
hogy hét év múltán nincs meg senki sem:
elsejtelik, mint halott csecsemőt
a hetvenévig működő erőt, –
annál mesésebb, hogy a költemény
varázslata bennünk ilyen kemény.

Barátom, nagy varázsló, kit a nyelv
magyari verscsodára kiszemelt,
ki nagyobb versországban vagy király,
mint ami testül-lelkül körüláll,
barátom ez a szelíd hatalom,
e tengerszónyi nyelvi Balaton,
e szósziklából font Kárpátkanyar,
ez tudja mindig s érti, hogy magyar.
Tékozló ország. Egyre boldogabb,
mert búza mellé betű volt a mag,
mert volt miből, mert tékozolhatott,
mert a te gazdagságodból kapott.
Neved megél, míg ez a vad, kemény
és drága szép sárkányfogvetemény,
képzelt élőid és halottaid
hetvenkedőn újraépülnek itt.
Ez a mi csendes szóajándokunk
s ez, ami menti mindig, hogy vagyunk.
Az Isten, aki erre kiszemelt
kis Tézeuszt teremtett így: EMELD!
S erőnk amelyet ehhez adagolt,
hála neki, ugyancsak tőle volt.

Barátságosan nevetséges ez
 a masírozó kis sejtahadsereg,
 e hétmérföldes sejt-versláb-roham.
 Elnézlek téged most, s nézem magam:
 ilyenformán ki éppen érkezik –
 Juhász Ferencekből a tizedik,
 egy frissen hetvenéves, harmatos,
 csak másképp számozott Károly s Lajos.
 Itt benn kőműveskelemenkedik
 a sors és sorra felfalazza itt
 vagy lerombolja, ő tudja miért
 (úgy is, ha ért, úgy is, ha mit sem ért)
 Isten hol vég-, hol homokvárait:
 egy-egy Ferencet, Sándort vagy Alit...

Orbán Balázs

(1830. február 3. – 1890. április 19.)

„A Székelyföld leírása a népi terem-
 tőerő emlékműve – állapítja meg Kós
 Károly. – Olyan demokrata tudós alko-
 tása, aki a nép alkotómunkájának cso-
 dálása közepette is helyes történel-
 mi érzékkel különbözteti meg a népi
 életmód és kultúra életrevaló elemeit
 azoktól, melyek már a múltéi.”

Egy fél évtizednyi (hat év) az az
 idő, mely alatt gyalog, néha lóháton
 bejár félezer helységet, felmászik a
 templomtornyokba, csúcsokra, há-
 gókra, felkeresi elpusztult falvak és
 várak fellelhető maradványait, leeresz-
 kedik bányákba, barlangokba. Sátor-
 ban, pásztorkunyhóban, vagy ha úgy
 hozza a körülmény, a szabad ég alatt
 tanyázik éjszakára. Közel hatvanéves,
 mikor a fogadott egylovas szekér csak
 a város széléig kell, különben gyalog
 járja be Torda környékét is, beszéd-
 be elegyedik minden útjába vető-
 dő mezeti emberrel, kezében notesz,
 mindent gondosan felír; egyik ilyen,

nyomtatott címkével ellátott, zseb-
 ben hordható jegyzőkönyvecskéjét a ma-
 rosvásárhelyi Teleki Téka kéziratára
 őrzi. Ugyanabból a korból való, mikor
 a nóta szerint, akkora a kerek zsemle,
 hogy ketté kéne vágni ahhoz, hogy
 a zsebbe férjen. Ingyen nem fogad
 el semmit, nem akar terhére lenni
 senkinek.

Orbán Balázs nem egyszerűen
 első, hanem sok mindenben mind-
 máig felülmúlhatatlan az ő elsőségé-
 ben. Van, amit ma már abszurd volna
 ugyanúgy tenni, végezni, de mekkora
 nyereség, hogy ő ott úgy járt el. Tény-
 kedése táplálja a hitet, hogy minden
 valahol csak megmarad. Többek közt
 az ilyen alapos munkások munkáiban.
 Ő odafigyel az elfelejtett források-
 ra; szó szerint, teljes terjedelemben
 közli a már akkor nehezen elérhető
 vagy provinciális forrásokat. És ezeket
 mindig pontosan jelzi. Felismeri a
 jelenségek bonyolult kapcsolatait, és

búvópatakként rejtőző adatok nyomát is boldog kitartással képes követni. Lelkiismerete és lelkes kutatómunkája többnyire meg is védi a túlzásoktól.

A különböző ajkú népek termékeny együttműködésének meggyőződése híve, aki az adatok bőségének birtokában az Erdélyben élő népek, nemzetiségek közötti igenis szerves és nagyon termékeny, évszázados kapcsolatokat, kölcsönhatásokat is felmutatja mint az egymásra utaltság dokumentumait. Szó szerint is kifejezi ebbéli meggyőződését: „...a népek egymáshoz való közeledésének nálam senki se nagyobb barátja.” Helynevek, mondák, viseletek, étkek, táplálkozási szokások, építkezés, tánc, szakszókincs kifogyhatatlan területein követi ezt nyomon, a véres testvérháborúk ellenkező történelmi példaanyagán is keresztültörve, mint a megmaradó élet egyetlen igazán fontos tanulságát. Magyarok, románok, szászok, szerbek, örmények, zsidók, lengyelek,

törökök, tatárok, vallonok, taljánok rajzása; Erdély s a szomszédos régiók közötti gazdasági és kulturális kapcsolatok, érzelmi és politikai kötelékek, szálak, néha csak egyedi esetek, de általános értékű szimbólumok hálózatának emlékei; a hordák útjába esők szomorú pusztulása és fogcsikorgató feltámadása, a szerencsésebb tájszigetek, földrajzi enklávék oázisában megmaradók csendes és csodás, mert termékeny virágzása – ez az egész lüktetés a nagy történelmi kohó működését érzékelteti az ő tolla nyomán.

Orbán Baláznak fő érdem jut az Erdélyben oly fejlett s tudományt segítő néprajzi köztudat kialakításában, ma is élő tradícióinak megalapozásában. Ezt már kortársai is elkezdték felismerni, s mindezek miatt fontos ma is ennek az intézményembernek százesztendős kalendárium.

Keresztény Szó, 1990. április 22.

Készenlét

„Nagyasszonyunk, hazánk reménye, bús nemzetünk, ó, el ne hagyj”... Valami szövegváltozat ez, az idő mindig kódosító mélyéből, vagy csak az emlékek játszanak velem, annak pusztá hangulatára szorul el a torkom, hogy a képernyőről hallom, hihetetlen helyszíni közvetítésben zeng az orgona és az ének, mintha valaha, egy véres háború utáni hónapokban, egy kisváros belövésektől romos, vidéki, ősi templomában énekelné egy zokogó közösség, melyhez gyermekfővel tartozom. És pereg a könny anyám arcán, nénik, bácsik arcán, az esperes úrén, arcon, melyekről az öröm s a

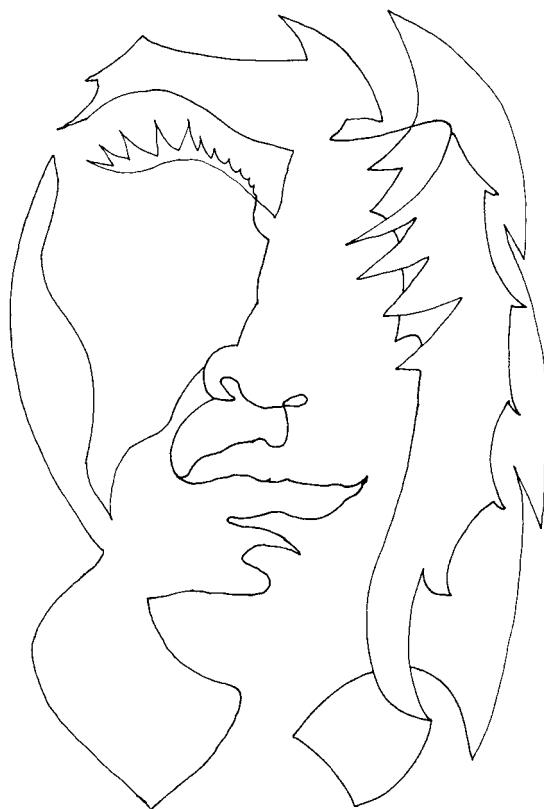
szeretet megnyugtató sugárzását szereti inkább látni a gyermek, felnőttek ábrázatán, akik annyi mindent tudnak és értik ezt is, a titkot, hogy mennyivel több, zengőbb, égetőbb és építőbb most ez az egyszerű vasárnapi szertartásnál, azért is van benne, lázadás, annyi minden után, annyi minden végén, amint anyám meg is súgja, arra a belénk nevelt, belénk épített fontos kis érzékre apellálva, a megértő titoktartásra. Ezért is maradhattunk meg. Ezért úgy marad meg ez is, azóta is, én már örökre úgy tudom, hogy tiltott ének, ahogy az Rass Károly bácsi aranymiséjén belém égett.

Mennyi sebhely alól gyógyul mindig elő a világ arca a szeretet s a szabadság leghalványabb szellőjének cirógatására? Milyen kevés kell az emberi lénynek a regenerálódáshoz, ha abbamarad körülötte a világ szervezett elszegényítése!

Elszegényítették körülöttünk a világot. Lehet, csak összebújni tudunk igazán. A végletekig átélt életveszély s a szegénység összehajtó ereje. Mindezek a maguk tényszerűségében is beépültek életünkbe, és mind felügyeltek arra, hogy az ember végül örök időkre csak egyféleképpen reagáljon valamire. Ez adja azt, hogy mindnyájunkban lakik egy ember, akire számítani lehet. A gyermekkorban meggyőző erővel

átélt eszmények segítik vagy nyomorítják, de edzik az élt odaemelkedni vagy zsugorodni, olyan emberré lenni, aki ismeri a diadalmas szeretetet s az alázatot is, a közösen fontosabb erények érdekét. A lélek felfogja, mi van, és remeg attól, ami következik, az örömtől vagy a félelemtől reszket. Időkben, melyeket nehéznek tartunk, egy világban, amely rendkívüli állapotként folyik tovább évtizedszámra, megszoktunk valami állandó készenlétet. Íme, én elbocsátlak benneteket, mint juhokat a farkasok közé – mondja Máté –, legyetek azért okosak, mint a kígyók, és szelídek, mint a galambok.

Keresztény Szó, 1990. április 29.

Lászlóffy Csaba

Lászlóffy Csaba

Kronikás évek a balkáni hadjárat után
 Mint véscupp tör kezem, buzog elő
 a sejt- és képzeletbeli való -
 nem görög mítosz, ikvri falo,
 sem István Harcja (a világverő!) -
 Felpécélt kincsek, népek mítosza
 boldogsága: megmaradás bitor
 reménye - lecsupaszított bokor,
 kizáratlanságnak szelvése estve.

Táltos, katyúgú, inas vénlegény,
 három csimbók leng betrált fején;
 szemre név-égi fúnyt sejtő réteg.
 Schol már tűzokádó remélt,
 vad besenyő schol, csak bérei vad;
 vörpatak elfolyt, könny-e elapadt.
 Hűs delelőn a révület felér

hollója sátor emészté mennybe ér.

A harci mén kantár nélkül körög,
 a haláltörztő kardhegy most hűvös
 elomló rajzolatán fut-ésen
 végig: puha földbe írt láncsvon.
 Póttim tanítvány szunyogad már s vele
 ring anyjának kőbiskoló feje.

Derűre-ború álom ez; elég
 egy mezei fellej: s megdördül az ég,
 elég, ha megrozzon egy új: ideg-
 jétek, akár a türk felhold hűdgy
 visszefügg, hogy az álombeli ár
 Zajjal teljék meg, s a már elmerül
 tavaros víz mélyében. Bárki vagy,
 fohászkodj, hogy álomból föltámadj!...

x

A bolgár kán? A besenyő ugat?!
 Bizánc szava?! ... Nincs más kiút: NYUGAT!

- 2 -

Darócuhád alatt sok seb-sajog;
miedőtt fülnek-édes dallamod
s mély magánhangzód mind lengeled:
madar nembeli, vedd, amit lehet!

Füvécdnek, amivel megölelné,
fél kaja már csak üszök, vagy csak pongy.
Fél jámbor ünnöd sántikál, nyomot látsz
s szíles merőben ejeket bolgongsz át.
Megváltó fény után ejteni könnyet?

(Tám meg a bálványimádás is könnyebb.)
Holt szálláshelyeid! Szemed hívóva
a vereségből, régnélküli pusztá
mögötted, s mennyi milt!... Lám, akkor
virágban jártál... s halotti torn.

Mint eltévedt nyilvessző: eleven
húsba talált, mindenkor jelen!

Mesevilágból kilábalni végre...
Díszes virak, vestlen szablya s égze
horkanó hadnép, mely verett vámban
vágat a föld alatt is halhatatlan
Árpád-fival! Halál várt Leventére
(az áldozat meg hozza meg is öte,
s a vest meg forrásokban a Tatra
sebes vizen is a Berteree fodor
hullámain átvergődve felit
s havas rengetegbe, szűz vessélyt
kiálva sokszor angyal, gyermek is,
cupán a mátkát ritte el a víz!)-

Tas védte a Dél-Duna vonalat,
s Vaskapu s a Dráva-torkolat
közöti területen övhödött,
szencsesebb volt, mint elörszülött

fia a honfoglaló fővezérnek;
eztől nál róla kevesebb bús ívek.

A bálhán hadjáratban Szalán
járt porul, meg Szvatopluk valahány

-3-

ritézer, kik a velt alkudásra
daccal, dölgyfel várták az új házába
Kelet felől vágtában érkező
népet. Thy sebet sodrás és erő
elől kitérni könnyű nem való.

Magas hegyomrok, puszták vörsé
esapott ott ömre-s kavargó ma is
a Kárpát-medencében. Aki hűz
a sorban, az is hátról átkot szót a
gyöngyűre kihívára, jaj, azóta!...

Emberi ostobaság, nem túlok
bűnből az elvesztetten is örök-
szép vad csapáson. S ott kalandozó,
a balsorsot a halált nem ismerő,
vállán ronggyá feketült bőrtenger;
süketen, némán is léged tegez;
közök gyöngyűjébe fova, Marwan
ostromát túlélvé, még hozzá meóvágy-
meseven is!... E képet ajkú von
ügek ded-, Álmos ühappja vajon?!

Opos, az "ös" - (szabó, vagy onogor?) -
vad ménesek futása, hol belül,
hol jobbacskán, portgárdé téve meg.
Még hogy párduchakagány s a kerek
égen keresztén madár?! Ne keresd
gark s dudra kőrt, mi posványba versett...
Topszgyerdőh, tocsogók! - Ngitott
szemmel is vak: mit látsz? Csúcs titok
még minden, föld alatt, föld felett -
alant, avart betemető faleh! -

Több civilizációt már elég
viselhetél s viselnél el... még
Bagdad isét, s Damaszkusz karamdik.

- 4 -

Ha idős élmény andalítana,
 ne higgy neki; senyvit, nem alszik a
 vesztély, bár lecsupaszítva kórház
 bokros emléke, többnyire romok
 a lehettekben is, „szög kuszák”!
 A hancatájából ejedtt borra is
 savanyodás vár, csak az avas íz
 szájban, szűben, bekében...
 Ég veled.

(Fekete porhüdből ébredj, mi? lehet.)

1999. X. 6.

Opus 690-700 - az első szöveg szövege.

A vers későbbi kötetben megjelent; a következő töredékek: eddig ismeretlen kézírásos dokumentumok

Költészet és játék

Kérdetben elég több a verskor)
 mint egy széjnygi villanás
 egy nyjngó vagy panasvos hiáltság
 egy körgés egy hitelen lakota
 mely még csak hangzavar nem érték
 amelyre senki se kíváncsi még
 1 előbb így lép a tájba ahol élz
 mint füstnélküli játékhörvort
 a féltelmetes moodongok közé
 mint meglepetésnek szánt tüőjítch
 az emlékezet egyszüljät terti
 migori esillegrendszerek közé
 mint festett pléhpisztolyba frejtett
 riadóduó-pukkenés a kabók
 szívesen dobhartatlan halott-
 gyűjteménybe

örten egy perc és ésszerűtlenül
 megtalálja a világ hangjait
 a mindennapok változatait
 a múltba ztett fontos szavakat
 és minden hangulatot bitoktalansít
 és minden tetselmet megfőra vállal
 és minden harigszágot megcáfol
 és minden igazságot felelőnt
 mint láthatatlan redőshapcsoló
 és őn magában ontódik tovább
 így len belőle folytonos egész
 így len belőle költészet - nem játék

Milyen világ létezik? Soha mutatták be (M.
Nemzet híre: Eschreinsky: nem mert felvinni
a K.M. Színház műpedája! - nyilván, de nem
olyan egyszerű kérdés. Hangjáték-változata el-
hangzott a 20-as években K-vetett - az ismét
nagy minőségűre, azóta sok nagy halottjával is
(Páncsffy Gyula, Páncsffy János; - Hija Sándor volt
Rékóczi - László Garó vendége)
Az "éthallás" ma is változatlanul talál.

Hadi zóna: a győtes, a hódító és a vesztes
konfliktusait, megbeszélését ábrázolom -
mármint, a helyi m.-ok mérése az
első legmórázáló, legképtelenebb tört.-m.
pillanatban 1918-ban (így hogy kérem meg
évtizedes történetnek) évfordulója van éppen a
Az általános esztétikai kérdés, ^{amelyet fölvetek,} a tolerancia,
a megalkalmazhatóság problémája.

2. (Tökéletlen állapot)

A nő alig mozdult el a beteg mellől.
Megmérte a lázát s a napszakok fényét.
Valaki mintha elvágta volna a száját,
tünődött; pedig az igazság forrása volt.
A fájáson most is keménység látszott,
a nő má-már attól tartott, hogy
megint neki megy vele a falnak.
S persze ilyenkor a falnak kell engednie.

A falak különben elmerültek a
hidegen előmlő fényben, s a kételetől
megkeményedett gondolatok emlékfoszlányai
szétfolytak az üreges mennyezeten.

A köhögés serkentette még az eszméletet.

A beteg, mint aki eddig késhegyen sétált,
usodálkozva kérdezte magától: „ki vagyok?”

- és sértetlen szervezetét kereste
szürkülő szakalla mögött.

3.

Hányszor mondták: gyöngék a férfiak.
Mihelyt ápolásra szorulnak,
meginog alattuk a mindenség.

Rosszul esztotta be erejét? Ő, aki ölni
tudott volna mások szabadságáért?
Nyelve hegyére kiül a kín toroka
bugyraiból.

Mire jó a férfi csapható szíve?

A nők hajladoznak; még a testvér-
gyűlölet veszett villámai is
megkísérlik szelíden elhárítani.

Kinyújtod karodat, s szétnyílik a
sötétség.

Önfeledt képzelgések könnyű pitypangraja
a margarétás, füves rét felett.

Hollóidő száll kitárt karval, fenségesen,
maga mögött hagyva Káin földjét.

Osztoivits Levente

„Korona a mennyben”*

Lassan dél felé jár az idő, amikor leülök a kockás papírom elé, felteszem a szemüvegemet, fogom az öreg golyóstollat. A pozíció megszokott, kedvező: segíti az ihletet, kényszeríti az agyat, mozgatja a képzeletet.

Most valahogy nem akar mozdulni az agy, a fantázia, mintha a toll is kedvetlenebb lenne a szokásosnál.

Kinézek az ablakon, hét ágra süt a november végi nap, kecsesen hajladozik a fűzfa, kéjjel piszkolják be a fűvet szüntelen hulló levelei.

Kinn hideg van, de itt bent, a barátságos, meleg szobában lenni elvben – Petőfit követve – maga a „boldogság”.

Mi a baj?

Talán a boldogság a baj?

Lehet.

Lehet, hogy a bánat, a csalódás, a tragédia, az elégedetlenség az ideális állapot, hogy valakihez, akárkihez levélben forduljunk?

Bizony: könnyebb a magánynak szót fogadni, a fájdalomnak, a szenvedésnek engedelmeskedni, a hiányra hallgatni, hogy a toll meginduljon, és betűket, szavakat, mondatokat hagyjon maga után a papiroson.

Ez történt Consuelo de Saint-Exupéryvel is, aki beleszeretett *A kis herceg*, az *Éjszakai repülés* írójába. Legendás szerelemből legendás házasság szövődött.

Méltó a szüntelenül kalandra éhes pilóta-íróhoz és a kis San Salvador-i lányhoz.

Amikor New Yorkból Saint-Exupéry Algírba utazott a második világháború vége felé, hogy a „házájáért harcoljon”, így búcsúzott az amerikai megapoliszban maradt feleségétől: „Ne nézd a szememet, mert örömben sírok, hogy teljesíthetem a feladatomat, és bánatomban, hogy te könnyezel... Mindennap írj nekem két-három sort... és így nem szakadunk el egymástól, mert mindörökre a feleségem vagy. Egymástól távol is együtt leszünk: ugyanúgy éljük majd a napokat, noha nem ugyanazt fogjuk látni magunk körül.”

A feleség így is tett. Mindennap írt levelet, hátha mód adódik rá, hogy kikerüljön valakik révén a frontra, a férjéhez.

Sőt: minden vasárnap külön levelet írt Saint-Exupérynek, amelyet a hazatérésére tartogatott. Ha visszajön, majd elolvassa mindet, s végleg meggyőződik hűségéről, szerelméről. Ez lesz kettejük összetartozásának örök jelképe és bizonyítéka: a vasárnapi levelek gyűjteménye.

Saint-Exupéry sohasem tért vissza: vadászgépét lelőtték, ő maga örökre eltűnt.

Consuelo azonban még akkor is, évekkel később is írt neki, amikor már kétség nem fért hozzá, és ő is tudta, hogy férje halott.

Ez jutott most hirtelen eszembe, mikor a magam vasárnapi levelének témáját kerestem, és végül talán megtaláltam: hinnünk kell benne – ha fáradtak, csalód-

* Vasárnap déli rádiójegyzeteiből: *Szóló*. Európa Kiadó, 2007

dottak vagyunk, ha egyedül vagyunk, s képtelenek vagyunk bízni jelenben és jövőben, másban és önmagunkban –, hogy valaki vasárnaponként levelet ír nekünk.

S ha ez a levél az együttérzésről, mondjuk ki: a szeretetről soha el nem jut a mi mindennapi harcterünkre, megaláztatásaink porondjára; ha ezeket a leveleket el sem küldik se rendes, se elektromos postán, roskadozó életünk valami titokzatos módon akkor is renoválódik.

Hajlamosabb lesz a boldogságra. Készebb befogadni az *Akárki* című középkori morálitásjáték üzenetét: hogy a végső számadáshoz vezető úton az embert, aki a halált is lefizetné, korrumpálná egy kis haladéért, minden elhagyja: egyedül a *Jótett* kíséri el, szemben a Szépséggel, az Erővel, a Vagyonnal és a többiekkel.

A címzett, a pilóta férj nem olvashatta Consuelo de Saint-Exupéry vasárnapi leveleit.

Én fél évszázaddal később – talán illetéktelenül is – olvashatom őket. A *Jótett* megnyilatkozásaképpen.

Mert velem *jót* tesz, amikor férjének írva egy ilyen mondatot üzen ezen a napsugaras és szeles novemberi délelőttön nekem:

„Nem félek annyira a szenvedéstől, ha közben Isten vállára hajthatom a fejem.”

„Csak akinek a számadása rendben, azt ékesíti korona a mennyben”, olvashatjuk a középkori példázat, az *Akárki* végén.

A vasárnapi leveleit író Consuelo de Saint-Exupéryt én koronával ékesen képzelem el.

Piros pünkösöd napján

Ma pünkösöd vasárnapja van. Az *Apostolok cselekedetei* szerint a napon „egyszerre olyan zúgás támadt az égből, mintha heves szélvész közeledett volna...”

Majd lángnyelvek lobbantak és szétszállva leereszkedtek – mindegyikükre. A tanítványokat eltöltötte a Szentlélek, és külön nyelveken kezdtek el beszélni, úgy, ahogy a Lélek szólásra indította őket.”

Bizony félttem ezt a csodát gyerekkoromban. A heves szélvészt meg a lángnyelveket. Úgy, ahogy írva vagyon: „Félelem fogott el mindenkit, mert az apostolok révén sok csoda történt és sok jel adatott.”

„Örül hát a szívem és nyelvem énekel” – idézi Péter apostol Dávid királyt.

Pünkösdről három dal jut az eszembe. Egy szent, egy világi és egy profán.

A szentének így szól az 1651-ben rögzített dallamra:

Szentlélek Isten szállj le ránk,
Elmét derítő tiszta láng.

Nemcsak pünkösödkor énekeltük zúgó orgonakísérettel a barokk templom barna félhomályában, hanem mindannyiszor, ha a misét celebráló pap felfelé indult a szószék lépcsőjén.

Mi van ma, mi van ma,
Piros pünkösdi napja.
Holnap lesz, holnap lesz
A második napja

– daloltam az iskolában, a gyermekkórus tagjaként, pompás feldolgozásban, vidáman és lelkesen. Az emelkedő dobogón kántáló apró tanítványok le nem vették a szemüket az énektanárról, a Mesterről. Pünkösdiöltünk világi módra, és megkeresztelkedtünk az ének gyönyörében.

És íme, a harmadik:

Piros pünkösdi napján imádkoztam érted,
Piros pünkösdi napján vártam visszatérte.

Ez nóta, magyar nóta. Cigány muzsikus hegedűszava illik hozzá.

Édesanyám nagynénjétől tanultam, akit én neveztem el két éves koromban Nényikének. Ez a név aztán negyven évig elkísérte. Mindenki így szólította, véletlenül sem Rózsikának.

Százötven centi, ha volt. Gyönyörű szopránnal áldotta meg az Isten. Úgy szól a fáma, hogy énekesnő szeretett volna lenni, amolyan másik Honthy Hanna. De tanulásra nem volt lehetősége. Gyermeké nem született, így hát nekünk énekelt állandóan. Szívből, hatásos tremolókkal cifrázva a nótákat, operett-dalokat.

Hetvenöt éves korában elhúzáttam neki, a fülébe énekeltem kedvencét, a *Piros pünkösdi napján*-t.

Kilencvenkét éves korában halt meg. Az utolsó hónapokban már nem volt eszméleténél. Anyám, aki mindvégig otthon ápolta, így mondja: a halála előtti percekben magához tért. A plafont nézte. A szája mozogni próbált. Anyám fölé hajolt, hátha valamit akar még mondani. Csak egy dallamfoszlány hagyta el az ajkát:

...vártam visszatérte.

A *Piros pünkösdi napján*-nal búcsúzott el végleg a világtól.

Úgy, ahogy Péter apostol idézetében Dávid király zsoltára mondja:

Örül hát szívem és nyelvem énekel,
sőt testem is reményben nyugszik el.

Most is úgy érzem: a kilencvenkét éves, csonttá-bőrré aszott kicsi öregasszony szenténekké avatott egy magyar nótát.

Csodát tett, mint annak idején az apostolok.

A lektor

„A kiadói lektor – írja Szerb Antal egy 1942-es, augusztusi naplójegyzetében – olyan, mint aki csúnya, gazdag nőt vett el. Még az olvasást is megmérgezi számára a mesterség, a kenyérkeresés.”

Megint csak az öröm: valaki megfogalmazta helyettem, amit harminchat éves szerkesztői pályám során annyiszor éreztem. Hogy elég volt: nem akarok többé kéziratot, olvasópéldányt látni. Eszembe jut kitűnő ízlésű, több nyelvet beszélő fiatal kollégám esete. Sorozatban már harmadszor került az asztalára egy ötvenes amerikai magyar regény fordítása. Mikor megpillantotta, elsápadt, majd elvörösödött, gyenge hangját megacélozva kijelentette: felmond, ezentúl szabadúszó lesz. És így is tett. Máig krallozik a függetlenség hol sekély, hol mély vizében. Kapkodja a levegőt, csapkod a karjával, de a felszínen marad.

A lektor kötelessége az olvasás. De ezt a kényszert át lehet változtatni belső szükségletté. Mindennapi boldogító igénnyé. Mondjuk így: életelemmé. Értelemmé és erotikus élvezetté.

Egy élet, egy szerkesztői pálya stratégiája lehet ez a technikai trükköket alkalmazó folyamat. Amelynek a végén többször is eljutunk a csúcspontra. A gyönyörhöz.

Szerencsés esetben ez be is következik. De mint minden jó szerelmi játékhoz, ehhez is odaadó partner szükséges. A játszótárs, vagyis a könyv kínálhatja magát szemérmes tartózkodással vagy előkelő, pompadouri rafinériával, vagy közönséges és ezért őrzítő agresszivitással.

A Szerb Antal-i lektornak a kötelesség nyomorúsága mellett akadnak boldog pásztorórái is.

Nekem is akadtak az elmúlt időkben.

Például Pünkösdi Árpád remek könyve, a *Rákosi bukása, száműzetése és halála*, 1953 és 1971 közötti történelmünk iszonyának kórtörténete. Micsoda tragikus időszak! De ami számomra most a legfontosabb élményt adta: micsoda alpári főszereplőkkel, micsoda bolhacirkuszi színvonalon! Közben egy egész népet erőszakosan erre a nivóra lealázva.

Nem a véresek közül való ez az epizód, inkább csak groteszk, pokolian komikus, de az egész hajcihőre jellemző. 1969-ben a száműzött, már ugyancsak rozoga Rákosi levelet ír Fock Jenőnek. Arra kéri, „hogya segítsen koronát rakatni a fogára. A gorkiji klinikának járó fogaranyat két évre előre elosztották, rá csak 1971-ben kerülne sor, de Moszkvában két hét alatt megcsinálnák. Képtelenség, írja, hogy egy ilyen *jelentéktelen ügyben* végiglevelezze a magyar és a szovjet vezetőket. Ezért adjanak neki végre útlevelet.”

Hát nem borzongató élmény magunk elé képzelni az alacsony, kopasz kufárt, a világforradalmárt és hóhért, amint soron kívüli aranyfogért *lobbizzik*?

De élmény a már említett Szerb Antal *Naplójegyzetek* című könyvében a most következő bejegyzés is. Teljesen más okból. Először majd magamban és magamnak gondolom végig. Íme: „Az elitnek az a tragédiája, hogy az eszméket... nívójuk, előkelőségük, eredetiségük és a kifejezés szempontjából éli meg.”

Radnóti Zsuzsa

A nagyszabású drámai életmű

– befejezetlenül –

A különben lassan mozduló és lassan befogadó magyar színházi életben váratlan gyorsasággal, mondhatni evidens természetességgel kezdődött Térey János drámaírói befogadása. Még hozzá visszhangos felütéssel, teljességgel szokatlan, szabálytalan körülmények között, két jelentős alkotó, Térey János és Mundruczó Kornél egymásra találásával.

Térey János megírja első drámai alkotását, a *Nibelung-lakóparkot*, ezt a monumentális trilógiát (egy előjátékkal), a wagneri mítosz parafrázisát, még pontosabban, egy újrafogalmazott, napjainkban játszódó átiratot (2003–2005). Mundruczó Kornél pedig megrendezi 2004-ben első színházi előadását, Térey trilógiájának harmadik részét, a *Hagen avagy a gyűlölet-beszéd* című „katasztrófajátékot”.

Az előadás meghökkentően különleges színhelye a Budavári Sziklakórház volt, amely a háború alatt kórháznak lett felkészítve, majd az előadás előtt föld alatti kiállítóhelyként funkcionált. Az előadás itt, a katakombák járataiban zajlott, egy idegenvezető segítségével, majd ismét megszólalt néhány évvel később (2008) a Lipót (Ideg- és Elmegyógyintézet) elhagyott falai között.

Mundruczó a készülő előadásról: „Remélem, a több mint négyórás előadás felkavarja a hazai színházi életet, féltéglával dobja meg a *Cselédeket* (Genet: *Cselédek*. A szerk.), a nyolcvan *Sirályt*. (...) Térey műve egy különleges minőségű szöveg, valójában

nem is színdarab: sokkal közelebb áll *Az ember tragédiájához*, mint egy hagyományos drámához.”

Térey János: „A terv megfogalmazásakor arra törekedtem, hogy a könyv valamilyen szinten olyan világkölteményt idézzon fel, mint a *Faust*, a *Peer Gynt* vagy Mickiewicz *Ősök* című nagy poémája, vagyis egy komplett világberendezkedés fölött szerettem volna szemlét tartani. (...) Két évvel ezelőtt fejeztem be az első változatot, és akkor ismertem meg Kornélt, ami, azt hiszem, egy nagyon fontos találkozás volt, észrevételei, gondolatai ugyanis erősen hatottak a végleges verzió kidolgozásában. (...)”

Nagy szellemi és művészi találkozása volt a két alkotónak, távlatos lehetőségekkel. De soha többé nem adódott erre alkalom. Ehhez sokkal nagyobb perspektívájú színházi lehetőségek és színházi élet kellett volna, mint ami itthon a rendelkezésükre állt.

A közös munka nem is, de Térey János nagy formátumú drámaírói életműve folytatódott tovább. Sűrű egymásutánban születtek a művek és előadásaik is.

A *Nibelung-lakópark* előadásának a színhelye, a *Kazamatáknak* pedig a témája volt provokatív, nagy vihart kavarva. A Papp Andrással közösen írt tragédia Gothár Péter rendezésében, a Katona József Színházban került színre, 2006-ban. Az 1956-os forradalom súlyosan vitatott epizódjáról, a Köztársaság téri vérengzésről beszélt az író, a szélsőséges társadalmi

helyzetek tömegmozgásainak lélektanát kutatva és foglalva drámai keretek közé, a shakespeare-i jelenetépítő dramaturgiát követve.

Spiró György írta a 2016-os kötetmegjelenés ajánló-szövegében: „Ez a forradalom első igazán irodalmi ábrázolása, mert ideológiamentesen, a napi politikától függetlenül csak és kizárólag emberi magatartásokat, indulatokat és érzelmeket mutat be, vagyis a szó igazi értelmében filozofikus. Nagyszabású és rémisztő mű, olyan, mint az ember.”

A nemcsak vitákat, hanem indulatokat is kiváltó bemutató után egy évvel, 2007-ben, a Radnóti Színház már is jelentkezett egy új Térey-opusszal, Bagossy László rendezésében, *Asztalízene* címmel.

Ez az új bemutató megerősítette, hogy írója egy új, sajátosan egyedi és eredeti színpadi nyelvezetet teremtett, amely bravúros természetességgel olvasztja egymásba a hétköznapi és az emelkedett, jambikus versbeszédet.

A színhely az *Asztalízene*-ben elegáns budai étterem egy forgalmas estén, ahol a fővárosi középosztály és a művészvilág elitje találkozik, randevúzik, filozofál, eszik-iszik, eszmét és információt cserél, felismerhetően a 2007-es év kezdetén. Egy este története, sugárzóan jelen idejű játékként elmesélve, amelyben egzisztenciák, sorsok, szerelmek tárulnak fel, miközben vészjósló háttérként feldehang a súlyos emlékü 2006-os év két tragikus össznemzeti eseménye: az augusztus 20-i, vihar sújtotta tűzijáték és a tv-székház előtt csúcsozó politikai zavargások visszfénye. Provokatív erejű, provokatívan kortárs drámaszöveg, írója semmit sem törődött azzal, hogy esetleg az idő múlásával darabja bizonyos szegmenseiben idejétműlttá válhat. Elegáns

írói megoldással azonban távolságtartást komponált, amivel, ha időben nem is, de a valós eseményekkel térben távolságot teremtett, mert azok a Duna túloldalán zajlottak, Pesten. A háttér azonban háttér marad, mert a mű ennél sokkal több. Egy korszak életérzésének, „feelingjének”, szorongásos állapotának, a magyar valóságnak írói sűrítője, a 20–21. századi budapesti polgári drámairodalom váratlan erővel megszólaló, a konkrét jelen időt tükröző folytatása, pontosabban a műfaj korszerű felelevenítése, sőt elmélyítése. „Azt mondják, elképzelhetetlen egy e századi drámai költemény? Pláne színpadon? Azt mondom: van időm, utánajárok. (...) A hagyományos közeg eltűnte után, nem írható többé vérbeli polgári színjáték magyarul? És most mégis egy jelen időben és Magyarországon játszódó, úgynevezett »polgári« drámára gondoltam. Nem társadalmi tablót kívánok festeni, ezúttal egyedül a középosztálybeli értelmiség érdekel (...)” – írta szerzője a kötetmegjelenés utószavaként, és a sikeres színpadi játék bebizonyította, valóban létezik polgárság, budapesti polgárság, csak teljesen más köntösben, szellemben jelenik meg, mint elődei.

A tízes évtized további éveiben néhány, felkérésre született dráma, drámakíséret, regényadaptáció születik (*Protokoll, Paulus, Jeremiás avagy az isten hidege, Epifánia királynő*), majd 2017-ben *A legkisebb jégkorszak*, amely hasonlóan néhány előbbi munkájához, saját verses regényéből készült saját adaptáció. Ez utóbbit azért kell hangsúlyozni, mert ez a jelentős színpadi formáció már nem konkrét színházi vagy személyes rendezői felkérésre született, hanem magányos alkotás, és ez is máig a be nem mutatott Térey-színművek közé

tartozik. Egy felolvasása volt csupán Szombathelyen, Dúró Győző dramaturg közreműködésével.

Az író mintha az *Asztalízene* kamara-kompozíciót ültetné át nagyzenekarra ebben „a közeljövőben bekövetkező jégkorszakban” – ahogy írja, ebben az ironikusra hangolt magyar horror világdramában, a természeti és politikai, társadalmi katasztrófák légkörében, „a kedves vezető”, a miniszterelnök elleni halálos merénylettel súlyosbítva. A dráma politikai, erkölcsi, viselkedési hátterét, légkörét és szereplőit Térey a szocialisták és a jobboldali éra tapasztalataiból öszszegyúrva alkotta meg hibrid vonásokat felmutató uralkodói rendszerként. Mindent elönt a hó, a hó és a jég birodalma veszi át az uralmat, mint egy Tarkovszkij-látomásban, csak nem misztikus, hanem szatirikus erővel. A monumentális mű színhelye szintén Budapest, de nem egy vendéglő, mint az *Asztalízene*-ben, hanem az egész városra, sőt európai méretekre is kitágítva, a legfelső politikai elit-körök színhelyein, „az édes élet” villáiban, privát történetek kuszaságát felvonultatva a miniszterelnöktől a bárénekesnőig, hol a miniszterelnöki rezidencia fogadótermeiben, hol elegáns tetőteraszokon vagy a befagyott Dunán, hol a meggyilkolt miniszterelnök temetésén, hol a szélsőjobb csőcselék hadiszállásán, ott, ahol az elnök elleni merényletet készítik elő. És a végén a sikeres akció után, horrorisztikus látomásba fordulva, riasztóan valóságos helyszínen, a Bajor Gizi Színházmúzeumban folytatódik, illetve fejeződik be az ámokfutás; a nacionalista, fundamentalista „Magyar Cserkelők” sikeres merényletük után innen elindulva akarják megtámadni a regnáló rendszert. Tervük azonban kudarcba fullad, és a kom-

mandósok rohama elsodorja őket. A színházmúzeum helyén csupán halottak és füstölgő romok maradnak, szimbolizálva egy kultúra elpusztulását, egy korszak végét.

S mindeközben a nyelvi kompozíció, nyíltan és íróilag felvállaltan, minden elemében megőrzi és felismerhetően rekonstruálja a jelenkori magyar közéleti, politikai retorikát, a magabiztos, lekezelő vezetői kliktúra attitűdjét, életstratégiáját, lehengető, agresszív, fölényes kormányzási stílusát, majd a következő sorokban váratlan, könnyed, mondhatni, elegáns költői váltással rajzol álomszerűen látomásos képeket, színhelyeket.

A cselekmény a nagyszabás és kisszerűség ingamozgásában halad előre, a kiforrott jambikus versbeszéddel, a hétköznapi és a sűrített költőiség kettősségében. Klasszikus, drámatörténeti elődei a 19–20. századi világdramák, feldereng Vörösmarty vagy Mickiewicz egykori monumentalitása vagy a 20. századi szintén lengyel Gombrowicz dráma-poémái, és Spiró György tragédiája is, *A békecsászár*.

Az utolsó színházi alkotás, a *Lót avagy Szodomában zöldebb a fű* viszont színre került, és a körülményekhez képest méltó módon, mert az író ugyan nem tekintette befejezettnek, mégis némi szövegkiegészítéssel, hozzányúlással (Nádasdy Ádám érzékeny restaurálásában), Kovalik Balázs pontosan értelmezett rendezésében méltó módon színre került az Örkeny Színházban, 2019-ben. E színpadi szövegben írója visszatért az *Asztalízene* szigorúbb szerkezetéhez, szerkesztéséhez. A bibliai történetet felhasználva Lót és családjának sorsát beszéli el, ahogy isteni parancsra el kell hagyniuk Szodomát, az egzisztenciálisan biztos létformájukat. Lót

idegenként települt le Szodomában, nehezen ugyan, de megtalálta a beilleszkedés lehetőségeit, az otthonosság érzetét, nem feledve soha előző életét, de a városból való kiűzetésével (pontosabban az Isten által küldött két angyal általi kivezetésével) elveszíti önmagát. A történet kezdetén, mikor Lót befogadja az angyalokat, kérdéseikre beszél önmagáról is, egykori érkezéséről Szodomába és akkori lelkiállapotairól. A sorokban elrejtve, a szöveg mélyében feltételezhető egy erőteljes személyes hangvétel is,

mégpedig Térey János szülővárosának, Debrecennek elhagyása, az új otthon megteremtésének, a budapesti beilleszkedés kezdeti stádiumának emlékei, tapasztalatai, egzisztenciális konfliktusai, kudarcai és sikerei is.

Térey János már nincs közöttünk, már nem folytatódhat ez a nagyszabású drámai életmű. Befejezetlen maradt. A színház dolga lesz, pontosabban lenne majd, hogy ezt a befejezetlenséget megszüntesse, és ezt a hiányt lehetőségei és képességei szerint kitöltse.

Az írás első megjelenése: a Parnasszus folyóirat 2020-as őszi számában.

Rakovszky Zsuzsa

A Kettő és az Egy

Kezdetben ott állt a világ és köztem.
Akkora nagy volt, hogy észre se vettem,
hogy tőle kapja a bögre, a kisszék,
a kurta gyep azt a könnyű ezüst fényt.
Amikor elment, a hóba, a szélbe,
sírva kitett a világ küszöbére.
Később úgy jött, mint kedves fiatal nő,
ember-alakban, éppen ahogy illő.
De a Mindenség rejtjele, az arca
mindent ígért, bár ő nem is akarta.
A kozmoszt gyöngé vállaira raktam,
sokallta, elment, magamra maradtam.
Most pilléként itt repdes a szememben
pillám mögött, és nem hagyhat el engem.
Most látom csak: az abroszból, a tálból,
a falból is az ő léte világol.
Az ág lombja, az árny bolyha mögött: ő.
Én elfogyok, s megint egy lesz a kettő.

Avarégetés

Nedvességet kíván inkább a lélek,
a búcsú elnyújtott agóniáját,
vagy száraz, röpke kint? Levelek égnek
mindenfelé, könnyű halotti máglyák
füstjétől szürke az ősze végi ég.
A csonttalan zsugorodó sötét bőr
parázs, majd pernye lesz: többől kiég,
a lángon át végleg lelép a létből,
szilárd testből áttetsző levegő lesz.
Míg körben erjedés és rothadás,
hullott alma, avar lepi a földet.
Mint egy fölszámolás előtt álló lakás:
zsineggel összekötött levelek,
húsz év előtti feladóvevények,
kórházból visszakapott szemüveg,
fogsor... Tárt karú, fej nélküli lények:
az öltönyök – kivéve, amelyikben...

S amelyben vélhetőleg elveszett
a gyermekméretűre apadt test... Szinte minden
érintésre sajogni kezd az emlékezet
gyulladt foggyökere. A barna-sárga
romlás kikezdte tárgy mind egy-egy ablak
a még hibátlan múltra. Őrizni legalább a
roncsokat – ha a fájdalom maradt csak,
hát akkor azt, és legalább amíg
a pusztulás szabott útját bejárja...
Vagy láng és füst, aztán az ég, a szív
derült, érzéstelen amnéziája...?

Egy más világban

Tudom, minden mulandó, de azért ezt az egyet
mégse hittem volna: azt, hogy egy másik
világban vénülök meg, mint ahol megszülettem.

Gyerekkoromban még ott voltak mindenütt:
a tűzhely lángjában, a fákbán, a csillagokban,
s a vizekben, igen, kiváltképp a vizekben,
és az örömben és a haragban is, a lényünk
gyökeréig leható rémületben,
olyankor ők léptek be a lelkünkbe, sisakban,
villámmal a kezükben, kagylóhéj csónakon,
e magasabb erők. Szúette szobruk ott állt
minden kertben és utcasarkon,
ha jártunkban-keltünkben kedvünk támadt
áldozatot bemutatni nekik.

Azt épp nem mondhatnám, hogy túl sokat
gondoltunk volna rájuk, de azért
ők voltak a világ rejtett alapzata,
és minden más az ő
létükből következett: hogy mikor kell
elvetni a magot, lerakni
a ház alapkövét, eltemetni a holtakat,
először lenyírni az újszülött
haját és körmét – ezer évig így volt,
azt hittük, így lesz újabb ezer évig.
Vagyis hogy nem hittünk semmit: biztosra vettük.
Eleinte alig is vettük észre
a változást: végtére is kinek kell
tíz Szerapisz-szobor, négy Afrodité-szentély?

Maradt így is elég. Az emberek a lerombolt
templomok követ hazahordták,
hogy megtoldják a házat egy szobával.
A szobrokat otthon, a kertben
állították fel, vagy pedig
fölhasogatták őket tűzifának.
Voltak persze holmi rendeletek,
de azokat nem tartotta be senki,
és nem is ellen őrizték a betartásukat,
legfeljebb hébe-hóba, hogyha egy hivatalnok
bal lábbal kelt, vagy ártani akart
valakinek pusztá személyes okból,
vagy ha éppen nagyon törte magát
az előléptetésért. Melyik volt az a pont,
hogy álltak épp a csillagok fölöttünk,
melyik reggel riadtunk arra, hogy
mostantól egy másik világban élünk.
Hogy míg mi aludtunk, az églakók
démonná változtak, az áldozatból
babona lett, hogy mindaz, amit eddig
tiszteltünk, amiről azt hittük, így helyes,
mostantól visszatetsző és megvetésre méltó?

Nem volt ilyen reggel, nem volt ilyen pont.

A múlt még megmarad,
mint hófoltok tavasszal
néhány árnyékos helyen, bokrok alján,
pár napnál nem tovább. Az életünk
véget ért, mielőtt véget ért volna.
Azt mindig is tudtuk, hogy vége lesz,
de azt hittük, majd az utódok
s az ő utódaik viszik tovább
nevünket és szokásainkat. Azt az egyet,
azt nem is álmodtuk, hogy egy másik világban
halunk majd meg, mint ahol megszülettünk.

- 1 -

1. Az erkölcsi elvről.Minden etikus filozófiának az alapja,hogy vannak örökké érvényes,korral,politikai rendszerrel stb.nem változó,mindig érvényes erkölcsi törvények.Mindeddig csak a fassizmus és a marxi-tévedés tagdata ezt.Hitler azt mondta egy fiatalok számára tartott beszédében:"Nem akarom azt a szót hallani,hogy lelkiismeret,azt akarom,hogy olyanok legyetek,mint a fiatal vadállatok."Tudta,hogy a lelkiismeret mindig felhívja az ember figyelmét arra,hogy rosszat vagy jót cselekszik-e.Ezért féltette tőle majdán felnövekvő kiszolgálóit.A mai marxista gondolkodás már revizálta Marxnak ezt az állítását.A Társadalmi Szemlében,a Népszabadságban tanulmányok,illetve cikkek jelentek meg arról,hogy vannak örökké érvényes erkölcsi szabályok.Azért kellett így cselekednie,mert észlelte az erkölcsi zűllést,ami a szocialista országokban végbement.Shakespeare azt mondatja egyik királyi-szereplőjével,hogy "Elhatároztam,hogy gazember leszek."Ha valaki sorozatosan megszegi az erkölcsi törvényeket,akkor nem marad számára más kiút,mint ennek az elzűllésnek a vállalása.Ezt nevezik cinizmusnak.

2.A közösség,a nemzet szolgálatáról.Az emberek azt az embert becsülik a legjobban,akiről látják,hogy szolgálatot végez másokért.Ez így van a legkisebb faluban és az egyetemes emberiségben is.A "magányos farkasokat",az önmaguk érdekének élő embereket megvetik.Az ilyen közmegvetésben élő emberek általában zavartalanul veszik ezt tudomásul,mert eljutották a Shakespeari király állapotába.Ezt leginkább így fejezik ki:"Hadd mondjanak /az emberek/,amit akarnak,én teszem a magamét."Gyermekeiket ilyen szavakkal kócsizik fel az életre:"Te ne törődj másokkal,tedd,ami neked hasznos,hadd beszéljenek,ne kell törődni vele".A tisztességes ember mindig arra törekszik,

Gyula nevű unokájának írt levél

- 2 -

hogy önmaga jogos és természetes igényeik összhangba hozza a közösségért tett szolgálatával. A nemzet, amelyhez tartozunk az a közösség, melynek szolgálatában az egész ugynevezett emberi szolgálatot végezzük. Mert ennek vagyunk a tagjai, nem mehetünk "Ki" belőle. A magyarság szolgálata, annak tudatos vállalása rendkívül nagy erőpróbája a becsületnek és a szolgálatra kész jellemnek. Kicsiny, "idegen" test vagyunk a minket körülvevő közegben. Ennek ellenére képesek voltunk itt államot teremteni /mindenki más elpusztult, aki e tájon próbálta előttünk ezt/, megmaradni tatár, török, német, osztrák orosz egyszóval az egész germán és szláv tengerben. Ahogyan Széchenyi mondta "Egyedül vagyunk". Így igaz, mindenki, mindig ellenünkre tört másfataságunk okán. A hazai svábság az 1940-es években kiadta a jelszót "ZA" /vissza ázsiába/, a csehek, románok, oroszok, délszlávok "ázsiai barbároknak" neveztek és neveznek ma is. 1945-ben románian karóba húztak, bárdal lefejeztek több száz magyart, Csehszlovákiában Morvaországba deportáltak több, mint harmincezer magyar férfit és a szó szoros értelmében egymáshoz kötözve árulták őket a városok piacain a falusi gazdáknak. Mégis élünk. Bátorság és férfijellem kell e nemzet tagjának lenni, tudatos vállalással szolgálni azt. Ki ezt magyarnak születve, művelt emberré válva elutasítja magától egy olyan kis csapatot hagy magára amely az életéért küzd.

3. A világnézetről. Az ember, aki műveltségre tesz szert rendszerbe foglalja a világ dolgairól való véleményét. Ezt úgy teszi, hogy tanulmányai folyamán sokféle nézetet ismer meg, többféle filozófiát, többféle fajta világgépet, tanítást szűr át magán és ezekből kialakítja a maga világgépét. Ennek a talaján állva, ennek a szellemében cselekszik, ennek az alapján dönt arról, hogy mihez, hogyan viszonyuljon a napok dolgaiban. Mit fogadjon el, mit nem, mit támogasson, mit utasítson el, mivel azonosuljon és minek szegüljön ellene. Ha kihagyjuk azokat "akik elhatározták, hogy gazemberek lesznek" és ezt vallják "világnézetüknek", akkor azt kell mondanunk, hogy csak ilyen

- 3 -

kialakított világnézet birtokában vagyunk képesek minőségi ember módjára élni./A tanulatlan, egyszerű emberek tömege, milliárdjai ösztönükre, lelkiismeretükre hagyatkozva élnek tisztességesen, ez a "naiv tisztesség"./Ennek az intellektuális világnézet kialakításának és annak jegyében való egyesítésnek, bátor életvezetésnek a hiányában csak egyetlen dolog marad, ami vezérelheti az embert. Ez az önérdéknek mindenek felé való emelése, céllá és eszközzé való avatása.

4. Az önérdékről. Soha nem érvényesíthető mások kárára, mások félrevezetésével, kijátszásával, becsapásával, manipulációval, mások kihazszálásával, mások helyzetével való visszaéléssel. Az erkölcsi elv jegyében való élés, a kialakított tisztességes világnézet, a tiszta szemlélet, mely a fenti kettőből áll össze, minden esetben tévedhetetlenül "megmondja" mit szabad és mit nem szabad tennünk saját hasznunkra. Farkas-lelkek, etikát nélkülöző emberek engedhetik csak meg maguknak, hogy ne vessenek szüntelenül számot ezzel és ne ezek tudatában mérlegeljenek, mit szabad és mit nem.

5. A hűségről. A tisztességesen való élés igen nagy próbatétel, szüntelen kívánja és követeli az erkölcsi elvhez és a világszemlélethez való bátor és egyértelmű ragaszkodást. Csak olyasmit tehet, csak olyan dologban vállalhat részt az ilyen ember, ami megfelel belső meggyőződésének és ami kiállja a lelkiismeretének a kontrollját. Nem vállalhat olyasmit, amivel nem ért egyet és ki kell állnia - vállalva az azzal járó bajokat is - a meggyőződése mellett.

6. A szolidaritásról. Az önmagához való hűségen túl félreértéktelenül közösséget kell vállalnia azokkal az emberekkel, akik hozzá hasonlóan gondolkodnak.

7. A toleranciáról. A tisztesség penzumában élő embernek különböző felfogásuk van gyakorlati kérdésekről, a jó és becsületes dolog szolgálatának útjáról-módjáról. Itt csak a türelem és a belátás, illetve beláttatás eszközével szabad élni. Nem veszteség, hanem igen nagy haszon az, ha képesek vagyunk magunkat olyanná tenni és annak meg-

- 4 -

aki feladja addigi álláspontját, ha jobbról és igazabbról győzik meg.

8. A tévedésről és botlásról. Nincs olyan mégoly erős erkölcsű ember sem, aki ne tévedne, ne szegné meg az önmaga által elfogadott és vallott normáit a becsületnek. A kérdés az, hogy képes-e korrigálni, levonni a tanulságot.

9. Az önvizsgálatról. Minden nagy gondolkodó nélkülözhetetlennek mondja, hogy időnként és rendszeresen végiggondoljuk a napjainkat, cselekedeteinket. Sorra venni mindazt, amit tettünk az elmúlt napokban, hetekben és azt odaadni a lelkiismeretünknek, hogy felülvizsgálhassa

10. Az önbecsülésről. Ez a legfőbb érték, amit birtokolhat az ember. Megléte energia forrás. Önbizalmat, bátorságot ad és következményeiben, az általa való cselekvés nyomán olyan kisugárzást nyújt mások irányába, amely tisztelet és elismerést kelt. Kiállni valamely tisztességes ügy mellé, szembe szegülni az elromlott emberekkel, mindenféle rosszal és embertelenséggel, hamissággal és azok képviselőivel szemben csak az képes teljes erőben, aki ezzel vagyis az önbecsüléssel rendelkezik.

11. Az alkalmazkodás határaitól. Elvtelen alkalmazkodásnak nevezik, ha az ember hazudja a valamivel, vagy valakivel való egyetértést bátorság hiányából, vagy önérdéke által vezetve. Ettől, az erkölcsi emberhez méltatlan magatartástól eltekintve, alkalmazkodás nélkül elképzelhetetlen az ember élete. A határát azonban a két dolog állapítja meg: az erkölcsi elv és a világszemlélet, mint a tisztességnek két alapkategóriája. Ezeknek negálása a karrierizmus, amely éppen természeténél fogva elveti az erkölcsöt és nem bír világnézettel, hanem önérdékétől vezetve ott és úgy szolgál, ahogy az számára a legkifizetődőbbnek látszik.

12. Szeretettel élél édesapád.

A fentiek az itt elmondottak önmagukban nem elegendőek, hanem a szívvel együtt kell élniük, ki kell élniük.

Schwajda György

Schwajda.

Egy bukás története.

Talán tizenkilencévesen ünnélt el először a nagyszerű harag, a düh, amely az embert tehetetlensége nyomán fogja el, amelytől egyesek alkoholisták lesznek, mások garázdák, csavargók és a leg-árultobbak drámákat írnak. Már öt éve dolgoztam akkor, hol fatelepen mint tróger, hol nyomdában olomöntőként, folyton fáradtan éltem és fizetésem anyám kezébe számoltam, mert nem volt aki pénzt keressen. A baráti köröm mégis csupa gazdag gyerek, mindenük megvolt és semmi sem kellett, unták a világot, az egyetemet ahová járni kellett, a csiládót, a szerelmet, én pedig irigy voltam rájuk, a lehetőségeikre és dühögtem, hogy nem tudom győldni őket. Ennek a dühnek szülötte Bohóc, aki önmagát hívja így a világ cirkuszában, aki úgy érzi annyival különb másoknál, hogy ő vállalni meri, hogy Bohóc. És megszületett mellé a lány, aki tudja szeretni a világot, az életet és benne ezt az embert, mert naiv és tisztá, s még azt hiszi, hogy valghol mindenki igaz ember. De Bohóc emberségéből hiányzik a tennivágyás, nem akar és nem tud cselekvő ember lenni és ezért az életre való alkalmatlanságát a szerelmes lánynak ki kell mondani és a fiú lehetőségét siratva nézi végig pusztulását.

Igy született, aztán hosszú-hosszu utat járt be ez a téma, míg egy napon megjött az igazi levél, egy igazi színház ól, igazi bemutatoról. A rendezőmmel mikor először találkoztam átkarolt és sugárzó arccal magyarázott: - Csodálatos darabot csináltál. Én tudom mi ez.- zsebéből levelet rántott elő, benne tizenhatéves fia véleménye az életről. Mintha Bohóc írta volna. Boldog voltam és elégedett. Egy hónap fizetés nélküli szabadságot vettem ki és leköltöztem Veszprémbe. Az olvasópróbán három színész nem jelent meg. Akkor végzett főiskolások voltak és a szerep néhány mondatos volt, amit rájuk osztottak. Visszaadták, mert rossz volt, mert ilyenmel nem égetik le magukat. A társalgóban ültem, körülöttem a társulat, az igazgató egynek felbontotta a szerződését, kettőt fogvelmivel büntetett, én pedig nagyon szégyeltem magam és megfogadtam, hogy soha többé nem írok rossz szerepet, de tudtam, hogy a lehetetlent fogadom meg.

A Veszprémbe 1967-ben bemutatott *A bohóc* című drámájáról – bukásáról – később fogalmazott gondolatai.

- 2 -

Aztán mégis elkezdődött az olvasóróba, elhangzottak az első mondatok, valami furcsa, idegen szavakat hallottam, a mondatok félbántók és értelmetlenek, lehatott fejjel ültem, arra gondoltam, hogy délután jövök haza, sajnáltam a színészeket, hogy kinlódnak és sajnáltam magamat. Az én elhangzott az utolsó mondat, a rendező letette a példányt és nyugodtan megazdalt: - Szóval ez nem az! Ez egy mese. Mesét fogunk játszani. Mesét az emberről, egy emberi magatartásról, mesebeli környezetben, mesealakokkal, a valóságnak. - És elmondta a darabot, mint egy csodálatos mesét. A színészek egyre nagyobb odaadással figyelték, én az gondoltam: ez az. Ezt akartam. - Esténként hosszán beszélgettünk a színészekkel, mesélték élményeiket az általuk ismert "Bohócokkal" és úgy éreztem jó dolgot írtam. Legtöbbször a rendezővel maradtam együtt és késő éjszakáig beszélt önmagáról, a sorsáról és arról, hogy tulajdonképpen megérti Bohóc agresszivitását, mert valóban hatalmas cirkusz az egész világ. Néhány nap múlva azzal állt elő, hogy nem kell meghalni ennek a fiúnak, hivatkozott a tulzott színpadiasságra, az életre és arra, hogy döntsön a közönség. Rosszul volt megírva a befejezés, nem volt nehéz rábeszélnie. Átírtam a végét és Bohóc életben marad. Folytak a próbák, minden nap néhány mondatról kiderült, hogy rossz, hogy felesleges, a talán három oldalnyira gyűlt a kihuzott szövegek összesége mikor feltűnt, hogy lassan elvész a darabból a légység, a líra, az a bizonyos mese és egyre inkább Bohóc agresszivitása kap hangsúlyt. Nem tagadom, benne volt a darabban, de nem mint az egyedüli és valódi igazság. Próba után szóltam a rendezőnek, hogy nem engedek több lírai részt kihuzni a darabból, ideges lett, azt mondta fogalmam sincs, hogy milyen lesz majd együtt az egész, ezért nem jó ha az író jelen van a próbákön és inkább utazzak haza. Tudtam, hogy ő jobban látja a kibontakozó egészet mint én, de valamit féltettem, nem tudom, hogy mit és ott maradtam. Másnap újabb oldalak tűntek el. Az igazgatóhoz mentem, elpanaszoltam, hogy tönkreteszik a darabomat, kinevetett, hogy minden író ilyen, de megígérte, hogy beszél a rendezővel. Ezen a beszélgetésen nem voltam ott, de azt hiszem, a rendező meggyőzte őt is az igazáról, hogy ezt a darabot csak így lehet eljátszani. Arra kértek, hogy várjam ki a végét és a főpróbán nyilatkozzak.

- 3 -

Csendben maradtam hát, de éjszakákat nem aludtam és azon gondolkoztam, hogy hol rontottam el, mitől érthető félre. De nem értettem semmit. Ültem a színpad oldalán, körülöttem diszítók, kellékesek, színészek rohanguáltak, nem az én darabomat próbálták, de idegennek tűnt számomra, semmit nem vettem észre magam körül, csak ültem idegesen, fájt a fogam és engem sem vett észre senki. Akkor már megértettem, hogy nem szabad tovább ott maradnom. Délután fogorvoshoz mentem, dupla injekciót adott, de legnagyobb megdöbbenésére az sem zsibbasztotta el az arcom. Ugy húzta ki a fogamat, hogy nem éreztem a fájdalomcsillapítót. Este hazautaztam és egy hétig éltem kétségek között. Hol nekik adtam igazat, hol magamnak, hogy hol csodálatos volt amit láttam, hol csapnivaló. Mindenkiel összevesztem és utána mindig szégyeltem magam. Arra gondoltam, hogy jó lett volna a kis fetelepi trógerből drámaírónak lenni, de nem értettem, hogy miért nem lettem az. Tudtam, hogy nekik is igazuk van, de tudtam, hogy én nem ezt akartam. A főpróbára utaztam vissza. Kedvesek voltak, barátságosak. Hatvan perc lett a darab. És erről szólt, hogy Bóhocnak van igazsága. Azután mondtam meg, hogy nem engedem előadni. Azt mondták abból botrány lesz, soha többé nem játszanak el darabomat sehol. Azt mondtam, hogy nem érdekel. A munkájukra hívatkoztak, arra, hogy mellém álltak. Aztán kiabáltunk. Csunya jelenet volt. Anyám jutott az eszembe és a feleségem akik ezért utaznak ide holnap, hogy láthassák. Az jutott eszembe, hogy talán soha többé nem érem meg, hogy felmegy egy függöny az én darabomnál. Azt mondtam játszáék el.

A premieren lehajtott fejjel, felfehéren ültem, semmit sem láttam és semmit sem hallottam az egészből. Mikor összement a függöny kirohantam, egy ideig a lépcsőházban hallgattam a tapsot, aztán a színház előtti parkban és nem értettem, hogy miért tapsolnak sokáig. Persze a premier-közhöz. Így illik. A színészek jutottak eszembe, a munkájuk, vásszamentem hozzájuk, megköszöntem mindenkinek mindent és mosolyogtam. A parkban a feleségem várt, odajött és árvafakadt. Mellettünk alakok mentek el: ezt a marhaságot. - De nagy hülyeség volt - szöveggel. Én a feleségem haját simogattam és nem értettem az egészet.

Konrad SutarSKI
Napjaink apokalipszise
(Apokalipsa dni dzisiejszych)

Az apokalipszisnek az utolsó napon kellett volna ránk szakadnia
viharakkal teli földrengésekkel vulkánkitörésekkel
minden világosság napfogyatkozásával csillagködökével
kozmoszával
angyalok és rettegő démonok cikázásaival
a vész és a remény napjának mitől a folyók elnémulnak
s hömpölyögni felednek
sűrű homállyal telepedve remegő farkasra nyúlra bagolyra
midőn érkeznek a lovasok
feltöretnek a pecsétek a könyvön
megjelenik a fenevad bár mélybe taszítják
hogyan végül felragyoghasson a trónus ó mily magasan tündökölve
és az ítélet megkezdődhessen fölöttünk az igaz ítélet

Ehelyett lerongyolódott elszürkült emberek végtelen tömege
sáskahada közeledik
tengereken átkelve vonul a túlvilágról
nem hallatszik holmi mennydörgés sem föld dübörgése
még csillagok sem hullanak
üröm a vizeket nem mérgezi
csak hideg és süket csend terjed körbe
a fák elnémultan állnak
meztelen karjaikat kétségbeesetten emelik égnek
a tömeg pedig sűrűsödve közeleg

Már itt van körülöttünk
jön a torkunk felé
bennünk oldódik fel
idegen isteneket hozva
földünket és hitünket megszámlálhatatlan lábbal taposva

Ki hajtja ide őket
mennyországgal és tudásalmával csábítva
hátról pergőtűzzel ösztökélve
elhagyott otthonaikat lerombolva és felperzselve

Milyen Moloch ez fegyverben és aranyban dúskáló
Isten és világ fölötti hatalomvágyában
idevezeti őket erőszakkal fertőzve

kultúrákat nyelveket összekeverve
hogy a végén elfogyjon a hely
földünk múltjának
a belőle sarjadt unokáknak
(2015)

Bágyoni Szabó István fordítása

Hová rohansz, Európa?

(Dokad gnasz Europo?)

Hova rohansz Európa ebben az iszonyatos zűrzavarban
milyen bika rabolt el és környékez manapság is
téged legszebb nőjét a világnak
téged aki Dantét és Schillert nemzeted
az Akropolist a Louvre-t és a Capri szigetet teremtetted
téged aki a keresztet napjainkig lelked fölött őrizted
hogy azt manapság leszaggassák az idegenek emlékműveinkről is

Nem Zeusz ragadott el téged
nem Zeusz röpít a végtelen messzeségbe
hanem *ők* a félholddal
és a hitükkel – mely tagad minden más hitet
ők akik kétszer is megpróbáltak téged elrabolni
De hol vannak hajdani megmentőid!? Martell Károly
vagy a hős Sobieski*
hogy őrizzenek és ismételten megvédjenek téged

Hisz te magad hívod meg *őket*
te magad csábítod
hajóikat partjaidhoz vonszolod
kenyérrel sóval kínálod *őket*
hogy utána tömegesen megerőszakoljanak
rád kényszerítve kultúrájukat
de burkájukat is

Már nem vagy oly vonzó
és annyira szép se
már bőrdön a szoclib prostitúció jelei...

---

* Martell Károly Poitiers mellett győzedelmeskedett az Európára törő muszlimok felett (732), Sobieski János pedig Bécs közelében (1683). Mindkét győzelem azt eredményezte, hogy az iszlám Európa elleni hódítása befejeződött, és visszavonulni kényszerült.

pár év múlva már csak hamu
és tűzvész bűze fog rád emlékeztetni
fölköttük pedig keringő bánatos sasok
megsemmisült fészkeket keresve
(2017)

Mit hozol idő

Mit hozol idő
te huszonegyedik század
még mivel készülsz meglepni minket
már most eresztékeiben recseg a föld
vulkánokat robbant tájfunokat mozgat
szerte a világon
erdők égnek a tiltakozás tüzeivel
óceánok vetődnek partokra szökőárakkal
dühödten ostromolva városokat embereket
a kínai fertőzés vírusai szúnyogfelhők gyanánt
gomolyognak körös-körül
vicsorogva napot eltakarva
marnak harapnak halált hordozva

Mit hozol idő még nekünk
te huszonegyedik század
a félhold új háborúit
együtt lángoló katedrálissal kereszttel
riadalmat támasztasz aszályt éhínséget
ázsiai afrikák szívében népeket menekvésre késztetsz
hogyan tömegek vándoroljanak ide
akaszkodjanak Európa cakkos szélű partvidékébe
egymást taposva torlódjanak a Balkánon
szinte behorpasztva a földet maguk alatt
s az ijedt harangok meg-megkondulnak a templomokban

És mit hozol még
te huszonegyedik század
miként emlékszik majd rád az emberiség a történelmi távlat
mi támad életre e rettenet zűrzavarából
újbol holmi lantot pengető Néró
hogyan kedvét lelje Róma lángjaiban
vagy világot hódítani kész Napóleon
ki csupán romokat hagyna hátra
(2020)

Sutarski Szabolcs fordításai

Sütő András

Itt költő járt, - nyoma
 bukkant. Kőbafuval,
 betűket a fehér tőz - a
 papírtéren...
 Gondolatfolyással, fűvel
 zsonglatterrel is lehet
 az éhes, lúdtal vad,
 a pátyát leverő szél
 a dűlőben, a gács veresége,
 - senkinek a nosz bűvös
 fejevel, marhatan bűvös
 haussz szemével vagy
 hal yargal?

Itt költő járt című versének kézirata

Anyám 84 karácsonyán.

Anyám mesél a magyar
telepítőbarn. (Az a lehetet-
lenű szív elcsúszás!)
A 12 testvérét nagy

szavak, mint a mese
aradama. Kent az is.
A 22 ezer - négy-
millió helye.

Ugyan egy nő, hal
nem volt, miszt
a mely Jézus jött
a földön, a csodás
idegen, mikor az

Anyám 84 karácsonyán (kéziratos feljegyzések)

Kemény Zsigmond, paragraf. about valami

Sirjainak: kemény a mással
 kemény temetőnél, mi csupa
 fű és márvány volt, ott
 a Zsigmond. János sir, egy
 elrejtett, és befedett temető.
 János, Anya, Ö! - s egy le-
 hármazottja a családunk, az
 zsepén hegyedt, roszul gárdi-
 lódott, és sívalmarom halt
 meg. Biszka elhunyt. Alkalm-
 lag. bincsesből a mórulak
 is voltak. 3. Azok Magyarorszá-
 monostori br. K. János, való-
 ságos belső fülke tancsok
 meghalt 1896-ban. Anya'm Zsig-
 mond sir, a rosz fű. Mi volt
 va' most? Rozsababos, elvadász.
 Tóvít, orgona. A nyugta le-
 gelő, cigánybatal, - s a

Kemény Zsigmondról szóló tanulmányhoz készített jegyzetek

hajdani iselleri ház, ~~az~~ Csüte,
megint alappatában az a
szék ~~az~~ alappata is.

Vasárnapi is traktorsal egnas
bomlotta. A hajdani két go-
bás ház, megint történetek,
szűkei, ezmagotru all.

Szék's? Lemmi. János házi
meghall, az meg talosorosa
lenegőzött. házyvél, hi
apollá, nem tudnak. Anit
tudnak: legendák, aranytallé-
vél, stb.

Kemén, Is. andotás: Tóth Béni-
házi.

Bédanián talgató volt való-
sítos azt tanácsoltu
már: az gondolatok. (1858)

Azaz sötétlyen volt, hogy két
megabundát történet fél eszeme

(1)

Kamaráson „tökéletes paraszttá” akart válni.

Sírházánál: Szemben a másik Kemény temetővel, mely csupa márvány és fény volt, áll a Zsigáé. Három sír, egy elkezdett, és befejezett temető. János, anyja, Ó! – s egy leszármazottja a családnak, aki szépen hegedült, rosszul gazdálkodott, és siralmasan halt meg. Diófák eltűntek. Állítólagos kincskeresők a gyökereket is kiásták. Magyargyerőmonostori br. K. János, valóságos belső titkos tanácsos meghalt 1896-ban. „Anyám sírja.” Itt sírt Sigó [Zsiga?], a rossz fiú. Mi néz rá most? Rózsabokrok, elvadulva. Tövis, orgona. A pusztá legelő, cigányházak, – s a

(2)

hajdani zsellér háza, csúre, melynek alapzatában ott a sírkő alapzata is.

Vasárnap is traktorok zúgnak körülötte. A hajdani két szobás ház, melyet kibővítettek, szürkén, egymagában áll.

Emlék? Semmi. János bácsi meghalt, ő még tolókocsin levegőztette. Szásznéről, ki ápolta, nem tudnak. Amit tudnak: legenda aranytallérokról, stb.

Kemény Zs. anekdoták: Tóth Bélánál.

Dédanyám szolgáló volt nála. Az orvos azt tanácsolta neki: ne gondolkodjék. (1858)

Olyan szórakozott volt, hogy két nyakkendőt kötött föl egyszerre.

Istenes napló – Az Anyám könnyű álmot ígér című mű kéziratosszöveg-variánsából

A megbízatásom így hangzott:

– Te leszel az angyal.

Örömmel vállaltam.

Papírból készített, zizzenő szárnyam volt és földig hulló fehér ingem; kopacra nyírt fejemet rózsaszín koszorú övezte.

Bizonyos, hogy mennyei látvány lehettem.

Az egyetlen estére küldetésnek – melyet az elhivatottság érzése aranyozott be – nem a gyakorlata, hanem a gyermeki romantikája ragadott magával.

Délutánonként a szárnyaim ragasztgattam csirizzel; odakint [szekfűnyi] pelyhekben hullott a hó. A magasság mintha röpteret készített volna a repülni vágyó léleknek.

– Lám, hogy repülsz – kérdezte nagyapó.

– Alacsony helyről nem bírok felszállni – mondtam, és felmáztam a létrára. Karomat kitárva rúgtam el magam a létráról.

– Idegen szárnyakkal nem lehet repülni – mondta nagyapó, amikor hasra vágódtam – Majd ha kinőnek a saját szárnyaid... Kend csak be jól faggyúval a vállad.

Karácsony estéjén, valamivel lámpagyújtás után indult útnak a betlehemes csoport.

Tarkabarka társaság voltunk, s foglalkozásra nézve is a lehető legvegyesebbek: királyok, szolgák, angyalok, pásztorok s egy bús apa: Szent József.

Siettünk jelenteni valamit ami számunkra – a jelentésért járó perecen, kálácson, fonyadt almán, dión kívül – nem jelentett semmit: hogy megszületett Jézus. Először az uradalmaknak: Béla bárónak Géza bárónak, Feri úrnak, Jenő nagyságos úrnak, Pisti nagyságos úrnak. „Tudják meg a nagy hírt még vacsora előtt.” – mondta Lukács Jóska herodesi bölcsességgel, s hóban hemperegve kacagott a megbízatásán [...]

Szakolczay Lajos

A megfeszített erkölcsé

Simonyi Imre költészetéről*

Krétarajztól a forgácsokig. Először valamit a krétarajzról mint műfajról: „lágý krétával, jellegzetesen tompa, fénytelen színekkel készült rajz”. Legkiválóbb mesterei: a XVII. században élt velencei pasztellfestő, Rosalba Carriera, és két XVIII. századi művész, a svájci Jean-Etienne Liotard és a francia Maurice Quentin de Latour, ki Madame Pompadour – a pasztell a Louvre-ban látható – a művészet királynőjeként s a tudományok istápolójaként örököltette meg. Ez utóbbi rendkívüli pontossággal készült krétarajz; a részletek is fontosak: egy tárgy szöglete, a ruha redői és mintái, a kézben tartott kotta s az asztalon levő újság. Madame Pompadour arcán örömteli nyugalom és várakozó kíváncsiság; a kép együttese azt is sugallja, ami nincs rajta: XV. Lajos bármikor megérkezhet. Íme a krétarajz mint műforma: aprólékosság – különösen a portréfestőnél – és nem kevésbé virtuozitás, vagyis a technika elsajátításán túl az anyag tökéletes ismerete.

Amikor Simonyi Imre gyulai képeit a krétarajz elnevezéssel illette, tökéletesen tisztában volt a veszéllyel; a város iránt érzett szeretet és gyűlölet, egyszóval szerelem, a soha vissza nem hozható ifjúság hosszúra nyúlt búcsú pillanatával keveredik. S mert a város soha nem volt jóindulatú vagy közömbös nagy hírű, gyakran „művészetleltel” (lásd: szókimondás, könyörtelen igazságkereső hajlam) megbotránkoztató fiával szemben, tulajdonképp az urbsnak köszönhető a költőpálya kiteljesedése: a – sokszor megalázó – helyzetnek, az ügyeletes mindentudóknak és fürge besúgóknak, kik csöppet sem hagyták elmélyülni a költő magányát. Mondani sem kell, nem a megénekelt Nyári Színkör, nem is a Kék Macska vagy a Reinhardt cukrászda ártott Gyula bizonytalansággal kezelhető értelmiségi fiának. A *Gyulai krétarajzok* előbeszéde kendőzetlenül világít rá erre a furcsa viszonyra: „...lévén tehát Gyula (*illetékesek*) sem szülőanyám, sem nemzőatyám, sem szülővárosom (tehát se fia, se borja nem vagyok), következőképp: fölös pirulnia miattam a Múlt s a Jelen s a Jövendő színe előtt.”

Egy pillanatra időzni e kapcsolatnál azért is fontos, hogy láthassuk: mindezek ellenére íródott meg – más kérdés, hogy a város megérdemelte-e – Gyula tökéletesen, a képíró precizitásával fölterképezett közelmúltja. Egyetlen szűrőn, az erdélyiből gyulaivá vált költő Krúdy-szenvedélyű és -álomvilágú optikáján keresztül láttatva mindent, de a közösség erkölcsével, méghozzá középpontban a negyvenes évek egyértelmű döntést kicsikaró zűrzavarával. Ne tévesszen meg senkit a *Gyónás ezerkilemcszáznegyvenben* önmarcangoló tétovasága: „gyáva voltam elkövetni / amit pedig el kellett volna követnem (egy szál fejszével vagy pusztá két

* Száz évvel ezelőtt született Simonyi Imre (1920–1994). Minthogy az elmúlt negyedszázadban költészete a feledés homályába merült – nem vagy alig esett szó róla –, talán van értelme eme régi tanulmánnyal fölidézni líraértékeit. (Sz. L.)

kezemmel) / gyávák ellen / a bátrakért!"; ne tévesszen meg, mert ebben a cselekvésre nézvést passzív erkölcsben nagyon is eleven indulat munkál: az akkor is bátran kiálló s az emlékező. Egy kis asztaltársaság, ama feledhetetlen kiskávéházban, a Kék Macskában, a megtámadott hazát – Illyéssel szólva – a *magasba* helyezte, s főhajtással adózott a „körülkerítetteknek”, mikor is „Sopronkőhidák” – így, többes számban! – rejtteni akarták a gyalázatot: „– Megtörtetett B.-Zs. E. úr szent teste.” A hat szonettből álló *Sarokasztal a „Kék Macskában”* – noha a kiindulópont mindig egy valóságos helyzet, a provincia – általános érvényű: a „gyulaiság” mint véletlen hívóhang csupán, a „maradék remény”-t éneklő egy ország ügyében illetékes szólani. „S, hogy amire lelkünk-üdvét feltettük: / elgyávulunk *testtel* óvni az Eszményt: // s magunk miatt pirulhat végül orcánk / nem bírván vállalt keresztünk keresztjét / – keresztet – megfeszített Magyarország.”

A krétarajz – ezúttal ne szóljunk a „technikáról”: a biblikus képek s az alliterációk remek összhangjáról – eddig jutott: egy hangulat, egy érzés, egy feledhetetlen este fölidézése kapcsán a szégyen és düh megvallásáig, mikor már nincs remény, és mégis van, mikor az „egyszemélyes fegyenctelep” – Simonyi nevezte így lakását egyik versében – s *szálfa* lakója azért feledte a „kétoldalt virágos” Sugárutat, hogy „magasabbra” törjön. Ez a szemérmes mozdulat mindig közösségi: a „megvakult valóság” helyett, pontosabban: vele szemben, saját – erkölcsi! – valóságát szólaltatja meg, s ha néha áldoz is egy-egy szójátéknak (*vakablak: vakvilágra*), a sírás és panasz mélyről tör fel. Igénye, hogy egyértelműen, erős kontúrokkal, igaz és hazug szétválasztásával lássa a dolgokat. Krétarajzainak megejtő bája abban van, hogy a felszín – a bolyhos papíron futó puha kréta – alatt ott a sejtelemnyi érzés: az ítélkezőn magán is beteljesedik valaminő végítélet. A költő félelmet és halált mond, a valóságban e bíró: az idő.

Akik éltek – „Örültek? Szentek? –, csak *ott éltek*, s csak *abban* az időben éltek, ezért minden vers helyzetjelentés a voltról. A némi színpadiasságot sejtető cikluscím – *Forgácsok egy fakeresztéről* – később önálló könyvet fog jelölni; egyrészt, hogy az *új* visszautaljon – ugyanazt a kint folytatva – a *Gyulai krétarajzok* akkor még cím nélküli verseire, ugyanakkor a biblikus felhangokat megtartva, tághíthassa is a kört: a megfeszítetteket személyes élményközelből láttató, nagy hatású, egy-egy régebbi költeményt is idevonzó portréversek irányában. Az indulat és az emlékező megrendültsége, a fátyolos hang, ahogy például egy-egy utca titkát kutatva a „menyasszonypillantású verőfényt” kíséri, óhatatlanul megemeli a várost. Majdnem azt mondtam: tündérképpé. „Bűneit” természetesen elősorolva, de megbocsátó hangsúllyal, mesevalósággá tüntetve föl mindent – főképp a színkörre emlékező barangolások s a fiatalkori szerelmek idézetnek föl ebben az opálos fényben –: megtörténtet az álom jóízű valóságába keverve.

Mégse önéletrajzot ír, legalábbis folyamatában nem, ahogyan az „elátkozott költő”, Somlyó Zoltán a Puskintól megirigyelt műfajú *Nyitott könyvében*. A krétarajzok és a belőle kifejlődő városképek, jóllehet az élményanyag ennek nem akadálya, nehezen állnak össze – vessük közbe: nem is ez volt a cél – egységes, valaminő szerkesztési elvet kitüntető szerkezetté. Nagy hatású pillanatképek, egyikük-másikuk mikrorealisztikus kidolgozással. Látszólag ellentmond ez korábbi állításunknak, miszerint Gyula közelmúltja a képi pontosságával van megörökítve, de a személyes életutat verses regénnyé (életrajzzá?) emelni egy folyamat következetes végigvitelének az eredménye, s ha ez nem – megenged-

jük: mert a költő így akarta – vagy nehezen valósul meg, azért még egy „tárgyi”, csak Gyulára koncentráló közegben létrejöhet. (Mint ahogy létre is jött: nem regényfolyamban, hanem mozaikokban.)

Simonyi „nyitott könyvében” a valóságdaraboknak – attól függően, miképp idéztetnek föl – más és más az értéke. A szegénytől mezőn átfutó lány a látómezőben egy pillanatra tűnik csak föl, sorsát feszes, négysoros – sinkai – ballada éneklí. A kötődés mélysége – később példaerejű vers fog szólni erről – itt még csak a forma által elevenített meg, az összpontosítás a téma kívánta baljós pillanaté. Látvány, egyetlen nem túl részletező leírásban. Hogy ezek a tiszta pillanatok – ne feledjük, nem csupán balladát és keservest dúdolt, hanem „elidegenített” operettet és kuplét is – mily állandósult „kötegből” ragadták ki a költőt, arról a *Melletted* szól, némiképp az alkotás körülményeit is jelezve. „Melletted állt a szeretőd / két besúgó három barátod / anyád s ötven kötetnyi Krúdy. / Igazán nincs okod panaszra: / lásd sose voltál egyedül / körülkerített magányodban.” Ez is gyulai krétarajz? Még hozzá a „leggyulaibb”: az utcán, a színkörön, a kocsmán, múltó emlékeken átlépve a fájót körvonalazza, amely ha innen eredt is, térkép nem jelöli a helyét. Az egyik epigramma megjegyzi: „Nem tarthat már sokáig”. Simonyi hallgat a belső hangra, és mégis azt gondolja: „hátha”. Egy hajdani emlék kapcsán rég nem látott társához ír búcsúverset – „S bár bennünk már félárbocon a zászló: / rajt’ újra Krúdy, Bartók, Németh László!” –, de félelmét már nem tudja feledni.

Nem is akarja. „Vakmerőn és szorongva” él a „szorongató vakvilágban”, de kikezdzhetetlen erkölcsi fölényel, már-már rögeszmék fogságában. Törvényszerűnek látszik: innen indult és ide is kell visszatérnie; rimánkodva könyörög, ne hajszolják odáig, hogy az igazat kelljen kimondania. Ebben az agyafúrt logikában van valami harlekinszerű, félelmetes naivság, hiszen amit elhárítani akar, épp azt vonzza magához: jogot az igazság kimondására. Ám az így kapott összes seb már nem a kiáltó (bohóc) lisztes arcát teszi keserűen fájdalmassá, hanem az álarc mögötti bajvívó emberét. A támadások gyakran olyan nemesebb „testrészeket” érnek, mint a tisztesség, a becsület. A krétarajzok lágyabb tónusa, melyben az értéktisztázó képesség mellett sok a romantikus vonás, az újabb „forgácsokban” már nem annyira észrevehető; vagy nincs is. Itt látszik a váltás egyértelműen; amikor a költő már a *Címszavakból* is (kezdőpont: *Vadalmák*, befejezés: *Vadállatok*, *Vadember*) verset mer írni. Az új verseskönyvnek *A forgácsok* című ciklusa mégse egészében nyereség; szó se róla, az alapállás, a szabadságért küzdő szellemi ember erkölcsé megtámadhatatlan, csak a választott forma – a jobbára paradoxonokra épülő groteszk s az ironikus, bölcs intelmekkel csipős epigramma – nem mindig tudja egészzé tenni a „verscsírá”, s egy-egy helyen a közéleti izgalom publicisztikus mellézköngéje kísért. Az *Igénytelenységben* nem, a *Kortársaim! Miről van szó?*-ban sem, úgyszintén nem a *Minden ember*, a *Lépések*, *tétován* és az *Illő helyeden* című költeményekben. Aligha új a fölfedezés: egy „régí” hangon éneklő vers is lehet új; még romantikája sem zavar, hiszen ez a „forgács”, a *Szózat*, úgy hordja magában a krétarajzok „ódonóságát”, hogy valójában előretekint, a nagy portré-versek felé. „Hazádnak rendületlenül! / Vallod-e még, szegény? – / Hazányi súllyal nehezül / reád egy költemény // s a való. Az, hogy annyi szív / ez álnok századok / során – mind a külön, a hív! – itt elárultatott.”

Személyes sors és történelem. Folytatásul a *Rendületlenül* érdemes idézni. „S ha másként nem – hát legbelül: / hazádnak rendületlenül. / S ha restelled, hogy hangosan; nehogy meghallja más, kívül? / Hát szakálladba dörög, hogy: / nincs hely számodra e-kívül. / De aztán – rendületlenül! / Ezt aztán – rendületlenül! / Hogy e-kívül, hogy e-kívül: / nincs más belül, nincs más belül!” Kétségtelen, a póz Vörösmarttyé, a megvallott romantika nyíltan mondja: veszendőben a haza; Simonyi ismételései, klasszikusoktól való csenései – mindezt fokozottabban a *Tisztelgés az elődöknek* fölvonulásában fogjuk látni – azért lényegülnek át saját verssé, mert a közös alapindulatot a *ma* költője mindig valamivel meg tudja tetézni. Néhol, mint a *Rendületlenül*ben, annyi is elég, hogy találó szójátékot állít a középpontba. Az „e-kívül” és a „belül” szavakkal folytatott (helyhatározói) játék különös keretet ad a versnek, mely főképp hangulatfokozó. A „játészó” megrendültsége nyilvánvaló (a krétarajzokban is volt erre példa); nyilvánvaló, de nem közönséges, főképp nem alpári, ahogy egyesek hinni vélték, teret engedvén fantáziájuknak. Simonyi Imre magyarság-eszménye, középpontban az emberrel és a hazával, csak annyira ódivatú, mint mondjuk a *Psalmus hungaricus*t író Dsida Jenőé. Ma már nem szokásos – azért azt ne mondjuk, hogy megvetendő – túlfűtöttsége a verset olyan tájak és érzelmek felé viszi, mely megvertségünket és büszkeségünket egyként mutatja. A deheroizálás ellen, mi mást tehetne, *Történelmi leckét* ír; nem kinyilatkoztató modorban, azt meghagyja a mérsékelt tanácstalan hűvösöknek, hanem töprengve, félreérthetetlen kérdő mondatainak sokkjával. Költeménye, talán a *Forgácsok egy fakeresztről* legjobb darabja, *vezeklő, s illő alázat a vétkekért!* Szintén ő mondja, hogy kit akart vele megszégyeníteni: az „illegő-riszáló alázatosságot”. Ekképp: „Muhi, Mohács? Majtény? Világos? / És Zrínyi?! És Ady?! És Bartók?! És Zslinszky?! / Csak illő flört a méltóságos gyászhoz! / De hogy bármelyik Majténynál / végleg letörött volna a zászló? / Hát József Attila?! Hát Kodály?! / Hát Németh László?”

Értékvonulata tiszta, világos. Nevekkel és tartásokkal jelöli az irányt, a „vesztett történelemmel” mindig szembeállítva az erkölcsileg győztest, illetve győzteseket. „Egy dal és egy édes dallam...” motoszkál fülében, némelykor szemérmesen, máskor az „úri-negyedik-rendből” – tehát alulról – jöttek magabiztosságával. Könnyedén versel, szépen, tisztán míveli a szonettet, gondolatai világosak. A pontosság, egyértelműség érdekében gyakran használ értelmező mondatokat, utalásokat, nem ítélve haszontalannak a záró- és gondolatjel többszöri használatát sem, akár egy-egy versen belül. Hetykesége, nevezhetjük játékosságnak, jó pár verscímnek hangulati előkészítő szerepet szán (*A pap-báró, a cselédlány meg a kezdő hírlapíró*), noha ezek a körülírásba valaminő humort is bevívó „bukfencek” messze maradnak a *Hatodnapon* klasszikus, némi morbiditást is tartalmazó, meghökkentő verscímétől: *Kérdések egy halottas ágyhoz s a hulla válaszol*. Figyelmeztessünk rá, hogy az öngúny – ezúttal erről volt szó – mily véresen komoly kérdéseket bújtatott; hogy a színház – a reflektorokkal tüzesített játszóter – mily emelkedettséget adott a való és a valószínűtlen határán levő egy-egy végszónak; de hát ezt mindenki tudja. Mert Simonyi végzavai, melyeket majd később oly természetes könnyedséggel fognak fölhasználni a dramolettek, már ekkor készen voltak; Pilinszky szertartásszínházának nagy (misztikus) csöndjeivel szemben az érzelmek: a megbocsátás, a feledés,

a gyönyör, az emberiséget fogva tartó önámító hazugság – egyszerűen csupa akcióállapot – elsődlegességét hangsúlyozzák.

Háttérkiválasztásaiban, főképp ha a megörökítendő alany is erre ösztönzi, mindig van valami artisztikum. A nagy álmodók (például Krúdy), vagy az álmodkat megélők s így valósággá tevők (mondjuk Tímár József), alakjukkal: bohém-ságukkal és igzságszomjuk kivetítésével, a művészetre (és életre!) érzékeny ember kifinomult helyzettudatával élik meg azt, ami világ, politika, történelem. Tovább folytatva a sort: személyükön keresztül, ami haza, tisztesség, becsület. Hát persze hogy némelykor „romantikus” környezetben, egy pohár rizling mellett, a színpadról lelépő jóízű fáradtságával tűnnek föl a hősök; sőt néha egy megálmodott „utolsó utazásban”, ahogy a hajnali Postakocsival induló Krúdy.

Simonyi nagy versében, a *Rekviem Tímár Józsefért* címűben mégse a környezet, a megidézés módja érdekes – láthattuk, egyetlen jól megválasztott jelzővel is tud alakot elővarázsolni –, hanem a jellem kibontása. Zsúfolt, szerepekről sem hallgató verse pályaképnek is megfelelne, ha egyáltalán ez lett volna a cél, egy nagy színész föltámasztása. Több volt: föltámasztása a koronként sok megpróbáltatásnak kitett Erkölcsnek, mely a faji megkülönböztetést éppúgy megvetette, mint a Szózatot némaságra ítélő percmemberké siserehadát. Tímár, Simonyi szerint, Igazzal akart győzni a valódiságon; mindezt egyenes tartása, etikája („gerincből-nőtt mellbőségmérete”) segítette, és az értéknek olyasfajta – alázatos, előtte főt hajtó – megbecsülése, ami ma is ritka. Ha ezt az időközben kikristályosodott rangsort, Tímár (és Simonyi) értékvonulatát csak csúcsaival jellemezzük, akkor sem mondhatjuk, hogy szűk lett volna azon univerzum, melyből kiválasztattak. „Mert hárman vannak (mondta) csupán / hárman: Krúdy, Márai, Németh László. / Nékem e Háromság: alfa is meg zár-szó. / Ennyit mondott (szót se mást) délután. / Majd este, tíz-tájt, vacsora után: / Csehov Antal, Gogol Miklós, Turgenyev Iván. / Mert ITT: Napraforgó nőtt a Cse-resnyéskert / helyén, s a Holt lelkek egy Iszonyt érlelt, / s: Egy vadász... lapoz M. Füves könyvébe. – / 'Csak hárman?!' – Mosolygott. – S mintha visszarína / e mosolyban Ady, Babits, József Attila, / s minden magyaroknak Halotti Beszéde.”

Didaktikussága – ezer adalékot, címet, utalást és idézetet fölhasználó alkotásmódja – ellenére sem mondható, hogy nem épít az olvasó műveltségélményére. Sőt, társnak fogadja, aki egy-egy szó („minőség forradalma”, „Házsongárd”) ismeretében maga is érezheti, hogy az elhallgatás műképző erő; meggyőződhet arról a roppant tudásanyagról, mely ugyan utalásokban és hivatkozásokban s nem kevésbé az élmény mélyrétegében mindenkor jelen van, de nem szükséges, s néha nem is illik teljességében kimondani. A *Tiszteltetés az elődöknek* montázs; jól s kevésbé ismert sorok teszik az ünnepet ünneppé, Vörösmartyé, Kisfaludy Károlyé, Adyé, Babitsé, Kosztolányié, Karinthy Frigyesé, József Attiláé, Radnótié, Sinkáé. Ha a fölsorolás hiányos, milyen lesz a verset szemelgető átlagolvasó kísérelte? Ha minden vonatkozási pont, körébe vonván az idézett sorok alkotóját s életművét, nem is sejlik föl azonnal, a „jóízű” szavakat csent költő tiszta indulata világos. Például amikor Kisfaludy *Mohácsából* indít és József Attilához érkezik: „Él magyar áll Buda még, S az / Optimista nemzet lekő- / Pi tisztelettel Kölcseny / Szent Ferencet. Az ám hazám!” Simonyi elegyében, mely inkább egyenes beszéd, mint nagy vers, föltétlen látni kell egypár, jóllehet csak technikai apróság-nak nevezhető sajátosságot. József Attila igéjének népies változatával – A költő

hasztalan *vonyít* – a sor hangulata még keservesebb lesz; szűkülő félelemmé válik. Mintha előrevetiténé a tudásnak tett panasz szükségletességét.

A *megfeszítettek* – egész ciklus tudatosítja – a maguk nemében szent örültek voltak, személyük bonyolultságával álltak ellent: feleltek a kor kihívására. Igazságaik, egy Babitsé, egy József Attiláé, egy Németh Lászlóé, s talán a legnagyobbé, Bartók Béláé, ma már összesimulnak, egymást kiegészítik; kordokumentumok, de csöppet sem a holt múltnak szóló tanulsággal. Simonyi Imre értéket őrző s továbbadni igyekvő pinakotékája – az ókori görögök és rómaiak nem véletlenül tudták, hogy a festményekkel és szobrokkal díszített templomok előcsarnoka mily eleven erkölcsi példatár egyben – jobbára történelemtől sebet kapott alakokat őriz. A portréversekben az „egyszemélyesült” történelem: a cselekvő és a cselekvésre képtelen áldozatok – hősök – tragédiája bontatik ki. A *Babits kontra József Attila* a két költő „közös igazának” tanulságával, a *Vesztesek Királyában* zokogással, hisz Sinka István az egyik „évszámsonett” szerint „Áldozat s Oltár” volt egy személyben. És mennyi megejtő báj a ma kissé méltatlanul elfeledett *Máraiban*, perlő harag az *Adyban*, kicsinyességet és értetlenséget szapuló szenvedély a *Németh László*-versekben. De az igazi megrendülést a *Bartók No-2* adja; avval leginkább, hogy benne sejlik föl, a személyiségen mily érzékenyen üt át egy nép történelme. Ahogy egymásba játszik a kettő, miként szégyeneit ez is, amaz is takargatja – bravúr. „mintha egy fonák medvetánc / ütemére / megcsörrenne a lánc / túlsó végén maga a nép”; majd ugyanitt: „e hontalanná vált hazából / egy férfi lépdél teljes gyászban / – elmenőben még visszánéz / s hazányi sírra lát – / hol nemzet süllyed el / – vagy csak egy nemzedék? –”

Az *Évszám-sonettek* minden darabja neuralgikus pontot érint: 1939; 1940–1944; 1944; 1951; 1952; 1945; 1946; 1947; 1948. Az egyik azt az időszakot, mikor csak a besúgó volt az ember, a másik a „tétlenség” idejét; ez utóbbiban, némiképp Nagy Lászlót visszhangozva, fájdalmas tanulsággal: „nem várni: mívelni kell a csodákat”. E ciklus legjobb darabjai mintha a „megfeszítettek” folytatnák, pörújrafelvételt jelentenek be a népi írók esetében, a meg gondolatlanul kiszaladt megbélyegző jelzők („fasiszta”), vagyis a türelmetlen, mérlegelni nem tudó kor túlkapásai ellen tiltakoznak. Nem kis megvetéssel: „S kik voltak – jó ég! – kik voltak a bírók?”

Említettük már Simonyi színpadi vonzalmát, s az élménykört is, mely őt kora ifjúságától fogva Tháliához köti. A *Dramolettek* ciklusban *hét* monológ és *hét* duett található. Nem kevesebb és nem több, ahogy azt a számmisztika – a színpad ezzel a fogással is élhet – megköveteli. A téma elejétől végig ugyanaz, ezt variálja majd minden prózavers: „Úgy gondolnám, a költő dolga mégiscsak az, hogy felírja: honnét is fú a szél, s hogy mitől zörög a haraszt.” Az örök verekedés, a viaskodás, a félelem, igazának még késlekedő bebizonyosodása komorrá, örök kérdezővé teszi. S minduntalan *egy* – régtől fogva ugyanaz – kerül a középpontba: morális tartás, mely keserűséget és szubjektivitást egyként megengedhet. Szava sohasem renyhülten, de keményen szól: igazának tudatában, a közösséget szolgálva. Várja a látogatót, aki csak nem érkezik meg, neki akar színt vallani. „Ámde errefelé a madár se jár. S ha mégis járna, s megkérdezné: hogy vagy? – úgyse felelhetnéd, hogy jól vagy. Mert költő vagy, tehát nem hazudhatsz. S mert nem vagy jól.”

Székelly Magda
Albigens

1.

Az első tiszta mozdulat
aztán kilóg a lópata
tehetetlenül sorvad el
az angyalok pillanata

Mert az igazon győz a rossz
a rosszon győz a rosszabb
mi végre mégis ellene
mondani a gonosznak

2.

Mikor a jóra semmi jel,
jel nélkül is indulni kell
az egyre sürgetőbb sötétben,

amíg kigyúlva, mint az ablak,
magam világítok magamnak.

Tél

Hull napra nap, hull, hull a hó,
hull a fehér depresszió,
benn ropog a tűz, mint a dió,
a kályha falára tapadni jó.

Be kéne nyomulni a kályha fala
mögé, ahol dübörög a fa,
lobogna az ember húsa, haja,
de a csont, a csont is átizzana.

Kórház

Könyörögjünk mindannyian,
hogy ilyen ágyra ne kerüljünk,
egészségünk napjaiban
ép tagjainkkal meneküljünk.
Mert földre sose lépünk aztán,
fürdetnek kád fölött a deszkán,
akkor eszünk, ha megetetnek,
fekhetünk kiszolgáltatottan
a gyötrelmes könyörületnek.

Ráncok lepik a lepedőt,
kisimítják, gyűrődik újra.
Mozgásra vágyunk, azelőtt
legsajátabb tulajdonunkra.
A pohárig az asztalon,
kezünket csak az ágy fejéig,
de takarónkon túl a lét
beláthatatlan messze fénylik.

Az épület nyög éjszaka,
az éber ágyak roskadoznak.
És test a testnek válaszol,
a fájdalom a fájdalomnak.
Kinn hordja-viszi a havat,
pörgeti körbe-karikába,
veri a földet, könyörögjünk,
hogy ne kerüljünk ilyen ágyra.

A hófúvások reggelén
egy-egy fa ága még ha roppan.
Ösvényeken járkálok én,
keringek egy üveggolyóban.
Ingatja egy fehér fenyő
nagy berliner-kendője rojtját,
körös-körül a rengeteg,
rigóvidék, cinegeország.

Tíz hét. Kiléptem a kapun,
s előállott az én világom.
Felsorakoztak hegyeim
tolongva a látóhatáron.
Megindultak a városok,
karéjba gyűltek körülöttem,
és én első lélegzetemmel
a földet birtokomba vettem.

Harminc

Amilyen most, olyan maradsz.
Ilyen marad a szem, az arc.
Apálya jön a húsnak, mint a habnak,
de ezek a vonások megmaradnak.

Csak az lesz láthatóbbá, ami van,
csak a fölösleg hull le nyomtalan,
hegyről humuszt, lehordják a napok,
amíg az élőn átüt a halott.

Zsoltár

Az én Istenem elhagyott
hazugság lakja számat
már minden tettem tettetés
minden szavam gyalázat

Tapogatózom fülelek
szimatolok hiába
világtalan világba
vet egy érzékszerv hiánya

Könyörgök én ügyefogyott
vonj Árnyékodba engem
segítsd le rólam súlyomat
adj részt az enyhületben

Úton

De hogy ki vagy valóban én
mégis tudom
hogy zaklatottan mint a szél
mindig úton

hogy elég hogy elégedetlen
léted hová vezet
hogy ezután mindenfelől
utad leszek

Átváltozás

Folyton szétfúj és összerak,
a mozdulaton át
mindig feléledő irányban
mutatva meg magát.

Korong

Vigyáznak rám barátaim,
a bajban nem hagynak el engem,
vigyáznak rám, hogy el ne hulljak,
de nem lehet aludnom, ennem.

Egy korong pörög szakadatlan,
én a közepén mozdulatlan,
nappal és éjjel iszonyatban,
szemem örökké lezáratlan.

Átok

A csontja tüzes nyárs legyen,
égesse porrá önnön húsát,
mint ami engem szaggatott,
szaggassa olyan nyomorúság.

Bennszakadt emlékezetét
ne kuporgassa kegyelet,
mint ki sosem volt, úgy legyen
megtagadott, elfeledett.

A megpihenés

Mielőtt a fényfelvétel
 a maradvék ^{modelljait} ~~modelljait~~
 hogy majd már merítettünk az elint
 építjőre újra vadat,
 felmúlt a mértőváltatásból
 a jeltelen sírok pora,
 utolsó útra indul akkor
 Izráel felhőtáborra.

A földfelvétel már horpadóban,
 a víz, eptáj már düledék,
 csomósuk mikor leborul
 elérve a hívás helyét,

hogy teljesüljön az ígért,
 poruk poránál egy legyen,
 még pillanatnyi pihenőre
 megállnak a templomhegyen.

A megpihenés

Mielőtt a fény felitátná
a maradék matériát,
hogy majd más mértékrend szerint
épüljön újra odaát,

felszáll a szétszórattatásból
a jeltelen sírok pora,
utolsó útra indul akkor
Izráel felhőtábor.

A földfelszín már horpadóban,
a négy égtáj már dűledék,
vonulásuk mikor lelassul
elérve a hívás helyét,

hogy teljesüljön az ígéret,
poruk porával egy legyen,
még pillanatnyi pihenőre
megállnak a Templomhegyen.

Szörényi László

Sasokból szarvasok

Magyarázatok Zrínyi Miklós legszebb leveléhez

Idézzük Klaniczay Tibort: „1663 tavaszán Zrínyi valamennyi tervét összeomlottnak látta. [...]”¹ Előbb egy olasz barátjának írott levelében céloz arra, hogy – dédapjához hasonlóan – inkább a dicső halált választaná, mint a gyáva megadást. „Még mélyebben tárja fel gondolatait egy néhány nappal később, május 2-án írt levelében valamely ismeretlen erdélyi barátjának. [279. lev.] Zrínyi legszebb levele ez: prózában írt lírai költemény, a nemzet romlását látó és saját dicsőséges vesztét kívánó költő és hazafi megrendítő, hősi elégiája.”²

Először is leszögezném, hogy az irodalomtörténész itt sem túlzott, a legkevésbé sem. Mikor líráról, elégiáról beszél, igazat mond, csak nem fejti ki. Zrínyi ugyanis nagyon is jól ismerte – hiszen egész poétikai-elméleti tudását és egyúttal költői gyakorlatát is érintették – a korabeli világirodalmi vitákat, a levélírás retorikájáról szólókat is. Könyvtárában nem csupán megvolt Justus Lipsius összes munkája, hanem a Lipsiust követő és az olasz anticiceroniánus neolatin irodalommal is szoros kapcsolatot tartó Erycius Puteanus németalföldi humanista műveit is ismerte. A levél poétikájáról és retorikájáról mindketten sokat írtak, és fontosnak tartották a követendő görög és római példák közül azokat a tragikusokat és költőket, akiknek segítségével a levél a költemény magaslataira emelkedhetik.³

Ezúttal megkísérlem ennek a valóban nagyszerű levélnek az elemzését, legalábbis, amennyire erőm és a pillanatnyilag csak nehezen hozzáférhető szakirodalom engedi. Mindenekelőtt közlöm a szövegét, mert nem túl könnyen elérhető, és nemegyszer hibásan vagy hiányos jegyzetekkel jelent meg.⁴

¹ Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós*, Második, átdolgozott kiadás, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964, 734–743.

² i. m., 737.

³ vö. Marc Fumaroli: *L'età dell'eloquenza, Retorica e „res literaria” dal Rinascimento alle soglie dell'epoca classica*, Milano, Adelphi Edizioni, 2002, 161–172.; George A. Kennedy: *Classical Rhetoric and its Christian and secular tradition from ancient to modern times*, Chapel Hill and London, The University of North Carolina Press, 1999, 187–189.; E. Catherine Dunn: *Lipsius and the Art of Letter-Writing*, „Studies in the Renaissance”, 1956, Vol. 3, pp. 145–156.

⁴ A következő kiadás a legjobb: *Zrínyi Miklós válogatott levelei*, Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Bene Sándor, Hausner Gábor, Balassi Kiadó, Budapest, 1997, 282–284.

Zrínyi Miklós levele ismeretlennek

Csáktornya, 1663. május 2–15.

Szolgálok Kegyelmednek, mint barátomnak.

Úgy látom, az gonosz Fátum minden jó tanácsokat az inevitabilis necessitással excludál mitőlünk [kikerülhetetlen szükségszerűséggel elzár előlünk], szegény magyaroktól. Imo venit summa dies et ineluctabile fatum Pannoniae [sőt, elközelgett Magyarország végső napja és elháríthatatlan romlása],⁵ minden más applicatiónk [itt: igyekezetünk] úgy tetszik, bolondság, contra stimulum calcitrare [az ösztöke ellen rugódozni]. Hanem még egy gondunknak kellene super laborem [a bánkódáson túl] lenni, hogy emberül, vitézül, magyar szívvél, ellenségünk kimondhatatlan kárával vesznénk el, ne nevetnék senki a mi kimúlásunkon, mi pedig a mi obligatiókat [lekötelezettségünket], kivel az mi eleinkhez vagyunk, így dücsőségesen töltenők be, nehezebb-e ez? (Nem kértem Kegyelmedtől, hanem az egész bágyadt és lankadt nemzetemtől.) Bizonyára nem, mert

Mitius ille perit, subita qui mergitur unda,
Quam sua qui tumidis brachia lassat aquis.
(Könnyebben hal meg, kit a mélybe merít le a hullám,
Mint aki karjával csapkod a vad vizeken.)⁶

Nincs talán könnyebb halál az hecticánál [tüdőbajnál], de ezt egy emberi testben kell csak érteni, egy országban pedig nincs semmi nehezebb, sem gyalázatosabb. Úgy szeressen az Isten, és úgy áldjon, hogy nem írom ezt Kegyelmednek úgy, hogy csak hívságosan argumentáljunk [hiábavalóságokról fecserésszünk], hanem serio [komolyan], jól elébb ruminálván [el-mémemben meghányván-vetvén] mindeneket; ha ki jobbat annál tudna, nem obstinálnám meg magamat [nem ragaszkodnék csökönyösen] ezen, hanem követném.

Kegyelmed énnekem igen szép példákat mind Ótestamentumból s mind új históriákból hoz elé, de édes Barátom, az énnékem, mint szegény ember kívánságának, álomnak és magunk édesítésének tetszik, mert valamint egy nap az másikhoz nem hasonló teljességesen, úgy egyik példa a másiktól különböz. Nem szólok ugyan az Isten absoluta potentiájáról [korlátlan hatalmáról] és végzetetlen irgalmáról, az kitől minden emberi elmétől megfoghatatlan dolgok is meglehetnek, de kértem csak arra Kegyelmedet, csak az mi ítéletünk által is megérdemli-e az magyar most, hogy olyan nagy csudát és nem csak szokott csudát, hanem duplázván duplázva valókat cselekedjék az Isten érettünk, hogy ily hatalmas nemzeteket, mint minket kik háromfelől környülvettek, mi érettünk elrontson és semmivé tegyen, hogy minket

⁵ vö. Vergilius: *Aeneis*, II. 324–325. venit summa dies et ineluctabile tempus / Dardaniae. Kartal Zsuzsa fordításában: Itt van a nap, végső órája a dardanidáknak. – Zrínyi a „tempus” helyére „fatum”-ot tett!

⁶ Ovidius: *Ex Ponto*, III. könyv, VII. 27–28. Kartal Zsuzsa fordítása.

is még megszorítson annyira, hogy magunk emberségével állhassunk in medio mundi et invidiae [a világ gyűlöletétől övezve], hogy nobis invitis et refragantibus [akaratunk és tiltakozásunk ellenére] szívet, bátorságot, egyességet közinkben teremtsen, hogy az mi szívéinkben még hazánkhoz való szeretetet plántáljon [ültessen]?

Bizonyára nem tudom, remélhessünk-e mi ilyeneket az mi Istenünktől, noha véghetetlenebb jóvolta és kegyelmesebb; mi, az kik erre az csúfra, az melyben vagyunk, Európának magunk tunyaságával adtunk okot; mi, az kik egymást jobban, hogysem akármely nemzet ez világon, gyűlöljük és (salva venia illius boni Genii [bocsásson meg ama jó Szellem], ki egynehány száz esztendeig az magyarral fáradott) csaknem mint az ebek vagyunk; mi, kik minden nyavalyánkban csak egymásra szánkat tájtjuk, egyikünk a másikra vet, s mindnyájan vagyunk pedig az rosszak, s az vétkesek; mi, az kik mindenik a maga privátumáért [a maga hasznáért] eleget perel és pattog, az publicumért [közjóért] megnémúl, és készek vagyunk s örömet látjuk felebarátunk házáat égve látni,⁷ csak legyen annyi hasznunk benne, hogy annál melegedhessünk fél óráig, mi fegyvert kezünkben nem veszünk, hanem mint a számárok nyögünk az ösztön [ösztöke] alatt.

Cervi luporum praeda rapacium,
sectamur ultro quos opimus
fallere et effugere est triumphus.
(Mint farkasűzött dámvadak, úgy futunk
attól, kitől a megmenekvés
nem kisebb piti győzelemnél.)⁸

Oh nyomorult, oh elfajzott magyar, ilyenekből reméljem-e én, hogy az Isten az égből leszálljon, hatalmasságosan érted mindent cselekedjék? te semmit se. Hogy küldje egy angyalát és verje meg az Senacheribot, s te aludjál? Az ki ilyeneket ilyenképpen reménlhet, bizonyára meg nem érdemi. Desperate [kétségbeesve] írok Kegyelmednek. Úgy és talán csak ez volna az egy remediumunk [orvosságunk]: una salus victis nullam sperare salutem [egybe bízhat a vesztes: többé nincs mibe' bízni]. Ne ítéljen azért Kegyelmed felőlem, hogy olly desperatióban vagyok csak, mint az oktalan állat, mert ugy gondolom: praestat mori ut leonem, quam vivere sicut asinum [jobb oroszlánként meghalni, mint szamárként élni]. Ha veszni kell hazámnak [kell penig], azon vagyok, rajtam kezdje el a veszedelmet [itt: elpusztítás, elveszejtés]. Ez az én testamentumom és resolutióm [itt: halálra szántságom], kire Isten segéljen, nem mulatok el azonban semmit is, ha mi remedium [itt: ellenszer] volna, de bizony nincs, mert az kirül sokat szólunk, bizonytalan, veszedelmes, böcstelen, hanem

⁷ Célzás az Aeneis egy részletére; Kartal Zsuzsa fordításában: A szomszéd Úcalegonnak / háza is ég már (II. ének, 312–313.)

⁸ Bede Anna fordítása metrikailag hű az alkaioszi strófához, ámde tartalmilag hibás. Horatius ódája (IV.könyv, IV. 50–52.) prózában így adható vissza: Mi, a szarvasok, a ragadozó farkasok prédája, önként követgetjük azokat, akiket kijátszani vagy kikerülni gazdag diadalmenet.

várok Istentül, és kész vagyok minden occasiora [alkalmatosságra], kit ébren és nyitott szemmel várok.

Datae [kelt] Csáktornya, „2. Maii, 1663.
Kegyelmednek barátja, míg él
G. Zrínyi Miklós

Semmit sem tudok Kegyelmednek olyat írni, immár elég az sana ratio, virtus autem consistit in actione [elég a józan okoskodásból, az erény a cselekvésben áll]. Engem sem az, hogy nyíltan látom veszedelmét hazámnak, sem az, hogy kevés egy kakukk egy nagy erdőben, és hogy csaknem magam vagyok az, ki viriliter resolváltam magamat in omnes occasiones [férfiasan elhatároztam magamat, mindenre készen], el nem ijeszt immár az én hazámhoz való obligációmtól, hanem készen várom, az Isten mit ad és mit disponál [rendel] felőlem, és annyira contemnáltam [megvetettem] minden rettenetességeket, hogy ultro provocálom az Fátumot [önként kihívom a végzetet].⁹ Una salus victis, nullam sperare salutem.

Csáktornya die 15. Maii 1663.

Oh, vezértől fosztott,¹⁰
Rossz tanácsra oszlott,
Szegény, árva hajlékom,
Reménségével csalt,
Bolondságtul tilt s falt
Testnyugató árnyékom.
Ha tér meg nyavalyád?
Hol gondodhoz az lát,
Ki nőtt fel csak játékon.

A levél szövegébe illesztett idézeteket, közmondásokat és más utalásokat kell először elemeznünk, hogy teljesen, illetve legalábbis az eddigi olvasatoknál mélyebbre hatolva értelmezhezzük a szerző szándékát.

Zrínyi Miklós könyvtárának a katalógusban BZ 159 a jelzete Vincenzo Tanara 1651-ben, Bolognában kiadott kertészeti kézikönyvének.¹¹ A költő

⁹ Seneca-idézet! Erről, illetve filozófiai háttéréről lásd Bene Sándor: *A sztorikus Zrínyi*, in: *MONOKgraphia, Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerk. Nyerges Judit, Verók Attila, Zvara Edina, Budapest, Kossuth Kiadó, 2016, 69–86., kül. 76–80.

¹⁰ Részlet Rimay János *Az Nagyságos Gyarmathi Balassa Bálintnak Esztergom alá való készületi c. gyászversének* III. részéből, ld. Rimay János: *Összes művei*, összeállította Eckhardt Sándor, Budapest, Akadémia Kiadó, 1955. 19.1.; Vö. Bán Imrének erről a kiadásról szóló kritikáját, „Irodalomtörténet” XLIV (1957), 235–240., kül. 239.

¹¹ *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. Írták és összeállították Hausner Gábor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Monok István, Orlovsky Géza, szerk. Klaniczay Tibor, Budapest, Argumentum Kiadó – Zrínyi Kiadó, 1991, 316, 477–478.

saját kezű följegyzéseiből, lapszéli jegyzeteiből kiderül például az is, hogy egyik szőlőskertje mellett „telelő körtvélyek” is voltak; majd felsorolja néhány barátja nevét, akik erről tudnak. Köztük van egy Záborszky nevű is.¹² Kedveskedjünk neki, és egy, hajdan a zábori Záborszkyak könyvtárában, egykor Záborszky János által szerzett hatalmas, 16. századi Vergilius-kommentárt felütve, fejtsük meg először Zrínyi levelének *Aeneis*-allúzióit. (A kötet jelenleg birtokomban van).¹³

Mivel minden korabeli, irodalmilag művelt olvasó, akit Zrínyi azon a módon, azzal az utalás-rendszerrel meg tudott szólítani, mint amilyent ebben a levelében használ, kellett hogy értse a klasszikus auktorokra és a Szentírásra, esetleg még más szerzőkre – főleg történetírókra – tett célzásokat, nagyon is hasznosnak látszik a Nascimbeni-Lambertus-féle kommentár segítségül hívása, hiszen az a görög és latin, valamint szentírási forrásokon túl mindig figyelmeztet arra is, hogy melyik Vergilius-sor vagy passzus vált le az eredetitől, lett tehát szállóigévé a neolatin írásbeliségben. Mivel a Zrínyi-lelél gyakorlatilag kétnyelvű, ezt az aprólékos vizsgálatot lehetetlen volna is mellőzni.

Első példa: az Ucalegonra tett – a trójai hős nevét elhagyó, tehát rejtett – célzás. Az *Aeneis* II. énekének 298–318. sorában az esti lakomán a Trója vesztét Didó királynőnek elmesélő Aeneas arról számol be, hogy álmából felriadva a faló végzetes éjjelén hogyan észleli, hogy Deiphobus – Helené új férjének – palotáját már elpusztította a tűzvész; immár a szomszédjának, Ucalegonnak a háza ég! Zrínyi itt magyarul és magyarán szól, feltételezi, hogy minden olvasója úgyis érteni fogja, hogy a magyar haza küszöbön álló teljes pusztulására céloz. Azt csak remélhette, hogy olvasója vagy olvasói azt is elhiszik neki, hogy joggal undorodik a szomszédoktól, akik félórai melegedésre használják a jó kis tüzeckét. Zrínyi nyomán szállóigévé is vált a mondás; nemrég olvastam a Magyar Nemzet egy publicisztikáját, ahol a szerző így minősíti vitacikke végén ellenfelét: „Szomorú viszont, hogy akadnak [...], akik csak az orruk elé néznek, és egy kultúrapusztító világméretű tűznél, amikor oltani kellene, a maguk szármalmas kis pecsenyéjét sütögetik.”¹⁴

Zrínyi azonban szélesebb kontextusba helyezte az Ucalegon-utalást, hiszen a haza végveszedelmének pillanatát idézi, egyúttal az országlakosok elvakult, önpusztító önzését ostorozza! Az égő Trója lakosai viszont nem ilyenek voltak! Zrínyi tehát úgy járt el, hogy a tulajdonnevet elhagyja és a metonímiát oly mó-

¹² Vö. Zrínyi Miklós: „Mint Hektor Trójának...” Bemutatja Kovács Sándor Iván, Budapest, Európa Könyvkiadó – Helikon Kiadó, 1982, 34–36.1.

¹³ Lamberti Hortensii Montfortii: *Enarrationes doctiss. [imae] Atque utiliss. [imae]* in XII. Libros P. Virgilii Maronis Aeneidos. His accessit Nascimbaeni Nascimbaenii, in priorem P. Virgilii Maronis Epopoeiae partem: id est in sex primos Aeneidos libros, erudita admodum & perelegans Explanatio: (...), Basileae, per Sebastianum Henricpetri, MDXCVI. – A kötet tehát két kommentárt egyesít, az egyik teljes, a másik csak az első hat énekét magyarázza. A kiadó a testes fólió végére nem csupán bőséges és alapos indexeket csatolt, hanem Landino allegorikus eposzmagyarázatát is.

¹⁴ Surján László a lap „Vélemény” rovatában, Magyar Nemzet, LXIII. évf. 233. sz., 2020. okt. 5., hétfő, 11.1.

don oldja fel, hogy a tulajdonos helyett a tulajdon, azaz a ház égésére utal. Erre az eljárásra feljogosíthatta akár egy jó kommentár; hiszen például Nascimbeni megjegyzi, hogy Terentius is ezzel a metonímikus fogással élt *Phormio* című vígjátékában. Sőt, egyszer maga Horatius is az égő házat hangsúlyozza a tulajdonos helyett:

nam tua res agitur, paries cum proximus ardet.¹⁵

Horatius episztolája egy kitűnő modernebb kommentátor szerint tulajdonképpen nem egyéb, mint a törtető munkakerülő római aranyifjak ironikus breviáriuma: egy cicerói kifejezésre utalva, arra figyelmezteti a protektorát másokat érintő rágalmakkal legyezgető törtetőt, hogy könnyen a „szomszéd”, tehát a megrágalmazott személy helyett saját magát égetheti le!¹⁶ Zrínyinek azért is tetszhetett ez a jelentésmegfordítás, mert arra utalt, hogy a heroikus kor tragikuma helyett a nevetséges és undorítóan romlott jelen megrajzolására csak a komikum hangneme használható.

Következzék egy másfajta intertextuális fogás. A „venit summa dies...” kezdetű *Aeneis*-idézetén Zrínyi két módosítást is eszközölt. Az egyik a Dardania, azaz a Trójával tágabb jelentésben azonos országnév fölcserélése a hazai viszonyoknak megfelelő Pannoniával; ennek a római tartománynak a neve a humanista latin kánon szerint legelsősorban Magyarországot, bizonyos szövegösszefüggésekben pedig Ausztriát [is] jelentette.¹⁷ A másik változtatás: Vergiliusnál Panthus, Apolló trójai papja beszél itt hazájuk, Trója, avagy Ílion, illetve Dardania pusztulásáról Aeneashoz; a római költő azonban az „ineluctabile tempus” kifejezést használta a hexameter végén [II. 234]. A jelzett szót Zrínyi azonban „fatum”-ra cserélte! *Idő* helyett *végzetre*! Vagy emlékezetből idézett, vagy – ez a valószínűbb – egy rokon verssorból emelte át a szócserehez szükséges kifejezést. Ez az *Aeneis* VIII. énekének 334. sora: „Fortuna omnipotens, et ineluctabile fatum”, magyarul: „a mindenható Szerencse és a leküzdhetetlen sors”. Ez Euandernek, a hazájából, Árkádiából a trójai háború előtt már hatvan évvel kényszerűen Itáliába menekült királynak az Aeneas barátilag fogadó, bemutatkozó beszédéből származó idézet. A Lambertus-Nascimbeni-féle kommentár meg is jegyzi, hogy közmondásnak látszik, már Homérosznál is az lehetett, s bizonyítékul idézi is az *Odüsszeia* két helyét, valamint utal Erasmusra.¹⁸ Valóban, ha felütjük a rotterdami mester *Adagiá-*ját, azonosíthatjuk is a két közmondást: a 2886. számú: *Fatum inevitabile* [A végzet kikerülhetetlen]; a másik: No. 2853. *Fatum immutabile* [A végzet

¹⁵ Lambertus Hortensius – Nascimbeni: i. m., 332–334. Az idézett hely: Horatius, *Epistulae* I. XVIII. 84. Urbán Eszter fordításában: „rád is tartozik az, ha a szomszédod fala lángol.” – Nascimbeni Trója pusztulásánál kiemeli, hogy a görögök szörnyű csatakiáltással rémítették meg áldozataikat, mint – teszi hozzá – „a mi korunkban a törökök és a kalózok”.

¹⁶ Id. Q. Horatius Flaccus: *Briefe*, Erklärt von Adolf Kiessling, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1889, 124, 136. 1.

¹⁷ Id. Szenci Molnár Albert: *Dictionarium Latinoungaricum*, Nürnberg, 1604. Hasonmás, Budapest, 1990. p. (Bb6v).

¹⁸ Lambertus, i. m., 1390. 1. Az *Odüsszeia* vonatkozó helyei: III.147., V. 103–104.

megváltozhatatlan].¹⁹ Zrínyi valószínűleg azzal a szándékkal változtatott, hogy érzékeltesse: a magyarok végzete olyan súlyos, mint a trójaiaké és a görögöké együtt! [Rájuk viszont Itália várt mint új haza; minket legfeljebb parasztként várhatna Brazília...]²⁰

Ami továbbá az isteni gondviselés és a történelmi katasztrófák összefüggéseit illeti, olvassunk bele Pázmány Péter *Kalauzába*. Zrínyi is olvasta!

„Fénylik e’ Világ gond-viselésében, az Isteni Bölcseségnek mélysége. Mert mindenekre egy-aránt gondgya vagyon ő-néki; semmi oly kicsiny, vagy oly nagy nincsen, a’ mit az ő gond-viselése szünetlen nem vezérlene. Előtül fogva végig hat az ő gond-viselése; *A saeculo, & usque in saeculum respicit*. (Sap.8.v.1. Eccli.39. v.25.) [magyarul: Tekint örökkévalóságtól örökkévalóságig; a Bölcsesség könyve és Jézus, Sirák fiának könyve]. Meszszünnen kezdi, a’ mit végbe akar vinni; és az ő bölcseségével egybe-kapcsolja, egybe-hozza a’ meszsze-vetet dolgokat: *Causa pendet ex causa; privata ac publica, longus ordo rerum trahit*. [Seneca, de Provid. c.5.] [*A gondviselésről*, 5. fejj. Magyarul: Ok októl függ; a dolgok hosszú sora huzza maga után a magán- és közügyeket]. Innen vagyon, hogy az emberek, gyakran meg-ütköznek az Isten gondviselésében, azért, hogy messze nem néznek. És szinte úgy cselekesznek (ugymond Szent Ágoston) mint a’ ki rövidet lát; és a’ szépen béíratot falon nem látván, sem eleit, sem végét az írot Képnek, hanem csak egy darabját szemlélvén, dísztelennek itéli a’ szép képet. Mí se láttuk, honnan // vagyon eredeti, és mi végre mégyen, hogy amaz ártatlan megnyomorodik, amaz Ország el-pusztúl, ama’ Pogány és Istentelen elő-mégyen. Ez az oka, hogy meg-botránkozunk és zúgolódunk magunkban: [...]²¹ Nem szerezhethet semmi nagyob csendességet elménkben, mint az Isten gond-viselésének bizonyos hiti. Mert a’ ki a’ Világ állapottyában ennyi rendetlenséget, és alkalmatlan forgásokat meg-gondol, könnyen meg-háborodik. De ha eszébe jut, hogy Isten a’ ki vezérli a Világot; és a’ mi rendetlen első tekintettel, azt-is rendbe hozza; és az emberi fogatkozásokból üdvösséges orvosságokat szerez Híveinek, tűzzel és vassal-is gyógyítván őket: igen könnyen meg-nyugszik az Isten gond-viselésén. Mikor azért valamit nem értünk, az Isteni gond-viselésnek össze-szót folyásiban, ne kárhoztassuk a’ Gond-viselést, hanem értelmünk kicsinségét meg-alázzuk: *Omnia admirari, omnia laudare, omnia sine inquisitione suscipere debemus*

¹⁹ Erasmo da Rotterdam: *Adagi, Testo Latino a fronte*, A cura di Emanuele Lelli, Milano, Bompiani, 2013, 2088–89. 1. és 2098–99.1.

²⁰ Az török áfium ellen való orvosság, in: Zrínyi Miklós *Prózai Munkái*, s.a.r. és jegyz.: Kulcsár Péter, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004, 226. 1. A Zrínyi által használt *polgár* szó jelentése: *paraszt*.

²¹ A kihagyott sorokban Pázmány idézi eredetiben teljes egészében Szent Ágoston *De ordine* (*A rendről*) című könyvének első fejezetéből a magyarul rövidítve hivatkozott részt. Érdeemes tudni, hogy a szent nem falfestményről, azaz freskóról beszél, hanem színes mozaikkal díszített padlóról! Pázmány alkalmazta a képet az Észak-Afrikánál valamivel hűvösebb magyar viszonyokhoz. Vö. Aurelii Augustini: *Contra Academicos*, De beata vita, recnen De ordine libri, sec. W. M. Green, Utrecht-Antwerpen, Spectrum, 1955, 100. Magyarul Fodor Nóra fordítását ld. Szent Ágoston: *A boldog életről – A rendről – A türelemről*, Budapest, Jel Kiadó, 2008, 601.

opera Providentiae, etsi multis injusta videantur. [Damas.2.d Fide, ca.29.& August.11. de Civitr.cap.22.]. (Iohannes Damascenus, azaz Damaszkuszi Szent János: *A hitről*, a II. könyv 29. fejezetében: „Mindent megcsodálni, mindent dicsőíteni tartozunk és vizsgálódás nélkül elfogadni, ami a Gondviselés műve, akkor is, ha sokak igazságtalanoknak tartanak őket.” továbbá Szent Ágoston: *Isten városáról*, a XI. könyv 22. fejezetében). [...]

A' töb okokat, bár halgatásban hadgyuk: de, ha Isten gondot nem visel a' Világra, és minden jövőendő dolgokat bölcs okossággal egybe nem szerkeztet; mi az oka tehát, úgy mond *Josefus*²² hogy a' *Profeták*-által Jövőendő dolgokat meg-jelentet? hogy a' bűnösöket azok által fenyegette; és töllok jövőendőtettet ostroival, meg-is látogatta? Ha gondot nem visel e' Világra, semmit effélét nem cselekedhetik. Es, ha szükséges az Isten gond-viselését vallani, hogy te-kélletes erkölcsben élhessen az Ember: kétség-nélkül igaznak kell // lenni az Isteni Gond-viselésről-valo tudománynak, mivel a' hamisság nem szükséges a' te-kélletességhez.”²³

Josephus Flavius összes művei megtalálhatók Zrínyi Miklós könyvtárában.²⁴ A kutatás figyelmét azonban – midőn a Bibliotheca Zriniana köteteit vizsgálták abból a szempontból, hogy az illető mű hatása felfedezhető-e a költő műveiben – elkerülte az a körülmény, hogy Heller Bernát már 1926-ban regisztrálta a *Vitéz hadnagy* egy érdekes történetének, a centuriák vége felé nem egyéb a forrása, mint Josephus *Contra Apionem* című műve.²⁵ A madárjóslat értelmetlenségét bizonyító történet imígyen fölfedezett forrását Kulcsár Péter sem regisztrálta kritikai kiadásában.²⁶ Nem csoda tehát, hogy az ismeretlennek írott levél vizsgálóinak figyelmét is elkerülte az, hogy a Zrínyi által emlegetett Szancherib-történet nemcsak a Bibliában szereplő formájában volt ismerős Zrínyinek! Hiszen ez kulcsfontosságú szerepet játszik Josephus egy másik művében, a *Bellum Judaicum*-ban is!

Josephus, miután római hadifogságba esett és elnyerte Vespasianus és Titus bizalmát, az ő engedélyükkel és a saját kezdeményezéséből megpróbálja megadásra bírni az ostromlott Jeruzsálem fanatikus védőit. Biztos lőtávolságon kívül üvölti intelmeit, amelyeket előbb történetfilozófiailag, majd biblikusan és rabbinikusan is megalapozott, miközben a lázadók sűrűn lövöldöznek rá: „Hozzájuk szegődött a szerencse, és Isten, aki sorra osztogatja az egyes nemzeteknek a világ uralmát, most Itália oldalán van. Egyébként állatok és emberek közt a leghatalmasabb törvény, hogy meg kell hajolni az erősebbek előtt, és azok az erősebbek, akik győznek. Ezért hódoltak meg a rómaiaknak

²² Joseph.10. Antiq. in fine. (Pázmány saját lapszéli jegyzete!) (Magyarul: Josephus Flavius: *A zsidók története*, X. könyv, a végén).

²³ Pázmány Péter: *Hodoegus. Igazságra vezérlő kalauz.*³ Pozsony,1637. (Hasonmás kiadás, Bp., Balassi Kiadó, 2000) I. könyv, VII. rész, IV. 37–39. 1.

²⁴ *A Bibliotheca Zriniana története és állománya* (...) Szerk. Klaniczay Tibor, Budapest, Argumentum Kiadó–Zrínyi Kiadó, 1991, 108–109.

²⁵ Heller Bernát: *Még néhány szó a költő Zrínyi Miklósról*, Magyar Zsidó Szemle, 1925, 163–166.

²⁶ Zrínyi Miklós *Próza Munkái*, S. a. r. és a jegyzeteket írta Kulcsár Péter, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. – Ld. a *Vitéz hadnagy*, 85. (58.) aforizmusát, 130–131. 1.

őseink, akik testileg, lelkileg és minden egyéb jó tulajdonságukban különbek voltak nálunk, pedig bizonyára nem tették volna meg, ha nem tudják, hogy Isten a rómaiakkal van. [...] Jaj, ti szerencsétlenek, megfellebbeztetek igazi szövetségeseitekről, s ököllel és fegyverrel akartok a rómaiak ellen harcolni! Vajon, kit győztünk le már így valaha? Vagy nem maga az Isten volt-e az, aki a zsidókat megteremtette, és bosszút állt értük, ha valaki bántalmazta őket? [...] És talán emberkéz ölte meg Sennacherib asszír királyt, amikor egész Ázsia minden néptörzsével körülfárta a várost? Szó sincs róla, mert ezek nem fogtak fegyvert, kezük imádságra tárult, de Isten angyala egyetlen éjszakán megverte az óriási hadsereget, és mikor az asszír király reggel felkelt, 185 000 katonája halott volt, és hadserege maradékával menekült a fegyvertelen zsidók elől, akik még csak nem is vették üldözőbe. [...] Csak az örültség remélheti, hogy Isten az igazakkal éppen úgy bánik, mint a gonoszokkal. Hiszen azonnal is bosszút állhat, ha szükség van rá. Az asszírokat az első éjszaka összeűzte, mikor Jeruzsálem alatt tábort ütöttek; ha tehát a mi nemzedékünket méltónak tartaná a szabadságra, vagy a rómaiakat a bűnhődésre, akkor – mint annak idején az asszírokat – azonnal lesújtotta volna a rómaiakat is. [...] Úgyhogy én azt hiszem: Isten eltávozott a szentek szentjéből, és azokhoz pártolt, akik ellen harcoltok. Ha már tisztességes ember is menekül a bűnös házból, irtózik lakóitól: mit gondoltok, vajon Isten – aki azt is látja, amit titkolnak, azt is hallja, amit elhallgatnak – itt maradhat-e köztetek, mikor ily förtelmes módon éltek?”²⁷

Sőt, Josephus még egyszer próbálkozott, amikor a rómaiak már az Antonius-várat készültek lerombolni; ám előbb János, a zsarnok szidalmazta őt, és azt is kijelentette, hogy ő egyáltalán nem fél, mert Isten maga védelmezi a várat. Josephus erre így válaszolt: „[...] azzal áztatod magad, hogy Isten, akit megraboltál az ősi áldozatoktól, szövetségeseid lesz a harcban. [...] Ki nem ismerné a régi próféták írásait és a jövődőlést e szerencsétlen városról, amelynek teljesevése íme küszöbön áll? Akkor pusztul el majd Jeruzsálem, így jövődőltek, ha valaki elkezdí honfitársainak vérét ontani. [...] Tehát Isten, maga az Isten hozza a rómaiakkal a tűzcsóvát, hogy megtisztítsa a templomot, és a szörnyű förtelmekkel szennyezett várost eltörölje a föld színéről. – Így beszélt Josephus könnyes szemmel, megindultan, és végül a zokogás elfojtotta szavát.”²⁸

Visszatérve egy pillanatra Zrínyihez, ő már az Apión ellen írott apológiában is megtalálhatta a világuralom forgandóságáról vallott kijelentéseket és annak példáit, hogy még az ártatlanokat is sújtja ez a sors. Idézzük: „Mert nagyon kevés nép jutott – szerencsés körülményeket kihasználva – saját birodalomhoz, de a sorsváltozások ezeket is előbb-utóbb mások igájába kényszerítették. [...] Nem említem az olyan jámborságukról közismert, mindazonáltal súlyos csapásokat szenvedett királyokat, mint Kroiszosz, nem szólok az athéni Akropolisz felperzseléséről, az epheszoszi, a delphoi és megszámlálhatatlan más

²⁷ Flavius Josephus: *A zsidó háború*, Függelékül: Flavius Josephus önéletrajza, Görögéből fordította: Révay József, Negyedik, javított kiadás, Budapest, Gondolat Kiadó, 1963, V. könyv, IX. fejezet, 376–381. 1.

²⁸ i. m., Harmadik kiadás, Budapest, Gondolat Kiadó, 1958, VI. könyv, II. fejezet, 403–404. 1.

szentélyről, amelyek feldúlását senki sem a szenvedő félnek, hanem csakis az elkövetőknek róttá fel.”²⁹

Végül azt kell megjegyezni, hogy a Bibliát bizonyos fokig hellenizálva újra-beszélő Josephus másik nagy művében, az *Antiquitates*ban [magyarra *A zsidó története* címen fordították le] isteni közbeavatkozás, öldöklő angyal nélkül is előadja Sanherib históriáját! Idézzük: „Midőn Szenncherib az egyiptomi hadjáratból visszatért Jeruzsálem alá, látta, hogy a Rábsáké vezérlete alatt ott hagyott csapatokat dögvész tizedeli. Az első éjjel, amikor ezekkel a csapatokkal folytatta az ostromot, a járvány száznyolcvanötezer embert ölt meg hadseregében, vezéreikkel és századosaikkal együtt. Ez a csapás megrémítette és szörnyű aggodalommal töltötte el. Mert attól tartott, hogy egész hadserege elpusztul; tehát serege maradványaival visszasietett székvárosába, Ninivébe.”³⁰

Josephus történetírói kettősségét igen élesen megvilágította Hahn István. Hajdani kedves tanáromat itt feltétlenül idéznem kell, mert megfigyelését jól felhasználhatónak tartom a Zrínyi-levél kétségbeesett ironiájának jobb megértéséhez: „Josephus, elvileg bármennyire ragaszkodik is a jutalom és büntetés vallási elvéhez, szemmel láthatóan óvatos akkor, amikor a történelem világosságában lezajlott eseményeket kellene a közvetlen isteni beavatkozásra visszavezetni. Amikor neki magának kell döntenie abban, hogy vajon a személytelen végzet, vagy a jutalmazó és büntető személyes Isten irányítja-e sorsunkat, húzódozik ettől a döntéstől (XVI, II, 8.).”³¹

Zrínyi tulajdonképpen egy régi, a héber bibliamagyarázatban kialakult műfaj fogását alkalmazta, amikor az asszírokat megölnő angyal Istentől parancsolt csodáját két olyan változatban is ismerteti – Josephus segítségével –, amelyekből kiderülhet az őt, azaz Zrínyit a levél címzettje által korábban vigasztalni akaró barát, illetve az olvasó számára, hogy Isten megmenthetne csoda által, de mi nem érdemeljük meg! Ez a műfaj a *pešer*, sokszor használják a régi egyházatyák is.³²

Ugyanezzel a fogással utal a nemzeteket védelmező Geniusra, azaz angyalra is, a védangyalra, aki – úgy látszik – végképp magunkra hagyott bennünket.³³

Rokon hermeneutikai eszköznek tűnik az is, ahogyan a könnyebb halál illusztrálására éppen Ovidiust idézi. Ugyanis a Tomiból barátaihoz címzett VII. episztolában a száműzött végleg belenyugszik abba, hogy a „scytháktól mene-

²⁹ Flavius Josephus: *Apión ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról*, fordította Hahn István, Budapest, Helikon Kiadó, 1984, 67.

³⁰ Flavius Josephus: *A zsidók története*, fordította Révay József, Budapest, Renaissance, 1946, X, I, 412–413. 1.

³¹ Josephus Flavius: *A zsidók története*, Válogatta és az utószót írta Hahn István, A szöveget az eredetivel egybevetette és a jegyzeteket összeállította Karsai György, Fordította: Révay József, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1980, 675. 1.

³² Vö. Andreas Szörényi: *Das Buch Daniel, ein kanonisierter Pescher?* in: *Supplements to Verus Testamentum*, ed. by the Board of the Quarterly, Vol. XV. Congress Volume, Genève, 1965, Leiden, Brill, 1966, 278–294. és klny.

³³ Vö. P. R. Davies: *Daniel*, in: *The Oxford Bible Commentary*, ed. by John Barton and John Muddiman, Oxford, University Press, 2007, 563–571., továbbá Geréby György: *A népek angyalai, avagy lehetséges-e nemzeti kereszténység?*, Pannonhalmi Szemle, 2008, 35–55.

külve” sohasem térhet már haza, ezért így fejezi be levelét: „bátran meghalok itt euxini vad vizeken”.³⁴ [Megjegyzendő, hogy a korban latinul is, magyarul is gyakran nevezték „szittyáknak”, azaz szkítáknak a törököket is...]

Régi magyar közmondásgyűjteményeket, vagy az ezen műfaj népköltészeti termését lapozgatva, mindig csak fecskéket találtam, akik – ha csak egyedül vannak – nem csinálnak tavaszt. Zrínyi persze ismerhetett kakukkos proverbiumot is, ám talán ő maga erősítette fel a tavaszjelentő madár hangját, hogy harci és költői erényeit együttesen is hiábavalónak mutathassa be a magyar rögválóságban.³⁵

A legbravúrosabb intarzia-munkát azonban egy – kétszer ismételt – *Aeneis*-hely, egy Horatius-strófa és egy Rímay-idézet összeillesztésével végezte el Zrínyi. A leglátványosabb kétségtelenül a Horatius-hely – együtt ennek a római ódának itt, e levélben nem idézett azon soraival, amelyeket római tartózkodása idején mint dedikációt kapott VIII. Orbán pápától, aki saját latin költeményeinek díszkiadásával ajándékozta meg a fiatalembert. Széchy Károly nyomán hadd idézzük Barna Ignác fordításában:

Jók és erősek nemznek erőseket;
Még a tinónak, még a csikónak is
Apjára szít erkölcsse, s nem költ
Gyáva galambot a bércki vad sas.³⁶

Zrínyi annyira büszke volt erre az idézetre, hogy így fejeztette be udvari papjával, Forstall Márkkal a Zrínyi nemzetségéről írott könyvét.³⁷ E helyett a magasztalás helyett, ebbe a szóban forgó levélbe viszont nem az Augustus mostohafiának, Drususnak a rómaiak ellenségein aratott győzelmeire célzó és az ősoktól örökölt erény továbbélését dicsőítő szakaszt illesztette, hanem Róma fő és örökös ellenségének, Hannibálnak a panaszát, aki végleg lemondott a győzelemről és az életről, amikor a rómaiak bedobták táborába legyőzött öccsének, Hasdrubalnak a levágott fejét! [Horatius itt egy Liviustól vett epizódot dolgoz fel, Zrínyi pedig saját halálát látja megjelenni az eposzbeli dédapa végére emlékeztető szituációban. Csakhogy körülé hiányoznak a szigeti hősök, egyedül kell majd meghalnia. Tehát az *Aeneis*-beli biztatást, a halált mint egyetlen védekezést a halál ellen (*Una salus...*) már nem hős társainak mondja el, hanem saját magának...³⁸]

³⁴ Ovidius: *Levelek Pontusból*, ford. Kartal Zsuzsa, Budapest, Európa, 1991, 90–91. 1.

³⁵ Dugonics András: *Magyar példa beszédek és jeles mondások*, Hasonmás kiadás, Szeged, Bába Kiadó, 2009, 76.; *Igaz ember igazat szól. Közmondások a romániai magyar folklórból*, Közzéteszi Vöő Gabriella, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1989, 80–81.

³⁶ Széchy Károly: *Gróf Zrínyi Miklós 1520–1664*, I. kötet, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1896, 67.

³⁷ Ld. Marcus Forstall: *A Zrínyi grófok hősi családjának története*, ford. Bene Sándor, in: *A Zrínyiek a magyar és horvát történelmében*, szerk. Bene Sándor, Hausner Gábor, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007, 371.

³⁸ Vö. Q. Horatius Flaccus: *Oden und Epoden*, Erklärt von Adolf Kiessling, Sechste Auflage, erneuert von Richard Heinze, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1917, 414–424.;

A kétszer elkezdett levelet egy Rimay-idézettel fejezi be. Ács Pál kimutatta, hogy az idézet helye a Balassi fivérek hősi halálára írott epicedium, ahol a megszólalók tulajdonképpen egy elképzelt mauzóleum, egy sírkápolna szobrai.³⁹

Zrínyi tehát mintegy már meghalt, viszont epikusan megjelenik álmában az olvasónak. Hazájának.

Horatius: *Ódák és epódoszok*, a szöveget gondozta, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Borzsák István, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002. 431–441.; Q. Horatius Flaccus, Rec. Io. Gaspar Orellius, Vol. I., Berolini, 1886, 519–534.; a Livius-hely: *Ab urbe condita*, XXVIII. 43–51.; Erycius Puteanus már bemutatta, hogyan lehet pontosan ebből a horatiusi epiniciumból, tehát győzelmi ódából két, egymástól távol eső sorból összeillesztve valami mást alkotni. Ld. Erycii Puteani Thyrsi Philotesii, sive Amor Laconissans. Stili & Sermonis Aculei, Lovanii, 1609. p. 34.

³⁹ Ács Pál: *Balassi Bálint apoteózisa Rimay János Epicediumában*, in: *A magyar irodalom története, a Kezdetektől 1880-ig*, szerk. Jankovits László, Orlovsky Géza, Budapest, Gondolat Kiadó, 2007, 374–381.

Bába Szilvia

A trianoni békediktátum hatása a tengeren túli magyar diaszpóra életére

*Trianon előtt, 1867 után, tehát a kiegyezést követően indult meg és az 1880-as, 1890-es években vált tömeges méretűvé, illetve a századforduló utáni években, 1906–1907-ben érte el csúcspontját ez a kivándorlási hullám.*¹ Magyarország tulajdonképpen abba a nagy migrációs hullámba kapcsolódott be az 1880-as és 1890-es években, amelyben Nyugat-Európa országai, döntően Németország, Írország, a skandináv államok az 1840-es évektől vett részt. Tehát Nyugat-Európa után Közép-, Dél- és Kelet-Európát, Olaszországot, a lengyel területeket, az Osztrák–Magyar Monarchiát és Oroszországot is elérte a tengeren túlra vándorlás hulláma. Elsősorban a nehéz megélhetés, a nyomor miatt a peremvidékekről, főleg északkeletről (Sáros, Borsod, Ung, Zemplén, Hajdú, Szabolcs megyékből) vándoroltak ki tömegek, döntően az *Amerikai Egyesült Államokba*. Ausztráliába csak szórványosan érkeztek. Latin-Amerikába, főleg Brazíliába, Argentínába vándoroltak ki, elsősorban földműve-

sek. A kivándorlók jelentős többsége föld nélküli zsellér, szegény paraszt, néhány holddal rendelkező kisgazda, kisiparos, városi munkás és cseléd volt. (Várdy, 2000). Ám később az „Amerika-láz” elterjedt a módosabb parasztok, iparosok és kereskedők körében is, Nyugat-Magyarországon, a Délvidéken, Erdélyben és a fővárosban egyaránt. Ekkor még viszonylag kis létszámban emigráltak értelmiségiek és művészek.

1867 után a trianoni döntésig főleg az USA-ba a kivándorlók száma 1,5–1,8 millió fő közé tehető. E hullám emigránsai döntően pénzt akartak keresni és haza szerettek volna jönni. Tehát a kivándorlásnak nem politikai, hanem elsősorban gazdasági, másodsorban társadalmi okai voltak. Az emigránsok önmagukat vendégmunkásként határozták meg. Tőkéket szerettek volna összegyűjteni, hogy majd visszatérve hazájukba, földet vehessenek... Ez magyarázza azt, hogy viszonylag kevés volt a családos kivándorlás; jellemzően fiatal

¹ *Magyar identitás a tengeren túli diaszpórában* című doktori (PhD) értekezésemben, amelyet 2015 októberében, summa cum laude eredménnyel védtem meg a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájában, egy nulladik és további hét kivándorlási hullámot különböztet meg: 1849 előtt, 1849–1867 között, 1867–1914/Trianon között, a két világháború között, a második világháború után, 1956 novembere – 1957 tavasza között, 1957-től 1991-ig, 1991-től napjainkig. A kivándorlási hullámok során különböző okból, eltérő társadalmi csoportok hagyták el szülőföldjüket, és ezeknek az okozati eltéréseknek, társadalmi különbségeknek nagyon komoly következményei vannak az asszimiláció, a magyarságtudat, az identitás és a Magyarországhoz való viszony dimenzióiban.

férfiak mentek. A nők csak később mentek tömegesen, férjük vagy vőlegényük után.

Az USA-ban a magyarok leginkább az északkeleti parton, az acél- és vasút-ipari, valamint a bányavárosokban telepedtek le. A gyár- és bányatelepeken ún. „burdosházban” (bourd house) laktak. Itt kaptak szállást és ellátást. Az egy-egy magyarországi faluból kivándoroltak az új környezetben is együtt maradtak, egy helyen telepedtek le, így eredeti közösségeik kontinuitását fenn tudták tartani. Számos amerikai városban, településen, a XIX–XX. század fordulójára magyar kolóniák jöttek létre. A saját pénzükre és erejükre támaszkodva, ekkor kezdtek el templomok építését, iskolákat és újságokat alapítottak, létrejöttek a magyar szervezetek. Sokan telepedtek át az USA-ból Kanadába, hogy mezőgazdasággal foglalkozhassanak. Döntően Közép- és Nyugat-Kanada, Alberta, Manitoba és Saskatchewan tartományok voltak a célpontok. A soha meg nem munkált mocsarakat, erdőket, sziklával borított területeket kellett termőföldre, kertekké, legelőkké varázsolniuk az úttörőknek.

Amikor az első világháború véget ért, illetve aláírták a trianoni békediktátumot, a magyarok döntő többsége a végleges letelepedés mellett döntött, hiszen sokaknak határon túlra, idegen országba került a szülőfaluja. Másrészt a már Amerikában született második generáció nem akart Magyarországra költözni. Noha a szülők szerettek volna hazamenni, a gyermekek már amerikaiak (is) voltak. A bányatelepekről és a burdosházakból ekkor tömegesen költöztek

el a magyarok, ami egyúttal együtt járt a nagyvárosok magyar negyedeinek kiépítésével. Az amerikai magyar negyedek jellemzően egy utca, tér környékén alakultak ki, noha a két világháború között az USA-ba érkezők már nem a magyar kolóniákban telepedtek le. A kolóniák lélekszáma 3 ezertől 43 ezerig terjedt.

Trianon után, a második világháború előtt politikai,² világnézeti és egzisztenciális okokból vándoroltak ki, részben a polgári értelmiség (ügyvédek, orvosok, tudósok, mérnökök) és a művészek soraiból. Az első világháború befejezése után, Délvidékről és a Mura mentéről mentek a magyarok Ausztráliába, ám az 1930-as évek elején a létszámuk még mindig csak a 300 felé közelít. Kanadában, mintegy 60-80 ezren telepedtek le. A kanadai állam is szorgalmazta a bevándorlást, a letelepedést. Sokan érkeztek a trianoni határok következtében létrejött utódállamokból, döntően a férfiak, családjuk nélkül, többen jómódúak. A nők, gyermek később követték őket. A húszas években érkezett bevándorlók között kevesebb volt a vagyontalan, a zsellér, döntően kisiparosok, jobb módú földművesek és szakképzettek, továbbá a Tanácsköztársaság politikai menekültjei keltek útra. Az 1921-es kanadai népszámlálás szerint 13 181 magyar élt Kanadában, és a második világháborúig több mint 40 ezren vándoroltak be.

Az 1920-as években érkező magyarok is próbáltak egy csoportban lakni, hiszen nyelvismeret hiányában erősen egymásra voltak utalva. Továbbá még ekkor is előfordult az egy helyről való elszármazás. Például

² Az 1919-es Tanácsköztársaság vezetői, kommunista és szociáldemokrata politikusai menekültek az osztrák fővároson keresztül Szovjet-Oroszországba, Bécsbe, Berlinbe, Párizsba vagy más nyugati országba, ahol ideiglenes otthonra találtak. (Kunz, 1997)

Calgaryba nagyobb részben Szabolcs, Szatmár, Zemplén, Gömör, Nógrád, Borsod és Békés megyékből, Edmontonba Abaúj, Zemplén, Hont és Nógrád megyékből vándoroltak ki (Ruzsa, 1940). Ugyanakkor a magyarok már nem burdosházakban éltek, hanem olcsó és zsúfolt albérletekben. Később, a gazdasági világválság utáni fellendülés eredményeként, ki tudtak költözni a város szélére, kertes házakba (Bakó, 1988). *Ebben az időszakban csak Kanada délkeleti részén, főként Ontario tartomány városaiban alakulhattak ki magyar negyedek.*

*Latin-Amerika, döntően Argentína és Brazília, valamint az USA-hoz közeli Mexikó és Kuba vált elsődleges célterületté az 1920-as években, ahová főként a határon túlra került térségekből menekültek: Felvidékről, Erdélyből, Vajdaságból.*³ „...egy, a brazíliai magyar kolónia által saját magáról megjelentetett 1938-as munka az utódállamokból származó magyarok részarányát 90%-ban állapította meg... dr. Fernando Callage... különböző adatokra hivatkozva megállapította, hogy 1908 és 1929 között összesen 56 716 magyar nemzetiségű bevándorló érkezett Brazíliába, akik közül csupán 6501 személy (11,46%) rendelkezett magyar útlevéllel... az utódállamokbeli magyarok számát nehéz lenne megbecsülni, de feltételezhetjük (egy, a mexikói magyarok által 1925-ben írt memorandum alapján), hogy körülbelül négyszer annyian voltak, mint magából a csonka országból érkezettek.” (Torbágyi, 2004:43,266). Thirring Gusztáv számításai szerint a Csehszlovákiából 1924 és 1926 között elmenők 69%-a háborút megelőzően

a Magyarországhoz tartozó Felvidékről indult útnak (Puskás, 1982).

Brazíliában a magyarok vidéken a kávé-, a gyapot-, a rizs-, a bab- és a kukoricaföldeken dolgoztak. Voltak családok, akik maguk próbálkoztak cukornádat, dohányt, gyümölcsöt, pamutot termesztetni és állatot tenyészteni. *Argentínában* Buenos Airesben és Santa Fe tartományban telepedtek le a magyarok. *Uruguayban* Montevideóban koncentrálódtak a magyar bevándorló földmunkások, munkások, kisiparosok. *Mexikóban* a nagyobb városokban és a vidéki bánya- és kőolajtermelő városokban telepedtek le.

A harmadik kivándorlási hullám közössége „szinte semmilyen hatással sem volt az amerikai magyar központokra és azok mindennapi életére. Az amerikai magyar negyedekben az élet folyt tovább a maga egyszerűségében... egyleti gyűlések, nemzeti ünnepségek, táncok, politikai gyűlések... templomba járás. Mindez párhuzamosan haladt... az amerikanizálódás elleni harcával, valamint a Trianonban megcsonkított haza ügyének a lelkes fölkarolásával. Az utóbbi kérdésben különben minden magyar egyetértett – függetlenül vallásától, politikai fölfogásától, tanultságától és társadalmi helyzetétől. Sőt, talán a Trianon-kérdés volt az egyetlen ügy, amely köré az egész amerikai magyarság egy emberként és teljes lelkesedéssel fől sorakozott.” (Várdy, 2000:352). Az „öregamerikások” és az első világháború, a trianoni döntés után kivándorolt magyarok nem keveredtek, és csak a trianoni döntés igazságtalanságában értettek egyet, e kapcsán voltak hajlandók az összefogásra.

³ Jellemzően a Trianon utáni kivándorlással a határon túlra került országrészekben született írók, költők, mint például Dsida Jenő, Tamási Áron, Zilahy Lajos, Harsányi Zsolt, foglalkoztak szépirodalmi műveikben.

Sárkány Mihály szerint: „...az ösztetartozás érzésének kialakítása, az etnikum formálódása korántsem mindig spontán vagy az érintettek kezdeményezésére létrejövő folyamat, előidézhetik külső tényezők is” (Sárkány, 1989:52). Ekkor Trianon volt ez a kül-

ső tényező, később a második világháború, majd az 1956-os forradalom és szabadságharc. Az Amerikában, Kánadában és Latin-Amerikában, később Ausztráliában élő magyarok is összefogtak a menekültek, illetve a háború sújtotta Magyarország megsegítésére.

Felhasznált irodalom

- Bába Szilvia [2015]: *Az óperenciás tengeren túl. Magyar identitás a diaszpórában*. Kárpát-haza könyvek. Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio Kiadó, Budapest, 306 old.
- Bakó Ferenc [1988]: *Kanadai magyarok*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 319 old.
- Puskás Julianna [1982]: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Akadémiai Kiadó, Bp., 638 old.
- Sárkány Mihály [1989]: *Az identitás kutatása az angol és az amerikai szociál- és kulturális antropológiában*. In: Váriné Szilágyi Ibolya – Niedermüller Péter (szerk.) [1989]: *Az identitás – kettős tükörben*. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 39–59. old.
- Ruzsa Jenő [1940]: *A kanadai magyarság története*. Toronto, 510 old.
- Torbágyi Péter [2004]: *Magyarok Latin-Amerikában*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 344 old.
- Várdy Béla [2000]: *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 840 old.

Babics Imre

Köd

Ködfoltként nő az irgalom
bűnös aurája felé
közeledő őrangyalon,
odaadása mételyé,
mely öntelten csillog, amíg
létek közt, sötétben tanít
tovább az Ég, hiába lom.

Ér

Ház előtti érben arcát
legelőször ki nézte meg?
Tengerbe merülő szemek,
az Idő mozgásban temet,
egy üvöltést eltakar száz.

Víz

Víztükörben óra sóhajt
eljövő ütése előtt,
üstökösút-mutatója
mikor minden csillámló fajt
– hidegvérűen delelőt,
mely fodros számlapját rója –
éjbe üt... s ott a végszó halk.

Ház

Az összeomlott ház alól
penészgombák kórusa szól,
meghallván új célra eszmél
a bábuját vesztett démon:
kétszínű, lejárt lemeznél
zengőbb lét – hullhat köré rom –
az, mit most maga felé von.

Gyöngy

Ha bezárul kagylóhéjként,
kiszűrve űrét a Kozmosz
– igéje visszahömpölyög,
Semmibe vet pontnyi éjfél –,
igazgyöngynek maradjon kosz:
vízbe fojtott macskakölyök.

Csepp

A könnyecsepp világgá fröccsent,
összerándul majd: felszárad,
sós ízű búcsú, közöny, csend:
tágulásnál nincs sivárabb;
minden Mindenben elvesztett
istenünkre emlékeztet.

Sejt

(Mikéntjét nem tudod), aznap
sejteid továbbutaznak,
mert a lebomlás dallama
zúgó rügyekről vallana,
ott, hol az élő vigasz nagy.

Mag

Foton szállít időképet
kalászméhben ringó magba,
mozgássort, amely levédett,
pontba, amely időcsapda

és a Nagy Piramis csúcsán
vagy bélcsatornában, bárhol
– fogyasztói agynak furcsán –
megváltozhatatlant tárol.

Bű

A fenséges mű megrezeg:
lények pokolnak nevezett
tornádó tölcserét bújják
– megteremtven Isten bűját.

Őr

Aki mindig is őrködött,
sűrű éjbe látást lehel,
s hideg tömegvonzás mögött
pupillája most hópehely.

Tűz

Tűz, árnyéka nagyobb hőnek,
mely igaz háttérhatalom:
nem számító, nem részvétlen;
végső terve a torz fajon:
szabad akarattal égjen
...s lőn lábánál világszőnyeg.

Pók

Borotválkozó hordatag,
pók mászik, kerüli tükrét,
úgy érzékeli: zuhatag,
melyben az áramló formák
olyan mélységbe sodornák,
hol szétfoslott az öröklét.

Terü

A bukás előtti téboly
emberi agyakat beleng,
megtűrt lélek tartalékol
kezdet előtti végtelent.

Nyáj

Tengerbe fulladt állatok
szellemnyája Nap-szálltakor
éterkarám előtt tolong,
kaput tár nekik szent s lator,
mikor végleg elhallgatott
nyakukban az örvénykolomp.

Hang

Zúg a Tér mögül, ösztökél:
visszhangozd félreverten itt,
vár füstből vert harangkötél,
felverhesd alvók termeit,
...s verserőd egyre elemibb.

Vak

Végtelennél nem lát tovább,
hit és képzelet felbuknak
láncán elkínzott foglyuknak,
s szavai immár tétovák.

Mű

Jégkristály-világegyetem,
olvad teremtese óta:
téridő-pára-; de nekem
szavaim nem láthatóba
fagynak, ahol halálütem
nem gyorsul, nincs, ez a hitem.

Vén

Sors, hit, szó, rím, kert: kivénhedt
fogcsonkok csöpp mosoly mögött,
most már minden megtörténhet:
szabad, ki eddig őrködött.

Prés

Csalán lepte földutakat
végigjár az őszi holdfény,
feltört présházakon vonul
– hol volt fém és hol nem volt fém –,
romok jósolnak zordonul:
világvégi szánkon lakat.

Légy

Idősíkja üvegtábla,
melynek nap mint nap csapódom
szárnyatlanul, más lét bábja,
ámulván a láthatókon:

a Semminek hímzett röptön,
humuszba hunyás fenségén,
egyeden, mely tökély rögtön,
nem rombolja gyöngébbé gén,

fajon, mely sivár értelem,
s hasznosság fonákján vág át,
s haláltánca önkéntelen
légiesíti a trágját.

Gyom

Aggott, párás tekintetek
pásztáznak volt ágyásokat,
hol bab termett, hagyma, retek,
gyomok nőnek ott: konokabb
lét az övék s önfeledtebb,
mint más növényeké: káosz
hombárából elvetettek,
s hiábavalóság-fárosz
minden szál, s oly fényt sugároz,
melytől csak tervező retteg.

Hold

Gyilkoltatott, holtba száll át:
egy kráter felbugyborékol,
várja a holdfény halálát,
sohase alszik a téboly.

Bognár Antal

Kulcs a Mesés éveinkhez*

(Alkalmi műhelyvázlat)

Akivel történetek elmesélésekor példálózni szokás, az *egyszeri ember*, a szemérmességből (megélhettem ugyebár akár személy szerint én magam, az, akiről a történet szól) vagy (hogy üzenete általánosíthatóságát ki ne lehessen kezdeni) elővigyázatosságból meg nem nevezett akárki – egyszerre lehet az „egyszer (valamikor) volt” (hol nem volt) ember és a megismételhetetlen individuum egy szál magában. Ezért lehattél volna, lehetnél te is.

Egy egysíkú példázat azonban magában véve sivár és megtevesztő lenne. Ha talán megrendít is, nem ad vigaszt, nem mutat kiutat.

Nagy léptékben, egészében véve egymást kiegészítőként, egymással dialógust folytatónak képzeltem el a Halley-üstökösről szóló (*Álmok a halálban*, 1986) meg a kiscelli kastélyhoz köthető sorsokból építkező regényemet (*Tartozás*, 2012), melyek megírásában a világ és benne az ember sorsát feszegető madáchi példa vezérelt.

Az előbbi „történelmi álregény” kilenc színben ábrázolja Pompei Kr. u. 76-beli elpusztulásától a Nagy Háborút elhozó 1910-es megjelenéséig a világ különböző pontjain az égi jeladással megjövendölt kataklizmákat (a cataaunumi, a hastingi, a nándorfehérvári ütközet stb.), hogy még mielőtt újra ideér, megfejthesse aktuális feltűnésének leendő hatását a világ sorsára. (Amire jut, az annyi, hogy a zárójelenetben vezérlő kalauzai, a két angyal cibálja, magukkal akarják ragadni, miközben ő két kézzel kapaszkodva a földbe rikácsolja: „Én itt akarok maradni!”)

Utóbbi misztérium pedig tizenöt színben, összeérő („egyérintős”) emberi sorsokban pásztázza háromszáz esztendő átviharzását a kiszemelt koordinátán az első óbudai remetétől, a kiscelli kolostornak a fogolykiváltó trinitárius rend általi megépítésétől és az Óbudát megtizedelő pestisjárványtól az 1848-as szabadságharcon, Budapest 1944/45-ös ostromán és az 1956-os forradalmon át a jelenig.

A legmódszeresebben a *Tartozás* fejezeteiben dolgoztam ki a párhuzamosságok rendszerét. A kolostorépítés befejezésének feladatával megbízott Jäger János kőfaragó történetére így felel a kastély későbbi birtokosáé, a bútorgyáros Schmidt Miksáé, aki a bajor II. (Őrült) Lajos király neuschwansteni, kacsalábon forgó (a Disney-filmekhez később lekoppintott) várának ígézetében épített magának pazar vízi lakot az Attersee partján, vagy Kádár sofőrének, a később vadászbalesetben elhalálozott Bócsi Andrásnak (mellesleg vadászbalesetből is kettő van!) egy zsákfalu határában, Csömörön a Loire mentiek mintájára emelt 21 szobás kastélya. Nem beszélve a méhrajnak az egész történetfűzér leitmo-

* *Mesés éveink. Beszélykék egy elképzelt regényből.* Napkút Kiadó, 2020

tívumaként megannyi alakváltozatban kísértő látomásáról. Kezdve egy kapárnak a Margitszigeten 1918-ban üdültetett gyerekek (köztük épp a majdani „nagyfőnök”) általi összetörésétől, aminek tanúja a padon megpihenő, később bombatalálatban a Margit-kórházban odavesző „szürke nővér”, a méhészkedő szolnoki veterán (a mártírhalt szalézi kispap fivére) által szigetelésre felhasznált festővászonig, rajta a két ölelkező, talányos figurával, és a német sofőr méhcsípéses balesetéig.

Így ível át a történet a Nemzetközi Vöröskereszt eszméjét megtermő solferinói és magentai véres csatatér részvevője, Anton Gajda által, aki az ekkor veteránmenhelyként szolgáló kiscelli kastélyban tengeti utolsó napjait, a Német Vöröskereszt 1956-ban Budapestre küldött német segélykórházáig, amely a Margit-kórház igazgatója, Örlös (itt: Kövi-Steinfeld) Endre jóváhagyásával a San Marco utcai Orvossegédképző Iskolában működik, míg az oroszok ki nem paterolják.

Meghatározó figurái mindegyikében testet ölt valamiféle kétlakiság, Marisus pátertől Schmidt Miksán át, akinek puritán nappalait mondén esték váltják Mágnás Elzával, Toldalagi Pálíig, akit tüdőbaja egyszerre jegyez el a költésszel és a magánnyal idős anyja mellett, és Örlös Endréig, akinek előbb üldöztetés az osztályrésze, családjá odavész a háborúban, majd a meghurcoltatás. Ikertörténet az itt Póka néven megörökített Pólya fivéreké is, akik közül Györgynek a heurisztika hozott nemzetközi hírnevet, akárcsak Jenőnek még a Nagy Háború alatt a sebészet, de utóbbi, végzetére, hazatért, és sorsa megpecsételődött.

Az egymásnak felelő történetek és sorsok legösszetettebb képlete a regény *Örök dicsőség* című fejezetének zárójelenetéből visszafejtve ölt alakot. (Örök dicsőség – ez a Gellért téri szovjet obeliszk felirata volt, de persze erre rímel az ismétlődő háborgásokat kiváltó, Szabadság téri szovjet hősi emlékmű felirata is, ahonnan a Trianon-szoborcsoporthoz eltávolították, azóta pedig a német megszállás mementója is társult a feltépett régi és új sebekhez.) Anton Gajda és brúderje, a morva Bohus éppúgy ott áll a megemlékezésre kivevényelt szakaszban a magyarok által különösen 1886-tól, 1899-es eltávolításáig kárhoztatott Hentzi-emlékműnél a budai várban, mint a kiegyezés után már ugyancsak menhelyi veteránellátásra jogosult egykori magyar honvédek. Köztük a kisebbik Góbor és Mohai István tűzér hadnagy (mindkettejük alakja hiteles, Mohai mintájául egyébként Marsall Lászlónak az általa ízes versben is megszólított bujdosó dédapja szolgált, akit kalandos életútja végül a torontáli Szanádra sodort). Bohusnak Gajda előtt elhallgatott titka, hogy foglyul ejtése után átállva egy ideig magyar oldalon is hadat viselt. Négyüket ezen túlmenően sokszorosan összeköti, hogy ki-kik a másíknak a csata forogtagában életére tört, de tudtával vagy tudta nélkül megkegyelmezett neki, sőt megmenekítője volt.

Hogy csak párban, összefonódásában érvényes a történetük, annak előképe a gyulafehérvári templomfal ósváltozatának egy régi szegélyköve az új falba beépítve, melyen két rejtélyes, összeölelkező figura támogatja egymást.

Kettő van az angyalokból is az óbudai plébánia oltáránál, egy törődött meg egy átszellemült, sugárzó. Két, Vácra menekített gyermekét vesztí el Örlös, de

(legalább a regénytérben) két, Magyarországon menedéket lelt lengyel katona gyámolítja őket.

Mert minden igazi történet kiköveteli a párját. Aminek színe van, visszája is kell legyen. Ami kicsiben megvan, annak van változata nagyban is, és a nagyban kicsiben. Kinti és benti egymást feltételezik: a négyzet köré vont, sarkait érintő kör területének éppen a fele az oldalait középen érintő beleírt köré.

Nincs történet, amelyik ne vetne árnyékot, és nincs oly mély sötétség, amelyet ne leplezne le egyetlen fénypászma. A jó történetek egymásnak felelnek.

Ismerjük a nevezetes elbeszélést, amelynek rögtön első mondatával Gregor Samsa úgy ébred, hogy bogárrá változott. Nekem kezdettől fogva, és akár-hanyadszor térek vissza hozzá, meghökkentő nem maga az átváltozás, amit elszenvedője maga is csodálatra méltó készségességgel fogad (magam is így tennék), és aminek ezután gondosan részletezi folyományait az életvitelére ekkortól.

A bizarr mód fejtetőre állított viszonyrendszeren akadok fenn. Azon, hogy átváltozása előtt Gregor az eltartó, apja teng-leng, anyja asztmás, nem dolgozhat, ő pedig még azt az álmot is dédelgeti, hogy hűgát, kerül, amibe kerül, konzervatóriumba adja. Neki magának minden kedvtelése annyiból áll, hogy lombfűrésszel művészkedik. És még ekkor is minden gondolata akörül forog, hogyan módolhatná ki és hogyan győzhetné meg aznapi megmagyarázhatatlan-elmondhatatlan kimaradása miatt ellátogató főnökét arról, hogy továbbra is számíthatnak rá. Gyermekei lelkületével ő közöttük a felnőtt.

Ezt támasztja alá még jobban családtagjai infantilis viselkedése is, amit aztán a három bérló tetéz meg komikusan megháromszorozódó gegjeivel. Anyja ájuldozásai közben, éledező durcásságával, még a legmegértőbb, húga is fokozatosan visszagyerekesedik.

A legkirívóbb esete ennek, ahogyan apja másodszorra kergeti vissza zugába. Lábdobbantások, a bot és az újság lengetése sziszegő hangok hallatása közben („mintha már nem is egyetlen apáé volna!”), végül egy türelmetlen fenéken billentés – az első beteretése körülményei látszatra félelmetesebben hatnak. A második azonban (amikor csodálkozva nézte, milyen óriási üldözője cipője talpa!) árulkodóbb a fejvesztettség, gyermeki mód fékevesztett indulatosság megnyilvánulásával akként, hogy az apja („mintha nem is az apja lenne ez az ember!”) almákkal kezdi el bombázni. Egyik lövedék bele is fúródik a hátába.

Summa summarum, ez a nyugtalanítóan kísértő olvasat egy rejtve maradó, de árulkodó szerepcserére vet fényt: a különös történet által felülírt „lappangó” történetben az apa kellene hogy legyen az, akinek egyik pillanatról a másikra végbemenő átváltozása bogárrá – a megöregedését sűríti egybe! Csak egy apa lehet az, aki zokszó nélkül állja a sarat a családjáért, és most itt áll kiszolgáltatottan, magatehetetlenül, már szót érteni sincs mód vele. Tehertételként övéi hátán, akik kénytelen-kelletlen a saját lábukra állnak. Amit Gregor általuk csak tudomásul vett, tevőleges közreműködésük nélküli eltakarítása után már felszabadultan élnek meg.

Franz Kafka történetének e lappangó dimenziójára mutat különösképpen a fizikai méretarányok tekintetében – épp azok minuciózus arányítása által – az olvasón elhatalmasodó egyre nagyobb bizonytalanság.

Vajon mekkorák lehetnek a gyümölcsöstáliból szedett kis piros almák, amelyekkel az apa megtöltötte a zsebeit? Nagyon piciket talán mégsem tesznek gyümölcsöstáliba, nagyon nagyok nem férnének el a zsebben. Vegyük tehát őket közelítően közepesnek, gyermekököllynek.

Ugyan mekkora lehetett a bogár, amelyé Gregor átváltozott? Ha nem sokkal nagyobb egy almánál, akkor egy ilyen találat szétlapítja vagy halálra sebz. Ha viszont sokkal nagyobb, akkor páncélszerűen kemény hátába aligha tud belefúródni egy mégoly nagy erővel elhajított alma.

De vegyünk méretet az utalások alapján magáról Gregorról!

Hangos csapódás hallatszik, amikor szélesnek mondott (később az ajtónyíláson nehézkesen fér át), hátán fekvő testével kiveti magát az ágyból, miután nem várhat két erős emberre, hogy leemeljék fekhelyéről.

Amikor bemászik a kanapé alá, hátát kissé nyomja a kanapé alja, és a fejét nem tudja fölemelni.

Az odatolt székről az ablak könyöklőjének támaszkodva nézelődik az ablakon.

De már az elején, ha körülményesen is, a széktámlának támaszkodva, úgyahogy fel tud egyenesedni (a függőleges testtartás számára megoldhatatlan), és (fogatlan!) szájával el tudja forgatni a kulcsot, fejét ráfektetve ki tudja nyitni a kilincset.

Mindezekből testhosszát illetően egy nagyobbacska gyermek testmagasságára lehetne következtetni.

Igen ám, de közben ez a bogár fel tud mászni a falra, hogy rátapadjon a képre, amelyet anyjával és húgával dacolva szeretne a szobájában tartani; sőt nemcsak a falakon mászkál, de szeret lógni a mennyezeten, s elengedve magát lepottyanni (második beüzetése előtt is odakinn így zuhan menekülés közben az asztalra). Vajon egy ekkora bogár valóban meg tudná tartani magát nemcsak függőleges felületeken, de a plafonon is?!

Messzebbre vezető következtetésem szerint felsejlik itt egy dermesztő megállapítás: hogy van az elidegenedésnek olyan foka – és ezt idézi meg a legmélyén az elbeszélés –, amelyen az ember eleve traumaként éli meg növekedése folyamatát, azt, hogy kisdedből, aki „óriásokra” néz fel, a változó látószögbe beletanulva nő fölébe a világnak, majd töpörödik végül össze, szánszalmasan, elesettségre kárhoztatva. Idétlen korából egyszeriben másik idétlen korba lép át, miközben lényét az idő benne elevenen élő „memográf” metszeteiben változatlanul tudja. (Mai eszemmel ennek a gubancnak a megsejtését őrzi *Férfitöltöny* című lírai novellám 1970-ből. Valósággal matematikai sejtését, hiszen a tanítványi, segédszerepű beszélő, képzeletben megidézve a mester apafiguráját a felnőtttség vértje, a férfitöltöny közös megvarrására egy majdani ismeretlen részére – mellesleg a lokális hírközpontnak ábrázolt szabóműhelyben –, különös mód a kamasz hiteles testméreti adatait adja meg, amikor méretet vesz a mester, talán öntudatlanul egyféle Peter Pan-os, bádogdob-szindrómát kiadva.)

Ha a sokféleképpen gondosan körülírt fizikai dimenziók minden alkalommal csak tovább homályosulnak, valójában mellőzhetőnek tekinthetők, akkor talán igazából nem is egy (szégyenteljes) fizikai átlényegülés van itt megírva. A bogárrá változott Gregornak emberlelke van, ha még most is annyira meg tudja ragadni húga játéka, a zene, az áhítozva keresett ismeretlen táplálék. És mégis, még határozottabban a meggyőződése, mint a húgának, hogy zavaró tényező családja életében, el kell tűnnie! (Eltakarításáról önállóan intézkedik is majd a bejárónő.) Családjára így is megindultan és szeretettel gondol vissza.

Szememben éppen ezért a legvigasztalanabb mozzanata Gregor Samsa történetének ez. A sivár kimenetel: hogy miután a toronyóra elütötte a hajnali hármat, amikor a lassú derengésben feje lehanyatlik, még csak nem is kileheli a lelkét, hanem csak orrlikaiból csendesesen kiárad utolsó lehelete.

Hogyhogy nincs számára megváltás?!

Miért nincs feloldozás leélt jámbor életére?

Honnan az ilyen magától értetődőnek vett, botrányos részvéttelenség?

Történetét olvasva nekem ez volt bántó mindahányszor, nem bogárléte, amire egy reggel eszmélnie kell.

Ezért formáltam meg Jákó Béla nyugalmazott kézbesítő öreg napjainak, „átváltozásának” párhuzamos történetét, melyben hősünknek, bár ő is esendő, mint minden ember, legalább valaki képzeletében megadatik a halódó szarvasbogár láttán, amelyre valaha maga is egyszer rácsodálkozott, a megnemesülése. (Ahogyan egy régi novellámban Joachim Kirschmüller futaki uradalmi titkárnak a kikövetelt, fohász értékű együttes olvasói rá gondolás révén. Vagy harminchét évvel későbbi párdarabjában, az elengedésével megbékélő velencei özvegy, Vidoniné kardos jóindulatából, Kmetz Jónás nyelvészprofesszornak.)

Szrgampopa

A Megvilágosodás Ékkő-füzére, a Nemes Tanítások Kívánságteljesítő Drágakövéből

A tettekről és azok gyümölcseiről szóló tanítás

Miféle okból fakadnak azok a szenvedések, amelyekről eddig beszéltünk? – a tisztátalan cselekedetekből. Ahogy a Karmasataka szútrában írva van:

„A lények sokaságát a különféle tettek teremtik meg.”

A Mahákaruná pundariká szútra szerint:

*„E világ a tett varázsa,
lényeit a tett teremti,
okaiból létesülnek
sorsuk köré fonva hálót.”*

Az Abhidharmakósából:

„Az összes világot a tett alkotja.”

Milyen típusai léteznek? – a gondolat és a végiggondolt. Abhidharmasamuccsaja szerint:

„Mifélek lehetnek a tettek? – gondolat és elgondolt szándék.”

Az Abhidharmakósából:

„A tett a gondolat s az általa létrehozott cselekvés.”

A Múlamadjamaka káriká mindezt megerősíti:

„A legkiválóbb bölcs mondta: a tettek gondolatok és elgondolt szándékok.”

E kettő valójában mit jelent? A gondolat az elme tette. A gondolat révén hozza létre az elme a szót (az elgondolt szándék cselekedeteit) – a testi és a szóbeli tettek ez a helyes felfogása.

Az Abhidharmakósából:

„A gondolat az elme tette. Az elme révén létrehozott tett – testi és szóbeli lehet.”

Az ilyen tett és az általa létrehozott gyümölcs magyarázata, röviden:

Osztályozás és lényegi sajátosság, tulajdonítás és szigorú következmény, kicsiny okból keletkező nagy eredmény és kimeríthetetlenlenség – e hat pontban lehet összegyűjteni az ok-okozatiság tanát.

I. A tett és gyümölcse, amelynek három típusa van – erénytelen, erényes ill. rezzenetlen tettekből létrejövő eredmény.

II. Mindegyik osztály lényegi meghatározása.

II. / a Az erénytelen tett oka és okozatai

Általában sokféle viselkedésmód létezik, ezekből most tízfélét veszünk szemügyre. A testhez tartozás szerint a gyilkossággal kezdjük, ez három lesz,

a beszéd révén a hazugsággal, ez négy, a helytelen tudati viselkedések közül pedig a sóvárgással, ez ismét három lesz.

Mindegyiknek három-három alkategóriája van: az osztályozás, az eredmény és a legrosszabb lehetőség.

A gyilkosság. Három típusa – vágyakozás, harag és ostobaság miatt elkövetett cselekedetek. Ami az elsőt illeti, a hús, a bőr és ezekhez hasonlók (élelem, kisebb javak) megszerzése érdekében, vagy duhajkodás közben, esetleg vagyonszerzés céljából, valamint saját magunk vagy barátunk megvédelmezése miatt történhet gyilkosság. Ami a másodikat illeti: például miután harag ébred bennünk olyasvalaki iránt, aki rosszindulatú. A harmadik esetben, áldozati tett és ezekhez hasonlók miatt.

Három eredménye: a következmények beérésének gyümölcse, az oknak megfelelő következmény és a hatásszerű következmény. A beérett gyümölcs pokoli születést jelent. Az oknak megfelelő következmény szerint még ha emberi világba kerül is az elkövető – élete rövid és betegségektől sújtott lesz. A hatásszerű következmény szerint kedvezőtlen országba, minden pompát nélkülöző vidékre születik.

A legrosszabb eset a gyilkosságok közül az apáé, aki ha ráadásul még arhat is, az ő megölése a leg súlyosabb bűn.

A lopás. Három típusa: erőszakkal, titokban, illetve megtévesztés révén történő lopás. Az első – ok nélküli, szükségtelen, durva cselekedet. A második: például egy raktár megfúrása, feltörése, azaz egy olyan rablás, amelyet senki sem vesz észre. A harmadik: csaló áruvás, hamis mérleggel ügyeskedés és ehhez hasonlók.

Három eredménye: a következmények beérésének gyümölcse értelmében az éhes szellemek közé születik az ember. Az oknak megfelelő következmény szerint még ha az emberi világba kerül is, vagyonában szűkölködni fog. A hatásszerű következmény szerint: zúzmarás, jeges földre születik.

A legrosszabb eset a lopások közül, egy lámától vagy a Három Ékességhez tartozó vagyonból rabolni, ezek a leg súlyosabb bűnök.

A paráználkodás. Három típusa létezik: amit a vérségi kötelék tilt, saját magunk elkötelezettsége, illetve a tan révén tiltott módon. Az első – anyával, nőtestvérrel vagy más nőrokonokkal paráználkodni. A második esetben, egy férjhez vagy egy királyhoz tartozó nővel. A harmadik öt részből áll: ha van is feleség, vele a nem megfelelő testrészt használata, a nem megfelelő helyen, a nem megfelelő időben, a nem megfelelő mértékben, a nem megfelelő viselkedéssel. Ami az elsőt, a nem megfelelő testrészt illeti, a végbélnyílás alkalmazása. A nem megfelelő hely – láma közelébe vagy kolostor vagy ereklyetartó építmény mellett, vagy ahol sok ember gyűlt össze. A nem megfelelő idő – visszavonulás, tisztulás vagy terhesség idején, vagy szoptatáskor, vagy amikor világos van. A nem megfelelő mérték – ötnél többször. A nem megfelelő viselkedés: a kegyetlenség, esetleg egy férfival vagy egy nem nélkülivel (hermafroditával) a szájon vagy végbélnyíláson keresztül létrejövő nemi kapcsolat.

Három eredmény: a következmények beérésének gyümölcse értelmében az ember az éhes szellemek közé születik. Az oknak megfelelő következmény szerint, még ha az emberi világba kerül is, gyűlölt ellenségének felesége lesz. A hatásszerű következmény szerint – nagyrészt poros földre születik.

A legrosszabb eset: az anyával – főként ha arhat-nő – paráználkodni, ez a legsúlyosabb bűn.

A hazugság. Három típusa – spirituális hazugság, nagy hazugság és apró hazugság. Az első: erkölcstelenül, a tanhoz nem méltó módon hazudni egy lámának. A második: a saját magunk hasznára, más kárára elkövetett hazugság. A harmadik: a haszontól és károkozástól mentes hazugság.

Három eredménye – a következmények beérésének gyümölcse értelmében az ember állati világba születik. Az oknak megfelelő következmény szerint, még ha emberi világba kerül is, gyakran rágalommal illetik. A hatásszerű következmény szerint, kellemetlen szájszaggal születik.

A legrosszabb eset: a Beérkezett rágalmazni, egy lámának hazudni, a vétkek közül ezek a legsúlyosabbak.

A rágalmazás. Három típusa létezik: hathatós, kerülő úton érkező és titkos rágalom. Az első két barát között okoz megosztottságot. A második – olyan rágalom, amely kerülő úton jut tudomására két barátnak, és ez okoz megosztottságot közöttük. A harmadik, valamilyen titok miatt történik hasonló esemény.

Három eredménye: a következmények beérésének gyümölcse értelmében, az ember pokoli világban születik. Az oknak megfelelő következmény szerint, még ha emberi világba kerül is, elszakad barátaitól. A hatásszerű következmény szerint, egyenetlen fekvésű országba születik.

A legrosszabb eset: a nemes szerzetesrendet illetlen beszéddel rágalmazni, ez a legsúlyosabb bűn.

A gorombaság. Három típusa: egyenes, kerülő úton érkező és közvetett gorombaság. Az első – valakinek őszintén sokféle rosszat mondani. A második – lényegteleniséggel, fecsegéssel vegyes gorombaságot mondani valakinek. A harmadik – barátja, ismerősei előtt kellemetlenségeket állítani róla.

Három eredménye: a következmények beérésének értelmében, az ember pokoli világban születik. Az oknak megfelelő következmény szerint, még ha emberi világba kerül is, mindenféle neki nem tetsző beszédet fog hallani. A hatásszerű következmény szerint, szikes, sivár, bűnözőkkel teli vidékre születik.

A legrosszabb eset a szülőket vagy a tiszteletreméltókat ártó szavakkal illetni, a gorombaságok közül ez a legsúlyosabb bűn.

A fecsegés. Három típusa: téves, világi és igaz fecsegés. Az első – eretnek fennhangon mormoló recitálása és ehhez hasonló. A második, a mindennapi üres locsogás. A harmadik – olyannak beszélni a tanról, aki nem tiszteli és nem alkalmas annak megvalósítására.

Három eredménye: a következmények beérésének értelmében, az ember állati világba születik. Az oknak megfelelő következmény szerint, még ha em-

beri világba kerül is, saját szavait nem tisztelik. A hatásszerű következmény értelmében, kellemetlen időjárási körülmények közé fog születni.

A legrosszabb eset: ha valaki fecsegésével a tanra vágyók gyakorlását zavarja meg.

A sóvárgás. Három típusa létezik: a sajátéra, a máséra és e kettő közül egyikre sem irányuló sóvárgás. Az első, saját származáshoz, külalakhoz, erényhez, vagyonhoz ragaszkodás, és – „nincs hozzám hasonló!” – így gondolkodni róluk. A második, valaki más gazdagságára vágyakozni, és „bárcsak mindez az enyém lehetne!” – így kívánni magunkban. A harmadik, olyan föld alatti kincsek birtoklására sóvárogni amelyek sem hozzánk, sem másokhoz nem tartoznak, és arra gondolni közben: „ó, bárcsak mindez az enyém lehetne!”

Három eredménye: a következmények beérésének értelmében, az ember állati világba születik. Az oknak megfelelő következmény szerint, még ha emberi világba kerül is, állandóan erős vágyak gyötrik. A hatásszerű következmény értelmében, olyan országba születni, ahol silány gabonájú a föld.

A legrosszabb eset: a visszavonultak koldulásból szerzett javait kívánni meg, a sóvárgások közül ez a legsúlyosabb bűn.

A rosszindulat. Három típusa: haragból, irigységből és ellenségeskedésből fakadó rosszindulat. Az első, harcmezőn, csata közben haragos indulattól eltelve arra vágyakozni, hogy ellenségünket legyilkoljuk. A második, vetélytársunktól való félelem okából, hogy vereséget szenvedhetünk tőle, az így létrejövő ártalmas gondolat. A harmadik – régebben magunkban hordozott ártalmas gondolatok felgyülemlése folytán kialakult gyilokvágy.

Három eredménye: a következmények beérésének értelmében, az ember pokoli világban születik. Az oknak megfelelő következmény szerint, még ha emberi világba kerül is, élete gyűlölettel lesz teli. A hatásszerű következmény szerint, fanyar és durva étkeket termő országba születik.

A legrosszabb eset: a határtalan vétek előkészítése felé irányuló cselekedet, az ártalmas gondolatok közül ez a legsúlyosabb bűn.

A helytelen létszemlélet. Három típusa: a tettel és következményével, az igazsággal és a Három Ékességgel kapcsolatos tévedés. Az első: nem hinni abban, hogy erényes vagy bűnös tettünk boldogságot vagy szenvedést okoz. A második, gyakoroljon bár az igazság ösvényén az ember, mégsem vágyakozik arra, hogy a megszüntetés igazságát elérje. A harmadik, a Három Kincset hamisnak tartani és gyalázkodni felette.

Három eredménye: a következmények beérésének értelmében, az ember állati világban születik. Az oknak megfelelő következmény szerint, még ha emberi világba kerül is, nagy tudatlanság lesz osztályrésze. A hatásszerű következmény értelmében, terméketlen földre születik.

A legrosszabb eset: ha csak a szó szerinti, racionális, látható igazságban hisz az ember, a helytelen létszemléletek közül ez a legsúlyosabb bűn.

Általános értelemben ilyenek tehát a következmények gyümölcsei a tanítás szerint. Különösen három szempont érdemel figyelmet: a szenvedések, a gya-

koriságok, ill. a tárgyak szempontjaival összefüggő felosztások. Az első szerint, ha valaki gyűlölet miatt érénytelen tetteket követ el, akkor a pokolba jut. Ha erős vágyakozás miatt cselekszik, az éhes szellemek közé. Ha ostobaságból, akkor az állati világba.

Ahogy a Ratnávalí mondja:

*„Erős ragaszkodású,
éhes démonná lesz majd,
gyűlölő, poklokba jut,
ostoba: állatok közé.”*

A gyakorisággal összefüggésben: mérhetetlen számú érénytelen tett miatt az ember a pokolba kerül, sok ilyen tett miatt az éhes szellemek közé, néhány miatt pedig az állati világba.

A tárggyal összefüggésben, ha kitüntetett lénnel kapcsolatban követi el tettét, akkor az ember a pokolba jut. Ha közepes lénnel, az éhes szellemek közé. Ha átlagossal, az állati világba. Az érdemtelen tettek okainak és eredményeinek ez a magyarázata.

Ahogy a Ratnávalí írja:

*„Ragaszkodás, harag és
ostobaság – okai
rossz sorsnak, szenvedésnek,
erénytelen tettekből
pokol-világ szövődik.”*

II./b Az érdemekkel teli tettek oka és gyümölcsei

Most hagyjuk a tíz érénytelen tettet, és beszéljünk a tíz érdemekkel teliről. Egyeztetve a végrehajtott cselekedetekkel, ezek a következők: mások életének támogatása, nagylelkű adományozás, tiszta életmód, igaz beszéd, más ember barátságtalan viselkedésének elfogadása, békés, egyenes érintkezés, értelmes szavak használata, kevés dologhoz kötődés, az elégedettség és a szeretet gyakorlása, valamint törekvés a helyes értelem elérésére.

Három eredményük: a következmények beérésének értelmében, az ember a vágy-bírodalomba, istenek vagy emberek közé születik. Az oknak megfelelő következmény szerint, mások életét előmozdítja, s ennek révén hosszú életű lesz, óvakodni fog a károkozástól. A hatásszerű következmény szerint, ha ilyen módon cselekszik, vagyonos, jó és nagy hatalmú földön fog megszületni.

Bemutattuk tehát az érdemdús tetteket és gyümölcseiket.

Ahogy a Ratnávalí mondja:

*„Érényes karmát teremtsz,
ha dőlty és düh nem igáz,
ily tettekkal mennybe mész,
szerencséd ha megszületsz.”*

II./c. Az elmélyülés oka és gyümölcsei

Az ok, az elme megnyugtató meditáció révén, amelynek segítségével a gyümölcst, a megszülető összpontosítást el lehet érni. Az egyenletes összpontosításnak nyolc előkészítő fokozata van, nyolc voltaképpeni alapja és egy kitüntetett szintje.

A gyümölcs, amely az összpontosítás megszületését eredményezi, a formabirodalom tizenhét isteni világa és a forma nélküli tartományok négy isteni világa. Mivel ezek az okok és eredmények egymással közvetlenül összekötésben állnak, művelésük általános feltétele a tíz erény. A kiváltó gyakorlat az első összpontosítási szint előkészítése, a rezzenetlen, megszakítás nélküli elmélyülés. A beteljesítő összpontosítás első alapját megvizsgálva az örömmel és boldogsággal teljes meditáció révén a Brahma-birodalom istenei közé lehet születni. A kitüntetett összpontosítás segítségével a nagy Brahma-birodalomban. A kiváltó gyakorlat a második összpontosítási szint előkészítése, a rezzenetlen, a megszakítás nélküli meditáció. A beteljesítő összpontosítás második alapjának vizsgálatával felhagyva, a meditáció révén a „Csekély fénylésű” mennyei birodalomba, a második összpontosítási szint istenei közé lehet születni. A kiváltó gyakorlatot és az előkészítést tehát ugyanannak kell tekinteni. A beteljesítő összpontosítás harmadik szintjén az örömmel felhagyva, a boldogsággal teljes elmélyülés révén a „Csekély erényű” mennyei birodalomba, a harmadik összpontosítási szint isteni világába lehet születni. A beteljesítő összpontosítás negyedik szintjének vizsgálódása révén az örömmel és boldogsággal felhagyva, meditáció révén a „Felhőtlen” mennyei birodalomba, a negyedik összpontosítási szint istenévé lehet születni. A negyedik összpontosítási szintet elhagyva a végtelen tér birodalmába, ezen meditálva pedig a végtelen tér istenévé lehet születni. Ezt elhagyva megnyilvánul a végtelen tudatosság, ezen meditálva pedig a végtelen tudatosság istenévé lehet születni. Ezt elhagyva a Semmi (a lappangó és potenciális teremtmőerők birodalma) nyilvánul meg, ezen meditálva pedig a Semmi istenévé lehet születni. Ezt elhagyva megnyilvánul a Sem megkülönböztetés, sem meg nemkülönböztetés szintje, ezen meditálva pedig a Sem megkülönböztetés, sem meg nemkülönböztetés istenévé lehet születni.

Az elhagyás ösvénye vajon mit jelent?

Az alsóbb szintekből való kiábrándulást, és emiatt megszabadulást a visszahúzó vágyakozástól. Vajon a végtelen tér birodalmát és az ezt követőket azért nevezik így, mert a térre, és tovább (az ezután felsoroltakra) irányulnak? Nem, az első három esetben, amikor az elme a kiegyensúlyozottság állapotában van, a végtelen tér és a többi felidézésével ilyen nevekkel illetik a tapasztalást, de később, ha az elmélyülés befejeződött, az elme már nem hordozza azokat tovább. Az utolsó közülük a csekély megkülönböztetés szempontjából lett elnevezve, a képzetek nem világosak, de nem is teljesen nem léteznek.

Általánosságban, mind a nyolc összpontosítási szint az összeszedett üdvös tudaton, az egyhegyűségen alapul. Ezek a magyarázatai a zavartalan tett okának és okozatának.

A Ratnávaliból:

„Akadálytalan elmélyülés és forma-nélküliség révén, a Brahma és az azt követő világok örömeit élvezheted.”

Eszerint a körforgást a három tisztátalan tett hozza létre.

III. A sajátítás

Annyit jelent, hogy saját tetteink eredményeit mi magunk tapasztaljuk meg, az elkövető folytonosságát képező halmazatokban érik be az eredmény, más embernek ehhez nem lehet köze.

Az Abhidharmasamuccayából:

„Mit jelent a saját cselekvés? Azért nevezik sajátnak, mert a tettet és a gyümölcsöt mi magunk tapasztaljuk meg, nem másokkal közösen – ezt nevezzük tulajdonlásnak.”

Ha nem így történne, a létrehozott tett kárba veszne, semmibe tűnne, vagy pedig az embert olyan hatások érnék, amihez köze nincs, ez pedig lehetetlen-ség, és így súlyos tévedés.

A szutrából:

„Devadatta cselekedetei földben, vízben (az elemekben) nem teremnek tovább, azonban halmazataiban és érzékszerveiben, amelyekkel kapcsolatban állt, annál inkább – hiszen ki másban is érelődhetnének meg?”

IV. Az osztályrész

Erényes vagy bűnös tettei gyümölcsét tévedés nélkül, örömmel, illetve szenvedéssel tapasztalja meg a cselekvő, erényes tettek felhalmozásával boldogságot, bűnösökével pedig szenvedést.

Az Abhidharmasamuccayából:

„Mit jelent a tett osztályrésze? Saját beérett tetteink megtapasztalását, erényesét és erénytelenét egyaránt, mindkettőt osztályrészük szerint, egykori cselekedeteinkkel összhangban.”

A kis Szattipathána szutrából:

„Erénnyel boldogságot ér el, erénytelenségből szenvedés származik, így az erényes és erénytelen tetteket, s azok eredményeit elmagyaráztuk.”

*„Erényes tett – boldog lét,
erénytelen – szenvedő.
Mindkét tettnek gyümölcse
beszédes magyarázat.”*

A Szurata – pariprcshából:

*„Rossz mag – a gyümölcs satnya,
édes magból ízletli,
fanyar tettben nincs erény,
gyümölcsét bölcs ízleli.”*

V. Kicsiny tettből nagy eredmény

Ahogy mondják: „aki bűnt követett el, az elkövetés idejéig tartót tudat-pillanatok számának megfelelő kalpán át fogja a poklot megtapasztalni.”

A Bodhicsarjávatárából:

„Bárki, akiben a Királyfi, vagy az őhöz hasonló adományozó felé ártalmas gondolat támad, annak megfelelő számú kalpán át fog pokoli helyeken tartózkodni, miként a Felébredett mondta.”

Minden egyes beszédbeli vétség 500, és még annál is több születésen át okozhat majd szenvedést, így mondják.

Az Udanávargából:

*„Kicsiny rossztett mit okoz?
– túlvilági rettegést,
szenvedések oka ez
mint méregcsepp gyomorban.”*

Azonban még a csekély erényű tett is nagy gyümölcsöt hozhat. Az Udaná-vargából:

*„Csekélyke erénnyel is
mennyei jutalma lesz,
dúskálhat majd eleget,
mint gazda aratáskor.”*

VI. A kimeríthetetlen tett

Hogyha valamilyen ellenszer nincs rá, az eredmény beérése a kalpák végéig sem csökken vagy pusztul el, a hajlamok hosszú időközön át lappanghatnak, mégis, ahogy a körülményekkel találkoznak, a gyümölcs azonnal megterem.

A Karmasataka szútrából:

*„Karmáik biz soha el
nem enyésznek, száz kalpa
tűnhet, – ok és körülmény
majd meghozza gyümölcsét.”*

A kis Szattipathánából:

*„Jéggé fagyhat a tűz is,
szelet hurokkal vezesd,
Nap, Hold földre lehullhat,
karmád, hidd, valószínűbb.”*

Ezért az az ember, aki a létörvény szenvedéseitől fél, és saját tetteiben, valamint azok eredményeiben bizakodik, akkor, ahogy mondják:

*„Nem örül a lét-özönnek,
ön-békéjét keresi,
bűnös tetteket se tesz,
ő még csak középszerű.”*

– így mondják, ilyenek a középszerű ember gondolatai, példa erre a *„Krika király hét lánya”* című irat.

Ez volt A Megvilágosodás Ékkő-füzére, a Nemes Tanítások Kívánságteljesítő Drágakövéből *„A tettekről és azok gyümölcseiről”* szóló tanítás.

Boldogh Dezső fordítása

Elek Szilvia

Magyar csembalózene a 20. században¹

Régi idők csembalomuzsikája. A csembaló – múltját, jelenét tekintve – egyike a legkülönösebb életpályát bejárt hangszereknek. Több száz évnyi magabiztos egyeduralkodása révén virtuóz szóló- és zenekari instrumentumként, főúri s polgári házak szalonjainak közkedvelt zeneeszközeként tekinthetünk rá.

Magyarországon többek közt a Nemzeti Múzeumban őrzött fejedelmi hangszerek – Brandenburgi Katalin virginálja (1617), Thököly István csembalója (cca.1600) – s számos fennmaradt kottagyűjtemény bizonyítják hazai népszerűségét. Girolamo Diruta itáliai komponista már 1593–1594-ben billentyűs iskolát készített – *Il Transilvano* címmel – a kiváló orgona- és csembalójátékos hírében álló Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek, s a későbbi *Kájoni kódex* (1634–1671), a *Lőcsei virginálkönyv* (1660–1670), a soproni Starck-féle virginálkönyv (1689) és a *Vietorisz* tabulatúrák könyv (1675–1679) táncmuzsikáit is csembalóra vagy virginálra² szánták. Brassai Croner Dániel (1656–1740) prelúdiumjait és Bulyovszky Mihály nemrégiben felfedezett, egyedülállóan szép *b-moll szvitjét* (1675) is a csembaló hangja ihlette. A nemesi családok zenetermeiben csembalószó hangzott fel a 18. században is, amelynek végén Lavotta János billentyűs művei – köztük korai verbunkoszenéje – szintén ezen a hangszeren szólaltak meg. J. Haydn pedig Kismartonban és Esterházán csembalóra komponálta zongoraszonátáinak jelentős részét.

Azonban a kalapácszongora térhódításakor ez az instrumentum kiment a divatból, és hamarosan feledésbe merült.

A csembaló reneszánsza a 20. század elején – az első játékosok és komponisták. Majd mintegy száz év Csipkerózsika-álmom után a Nyugat-Európában és Amerikában felbukkant historikus szemlélettel és előadói gyakorlattal együtt a régi korok hangszerei is feléledtek, s így köztük a csembaló is újra megszólalhatott a hangversenytermekben.

Azoknak a kiváló zongorakészítő cégeknek köszönhetően, amelyek elsőként fogtak csembalógyártásba (ilyen volt többek között a híres francia Pleyel és Érard), a modernizált, úgynevezett gyári csembalók gyorsan elterjedtek szerte a világon, és az ezen a hangszeren játszó művészek is hamarosan ismertekké váltak. Franciaország – hűen a 17–18. században betöltött szerepéhez – most is élen járt a csembaló népszerűsítésében, művészeik s hangszereik gyakori vendégként léptek fel Európa hangversenytermeiben. Buda-

¹ Jelen dolgozat *A csembaló reneszánsza Magyarországon a 20. század kezdetétől napjainkig* című, 2019-ben befejezett doktori disszertációm egy részének kivonatos változata.

² A virginál csembalómechanikával ellátott, asztal formájú, egymanuális, kis méretű csembalóféleség.

pest – virágzó kulturális központként – tárt karokkal várta az „újító” régi zenét játszó muzsikusokat, így a 20. század első évtizedében már Magyarországon is nagy sikert arattak a historikus hangszereken játszó előadók, köztük a korszak egyik legelső csembalistája, Wanda Landowska. Ugyanakkor – amint azt a korabeli újságok tudósításaiból olvashatjuk –, hazai muzsikusaink közül is többen csembalóztak már ebben az időszakban. Kovács Sándor, Varró-Pikker Margit, Reiner Frigyes, Kósa György, Láng Erzsébet, Sinay János – hogy néhány nevet említsünk a csembalót szólístaként vagy kamaramuzsikusként megszólaltatók közül.

Az újonnan felbukkant régi-új hangszer népszerűségét bizonyítja a kor zeneszerzői által írott jelentős számú, modern hangvételű csembalomű. S bár Nyugat-Európa legtermékenyebb tájának Franciaország bizonyult e téren is (ebben az országban született ugyanis a legtöbb csembalódarab a századelőn), a magyar komponisták szintén igen korán felfedezték e hangszer egyedülálló és újdonságként ható lehetőségeit.

A két magyar szerző, akik elsőként – szinte egy időben – kerültek alkotói viszonyba a csembalóval, Hermann Pál és Bartók Béla voltak. Hazai komponistáink közül ugyanis Hermann Pál írta az első ténylegesen csembalóra szánt darabot, míg Bartók Béla ugyanekkor alternatívaként vetette fel zongorára írott egyes tételeinek³ csembalón történő előadását.

Hermann Pál: *Divertissement pour clavecin*, 1938. Csembalista körökben – a mai napig – Petrovics Emil ikonikus művét, a *Négy önarckép álarcban*⁴ című kompozíciót tartják a huszadik század első magyar csembalókompozíciójának, ezért számít meglepő felfedezésnek az a húsz évvel korábbi darab, amely kéziratos formában maradt csak fenn, és a mai napig kiadatlan.

A *Divertissement pour clavecin* című kompozíció szerzője, a kiváló csellista Hermann Pál⁵ a mű születése idején Párizsban élt, s magasra ívelő szólista pályafutása kiegészítéseként komponált is. Több kamarazenei opusa mellett egy gordonkaversenye és további szólóhangszeres darabjai is fennmaradtak hagyatékában.

Hermann Pált tarthatjuk tehát – jelenlegi tudásunk alapján – a legelső magyar komponistának, aki a 20. század folyamán kimondottan csembalóra szánt darabot szerzett, bár e műve Magyarországon akkoriban valószínűleg nem került sem bemutatásra, sem a hazai muzsikuskok látókörébe.⁶

A Budapesten született Hermann Pál 1915 és 1921 között a budapesti Zeneakadémián tanult; csellózni Schiffer Adolfnál, zeneszerzést – nem hi-

³ Bartók erre irányuló javaslata az 1940-ben megjelent *Mikrokozmosz* sorozat Előszavában olvasható.

⁴ Petrovics Emil (1930–2011): *Négy önarckép álarcban*, op. 8 – szvit csembalóra, 1958

⁵ Források: http://www.leosmit.org/composers.php?DOC_INST=16#.XCYWPPIKiM_ <http://epa.oszk.hu/02900/02964/00004/pdf/EPA02964> <http://www.forbiddenmusicregained.org/search/composer/id/100027> https://imslp.org/wiki/Category:Hermann,_P%C3%A1l, valamint Molnár Imre dr. (szerk.): *A magyar muzsika könyve*, Budapest, Havas Ödön, 1936, 395.

⁶ A mű magyarországi bemutatójára e cikk szerzője által kerül sor 2019-ben, a budapesti Zeneakadémián.

vatalosan – Weiner Leónál, s tanárai közt volt Bartók Béla és Kodály Zoltán is. A budapesti időszakot berlini tanulmányai követték, de mindeközben elindult rendkívül sikeres nemzetközi pályafutása, és a kitűnő fiatal gordonkaművész hamarosan Európa-szerte ismertté vált. Számos hangversenyt adott szólístaként, a Magyar Vonósnégyes tagjaként és Székely Zoltán hegedűművész partnereként. Kodály *Szólószonátájának* első külföldi előadása (Bécsben, Arnold Schönberg házában), valamint a *Hegedű–gordonka duó* külhoni népszerűsítése is az ő nevéhez fűződik. Hírnevét bizonyítja egy holland kritikus írása, amely Hermannnt a „magyar Casalsként” jellemzi. A Belgiumban, Hollandiában és később Franciaországban letelepedett művész csembalókompozícióját Marcelle de Lacour Párizsban élő csembalóművész-nőnek ajánlotta.

A *Divertissement pour clavecin* igen különleges darabnak mondható, hiszen nem tudunk alkotójának bárminemű billentyűs hangszerhez fűződő közelebbi kapcsolatáról. Azt azonban láthatjuk kompozícióinak összesített listájából, hogy Hermann vonzódhatott a régi zenéhez, ugyanis szólófurulyára és furulyás kamaraegyüttesre több művet is írt. A korábbi évszázadok zenéje iránti érdeklődése mellett valószínűleg megtermékenyítőleg hatott rá a korabeli Párizs ez időben már hihetetlenül gazdag csembalókultúrája is.

A háromtétéles mű címe, a *Divertissement*, azaz divertimento a 17. század közepétől divatos műfajra utal, noha azt általában több hangszerre írott darabok esetében alkalmazták.

A régi korok divertimentóihoz képest – amelyek gyakran tánctételekből állnak –, itt csupán az utolsó tétel táncétel. Az egyes tételek műfaj- (és részben karakter-) jelölő címeket kaptak, vagyis a régi korok mintáiból merítő zenével állunk szemben. A Kodály, Bartók és Weiner hangját magába szívó fiatal zeneszerző a régi mesterek hagyományaihoz nyúlt a formálás és a műfaji keretek tekintetében, ugyanakkor a kor francia zenéjének neoklasszikus, neobarokk törekvései és a már említett magyar komponisták harmónia- és színvilága is jelentősen hathattak rá.

A magas technikai tudást igénylő, mindvégig egylendületű, mozgásformáiban szinte Scarlatti-jellegű 1. tétel (*Toccata*) pillanatnyi megállást sem hagy az előadó számára. Ez a hang a lendületes toccaták, a gyors improvizációk világát idézi, rendkívül jól játszható, hangszerszerű faktúrában.

A 2. tétel (*Interludio*) karaktere mindenben ellentéte az 1. tétel játékoságának. A kodályi *Epigrammák* melankóliát árasztó hangját hallhatjuk ki ebből a szép zenéből. A 3. (*Gigue*) tétel már inkább a francia szerzők modorában íródott. Játékoság, sodrás, virtuozitás, s mindeközben mindkét manuál és a teljes hangterjedelem birtokba vétele jellemzi a tételt.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy Hermann Pál csembalóműve igazi kuriózum, amely amellett, hogy remek előadási darab, izgalmas példa a harmincas évek különféle áramlatainak ötvözésére: a magyaros és franciás stílus, valamint a régi zenei hagyományok egybeforrasztására.

Bartók Béla és a csembaló.

És ha már átiratokról van szó, azt is megemlíthetjük, hogy egynémelyik darab – így pl. a könnyebbek közül a 76., 77., 78., 79., 92., 104/b számú, a nehezebbek közül

a 117., 118., 123., 145. számú clavicembalora is alkalmas. Ezen a hangszeren az oktáv kettőzéseket regiszterek végzik.⁷

Bár Bartók soha nem komponált csembalóművet, a *Mikrokozmosz Előszavában* írott – imént idézett – ajánlása, amelyben gyűjteménye néhány darabját csembalón való megszólaltatásra is javasolja, további vizsgálódásra készíti a téma tanulmányozóját. E kérdéssel kapcsolatosan viszont nemrégiben zajlottak már jelentős eredményű kutatások, ezért a következőkben Barna Péter mindenre kiterjedő és számos újdonságot tartalmazó írására,⁸ valamint a Parlando folyóiratban közölt, Váradi Helga és Barna Péter nevével fémjelzett cikkeire is támaszkodom.⁹

Elsőként arra a kérdésre keresem a választ, hogy vajon Bartók a *Mikrokozmosz* megjelenésének idején ismerte-e a csembalót. Erre a következőkben felsorolt, Bartóktól származó, időrendben megjelenő idézetekből egyértelmű feleletet kaphatunk.

1912. január 5. *Zeneközlöny*:

Más valaki megint azt kívánhatná, játszuk [sic] a régi fugákat állandóan nyitott pedállal, mert a clavecin, hangtompító hijján [sic], ilyesformán hangzott.¹⁰

A fenti idézetből egyértelműnek tűnik, hogy Bartók ekkor még nem találkozott csembalóval, hiszen a hangszerrel kapcsolatos állításai tévesek. (A csembalóknak ugyanis van tompítójuk, és a csembalóhangzás egyáltalán nem hasonlítható a zongorapedál folyamatos lenyomásával létrehozott „egybemosott” hangzáshoz.)

1930. *XVII–XVIII. századi billentyűs művek zongorára*, közreadó: Bartók Béla, részlet az *Előszóból* (Carl Fischernél, New York):

Közreadói megjegyzések:

Az eredetileg orgonára és csembalóra komponált művek átírásakor csupán az oktávok kettőzésére (időnként háromszorozására) volt szükség. Az eredeti szöveg ilyen változtatását mind az orgona, mind a csembaló konstrukciója indokolja, hiszen a művek ezekre a hangszerekre íródtak. E hangszerek egy mechanikus szerkezettel segítségével az oktávok kettőzés különböző módjait tették lehetővé, melyek megválasztását rendszerint az előadó ízlésére és tetszésére bízta.¹¹

⁷ Bartók Béla: *Mikrokozmosz, zongoramuzsika a kezdet kezdetétől*, javított kiadás, I–VI., Budapest, Editio Musica, 1987, 8–11.

⁸ Barna Péter: *Bartók és a csembaló – Egy különös találkozás története*, Szemináriumi záródolgozat, Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2005. (Kézirat).

⁹ Váradi Helga, Barna Péter: *Bartók & Baroque*, http://parlando.hu/2018/2018-1/Varadi-Helga_Bartok-Bach.htm

¹⁰ Bartók Béla: „A clavecinre írt művek előadása”- *Zeneközlöny* X/7. (1912. január 5.), 226–227., megtalálható még Szöllősy András (közr.): *Bartók Béla összegyűjtött írásai I. Zene-történeti kérdésekről, kortársakról*, Budapest, Zeneműkiadó Vállalat, 1966, 685–686. (52. számú írás).

¹¹ Magyar fordítás az Editio Musica faksimile kiadásából.

Ez a szöveg arról tanúskodik, hogy Bartók ekkor már ismerte a csembaló hangzását és annak mechanikáját is, bár közreadói ötlete, amely szerint az eredetileg csembalóra írott műveket az oktávketőzés, -háromszorozás lehetősége miatt a zongorán is oktávokban kellene játszani, nyilvánvaló előadási tévút.

1934. április

Bartók Svédországban, a stockholmi Zenetörténeti Múzeumban járt, ahol dr. Tobias Norlind igazgatóval beszélgetett, s ez az interjú írott formában (egy filmhíradóbeli tudósítással egyetemben) fennmaradt.

A régi hangszerek is érdekelték a professzor urat?

Igen, amennyire az időből tellett. A régi hangszerek egyébként mostanában reneszánszukat élik a kontinensen, s ez különösen érvényes a csembalóra. Én magam nem játszom ezen a hangszeren, de kitűnő kamarahangszer azok számára, akik szeretik a régi klasszikusokat. Couperin és Bach valóban csembalón hangzik a legjobban; a tónusok jobban érvényesíthetők, és megvalósíthatók a megfelelő intim effektusok. Ezzel szemben a koncertpódiumon meglehetősen sápadt benyomást kelt, különösen Bach műveiben, de otthoni muzsikáláshoz a csembaló valóban megérdemli a reneszánszt.¹²

1939. július 15.

Bartók levele Zürichbe, Geyer Stefi hegedűművésznő férjének, Walter Schulthessnek, részlet:

Július 31-én este, vagy augusztus 2-án délelőtt szándékozom Saanen-ba érkezni; a zongora ennek megfelelően aug. 1-én (bármikor), vagy aug. 2-án délután kell, hogy megérkezzék. [...] Ha lehetséges, szeretnék Zürich-ben (vagy Bern-ben) egy clavicembalo-n gyakorolni (aug. 1-én 5–6 órát). Már amennyiben létezne ott egy ilyen hangszer 2 manuállal, kopulával, 16-, 8- és 4-lábás regiszterrel, és hozzáférhető lenne. Tudom, hogy Maga most nagyon elfoglalt, és nagyon kérem, csak akkor foglalkozzék ezzel a kéréssel, ha az nem sok fáradságot igényel. Stefi azt mondja, hogy a zürichi Conservatorium-nak van egy ilyenje, de hogy az vajon pont ilyen méretű lenne? Természetesen nem baj, ha a hangszer nincs tökéletesen behangolva.¹³

A két utóbbi idézetből kiderül, hogy a harmincas évekre Bartók már teljesen tisztában volt a csembaló működésével, egész biztosan játszott már rajta, sőt: időnként – mint 1939-ben, Svájcban – gyakorolni is szeretett volna a hangszeren. Ez a csembalógyakorlás azonban nem jött létre végül, ugyanis Bartók egy

¹² Wilhelm András: *Beszélgetések Bartókkal – Interjúk, nyilatkozatok 1911–1945*, Budapest, Kijárat, 2000, 28.

¹³ Bartók korábban nem publikált levele Barna Péter fordításában; Surlej, 1939. július 15., közzölve Barna Péter *Bartók és a csembaló – Egy különös találkozás története* c. hivatkozott tanulmányában, 14., valamint Váradi Helga, Barna Péter: *Bartók & Baroque*, http://parlando.hu/2018/2018-1/Varadi-Helga_Bartok-Bach.htm

héttel későbbi levelében¹⁴ azt írja Schulthessnek, hogy inkább lemond a csembaló-túráról a túl körülményesnek tűnő odautazás miatt.

Tehát, a Bartóktól származó szövegek azt bizonyítják, hogy a *Mikrokozmosz* írása (1926–1939) idején Bartók már találkozott csembalóval. De vajon hol és mikor?

Az 1900-as évek elejétől kezdve Bartók számos alkalommal hallhatott a fővárosban csembalóhangversenyt, csembalót. Érdekesség, hogy három zongorista-tanítványáról is tudunk, akikből később professzionális csembalista lett (Kecskemétiné Láng Erzsébet, Sinay János és Gát József). A Budapesten akkoriban fellelhető csembalók bármelyikével találkozhatott, akár Kovács Sándor, akár Láng Erzsébet vagy Brodszky Ferenc hangszerre gondolunk. Ahogy Váradi Helga és Barna Péter cikkében olvashatjuk:

Bartók Péter 2017 februárjában Váradi Helgával folytatott beszélgetése során visszaemlékezett rá, amint Édesapja egy nap Budapesten elvitte őt Láng Erzsébethez, hogy megismertesse a csembalóval. Mindkettőjüket kíváncsivá tette a hangszer, különösen a billentyűsorok összekapcsolásának lehetősége.¹⁵

Amint Bartók Péter visszaemlékezéséből kiderül, Bartók volt tanítványánál, Láng Erzsébetnél is ismerkedhetett a csembalóval. (A látogatásra a harmincas években került sor.) Sőt: Láng Erzsébet játékát akár budapesti hangversenyein is élvezhette.

A következő visszaemlékezés-részlet viszont gyökeresen más megvilágításba helyezi minden eddigi feltételezésünket.

Comensoli Mária¹⁶ zongoraművésznő elbeszélése nyomán arra is fény derül, hogy Bartók még zeneakadémiai tanítása során is felhasználta a csembalót, sőt egy bizonyos csembalóról is tudomást szerzünk, amely egy ideig Bartók tantermében állt:

A Bach-prelúdiumokat és fűgákat teljes egészében előjátszotta nekünk, a részletezés ezután következett. Egyszer egy szép clavicembalo állt a tanteremben; csodálkozásomra ehhez a hangszerhez ültetett, és az órára hozott Bach-műveket ezen kellett játszanom. Célja bizonyára az volt, hogy felidézzük a Bach korabeli hangzást, és megkíséreljük a pedálmentes, tiszta szólamjátékokat.¹⁷

Bartók mint külföldön gyakorta koncertező művész, természetesen utazásai során is hallhatott és kipróbálhatott csembalókat. 1922-ben, első londoni útján kapcsolatba került Violet Gordon Woodhouse-szal, a kiváló angol csembalistával.

¹⁴ Ez a szintén nem publikált levél Surlejben, 1939. július 23-án íródott. Közölve Barna Péter *Bartók és a csembaló – Egy különös találkozás története* c. hivatkozott tanulmányában, 14. (forrás: Bartók Archivum adataira).

¹⁵ Váradi Helga, Barna Péter, i. m.

¹⁶ Comensoli Mária Bartók zongoratanítványa volt. Mivel Bartók 1934-ig tanított, a fent leírt eseményre legkésőbb addig kerülhetett sor.

¹⁷ Bónis Ferenc (szerk.): *Így láttuk Bartókot. Harminchat emlékezés*, Budapest, Zeneműkiadó, 1981, 180.

Violet Gordon Woodhouse (1872–1948) angol csembalóművész a 20. század eleji régizene-renaisszánsz – Landowska melletti – legjelesebb előadó-egyénisége volt. Nemcsak csembalón, hanem klavikordon¹⁸ is játszott, s művészetével, személyiségének különös vonzerejével komoly rajongói tábor gyűjtött maga köré. Olyanok lelkesedtek érte, mint Thomas Beecham, Aldous Huxley, T. S. Eliot, Auguste Rodin, George Bernard Shaw, Pablo Picasso, Rudyard Kipling, Virginia Woolf, T. E. Lawrence („Lawrence of Arabia”), John Gielgud, Szergej Rahmanyinov, Igor Sztravinszkij, Manuel de Falla, Bruno Walter, és amint látni fogjuk, Bartók Béla is.

Woodhouse készítette az első hangfelvételeket csembalón 1920-ban, amelyeket több is követett (virginálon is), egészen 1928-ig. Eredeti hangszereken és Arnold Dolmetsch (1858–1940) által készített rekonstrukciókon játszott, melyek hangzása igencsak eltért a Landowska- (és Láng Erzsébet-)féle Pleyel hangszerekétől.

Bartók meghallgatta Woodhouse egy hangversenyét, majd a koncert után megbeszélte privát találkozáson a művésznő néhány eredeti, régi csembalómű mellett Bartók-darabokat is játszott – Bartóknak. Erről az élményről maga Bartók Béla számolt be Tóth Aladárnak egy interjú keretében, amely Bartók 1922-es európai turnéjáról készült:

Bartók Angliában ismerkedett meg közelebből [Violet] Gordon-Woodhouse zongoraművésznő révén a csembalóval és a harpsichorddal.¹⁹ Gordon-Woodhouse-t méltán nevezhetjük az angol Landowska Wandának, a művésznő szinte eszményi stílustökéletességgel, amellet azonban rendkívül egyénien játszotta el Bartók előtt Bach B-dúr partitáját, majd Scarlatti- és Couperin-darabokat. Bartóknak mint folkloristának különösen lekötötte a figyelmét egy rendkívül eredeti szerkezetű, mixolyd hangnemben mozgó ó-angol paraszttánc, mely ügyes feldolgozásban igen jól hangzott a csembalón. A tónusban bámulatosan gazdag és változatos hangszeren rendkívül finoman keltek életre a szerzemények rejtettebb színárnyalatai is. Kedves meglepetés volt, mikor Gordon-Woodhouse Bartók gyermekdarabjaiból adott elő néhányat harpsichordon.²⁰

Ebből az interjúból megtudhatjuk, hogy nyilvánvalóan az angol csembalóművésznőnek jutott eszébe Bartók „gyermekdarabjait” (feltehetőleg a *Gyermekeknek* című sorozatból, vagy esetleg a *Kezdők zongoramuzsikájából*) csembalón előadni. Talán Bartók későbbi ötlete, amely a *Mikrokozmosz* egyes

¹⁸ A klavikord (clavichord vagy klavichord) asztal formájú, pengetők vagy kalapácsok helyett érintőkkel ellátott billentyűs hangszer.

¹⁹ Valószínűleg elírás történt, hiszen e két hangszernév azonos hangszert jelent. Feltehetően a csembaló francia elnevezéséhez (clavecin) hasonlóan írt angol clavichord szó – amely rövidítve clav. – okozta a hibát, ugyanis Woodhouse klavikord-, azaz clavichord-játékos is volt.

²⁰ Wilhelm András: *Beszélgetések Bartókkal – Interjúk, nyilatkozatok 1911–1945*, Budapest, Kijarat, 2000, 28. Első közlés: Nyugat, XV/12 (1922. június 16.), 830–833., utánközlés: Demény János: *Bartók Béla művészi kibontakozásának éve. Bartók megjelenése az európai zeneéletben, 1914–1926*, in: Szabolcsi Bence és Bartha Dénes (szerk.): *Zenatudományi Tanulmányok VII.*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959, 219–222.

tételeinek csembalón történő előadására vonatkozik, a fenti esemény nyomán született, vagyis Violet Gordon-Woodhouse-nak köszönhetjük Bartók csembalóra is alkalmazható *Mikrokozmosz*-darabjait? Biztos választ nem adhatunk erre a kérdésre.

Sajnálatos, hogy Bartók később nem komponált eredeti csembaloművet, de azt bátran állíthatjuk, hogy komoly érdeklődéssel fordult e hangszer irányába, és hogy a 17–18. század csembalózenéje maradandó hatást tett zeneszerzői nyelvezetére is. Bizonyítja ezt számos darabja, köztük a *Szabadban* ciklus és *Mikrokozmosz* több tétele.

Csembaloművek a század második feléből. Magyarországon a század első felének dinamikusan fejlődő régizenei életével szemben a második világháború utáni időszak megtorpanást, sőt sajnálatos módon visszaesést is eredményezett. Ekkor következett be az a törés, amelynek nyűgjeit a mai napig is érezhetjük, amint megpróbáljuk összevetni hazánk régizene-kultúráját a nyugati világgal, noha ez a kor is bővelkedett nagy egyéniségekben, akik munkássága e területen világviszonylatban is kiemelkedő eredményeket hozott.

A vasfüggöny miatt ekkor hazánkba még sem kópiahangszerek,²¹ sem pedig a historikus szellemű²² gondolkodás nem juthattak be. Szerencsére azonban akadt jó néhány rendkívüli muzsikuskunk, akik a bezártság és elszigeteltség ellenére megküzdöttek a negatív előítéletekkel és ellenérzésekkel, s akik igyekeztek magukévá tenni a régi zene „nyelvét”, valamint az autentikus igényű szemléletet, és ennek szellemében alakították ki előadói gyakorlatukat. A legkiválóbb csembalistáink Gát József (1913–1967), Sebestyén János (1931–2012) és Pertis Zsuzsa (1943–2007) voltak, majd napjainkban Horváth Anikó és Dobózy Borbála. E nagyszerű muzsikuskoknak köszönhetjük azt a hatalmas csembalórepertoárt is, amellyel hazai zeneszerzőink megajándékoztak bennünket már a negyvenes évektől kezdődően, és amely a hetvenes-nyolcvanas évekre vált a művek és az előadások szempontjából is a leggazdagabbá.

A számos komponista közül ki kell emelnünk azokat, akik már az egészen korai időszakban versenyművet szereztek erre a hangszerre: például Farkas Ferenc, Decsényi János, Arányi-Aschner György, Maros Miklós, Szöllősy András; azokat, akik szóló- és kamaraműveket komponáltak: Szokolay Sándor, Durkó Zsolt, Kocsár Miklós, Farkas Ferenc; és azokat, akik a legnépszerűbb csembalódarabokat írták: Ligeti György (*Continuum*, *Hungarian Rock*, *Passacaglia ungherese*), Maros Miklós (*Bogen*, *Cricket music*, *Inventionen*), Petrovics Emil (*Négy önarckép álarchan*). A legtöbb csembaloművet Arányi-Aschner György és Maros Miklós alkotta.

²¹ A 17–18. századi hangszerek pontos másolatai.

²² A historikus szemlélet alatt a zeneművészet azon elméleti és előadóművészeti irányzatát érttem, amely a zeneművek előadását keletkezésük korának, stílusának és az akkori ízlésvilágnak megfelelő módon tartja ideálisnak. A hiteles előadás feltétele az adott kor, a zeneszerző és a mű alapos, elemző ismerete, az eredeti, illetve *urtext* kották használata, valamint a korhű (vagy ahhoz hasonló) hangszeren való játék. E szemlélet ellentéte az a hagyományos interpretációs felfogás, amely a zenemű megszólaltatását a mindenkori előadó saját korstílusában tartja megfelelőnek, s nem törekszik a korhűsége.

A 20. század végére a csembaló újra elnyerte a régi századokban megszo-
kott tündöklését, és a komponisták már nem kuriózumként, hanem egy sokol-
dalúan alkalmazható, színes instrumentumként tekintenek rá. Az ezredfordulón
így kiváló alkotások sora született például Orbán György, Hollós Máté, Györe
Zoltán és mások tollából. Az ekkor már magas szintű hazai csembalistaképzés
eredményeképp pedig kiemelkedő művészek álltak – és állnak ma is – készen
arra, hogy a magyar zeneszerzők változatlan és azóta is folyamatos alkotóked-
vének köszönhetően létrejött újabb kompozíciókat sikerre vigyék.

Fülekj Gábor

Imamalom

Milyen egyszerű ez
élünk és meghalunk
létfolyamba térve

Milyen rémítő ez
folyónk várja tavunk
békés ölelése

Milyen szédítő ez
felérzünk s dalolunk
téridőbe vésve

Milyen egyszerű ez
élünk és meghalunk
soha többé vége.

Ősállapot

Aranyló tiszta egységgé emelkedsz,
napsűrű méz a lét, életpárlatot
szürcsöl ajkad, pihenve heverhetsz
szőlőlugasodban, hegyi táj áthatott.
Duruzsol kályhád, égparázs az alkony,
fáradt-boldog szíved derűsen feldobog,
végtelen gömb a lét, önmagán túllobog,
kint s bent béke zeng, hullámcsendes parton.
Bölcsen teremő nyugalom az arcon,
mint rőt csillag érett-lassan forog,
s magján túl heves gázkéreg gomolyog.

Négy óda

Andante

Hang, ha néha átsajog
szétsugárzó fátyolon,
szellem-túli tág rokon
tárult arca rád ragyog.

Sikoly, túl dúlt földi gondon
ős-derülten lépeget,
átjutva már húson-csonton,
állva biztos minden-ponton
néz tűz-örök képeket.

Fény, mely végre égre éledt,
ömlik számlálatlanul,
annyi évig érve égett
mécse tiszta lángba hull.

Semmi, mintha körbefonna,
ablakodban, lényeg, ül,
lényed belsejében játszik,
üressége teltnék látszik,
ércalakká lényegül;
víg-feledten fuvolázik,
s mikor rá kis csiga mászik,
világ szemmé szétvegyül.

Allegro

Hang sajog
fátyladon,
tág rokon
rád ragyog.

Sikoly gondon
lépeget,
néz hús-csonton,
minden ponton
örök-igaz
képeket.

Fény éled,
átlazul,
éve érve
lángba hull.

Semmi fonva
ablakodba,
lényegülve
játszik,
üre látszik,
fuvolázik,
csiga mászik,
szétvegyül.

Presto

Hang
fáj
túl
arc

sír
víg
lép
néz

fény
zúg
ért
láng

úr
fon
lény
játssz
telt
kürt
élj
lét.

Lento

Ősz szívemben néha átsajog egy hangzat,
beszűrődik lassan szétsugárzó fátylán,
túl a szellemen is felizzik a látvány,
tág lény ragyogása, öregifjú magzat.

Sikoly repül messze, túl száz földi gondon,
szabad megnyugvásban, derűsen lépeget,
átjutott már izzó vágyon, húson-csonton,
biztonságban áll, ím, egy és minden ponton,
maga-feledtségben néz örök képeket.

Fény, amely már végre feléledt az égre,
bősséggel eltelve ömlik számlálatlan,
annyi évig érett, önemésztve égett,
békén lobog mécse, legtisztább lángba hull.

Semmi ölel immár, csendben körbefogva,
ablakodban már e megismert lényeg ül,
lényed belsejében feloldódva játszik,
ércből faragott bölcs alakká lényegül;
üressége csalfa teliségnek látszik,
víg-feledten nagy örömmel fuvolázik,
s rá amikor egyszer fel kis csiga mászik,
világszemmé válik, mindenné szétvegyül.

Összefoglalás

Egy hegy fellázad,
gyökerévé kifordul;
emészthetetlen éhség,
föld gyomra kordul.

Áradat elönt, felfakad,
törve, szakítva gátat;
iszap fedí be arcodat,
folyóvá csüggedt bánat.

Mélázva bandukol benned,
kísértetteddé sápadt
surrogó filmként perget
magaddá emésztett tájad.

Kazalkúp felhő az égen,
korlátként messze szállhatsz,
bordás fényt sugárzó kékben,
s bágyadt ölébe érnél
ultramarin végtelenében.

Párbeszéd

„Világtér-termő gondolat,
hogyan teremtetél, Istenem?
Bátor-pimasz tolakodhat
eléd ily kérdés illetlen?”

Ég vibrál, tarka rezgés,
mögötte nyíló csillaggyűrű,
milliárd vég és kezdés,
atomok mélyén hullámsűrű.

„Mit kívánsz tőlem, ember?
Nyitját az őstitoknak?
Lásd hát lélekmély-szemmel
feltártát kárpitomnak.”

Tűztérből, kormos kályhacsőből
kátrányos kéménybe kúszva,
forró füst, szálllok, veszve hóból,
szikrázó égboltba jutva.

Aranyvárosra nyílsz ki, látvány,
felfoghatatlan fényben áll,
lűktet, lebegve ámulat szárnyán,
széle végtelen térbe száll.

„Hol vagyok, Uram, válaszolj!
borzongó csoda e tájék...”
„Léptél valóbb világba, hol
örök fény zeng, s nincsen árnyék.”

Átjársz, aranytáj árama,
tajtéklő derűvé olvad,
elméd kitárul, tág tava
szón túli gondolatoknak.

„Legfelsőbb Létező, Értelem!”
„Teljesült kíváncsi vágyad.”
„Időn túl, örök tértelen...”
„Most színről színre láthatsz!”

Felzúg szélzene, fehér sugár sodor,
apró pont, fénybe oldódsz,
lét szíve világít, lélegző gomoly,
örök tudásba oltódsz.

Bársonyfény-remegés, illanó hangtánc,
nyugalma villám-ütemnek,
tág térré simulsz ki, bölcs világarc-ránc,
folyton-forrása kezdeteknek.

Előbb s utóbb reng egybemállva,
kérdését felejtve áll a szó;
teremtő térpontból kiválva
kegyelem övez, szétáradó.

„Láttál – s visszatérsz.” „Maradni vágyom...”
„Előbb teendőd végezd a világon.”
Túl élet- s halálon, eloszlik, mint álom,
szellem lebeg testté, újra szobám látom.

Repülés

Mennyi ház és mennyi élet!
Föld felmagzó jégbora.
Mennyi sors és mennyi lélek!
Csillagsávok fénypora.

Csillagokban írva sorsunk,
legyen mégoly meglepő,
nem a csillag lépte hordoz,
benned csillag léte nő.

Világporrá szétomolva
ezeregy kis lélekút,
egy-forrásból összefonja
végül tó-mély békekút.

Azt gondoljuk, sok vagyunk itt,
gyökér fonta látszatok,
egységmélyből feltörő kis
szár, levél, virágzatok.

Mindezen túl tárt valóság
tömbje nyílik, szétömöl,
felmutatja fátylak csokrát
elsimítva lét-öböl.

Ott a csendnek tágas háza
nyugszik égi vízgyepen,
együtt minden sors vad láza
állócsillag-íveken.

Lent a nyüzsgés, fent a béke,
tárul harmadik világ,
több mint ezek vegyüléke,
bonthatatlan ház s csigák.

Színe nincs, de tág szivárvány,
hangja nincs, s zeng hangtalan,
földi kő és égi márvány,
ócskavasként színarany.

Lüktető szív, csend a lélek,
Egyen-túli gondolat,
átfogja s tárja a létet
önazonos mozdulat.

Gosztola Gábor

EPISZTOLA

...várlak kinyújtva tér-idő fölött
torkomban szétomló tegnapok roncsa
egy résen át mindegyre vonz az út
lobogó hajad színét játsszák áttetsző ágak
- bénító narkotikus káprázat -
a meggyötört tél verejtéke
itt csak egy üveglap minden határ alatta
a feloldó semmi - ! -
lényed hiánya is erősebb nálam
csak állok reszkető tagadásban
szétrepedt időernyő ereszében
áztatnak nyúztatott percek...
az Utat Isten óta - messze bezáró olvadás

Arcomra nő az ablak a tér a fák
a Délután markomba csorgó lucska ELŰZ
és VISSZATART

N E G Y V E N

Nézz a tükörbe.
Már nem tévedhetsz. És
elnezheted hosszasan.
Rég nem a romlás
kezdete már
korai múmiád.
E SORS kezdete
mint lehetőség
(tán egyetlen)
mielőtt beteljesednél.
- A kinevezett hősökért -
Nem tévedhetsz, csak játssz rá
a tükörre. Hunyoríts,
belül már rég ilyen vagy.

Elrendeltetés -
helyett: megítéltetés.
Már rég nem a leszámolás kezdete.
Idétlenül virulnak
az elszabadult hordák;
itt nem vérezhetsz el,
rád szárad sorsod
eleven
hamvadás kezdete...
Kezdene más -?-...
aki nem vénülhet,
hisz a sorsa,
hogyan helye másnak kell.
Elrendeltetett múmiák
rég NEM KORAI
kezdete...

(1986)

KI ÉRTI MEG EZT A DALT

ki hallja
ha hajnalra elfogy ha maradna
ha ez a csend válna reggeli dalra
ha e megrendült TILALOM
szó és szél mögött
ha ugyanaz marad HARMADNAPON...

C S A K

(Önarckép felőled)

Körbejárász - relikviát -
fölméred (pusztuló agyán) - halál? - hoz át homályt
az OTT és IDEÁT lemondó bútorait
távozót megidéző
érkezőt veszíteni tanító tér
bőr-mérleg - csont-állandóság - tartam-holtág
végtelen fölmérhető és végtelen

Pólustalan pórusaim -
ki dönti el - ki fogja meg kezem
tekintetem miért éppen terád
mitől volna benned mélyebb Hozzád
miáltal inkább

Érdektelen talán - miféle rokonság
mi áldott anyaföld: verseskötet -?- fiók -?-

Birtokosok - birtokok kora
koronázatlan ezredek ezre
kötelék hatalom - TÖRÖLD EL! -
Csak agyadban legyen védelem elég
mert nincs álom-tudat-lövedék
nincs verskód-ágyú csak akarat
csak agyroncs csak erő ereje
csak a VÉR
hogyan a föld igya fel

Hegyi Zoltán Imre

Pilinszky zárdája – gondolatok a kései életműről

...A gótikáról beszélgettünk, amikor a templom a világ modellje volt, kőbe írt mása és egyben mércéje minden emberi alkotásnak. Aztán megkérdeztem:

– Most mit írsz?

A válasz sejtelmes volt:

– Mostanában olyan területekre jutottam, ahova valószínűleg kevesen tudnak majd követni.

A felfedezők öntudatával beszélt, de nem bocsátkozott részletekbe. Nekem Bolyai és Kolumbusz jutott az eszembe, és kíváncsi voltam, az irodalom milyen új területei lehetnek ezek, az eddigi verseihez képest a megértés milyen akadályairól beszélhet. Mégis, amikor gépírásban eljutottak hozzám a Kráter kötet új versei, csalódottan tettem le őket. Száraznak, helyenkint morderosnak, sőt, erőltetettnek vagy hevenyészettnek éreztem a költeményeket. Hiányzott belőlük a korábbi versek feszsége, gondolati mélysége, érzelmi intenzitása, nyelvi szépsége.

Csak éveken át ízlelgetve-próbálgatva kezdtek fokról fokra kinyílni ezek a versek...

Kuklay Antal szól így a *Kráter peremén* című könyve utószavában – aki kezébe veszi ezt a sajátos, szelíden erőszakos könyvet, melynek alcíme: *Gondolatok és szemelvények Pilinszky János verseihez*, ezt a kinyílás-történetet tarthatja a kezében. Az olvasás felismerés-történeteit. A teológus és amatőr irodalmár meglátásaival egy-egy vers alatt, és a versekhez válogatott, azokat meglehetősen pontosan megvilágító szemelvényekkel Pilinszky prózai életművéből és tágabb irodalmunkból. A meglátásokban a legtöbbször a teológiai szemszög a fontos, a versekhez válogatott szemelvényekből egyfelől az a számomra alapvető gesztus, ahogy Pilinszky (leginkább) az Új Emberben, a vallási év ritmusához rendelt cikkeiben a versek esszenciális felismeréseit rendre prózában is körüljárta; másfelől a népszerűség hullámtaraján meglepetten egyensúlyozó, hirtelen sokat és sokfelől faggatott költő spontánabb válaszai ugyanezekre a megválaszolhatatlannak tűnő kérdésekre az interjúkban. Kuklay legnagyobb erénye ez a válogatás és rendezés, ahogy a maga olvasását (és megértés-történetét) rendre a költő saját szavaival képes felmutatni, akár egy monstanciát.

Érdekes ez a cezúra, amit az *Apokrif* megírása meghúzott a pályán – tény, nekem is sokáig ott ért véget maga a költészet, s minden egyéb, a pálya második felének produktumai megmaradtak a fejemben hozzárendelt, utólagos, magyarázó lábjegyzet-státuszban. Kuklay Antalhoz hasonlóan az új attitűd befogadását, értelembbe helyezését én is nehezen és évek alatt végeztem el – talán még el sem készültem vele. Ez a könyv anno hatalmasat lökött rajtam ebben,

s szerintem ezért lehetett a Pilinszky-recepció egy igen sajátos, meglepően széles körben népszerű sarokköve. Belecsobbant abba az általános értetlenségbe, ami azért mindvégig elkísérte ezt a költészeti kategóriákból egyre inkább kilógó életművet, amely akkoriban kopogott be a népszerűségbe. Hiszen Pilinszkytól akkor, amikor a fegyelmezett, elképesztő erejű vízió-versek olvasó elé engedése révén ismertté és népszerűvé lett, mindenki ezt a hangot várta, hogy „nyomja tovább a Pilinszky-gombot”. Nagyon nem ezt tette, a *Kráterbe* ereszkedéstől kezdve teljesen nem.

Ha évekkal ezelőtt gondolkodom el ezen, hosszasan elmélkedtem volna rajta: lám, mit tehet az irodalom szemléletéhez egy jól érző, alázattal olvasó amatőr. Nem volna igazságos. Egyrészt a szakma a nyolcvanas években sem mutathatta fel e költészet teljes, valódi gyökérzetét – abban a társadalmi rendben Pilinszky varázsából a háborúellenesség, a humanizmus, a modern ember magárahagyottsága volt csak kibontható; maximum a Dosztojevszkijéhez hasonlatos megvallásjelleg – a vallomás valódi mélységei nélkül. Másrészt Kuklay éppen nem amatőr abban, amiről viszont szerzetesként akkor és ott is beszélhetett (mindarról, amiről az irodalomtörténész hivatalosan nem), a versek hallatlan mélységű hitbéli alapjairól. Azóta a gondolatai javát az irodalomtörténet is rendszerbe helyezte, fontos, mély, pontos elemzések születtek e téren – még ha kényszeresen kerülnek is e könyv emlegetését, a felismerései ott laknak az irodalomkutatás Pilinszky-recepcióiban is. Amit a továbbiakban hozzátennék e széles körben ismert életmű értelmezéséhez, az Kuklay módján vállaltan amatőr, de ugyanúgy kellő alázattal megejtett, ma is tartó, szeretetteljes olvasás eredménye. Nem több, de remélem, nem is kevesebb. Néhány, számomra sarokponttá érett versen és a költő szöveggörnyezetükbe helyezett esszéin át mutatnám meg e költői pálya folyamatában változó, feltartható indítékait.

A mélypont ünnepélye – egy vers tükrében az „egy” vers

Először meg kell érteni a (cikluscímmé választással még hangsúlyosabbá tett) címválasztást. A mélypont. A legegyszerűbb asszociáció a háború, ez a legsimább, a legbiztonságosabb. Sokan érezték úgy, hogy az volt a mélypont. Ahonnan már nincs lejjebb. A mindig értelmetlen öldöklés. Ahogy az utolsó világméretű háborúban minden „fronttá” vált, s megszűnt létezni (megszállás, tilalom-hálók, megbélyegzések, a civil lakosság bombázásának fenyegetése által) a hátország, s vele a civil lét is. S végül a precíz, könyvelt, szervezett, logisztikázott, utolsó pillanatig a maga bürokratikus hétköznapiságával tüntető változat ezen belül: a népirtás. Amely közben a cselekvője, a szervezője, az utolsó órig önmagára (akár? természetesen?) kötelességet teljesítő emberként tekintett, aki úgy különben emberséges, jó családapa, hűséges férj... Sokan érezték úgy, hogy az volt a mélypont.

Pilinszky továbbmegy. Nem a történet, az egyéb tapasztalatok, a békeharcnak vagy hidegháborúnak nevezett, másképp hétköznapi terror véget nem érse felé, a hétköznapi kilátástalansága és az ünnep botránya felé; nem a mindennek még botrányosabb kádári konszolidálódása felé: mert mindez csak forma.

A költő továbbmegy. A tartalom érdekli. A mindezt lehetővé tevő tartalom. Az a mélypont tart, korábban kezdődött és tovább tart akár, mint a költőélet. Ez az üres ég mélypontja. Az elhagyatottságé.

A mélypont ünnepélye. Ahogy Pilinszky János életműve elhallgattató erejű csúcspontján, az *Apokrifban* összemarkolta már: ha az ég üres, nincs kihez fohászkodni többé. Ez a kiindulás. Ott lüktet az utolsó nagy formátumú versben, a *Műben*, amely elkészültével mintegy ketté is osztja az életművet. Utána a *Szálkák* jönnek. Az ácsolás közben bőrbé fúródó maradvány. Ki kell piszkálni, mert irritál, mert fáj. Ki kell mondani a szavakat, nem is tét nélkül; hiszen minden fájdalom jelzés, amelynek fel kell tárni az okát. Ki kell mondani a kimondatlan szavakat, de ezek a szavak annak a Műnek az anyagából valók, nélküle nem érthetők. Így értem azt, hogy Pilinszky a verset írta egész élete folyamán, az „egy” verset.

Első olvasásra ezért bújhat el a költői szándék teljessége e versben – s akkor még nem ejtettem szót róla, hogy a többi vers ismerete, vagy legalábbis a *Monstrancia* ciklusába rendezett szöveggörnyezet nélkül is nehezen bomlik ki teljességében *A mélypont ünnepélye*. A költői pálya második felében az „egyetlen vers” hetek-hónapok-évek munkájába feszülő szigorú (és improduktív) csiszolása helyett (talán tényleg Nemes Nagy Ágnes hatására) a töredékek kerülnek úgy egymás mellé, hogy kiadják a kimondhatatlant is... De először próbáljuk enélkül megérteni, ennyi bevezetővel, pusztán a szöveget:

A mélypont ünnepélye

*Az ólak véres melegében
ki mer olvasni?*

(A könyvek elhagyták, csak a Biblia maradt vele, de az se úgy, mint írás, hanem mint egy kutya – meséli a költő a háborúról. Nyilván többször otthagytta valahol – s a könyv valahogy mindig visszatalált hozzá. Valamit már akkor megtanult: nem menekülhet. A valósága elől a történetbe, az „ólak véres melegéből” a betűk óhatatlanul sterilebb világába. És később is. Keveset olvas. Többek közt ezért tart meglepő, olykor érdekes dolgokat fontosnak – amit más egyébként nem. Amire más legyintene.)

*És ki mer
a lemenő nap szálkamezejében,
az ég dagálya és
a föld apálya idején
útrakelni, akárhová?*

(Az útra kelés igazi értelmében. Az otthonelhagyás értelmében. Hova utaznál, amikor maga az otthon „hagy el”? Amikor összedőlnek a megszokott, megismert, megtanult formák, amikbe belenőttél? Amikor köréd omlik, baba-kóc szívét hullatja a kultúra. A hit. És minden, amit bizonyosságnak véltél. Ez nem útra kelés volna, hanem menekülés. Akárhová. De ha az ég a földdel összeér, akkor nincs hova menekülni.)

*Ki mer
csukott szemmel megállani
ama mélyponton,
ott, ahol
mindíg akad egy utolsó legyintés,
háztető,
gyönyörű arc, vagy akár
egyetlen kéz, fejbólintás, kézmozdulat?*

(De maradni se lehet. Nem rendezkedhetsz be a „mélypontban”. Nem teremthetsz egyensúlyt úgy, hogy belevonod a bűnt. Mert az ilyen egyensúly mindig felborul, és kiderül: mindig van lejjebb. Mintha csak ebben lennének konzekvensek: mindig van lejjebb.)

*Ki tud
nyugodt szívvel belesimúlni
az álomba, mely túlcsap a gyerekkor
keservein s a tengert
marék vízként arcához emeli?*

(S ki lesz közülünk, aki valódi, felnőtt módon, felelőssége teljes tudatában elsirat majd bennünket? Kimondva tehetetlen elhagyatottságérzetünket, nyugodt szívvel beletörődve abba, hogy amíg ítélet nincs, addig kegyelem se? Hiszen ez a halálraítéltségünk tudatának legnagyobb borzalma: nem tudjuk magunkat nyugodt szívvel a halálnak adni.)

Látszik egyfajta kép, egyfajta értelem pusztán a szavakból, a pusztá-
ból – de akkor mélyül, ha hozzárendeződik a többi vers, de főleg a *Monst-
rancia* verseinek értelme is. Nézzük, mi történik a fenti értelmezéssel ennek
tükrében. Ki mer olvasni... *ki nyitja meg a betett könyvet* – követelődzik
ide elsőnek az *Introitusz*, ellenpontként: a teremtő szó szent írásának,
a sorsnak betett könyvét megnyitó báránnyal; az egyetlen olvasással, ami
nem menekülés, ami szembenézés a sorssal – az ítéletben. Amely ijesztő
távlat – de a teljes elhagyatottsághoz képest legalább valami. Az Ítélet a
szüntelen pokolhoz képest, amit az „üres ég” jelent, Isten szeretetének
bizonyítéka. Erről mesél a *Mielőtt*, ahol az úr felbontja az Új szövetséget:
mint egy szálkát, visszaveszi a keresztet; ahol a tenger még egyszer „felsza-
badul” a sírásunk által – ahol a végítélet szinte otthonos. Milyen furcsa: az
Egy szép napon képei közt az elhagyatottságérzet az ítéletbe vágyik. Haza.
(S nem úgy, ahogy az *Apokrifban*: tékozló fiúként – hiába – érve haza.) Még
a szerelmet is ez a szeretet-tériszony fojtogatja, az elhagyatottság kettős fel-
bontási kísérletévé téve azt, az *Azt hiszem* sorai közt. A ciklus címadó verse,
a *Monstrancia* „költői énje” a fiatal intézeti lányok szelíd „börtöntöltelékei-
nek áhítatos szemléletébe” menekülne vissza; így kerülne vissza úgymond a
szentségtartóba – az elhánytság, elveszettség érzete helyett. Mintha valóban
csak az ítéletet provokáló tényeink számítanának... Egy versnek részleteseb-
ben is nekifutok itt, *A mélypont ünnepélye* kedvéért. A költő ezzel a verssel
indítja a ciklust:

Amiként kezdtem

*Amiként kezdtem, végig az maradtam.
Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom.*

(Ez az alap. Emberként, gyerekként, születőként – a kezdetektől ez. Eredendően bűnös, húsa létének fenntartásáért gyilkoló, aki a létezés e formáját nem tudja, nem is akarja abbahagyni. Eredendően bűnös tudásabáló, aki a világra fordítaná e tudást: kijavítva úgymond a teremtetést – folyvást pusztítva azt; végső soron saját magát...)

*Mint a fegyenc, ki visszatérve
falujába, továbbra is csak hallgat,
szótlatlanul ül pohár bora előtt.*

(Mert erről a bűnről nem lehet beszélni. És – a költőnek úgy tűnt – nem lehet letölteni a büntetést érte, nem lehet utána hazatérni, és folytatni úgy, ahogy abbamaradt. Az ember az élete végéig várja ezzel a büntudatával azt az ítéletet, amely megadhatja végre valamiféle feloldásérzetet.)

Innen indulunk, hogy eljussunk a *Példabeszédig*, a ciklus utolsó verséig. A „szűrő, meleg kockáig” – a mesterséges kristályszerkezet-létig, amely csak nyomás alatt alakul ki. Az akkora nyomásig, amely egybeprésel teret és időt, ahol (a legnyilvánvalóbb réteg: a halálban) talán megelhetjük, amit „anyánk örökre elveszített” – amit elvett tőlünk a születés... Ennyi mindent lássunk, hogy értsük: miféle olvasás ez, milyen elindulás, és hova; milyen mocorgás, mélypontot odázó „utolsó legyintés”, milyen álomba simulás – miféle mélypont ünnepélye. A mélypont nem az utolsó ítélet – hanem az elhagyatottság, amelyben esélyed sincs se ítéletre, se kegyelemre. Talán mert már mindkettő megtörtént veled.

S hogy miért ünnepély? Mert a valóságos mélypontról már csak felfelé van. Onnan bármilyen moccanásod a felszabadulás: a kegyelem felé visz. Ki meri? Ki tud? Krisztus, nyilván – de ez csak a legkönnyebb válasz. A költő által annyiszor versbe ejtett „te”, a *Háromszínű lobogó* harmadik színe, az áldozatok és bűnben tévelygők után ez a „te” Krisztus – avagy bármelyikünk. Bárki, aki képes e bénultságból a maga büntudatával együtt is visszakönyörögni az égre a kegyelmet – hogy végre újra színről színre látsszunk az ítélő Isten szemében.

A mélypont ünnepélye I-II. – körmenet prózában

A vallomásban: magam vagyok a bíró és a vádlott, az, aki vall, és akiről valamást tesznek. Vagyis: a vallomás mindenkor súlyos erkölcsi küzdelem gyümölcse – fogalmaz a költő a Vallomás és dokumentum című cikkében. Maga Pilinszky, mióta tollat fogott a kezébe, a szentágostoni vallomás-irodalmat művelte, akár verset írt, akár prózát. Nem úgy, hogy folyton önmagát elemezte, árulta volna: Rousseau magamutogató hiúsága teljesen idegen tőle. A szó megszokott értelmében nem is föltétlenül lírai a prózája, inkább tartózkodó,

tárgyilagosságra törekvő. Mégis minden írása vallomás, gyónás, s az olvasót is arra készíti, hogy őszinte legyen önmagához... értékeli Jelenits István, a szerzetes jó barát; aki egyszerre teológiában jártas mestere és folyvást érzékenyített tanítványa volt a költőnek, s aki Pilinszky prózai hagyatékának egyik első kötetbe rendezője. Ahogy egy interjúban fogalmaz: A Szög és olaj válogatást eredetileg Reisinger János Sarokkő címen rendezte sajtó alá. A szerzői jog Kovács Pétert, Pilinszky János unokaöccsét illette meg, s ő a hozzájárulását az én véleményemtől tette függővé. A válogatást nem tartottam rossznak, azt viszont szerencsétlennnek találtam, hogy Reisinger tematikusan csoportosította az írásokat, így például Pilinszky húsvétról szóló cikkei egymás után sorjáztak. Úgy hatott rám, mintha összegyűjtené valaki Bach fortissimóit egyetlen hanglemmezre. Pilinszky nem azért fogott íráshoz a feltámadás ünnepén, mert az előző évben kifejejtett valamit – nem is vette elő korábbi húsvéti cikkeit. Sokszor ugyanazt írta, mégis másként. Az azonos témájú írások egymás mellett szakszerűek, de élettelenek voltak, mint a lepkegyűjtemény. Úgy véltem, alázatosabb, de előbb lenne a kötet szerkesztése, ha időrendbe közölnénk a szövegeket, mert akkor egymás mellé kerülnek azok a gondolatok, amelyek tematikusan ugyan nem függnek össze, de éppen az időrend révén mégis összekapcsolódnak. Reisinger ehhez nem adta a nevét, nekem kellett a szerkesztő szerepét vállalnom. Az előszóban megírtam, hogy a kötetet válogatta Reisinger János, én csak szerkesztettem, bár az is megfordult a fejemben, hogy úgy kellett volna írni: a szerkesztést megakadályozta Jelenits István, mert voltaképpen semmi mást nem tettem, csak időrendbe raktam a válogatást...

Érdemes együtt látni e két idézet tartalmát – hogy megértsük, miért tekintem Pilinszky bármelyik verse rétegfejtéséhez elsődleges forrásnak főleg az első kötetet. Egyfelől a költő vívódásainak szavakkal alig homályosított tükrét kapom, ha sorjában olvasom az Új Emberben, az Élet és Irodalomban egykor megjelent írásokat – a vallomásosság finom rezonanciákkal elsősorban nem a külvilágot tükrözi, hanem a költőt: hogy hol tart állandóan nyitva hagyott dilemmáiban, milyen finom különbségtételekkel és alig elmozdított nézőpontokból milyennek látja feloldozásra szoruló szégyeneink. Másfelől a (meglepően szerepmentes) nyilvános gyónás szavatol, jótáll a versekben érzett, ott a szikár, szűkszavú jambusokban tökéletesen másképp kipontosított tartalmakért. A szövegek folyamatosan egymásra utalnak – és folyamatosan utalnak a versekre. Valahol az alkotói attitűd kap (olykor minden szándék nélkül) egyfajta magyarázatot ezekben a nagyon sokszor aktuális apropók köré csavart szövegekben: a szövegszövetben ugyanazok a kifényesedő szálak futnak, és ugyanott vannak a szakadások, ahol a versekben is. Ahogy örepszem, élesedik a szemem. Nem csoda, hogy keveset olvasok. A bűnt, a csalást megértem. De a csalást a szavakban? Ott, azon a szinten, ahol minden bűnös valamiféleképpen megfürödhet, megfürödhetne a szókimondás kései, de sose késő forrás-vizében...? Aki ugyanis a szavakban csal, nem az életét sikkasztja, sinkófálja el, hanem a vallomás lehetőségét, azt a pillanatot, amiben még a vesztőhely is kisimulhat, mint egy szeretett arc, amikor megbékélt álomba hajol – szól az utolsó megjelent írás befejezése.

Ha csak kíváncsi olvasó vagy, aki a költőtől prózát olvasna, akkor is hatalmas ajándék ez a kötet. Szikár, jól követhető, de érzékletes stílusban mesél

élményeket háborúból és békéből, folyamatosan megkeresve a kapcsolódási pontokat éghez és földhöz – emberihez és túlságosan is emberihez. Néhány esszé meséje elénk kerül novellaformában is, néhány novella apropója kifejtést kap később, tehát elénk kerül mint esszé – néhány friss, aktuális élmény tükröt kap a tapasztalatban, rávilágít a hordozott eszmény; s nem egy eszményt foszlat a szemünk láttára az olykor akár banálisnak ható, mégis hiteket rengető friss apropó. Nem utolsósorban: egy, a hitéért olykor szinte naponta a tapasztalataival verekedő ember belső élete is kirajzolódik, akinek a szememben a legnagyobb erőnye, hogy nem akart a szemünkbe hazudni.

A második kötet színdarabjai, a *Rekviem* filmforgatókönyve, a *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* egymásnak valló álcájátéka elsőre nehezebben adták magukat. Nem értettem ezt a szokatlan, kizökkentő, szinte naiv hangot, a vállalt színpadiasságot, a párbeszédnek olykor zavaróan látszó elképzeltségét. Holott ezekben is ott lüktet a hazugság elkerülésének elemi vágya – pont azért, hogy ezek a művek (a legkisebb írásig bezárólag) el szeretnének szakadni attól az egyetemesen drámai helyzetekre feszített irodalmi beszédmódtól, amely gyakorlatilag a görögség óta általános az irodalmainkban – s amely óhatatlanul visszahat arra, hogyan gondolkodunk a világról, hogyan látjuk benne egymást és önmagunkat. Önmagában hazug módon: valamilyen drámai szerepbe kényszerítve. Hősnőiként, hőseként az életünknek. Szerintem ezzel összefügg, hogy a legtöbben nem tudjuk egyenrangúan megélni a hétköznapijaink – az ünnepek fényében tündöklő, kalandba feszített adrenalinfüggők vagyunk (szeretnének lenni). Akik nem értik: az élet nagyon sokszor csak *úgy van*, és szeret csak *így lenni*. A dialógusok folyamatos enyhe keresettségének, esetlenségének ez az útkeresés a magyarázata – ahogy a szerző a járt utakról letérve szeretné visszahelyezni a színi deszkákra a leghétköznapibb hitelességet is. Mert a drámai nézet (akkor is, ha határbontó, ha abszurd, ha groteszk) valójában csak egy lehetséges nézete az életünknek.

A szerzeteseket még föl lehet ismerni; a szenteket már nem. Ahogy az izmusokat föl kell ismerni, de a remekműveket – még ha egy-egy izmus szolgálatában állnak is – már nagyon nehéz, és egyedül fokról fokra lehetséges. Legyen türelmetek egyszer A mélypont ünnepélye írásaihoz. Fokról fokra.

Pilinszky Zárdája

Szabadulás

*Először, mi a szekrényben volt.
Másodszor, mi az ágy fölött, a polcon.
Benézett még az ágy alá is,
majd falhoz állt az összegöngyölt
utípoggyászt maga elé helyezve.*

*Volt elég idő számbavenni,
mi kimaradt.
Néhány pofon.*

Kihűlt ebéd.
Mosókonyha.
Vaskarikára kötözött kéz.

Egy édes, édes ölelésre gondolt,
és össze-vissza kaszabolta
az utipoggyász.

Nem árt tudni, hogy a költő hol és milyen kisfiú egykor. Így emlékezik magára a *Beszélgetések Sheryll Shuttonnal* egy pontján: *Ahogy a gyerekkori fényképeket elnézegetem – hűen a letűnt valóságához –, nővérem egy sellő szépségével uralkodott felettem, miközben én az alávetettség nyugalomával végül is oly zavartalanul növekedtem fel védnöksége alatt, akár egy üvegházi növény, amely különben elpusztulna. Élni alig éltem, de a hidegrázásig érzektem mindent, amit velem tettek, s főként, ami körülöttem történt.*

Nénikém apácafőnöknő volt, s így gyerekkorom java részét primitív apácák és félig intézetbe, félig börtönbe zárt fiatalkorú prostituáltak között töltöttem. Egy túl bő vagy egy túl rövid ruha, személytelenségével, például azzal, hogy viselője keze-karja félig kilóg belőle, azóta is megnevezhetetlen vonzalmakba sodor.

Bámészkodásaimban viszont egy személyesnek és köznapinak is nevezhető elem talán túlon túl idő előtti volt. A sok-sok ölelgető és nyilván nem miattam olykor még hangos sírásba is kitörő apáca vagy intézeti lány egész életemre megjelölt. Holott közben csak a fákat néztem vagy egyszerűen a napot, a megértés leghalványabb kényszere nélkül.

A legvégén néz vissza ide. Hogy teljesen lássa. Az utolsó teljes ciklusa, amelyet még ő szerkeszthetett kötetbe, a *Pupilla* egyberendezett verstöredék-folyama ezt a gyermekpillantást, ezt a „hidegrázásig érzékelést” hordozza minden versén. Nem az élmény helyszíne által – nem a visszarévedés mocsanatlan felmutatása által, az egykori zárdá bezártjai közé –, még ha a ciklus valóban visszanéz is oda. Mondjuk így: a legtöbbször oda. Valójában a tekintet fókuszban ugyanaz – az attitűd ugyanaz, ahogyan nézni szeretne; nem arra figyel: hova, melyik életfolyam sodorta helyzetre néz.

Emlék, mely sose volt napkelte – csak az ízekre emlékszünk, a legkorábbról. A folyópart nem volt folyópart, se vizesárok, a csecsemő (talán, tényleg) mintha egyfolytában a napba nézne. Így kezdődik az a növekedés, amely ha emberré nő, *poklokra csavart pupillával néz*. Aki a játék színpadi helyzeteiben is a hiteles gesztust keresi (*zsinórpaddás*), aki én, a *kívülálló* marad, ha ezt a tekintetet akarja hordozni, elejtettségéből felvenni újra. *Sebesség és égtájak nélkül*, ez a nézés, ez a *Pupilla* nem attól tágul-szűkül, hogy mire irányul, hanem attól, ahogyan néz. Elemi gyanútlanossággal veszi észre a *végrehajtott nem szabadot*, a *végképp betört állatot*, azt, hogy az *ágy közös*, a *párna nem*. A versek rendezőelve maradéktalanul a címe: az a bámészkodás, ami a költőt egész életére megjelölte. Ritka csoda, hogy el tud számolni vele, utoljára, a számára legelsővel.

Innen nézzük a csomagoló, zárdából szabaduló fiatal prostituáltat. Ezzel a gyermektekintettel, amely még nem ért, csak érez, nem látja valójában, amit

eltárol. Amit a költő elme „sötétkamrája” hív elő – lát el ezáltal értelemmel. Óvatosan, ahogy egy intim, szeretettel exponált kép értelmeztet. Összepakolni mindent. Vinni magaddal, a végén, a zárdából szabadulásba az itt történeteket – és rádöbbsenni, az kaszabol össze, az az édes, édes ölelés, amivel valójában tele van a poggyászod, az egyetlen, amit magaddal viszel, ami a „zárdába” juttatott. Vissza kell térni a „kint” lehetetlen szabadságába. Összevissza kaszabolja a bokád, a lábszárad a hurcolt útipoggyász – a zárdaélmények lezártságához képest (ahonnan azért gondosan elcsomagolva viszed, ami a tiéd) az a szabadság, mi meghatároz. Az kaszabol össze, ami idejuttatott, s ami majd újra idejuttat. Hiszen ugyanígy lesz szabadulás az is, olyan szabadulás, amiért újra a büntetés jár.

Innen nézzük az elköszönő költőt, akinek (ritka ajándék) sikerült kiteljesítenie a művet. Az *Apokrif* megszületése („ezt akartam...”) utáni költői zavaron túlnove megleli azt a fókuszot, ahonnan továbbra is hitelesen nézhet. A „Zárdára”, amely az élete – ahonnan majd kiszabadul a lélek, kaszaboló útipoggyászát, gyönyörű terhet cipelve.

Költő vagyok, és katolikus – Pilinszky és a katolicizmus

A *Pupilla* jelentősége nemcsak ebben van – mert a látásmódja felold egy nagyon komoly, a költő szellemi hovatartozását mindmáig átható problémát is. Elgondolkodtatott, hogy néhány kivételtől eltekintve (mint például a Rónay László által szerkesztett *Katolikus költők antológiája*), miért marad ki a legtöbb, vallásos költészetet összemarkoló kötetből Pilinszky kétségtelenül égre függesztett tekintetének annyi papírra könyörgött szava – miért nem válogatják be az egyházi kiadók antológiáiba (úgy, ahogyan érdemelné) a verseit, holott első pillantásra megkérdőjelezhetetlenül ott volna a helyük. Eljött az idő, hogy megpróbáljak válaszolni a dilemmára is – hogy miért nem kellett (miért nem kell) valójában a katolicizmusnak Pilinszky.

Jelenits István mondja valahol (sajnos már nem emlékszem, melyik helyen, talán a *Pilinszky János evangéliumi esztétikája* valamelyik pontján), hogy Pilinszky a Vigiliába és Új Emberbe írt cikkeiben meglepő teológiai és liturgikus jártasságról tett tanúbizonyságot. Azaz maguk a szerkesztőtársak, egyházfik, papok, szerzetesek, teológusok sem találtak soha kivetnivalót a mondanivalójában – holott néha feszélyezte őket a költői (átélt, szavakra feszült) attitűd. Feszélyezte őket a sorrend, Pilinszky önmeghatározásának szórendje: „költő vagyok, és katolikus”. Szerintem Pilinszky sajátos „evangéliumi esztétikája” feszélyezte őket, amellyel szinte deklaráltan kivonta magát a hittételi alapokon fogalmazódó kritika hatálya alól – s a tény, hogy ennek ellenére az újságba szánt produktumaiban (ami a rendszeresen megjelenő jegyzeteket, esszéket, finom karcolatokat, ünnepköszöntő írásokat illeti) nem is volt mibe belekötni. A személy és a versek viszont folyamatosan a határán billegtek az elfogadásnak e közegen belül; főleg azután, hogy úgymond kinyílt a költő a kinyíló siker szárnyán – és kinyílt e kései repülésnek a versek sikere által a világ is...

Nézzük mindezt most teljesen máshonnan. *Pilinszkyben volt egy olyanfajta katolicizmus, amely fogékonnyá tette a mártíriumra, a pusztulásra, a halálra,*

a gyötrelemre, a szenvedésre, olyannyira fogékonnyá tette, hogy neki nem kellett részt vennie a szenvedésben, csak látnia, ahhoz, hogy olyan hihetetlen erővel meg tudja írni – mondja egy rendkívül fontos interjúban Lator László, a költő, a költőről, akit szintén személyesen is – egyszerre finom, latori távolságtartással és bensőséges szeretettel – ismert. *De Pilinszky katolicizmusa nem olyan egyszerű, mert egyrészt igaz az, amit Nemes Nagy Ágnes mondott, hogy Pilinszky gyermekien, gyermeketegen volt katolikus, és hiányzik belőle az a töprenkedés, ami egy hozzá hasonló entellektüelben, költőben, ha akármilyen hívő is, benne van. Másrészt Pilinszky írt olyan verseket is, amelyekben olyan szorongató egzisztenciális helyzet jelenik meg, hogy azt lehet mondani, Pilinszky egzisztencialista költő volt. Például amikor ezt írja: „Én nem kívántam megszületni, / a semmi szült és szoptatott” [Tilos csillagon], azt hinné az ember, hogy egy hívő katolikus ilyet nem mondhat, mert a megszületés az Úr akaratából következik be. Vannak azonban versei, amelyekben kifejezetten a magára hagyott ember szólal meg. Az egyikben például arról olvasunk, hogy jön szembe Krisztus, mutatja a sebeit, aztán „csak néz és meg sem ismer”. Pilinszkyben megvolt az a fajta vallásos egzisztencializmus, amely például Kierkegaard-t is jellemezte.*

Nagyon tisztulem Lator Lászlót, de én sok mindent másképp látok – egyszerűen az elém gördülő vers-szavakból. Pilinszky számomra legfontosabb szava (nagyon, nagyon óvatosan leírt szava) a kegyelem; s mint ahogy már máshol leírtam, az *Apokrif* a számomra nem egészül, amíg nem olvasom el utána rögtön az *Introituszt*. Egyedül a *bárány* nyithatja meg a *betett könyvet* – mondja. Az Ítélet megtörténtét konstatáló apokaliptikus verse után. A vers után, amelyben felszámol minden egyéb lehetőséget – menekülést vagy hazatérést. Ugyanazt a koppanást hallom benne, amit a *KZ-oratórium* halottai üzennének a szavakkal a fülünkbe: megítéltettünk. Egyedül a kegyelemben reménykedhetünk, amit kérni nem lehet – kérni a bocsánatot lehet, akár a bűnök bocsánatát, de a kegyelem nem kérhető. Olyan lenne kérni, mint a szabadulást a végső *Szabadulás* elől. Pilinszky szorongása és látszólagos egzisztencializmusa mögött egyként a belátás van: az ítélet megtörtént, az ég üres, nincs miért felnézni a napra vagy az éj egére. A költő sokáig a legfontosabb távlatlatteremtő, topográf, alapkép-alkotó szava, a „csillag” az *Apokrif* után eltűnik a versekből. Mert csak az isteni gondviselés teljes hiányában, csak a magunkra hagyottságban érthető, hogyan és miért történhetett meg a hideg, kiszámított, érzelem nélküli, gépiesen végrehajtott borzalom, a Megsemmisítés – és miért történik még ma is, ezer alakban és helyen, kevésbé felmutathatóan, de (félek) ugyanolyan hatékonyan.

És én úgy vélem, ennyi elég. Ennyi elég, hogy a munkatársak és kollégák ott, abban a vallással mélyen átjárt közegben, az Új Ember szerkesztőségében (az újságíró-szerkesztő kollégát körülölelő minden szeretetük ellenére) fenntartásokkal éljenek a költő attitűdjével szemben. Ha egyedül a *bárány* nyithatja meg a *könyvet*, akkor nincs semmi jelentősége annak, amit az egyház még megtehet. Sem a hit lassú partot mosása, sem a másik véglet: az előírások és szabályok betartásának strébersége nem vezet, nem visz sehova. A pásztor hiába játssza el a szerepét, hiába gyóntat, oldoz fel; a hívő hiába játssza el a magáét, hiába gyón és áldoz – ha egyedül a *bárány* nyithatja meg a *betett könyvet* (a lezárt Íté-

let felbontását a kegyelemben egyedül ő gyakorolja), akkor minden forró szívvel átélt imánk és minden perselybe dobott fillérünk hiábavaló. Szerintem ezért nem kellett-kell igazából Pilinszky mint költő a katolicizmusnak – mert az egyház szemszögéből nézve szinte hitetlen, szinte elveszett lélek. És ezért nem kellett kurzusoknak sem, soha. Nincs mit kezdeni azzal, aki minden zsarolható létmorzsját ebbe a belátásba veti: hogy úgyis csak a kegyelemben reménykedhet.

És ezért nem lehet ezt a csodálatos irodalmi ösvényt tovább nyitni – ezért nincsenek Pilinszky Jánosnak követői, csak epigonjai. Csak a formát veheted át – amit a költő egyébként élete folyásában folyvást egyre kevesebbre tartott. A formálás technikáját másolhatod, a fogásokat, a nyelvi értelemben vett mesterséget. Mert magát az attitűdöt, egy hittel teli elhagyott felvállalt reménytelenségét, aki megtapasztalhatta a maga számára a kegyelmet is (ebben a formájában: a többiek kegyelme nélkül, szívet kihűtő magányát így bármilyen kegyelemnek), az attitűdöt, azt nem aggathatod magadra. A kivétel kegyelme is büntetés: hiszen magadra hagy, magaddal. És aki magára marad, szemben az üres éggel, végtelenségben végtelenül aprón magával marad magára, annak nincs és nem lesz, aki megbocsásson.

És itt kell újra megragadnunk, amit a *Pupilla* láttat. Mert ez a számtalanszor az utolsó betűig újra meg újra végigolvasott életmű továbbra is sokat helyezkedik bennem, ahogy (akár Kuklay) a lábam lógázom a huszadik században született (számomra megkerülhetetlennek tűnő) vulkanikus erejű költészet kihűlő kráterének peremén. Sokat görgettem magamban vasgolyóként Pilinszky *mélypontját*, mire írni mertem róla, és sokáig tartott, mire hagytam, hogy kézen fogjon és elvezessen a maga gyermekkorának létszemléletet formáló zárdájába. Pár éve Füleki Gáborral közösen fejtettük a *KZ-oratórium* szöveg alatti gyökérzetét és következményvilágát – de ha nem érkezik rá felkérés, magamtól tán soha nem álltam volna neki. Mert magát a formáló látásmódot egy ponton (úgy éreztem) elhelyeztem már magamban – és soha nem esik jól kikukázni az ilyen fixa ideákat.

Bennem is kialakult a kép erről a hitetlen hívőről, aki üresnek látja az eget, aki az *Apokrifban* meglelt felismerés (megítélttünk – csak a kegyelemben reménykedhetünk) után maga is abbahagyja a keresést, s úgy hittem, ezen az ösvényen nekünk sincs már mit kutakodni. Ez a szemünk láttára, nyilvánosan lefolytatott küzdelem a hitért mára a *Pupilla* tükrében érett bennem teljes látvánnyá. Hiszen itt gombolkozott előttem pőrére egy ember, aki észrevette: a külvilág végtelenre nyílása elveszi Istent a közösből – és a holtaktól nem lehet bocsánatot kérni. Nem mehetsz oda ahhoz a kisfiúhoz azon a fényképen, akit épp a sokak halálába terelnek, hogy térdre borulva kérj tőle bocsánatot. Hiszen a sorsának részese voltál, és beleegyeztél a botrányba a pusztá tovább létezéseddel. Pilinszky ege valóban üres. Bévül kellett felnővekedjen az istene. Tényleg magára van hagyva magával – ahogy Krisztus marad az emberségben magára, isten mivolta nélkül, amikor a kereszten felkiált: *miért hagytál el engem!* Ez a magunkra hagyottság megváltottságunk legfontosabb közöse: ezt vállalta érettünk; ezt kell magunknak is vállalni; a legközösebb közös ez: hogy végtelenül aprón magadra maradsz a végtelen éggel szemben.

S mégis, van, aki megbocsáthat. Aki „nem tud magának megbocsátani”, hallgatólagosan önmaga egyetlen és föltétel nélküli bírójának tartja saját ma-

gát, mintegy beöltözik büntudatába és vétkébe. Az ilyen szív nem érti, hogy a teremtés az isteni szeretet műve. Az ilyen szív mindenben az idő és a tények sivár terrorját látja csak. (...) A nagy bűnösök és a nagy vezeklők tudják csak igazán, mit is jelent Isten bocsánata és felejtése. Csakhogy mi van ezután? Ha felismerted Istened szeretetének természetét? Hiszen élni kell, uram... Pilinszky megoldása a Kráterben, ami a robbanás után maradt, a látszólag szenteletlen és valóságosan botrányízű folytatásban, ami első pillantásra csak a lélegző mechanizmus vak kényszere; a világra nyitott *Pupilla* ítélete alatt, amiről immár tudjuk: kinek-kinek a magáé az önismeret fullasztó és váddal teli tükrében, szóval Pilinszky megoldása valójában Krisztusé. A csábítóbb út: a természet koronája megistenülése, az erőszakos önistenítés helyett a sokkal nehezebb.

Engedd magadhoz a gyermeket. Aki egykor voltál. A látásmódját, a rácsozáskozást, ami nem összefüggéseket lát, hanem a világ tényeit külön és külön. Csinálj úgy, mint akinek megbocsátottak – hiszen eddig sem láttál színről színre, csak tükör által homályosan. Hagyd, hogy ha valami ebből mégis kiélesedik, megszólíthasson. A pálya második felének észrevételei nem (nem elsősorban) az első, sokáig érlelt, utolsó pontokig csiszolt nagy versekhez fűzött, utólagos lábjegyzetek. Hanem az egyetlen hiteles gesztus attól, aki immár a megbocsátást érezheti gyönyörű tehernek. Lásd, ami éles, ahogy a gyerek. Csodálkozz rá és ragadd meg. Eszköztelenül, artistamutatványok nélkül. Tanulatlanul...

Kuklay Antal méltatásával kezdtem – azzal is fejezném be. Ezzel a sajátságosan bátor (és a magamutogatásig magára vétellel persze némileg elvakult) témák köré csoportosítással és kommentárfüzérrel a szerzetes-író a saját olvasását tárja eléd, de ez egy óriási ajándék. Épülhet általa a magadé. Lehet, minden jelentős költőnk megérdemelné egy ilyen rajongót. Ezt a gondos aprólékosságot és azt a szeretetteli odatettséget, ami csak annyit *tud*, amennyit a térdre boruló alázat. Mégis, képes továbbadni az ajándékba kapott megérzést.

Partközelen

*John William Waterhouse: Odüsszeusz és
a Szirének c. képével*

A mi hajónkon egy ideje csend van,
bedugtuk egymás fülét viasszal,
húzzuk az evezőt, a megtett útra
sem vetünk pillantást – ne tudjuk,
mennyi van hátra.

Mi, a bátrabbak, akik elől ülünk, néha
bátortalan pillantást vetünk a kapitányra,
aki az árbóchoz köttette magát –
kibomló haja lobog a rossz irányból
fújó szélben, de a hajánál bomlottabb
a tekintete.

Már nem nézünk egymásra, mert ugyan
bedugtuk egymás fülét viasszal,
a szemünkre mégis a kapitány tekintetében
tükröződő eszelős öröm fénye
von árnyékot.

A kapitányunk meg fog törni egy átkot,
a múzskákat sértő énekesekét,
akik nem akarnak több tengerészt, bomló,
keserű húst; szeretnének végre
kicsiny szigetük partján
sziklává változni –

de ez hazugság. A mi izzadt valóságunk, hogy
sosem érünk haza. Ahogy ez az
őrült, aki csak azért is ide vezetett minket,
mert pont ezt a részeg örömmel
csapongó, szélbe vitorlázó albatroszéneket
akarta hallani.

Katasztrófaturisták

Körülbelül pont akkor, mikor a Titanic
jéghegynek ütközött,
egy termálfürdő medencéjében ernyedtem,
jópofa, felfújható fejpárnán mentve ki az élvezetből
a trombózos lábam.

Nagyjából atájt, mikor elsüllyedt a Titanic,
egy pohár alakú bódéban vettem neked
alkoholmentes kék Mojito koktélt,
szívecskés szívószállal és
kásává zúzott jéggel.

A Titanic elsüllyedésének idején
éjszaka volt, és
mi pont szeretkeztünk – öröm párája
lepte a szemed, és nem érdekelt bennünket,
milyen visszahúlt éjszaka hallja a
sikkantásaid.

Pont, amikor léket kapott a Titanic,
a közösségi oldal frissítette a megjelenését –
körül se nézve állítottam vissza
az eredeti nézetet; jobban szerettem, ha
nem a jégéles képek, hanem a betűk
érintkezésmentes óceánja ringat.

Nekünk sem jutott mentőcsónak, amikor
a Titanic elsüllyedt –
de azért lőttünk magunkról egy
elfogadható nyaralásos szelfit,
kalapban állunk rajta az épített kultúra
merülni készülő fedélzetén.

Pontosabban, mikor a Titanic elsüllyedt,
mi még nem is éltünk;
azaz úgy éreztük, hogy még nem is
éltünk – pedig ezek voltak, avagy
pont ennyi volt, éppen ennyi
az élet: jelentéktelen magánügyek,

cseppek egy mérhetetlen
óceán locsogó közönyébe olvadva.

Hegyi Botos Attila

Mennyboltok karcolatai

Folyóparton, mezítláb

Állunk a szeptemberkék folyóparton. A délelőtt csillogva nyaldossa a partokat. Önkéntelenül eszembe jut, valamit rajzolni kellene a homokba, a vékonyka, csalogató hullámsávba, ahol annyira simává tömörödnek a szürke szemcsék, akár a pala.

Több gyermek odarohan. Olyan szép! Majd egyikük homlokára csap: de hát jön egy újabb hajó, s elmossa a hullám!

Visszanevetek. Nem érti.

Ő azért nekiáll gátat építeni. Társai csatlakoznak. Emelkedik a torlasz.

Egy kislány rajzolni kezd: lemásolja az egyik növényi mintát. Ügyes.

Aztán jön a hajó. Természetesen visz magával mindent: a gátat, a hattyút, a tengericsikót, a tendrillonokat.

A gyerekek izgatottan futkosnak.

Újra nevetek. Ők is, ha nem is ugyanúgy:

annál komolyabbak. Igazán kerek ez a délelőtt.

Írjátok, hagyjátok félbe, akár töröljétek,

ég ez, ég! – kedves apróságok szárnyverése:

sugarak, sugarak.

Rózsamárvány

Szeret. Már csak így,
minden további nélkül.

Ez az ő gyerkőcformán
karcolt póre teste.

Körül az ő szökkenő vére,
az ő vérének kertjei.

Fal csipkerózsája fölé hajol.

Minek a fala? Annyi mindené –

bárhogy is, neki csak
illatozó rózsa

s a rózsának ő.

Tükröket borzoló ujjak

szellője, futó mosoly,

szirmahullató

bíbor, páratlan

színekkel felragyogó,

személyes rajz.

Meztelen ég,
hajnali márvány.
Angyali érintők,
metszetek, vonalak
megismételhetetlen,
örök finomságai.

Amikor leáldozik

Idehallatszik
minden. A tölgykoronán
elülő szél. A kövirigó
karmainak kopogása
a templom lépcsőkövein.
Bíborok szitakötő-percegése,
érő dinnyék, kövek recsenése.
A lehunyt nap sugarainak
cirpelése a szőlőtő
gyökerében. Nyelvek,
szavak, suttogások.
A szíve felett dobogó föld.
Az ő földje hangjai.

Zugliget, július

Kámforozó –
cikázva villámló tűk.
Felszakadó cédrusfüggönyök,
égpillér ciprusok.
Rogyadozó citrusfelhők,
csillámló jázmin-, tajtékzó
loncfolyók. Járdák fölvert
mirtusz- s narancslombja,
párálló levendulaszegélye;
citrom s bíbor kaktuszkelyhek,
ágyás-sóhaj liliomok.
Tücsökpírregés, villamos kabócák,
tölgyelő alkonyok szarvasbogárzúgása –
csillagzó csalit, szentjánosok.
Kék légivadászok hajnalkeringője
vibráló tükrökön, rezzenő palkaszálakon.
Aranyhalak ércsárgája, érskarlátja,
porcfehérje; úszók áttetsző fátyla
leült iszapszemcséken villózó
borostyánokon. Mozdulatlan lebegő

szívforma levelek. Gyöngyöző percek,
gyermekhalászok szökőkútja,
kiragadott idők felfénylő kávája,
érintetlen gördülő harmatsor.
Úgy nyiladozol törékenységedben itt,
ahogy annyi ezer éve. Szívem, énekem.
Leheletrajú egem, ábrándkék napom.
Villanásra félrehajtott papiruszliget,
csepp, ingó napbárka, sáskosár.
Tisztásom, életem –
égre gyúlt lótuksom.

Határfolyó

Sokan jártak hol itt,
hol ott felbukkanó
kanyarulatánál.
Erre-arra szomjasak.
Ittak, merítettek
innen, onnan,
mennyi szomjuk s
figyelmük hossza volt.
Adtak, vettek. Belenéztek.
Láttak, amit láttak.
Hittek, amit tettek.
Gyökerek, nyakak,
cserépkorsók, lábak.
Egész testek. Árvák,
rajok, csordák. Állt el
benne lélegzet mennyei
örömben, örvénylő
fájdalmak között is. Mindjük
arca ott lebeg a vízben,
amely a forrást a tengerhez
köti. Ahogy ennek a csillogó,
párás reggelnek merített
pár sorában, mely ringva elhalad
a holtág mellett, aztán föl,
át a mézelő töltésgáton –
szeme föltelik éggel,
ahogy virágai ágyát
csöndben megöntözi.

Kamocsay Ildikó

Regényírónők

Amióta a világ nagy részén a tanulás már nem a fiúk kiváltsága, sok tudományos és művészi pálya elnőiesedett. Vannak azonban olyan kapuk, melyeket hiába tár szélesre a társadalmi igazságosság, csak elvétve lép be rajtuk egy-egy nő. Például a Zeneakadémiák kapuját akár le is szerelhetik, a zeneszerzői vagy karmesteri pálya nem nőiesedik el.

A lábujjainkra nem lesz szükség, ha össze akarjuk számolni, hány világszínvonalú női zeneszerző, karmester vagy szobrász, festő, színpadi szerző, film- és színházi rendező – és regényíró termelt azóta, hogy színre lépésüknek nincs társadalmi akadály. Ha pedig azt kérdezzük, volt-e nő a korszakalkotó tudósok között, a világ minden valamennyire is művelt leánya és asszonya egy emberként, áhítattal ejti ki a százszor szent (egyetlen) nevet: Madame Curie.

A felsorolt pályák mindegyike *nagy szerkezetek* létrehozásával vagy összefogásával kapcsolatos. Mivel az ehhez szükséges tudást az emancipáció kiteljesedése óta férfi és nő egyaránt megszerezheti, az eredményben megmutatkozó különbség okát a képességekben kell keresni. A női önérzet kevésbé sínylené meg, ha ez az ok a fizikai képességek különbözőségében rejlenék. A szobrászathoz, s még a karmesterséghez is valóban szükség van fizikai erőre. De például a zeneszerzéshez sajnos nincs. És a karmesterséghez sincs szükség többre, mint sok mezőgazdasági vagy gyári munkához. Be kell tehát vallani, hogy az az ok, amely a nők látványos

lemaradását eredményezi az említett pályákon, szellemi természetű.

Igaz ugyan, hogy a nők, évszázadokon át a család mikrokozmoszába zárva, nem kerülhettek kapcsolatba a külvilág egyik „nagy szerkezetével”, a társadalommal, s így nem tanulhatták meg a vele való gondolati manipulációt sem. Ez a kirekesztettség azonban legfeljebb rossz beidegződést, zavart, féltékenységet eredményezhetne, amely – más zavarokhoz és féltékenységekhez hasonlóan – egy generáció alatt leküzdhető lett volna. Ugyanakkor Jane Austin vagy Emily Brontë ellenpéldája azt bizonyítja, hogy a legszűkebb mikrovilágba zárt szellem is képes dinamikus, nagy struktúrát létrehozni – azaz hogy az agynak vagy nincs szüksége rá, hogy a külvilágtól lesse el a szerkezetkomponálás módszerét, vagy nem a társadalom az egyetlen „nagy szerkezet”, amelyről mintát vehet.

A kérdés tehát sokkal inkább az: a 19. század hajnalán az angliai paplakokban tespedő temérdek vénkisasszony közül miért csak egynek-kettőnek jutott eszébe az unalmat regényírással űzni el? S még ennél is fogasabb kérdés: miért éppolyan ritka, kivételszámba menő jelenség ma a nagy női regényíró, amilyen a 19. században volt? Miért, hogy a 20–21. századi nőírók csipogásából (vagy a férfinak maszkírozottak dörmögéséből) csak néha hallatszik ki egy-egy tiszta, emberi hang, amilyen Virginiai Woolfé, Kaffka Margité vagy Colette-é?

Mintha a nők agyában – talán hormonális okból – alulműködnék az

az egység, amely a nagy szerkezetek létrehozásáért felelős, illetve – ha a nagy szerkezetet nem egyetlen egység, hanem több egység egyidejű, összehangolt munkája hozza létre – agyuk koordinációs képessége volna csökevényes. A regény nagy szerkezet. Minden *igazi* regényíróról kivétel.

Az *igazit* azért kell hangsúlyozni, mert miközben például a zeneszerzőnők számszerűleg is kevesen vannak, „regényírónőkkel” ma már Dunát lehet rekeszteni.

Ennek oka szerintem egy közkeletű tévedésben keresendő: mivel az irodalom alapeleme éppúgy a szó, mint a hétköznapi beszédé, még a szakemberek közül is igen sokan nem tudják megkülönböztetni a leírt élőbeszédet az irodalmi szövegtől. Az összemosást talán Molière-nek egy komolyan vett blódlíje is erősíti, miszerint Jourdain úr hirtelen ráeszmélt, hogy ő prózában beszél... Valójában senki sem beszél prózában. A hétköznapi kommunikáció és az irodalmi beszéd – bár mindkettőt szóval „játszszák” – éppúgy különbözik egymástól, mint mondjuk a rómi és a póker, bár mindkettőt francia kártyával játsszák. Hogy a két játék szabályai közt mi a különbség (például egy szó egyszerű áthelyezésével vagy kihagyásával miért változik át egy mondat hétköznapi közlésből irodalmi közléssé), nem lehet megmagyarázni, mint ahogy azt sem, mit jelent a *szerkezet* az egyik, s mit a másik esetben. Vagy érzi valaki, vagy nem. Ha nem érzi, abban a hitben éli le az életét, hogy ha egy hosszú történetet nem elmesél, hanem leír, az regény.

Ez a – persze férfiak között is dúló – tévhit elaltatja a nők egészséges veszélyérzetét, amely más, hasonló jellegű pályáktól eleve távol tartja őket. Kisebbségi érzés, szorongás inkább

azok részéről tapasztalható, akiknek a legkevesebb okuk van rá. George Eliot „zavartsága mindig előbukkan – írja róla Woolf –, amikor hősnői olyasmit mondanak, amit ő maga is mondhatna”. Jane Austin is gondosan elrejtőzik szereplői mögé, s óvakodik attól, hogy a saját hangját hallassa. Ezek a hatalmas tehetségű nők szegénylős kislányok módjára viselkednek az irodalomban, s mintha szüntelenül bocsánatot kérnének, amiért olyasmi-be ütik az orrukát, ami nem rájuk tartozik. A *legaranyosabb* Emily Brontë, aki a dadus mögé bújik, s vele mesélteti el az *Üvöltő szeleket*...

A regénybeli nagy szerkezet – amelyet Virginia Woolf „anyagtalán architektúrának” nevez – nemcsak kis vagy közepes képességű írónőknek okoz problémát. Katherine Mansfield a világ egyik legnagyobb prózaírója. Elbeszéléseit olvasva gyakran elfog az az érzés, amely például néhány Babel- vagy Salinger-novella lapjain lepi meg az embert, hogy tudniillik nincs tovább: az író eljutott addig, ameddig a művészi intuícióval megáldott, de mégis csak embernek született lény eljuthat – a világ végéig. Az utolsó lépésnél a lába megáll a levegőben, s már nem teheti le, mert a talpa nem földet érne, hanem olyasvalamit, amit halandó nem érinthet büntetlenül.

Ez a Katherine Mansfield nem tudott regényt írni. Nem *nem* akart. *Nem tudott*. Vagy talán nem mert. Három elbeszéléseinek (*Előjáték*, *Az öbölben*, *A babaház*) azonosak a szereplői, a cselekmény a rövid megszakítások ellenére folyamatos – a novellák nyilvánvalóan egy híd elkészült ívei. Már csak egy nagy nekiszánás kellett volna: daruval fölemelni, s a folyó fölött egymáshoz illeszteni az elemeket. Erre azonban nem került sor. Miközben Panci Mancsi harminc ívig

meg sem áll, a nagy Mansfield nem bírta magát elszánni egy kisregényre.

Ha végigtekintünk a női regényírók művein, többnyire kétdimenziós, terjedelmes tehénlepényeket látunk. Jobb esetben halomba összehordott nemes építőanyagot. Ilyenkor fáj a szívünk, hogy nem épülhetett belőle ház.

A kétdimenziós regénynek azonban az Esztétika ezoterikus fejcsóválásán kívül van egy gyakorlati, tehát fájóbb következménye is: képtelen lekötni az olvasó figyelmét. Ennek a bajnak az orvoslására született meg a *lányregény*, a már vagy százötven éve tartó írónö-dömping legfőbb éltetője.

A lányregény őseredeti formája az egymáshoz illő társak összezerülését végzetszerűnek mondja. *Mitizálja* a párválasztást, kivonja a véletlenek hatásköréből, s a szükségszerűen bekövetkező csoda fennhatósága alá vonja. Vagyis a lányregény tulajdonképpen nem is regény, hanem *eposz*. S éppen azért olyan tökéletesen személyhez szóló, mert semmi köze a valósághoz: a legbutább kislány is tudja, hogy amit a lányregény állít, nem igaz, viszont szentül felteszi magában, hogy az ő életében igaz lesz! A lányregény ezért csak róla, csak neki szól, az ő kizárólagos népmeséje és bibliája, amelyből akkora erőt merít a csakazértis hithez, hogy még nyolcvanévesen, a halálos ágyán is a nagy Őt várja. A lányregény felejthetetlen, mert fanatizál. És letehetetlen, mert narkotizál, azzal a kissé primitív, de mámorító élvezettel, amit az eleve eldöntött kimenetelű viadalok láttán éreznek a beavatottak: a véletlenek, mint a hálóban vergődő alak, fickándozhatnak, ahogy akarnak, a nagy Ő eljövetelét nem befolyásolhatják. *A meccs meg van bundázva*.

A lányregény hőse passzív, elég, ha állhatatosan hisz, egyébként annyit sem kell tennie a szent cél érdekében,

mint a westernfilmek cowboyainak a Jó győzelméért. A lányregényíró lát-szatösszefüggést sem teremt a kaotikus véletlenek és a mindent elrendező végzet között. A valóságot, amin nem tud művészként úrrá lenni, hagyja egy kicsit összevissza ugrándozni, azután lebunkózza egy vágyfantáziával. Csakhogy az a vágy, amely a szerelmi beteljesülés felszabadulását sürgeti a véletlenek zsarnoksága alól, olyan vehemens, olyan tiszta tűzű láng, hogy bármilyen alpárian lopózik is be egy műbe, megőriz valamit aurájából. A lányregénynek ebben az ősi formájában mindig jelen van egy cseppnyi igazi költészet.

A lányregényíróknak önérzetesebbje azonban egy idő után kezdte rangján alulinak érezni a limonádégyártást. Megszületett a lányregény melodramatikus, happy end nélküli változata: a véletlenek ficánkolhatnak, ahogy akarnak, a szerelmesek *akkor sem* lesznek egymáséi. Mert a gaz társadalom útját állja annak, ami pedig egyébként feltétlenül bekövetkezett volna. A lányregény arcát gyászfátyol borítja, amely jótékonyan eltakarja diadalmas mosolyát: íme, már egy kis társadalomkritikát is a magáénak mondhat! Minek következtében a hivatalos kritika kezd irodalmi műként foglalkozni vele, az a pici költészet pedig, amely a hajdani lányregényt belengte, mindörökre eltűnik.

Az új útra lépett lányregényírók közül ezután sokan vérszemet kaptak, s – származástól függetlenül – lázadó úrilány-tüneteket produkáltak. Csúnya szavakat kezdtek használni. A korábbi tabuk, a szexualitás, a nemi szervek, de főként a férfi nemi szerv, az anti-lányregények főszereplőjévé válnak, s lassacskán az is kiderül az utóbbiról, hogy nemcsak oda lehet dugni, ahová a Teremtő eredetileg szánta. (Hogy

még hová lehet, s mi módon, részletesen leírandó.) A lányregény elmerül a társadalom képzeletbeli mocskában, kedvenc közege a képzeletbeli züllött pénzarisztokrácia vagy a képzeletbeli lumpenproletariátus.

Az úrilányoknak egy másik csoportja intellektuális köntösbe bújtatja a lányregényt. Latinos műveltséggel és imponáló történelmi tudással építi fel azt az idéltlen és életképtelen modellecskét, amelynek egyetlen hivatása továbbra is az, hogy a mű végén legyen mit lebunkóznia az előregyártott végzetecskének. A szerelem mellett a megújhodott tematika nemzeti sorskérdésecskéket is képes magába ölelni, sőt egyre több lányregényben jelenik meg mint végső bunkó a történelmi szükségszerűségcske is.

Kifordítom, befordítom, mégis bunda a bunda...

A világirodalomban tudtommal egyetlen nőnek sikerült csak lányregény-kifordításból remekművet írnia: a zseniális Colette-nek. Talán azért, mert nemcsak a tehetsége hétmérföldes, hanem a humora is. *Gigi* című regénye (igen, regény, bár az egész csak 42 oldal...) egy életnívóját tekintve szegény kispolgári családról szól, amelyet a józan beosztás és az illemszabályok szigorú betartása mégis tisztessé tesz. A különbség csak anynyi, hogy e férfi nélküli család minden tagja kurva. A nagymama, a mama és

Alicia néni már levitézlett, a tizenhat éves Gigi viszont most készül a pályára. Ebben a családban speciálisak az illemszabályok: egy kislány számára a házasság jelenti a fertőt, a bukást (hiszen Gigit maximum egy rövid-áru-kereskedő vezethetné oltár elé), az okos és erkölcsileg is helyes lépés pedig az, ha egy gazdag úr metresze lesz, aki *gondoskodik róla*. Amint feltűnik a színen a megfelelő gazdag úr, a család akcióba lendül, hogy felkészítse s a helyes útra terelje az ártatlan kis Gigit. De beüt a krach: a kislány megköti magát, és *nem hajlandó*. A família jajveszékkel, majd gyászdalba kezd, miközben az egész hétpróbás rokonságnál dörzsöltebb Gigi túlját-szott kislányos rémüldözésével addig izgatja a férfit, amíg az feleségül nem kéri. A döbbszent csöndet Alicia néni töri meg: – Ez már túlmegy rajtunk...

Ha megjelennék nálam egy tizenöt éves kislány (ennyi idős volt Jane Austen, amikor a *Szerelem és barátság*ot írta), és izgatottan hadonászva kiabálni kezdene: – Az esély, ugye, egy a százezerhez, hogy író lesz belőlem, nem száználmas pojáca?! Hogy tegyem föl az életemet egy ilyen elátkozott rulettre? Próbáljunk meg együtt gondolkodni: miért sikerült Jane-nek, Emilynek, Virginiának? Magyarázatot akarok és garanciát! – lefognám hadonászó kezét: – Magyarázat? Garancia? Ez túlmegy rajtunk.

Kállay Kotász Zoltán

Piros durchmars

Aznapi délután a szokásos társaság jött össze nálunk, Kassowitz, a rajzoló, Kanyák Lajos, a házunk alagsorában saját kis műhelyében dolgozó géplakatos, és Berti bácsi, gönyűi postamester, apám nagybátyja.

Eleinte beszélgettek, Kanyák előadta a legújabb találmánya körüli izgalmakat. „Elektromos szakállvágó, a prototípus már elkészült, kiválóan működik. A legspródebb szőrzetet is kaszabolja... Az örmény Dragomán, aki a csarnokban különleges fűszereket árul... Láttátok már a Dragomán szakállát? Közelről? Drótszerű, gubancos rengeteg, úgy nyírta múlt pénteken, mintha zsenge pázsitocskát egyengetne egy angliai közparkban!” „Ejha”, csettintett apám. „Hajvágásra is jó?”, kérdezett keresztbe a postamester. „Naná, hogy jó, lehet a kopasz fejeket gyártani vele szakmáiban!”

„De valami gikszer beütött, ugye, Lajosom?”, taszajtotta tovább az eszmecserét apám. „Beütött, az iskoláját, jól mondd! Se a drüblit, se a flexhüvelyt nem tudom beszerezni, az egyiket Svédországban, a másikat Belgiumban gyártják... De az ég szerelmére, hogyan hozassak be most alkatrészeket?! Egyetlen működő készülékem van, nem tudom az eszközt piacra dobni!”

„Ha ez így megy tovább, olyan szőrösök leszünk, mint az ősemberek...”, dűnnyögte Kassowitz. „Vagy mint Kossuth apánk”, vigyorgott Berti bácsi. „De amíg van ollónk, legalább formára vághatjuk a pofabundát!”

Ilyesféleképp folyt a szó komolyság és viccelődés határán, mígnem este nyolc felé előkerült a kártya, és apámék ultizni kezdtek. Tízfilléres alapon, viszont a kontrák lehetőségét Fedák Sáriig, azaz hatvannégyszeres tétnöveléssig engedélyezve. A háttérben, a szoba sarkában sercegeve szólt a nagy, fényesre polírozott Orion rádió.

Édesanyám kedvében akart járni a vendégeknek, a szomszéd özvegyasszonytól, Julikától tojásokat és margarint kért, rizs, tejpor, cukor és lekvár egyébként is akadt otthon, minden összegyűlt, ami kell, nem sok idő telt el, és már pirult az édesség teteje.

A zsongók a nagyszobában egyre sűrűbben emelgették az orrukat a konyha felé.

– Bocsánatot kívánok – szólt a géplakatos, szippantott egy mélyet, majd sajnálkozó arkifejezést öltött, amely azonban pillanatokon belül kaján vigorgásba szaladt át –, de ezt az ultit én most elfogom! – Ezzel rácsapta a zöld kilencest apám helesére, és besöpörte az asztal közepéről a pénzkupacot.

Az öreg innentől kezdve folyamatosan vesztett, akár saját bemonrást igyekezett teljesíteni, akár mások vállalásait rontani, semmi nem sikerült neki. A rizsfelfújthoz hozzá se nyúlt, és a kártyázás közbeni tréfálgatásból is kikoptak a megjegyzései.

Este kilenckor a rádió bemonráta az újvidéki légiriadót.

Édesanyám átszaladt a konyhából és megállt a kártyaasztal mellett. A távoli hang a stúdióban sorolni kezdte a további településeket: „Mohács, Baja...”

Átmentem a kisszobába és kinéztem az utcára. Szemben velünk a Horn Ede 16.-ban, az Intézmény ablakain szokás szerint összevonták a sötétítőfüggönyöket, de a réseken át mégis kikandikált némi vörös fény. Légiveszély ide, riadó oda, a kupleráj üzemel.

A nagyszobában rendületlenül dúlt a kártyacsata.

– Laci, én Flórikával lemegyek a pincébe! – szédült be másodszor is anyám, lecövekelt, bámulta apámat, a többi blattverőt, tördelte a kezét, aztán szándékosan csattogó léptekkel visszatért a konyhába.

– Új lapok, új remények – vette kézbe Berti a paklit, és osztott.

„Csepel, légiriadó...”

– Továbbmennek – szólt Kassowitz, álmatag hangon, ahogy időjárásra tesznek, jobb híján és feleslegesen, megjegyzést. Holnap eső várható a Tiszán-túlon.

– Továbbmennek – toldotta Kanyák. – Mindig továbbmennek, rá a burkusra. Negyven száz!

– Betli – tolta be a megnövekedett tétet Kassowitz.

– Terített betli – emelte a licitet a géplakatos, magabiztos hangon, a száját elhagyó súlyos szavakhoz illő hangsúllyal. Újabb fémpénzek vándoroltak a kör alakú foltra, amely a virágváza korábbi tartós örposztját jelezte az asztalon.

A távoli morajlás, amely eleinte épp csak hallatszott, mély bűgássá fejlődött, és a Liberátorok hangja betöltötte az egész várost. Amerikai bombázók.

– Piros húsz száz ulti terített durchmars – jelentette be apám tagoltan, nyomatékosan, ám rekedten és enyhén remegő kézzel. Ez a maximális vállalás ultiban, semmilyen bemondással nem lehet fölé menni. A betlisták ítéltvégrehajtókhoz méltó képpel néztek vissza rá, apám felállt, kihúzta a háta mögötti találószekrény apró középső fiókját, kivett valamit, visszaült. Néma csönd támadt, aztán a körben ülők szép sorjában felmondták a kontralistát a színésznőig. Iszonyatos pénzhalom tornyosodott előttük az asztalon, a tetejébe pedig beletűzve, mint kalapba a bokréta, meghajtogatott piros százpengősök meredeztek.

Levegőt is alig mertem venni... Ott állt a szoba közepén az összes játékos összes pénze, szüleim többhavi keresete... Apu most fog visszanyerni mindent! Vagy... de ebbe bele se mertem gondolni.

Az öreg komótos precizitással leterítette a lapjait, elindította az első kört, amikor megdobbant a föld, és leírhatatlan égzengés, döndülés, sivítás, csörmpölés zúdult ránk... A kezemet a fülemre tapasztottam, megtántorodtam, de közben láttam, hogy a lakásban dőlnek, fejest ugorva hullanak alá a tárgyak, a levegőben pedig az ultiparti kártyalapjai szállidosnak a lengő csillár és az elbiccet asztal között.

Életemben háromszor láttam ilyet... Elsőként ekkor, a másodikat nem mondom el, mivel megtörtént eset, és külön elmesélést igényel, a harmadikkal évtizedekkel később találkoztam, a hetvenes évek végén, moziban ülve, a *Zabriskie Point* című filmben... Nos, aki látta, soha nem felejt el a történet végén a színes, lassú repkedést! A tárgyak, amikor így fittyet hánynak a gravitációnak, amikor szárnyra kelnek és libegnek és forognak, rövid időre megmutatják a lírai oldalukat, röpke pár pillanatra, amíg földbe nem csapódnak és meg nem semmisülnek, vagy vissza nem huppannak a hétköznapiságukba;

megmutatják, hogy ők is szeretik a vonatkozások fellazulását, az elszakadás és önállósodás szépséget... a szabadságot. Egyesek szemére vetették a filmrendezőnek, hogy esztétizál, és a detonáció lelassításával tetszetőssé teszi a pusztulást. Tévedés. Az égi rendező intézi így, vagy, ha pszichologizálni akarnék, a vészreakcióra reagáló elménk, az emberi észlelés ugyanis sokkal élesebben dolgozik ilyenkor, hogy szembesítő kínos aprólékossággal mutathasson meg önmagának mindent... Ámbár... Talán nem is az élmény drámaisága a jelenben, hanem a kényszerű ismétlődése a tudatban, a feldolgozása, és utólag kelti a lassúság érzését!

De térjünk vissza a Horn Ede utcába.

Bár elsötétítettük a nagyszobát, a légnyomás átszakított mindent, lógtak a spaletták, az üveg szétrobbant, az utcáról fény és por áradt be. Csengő füllel odarohantam az egyik ablakhoz, vagyis a helyéhez, és kinéztem. Először semmit sem láttam, csak villódzó ragyogást a porfüggöny mélyén... Aztán kirajzolódtott a szemközti épület égő csonkja... a földszintje. A további három emelet hiányzott.

– Lebombázták a kupit – jelentettem be ünnepélyesen, önkéntelenül is apám hanghordozását utánozva. „Terített durchmars!”

A vendégek mind odatódultak, és lecsupaszodott, merev arccal nézték a rombolást.

Egyetlen ember nem mozdult: apám. A szoba közepén négykézláb, a padlóról, a törmelések közül a kártyalapokat szedegette, egy üvegszilánk megvágta az ujját, azt szívogatta, de a másik kezével tovább guberált.

Anyám csak nézte, aztán odafordult Berti, Kanyák, Kassowitz is. Végül az utóbbi szólalt meg.

– Hagyd el, Laci... Tudjuk, hogy megnyerted.

Apám nagy nehezen feltápászkodott, bámult maga elé, körbe a viharvert lakásra, aztán fáradt mozdulattal visszadobta a földre a lapokat. Némelyiknek a széle ujjlennyomattól vöröslött.

– Az nem ugyanaz, mintha végigjátszhattam volna...

Király Farkas

A végtelen meghosszabbítása – 07_24

tedd kezed csípőmre, húzz magadhoz,
sokszor és annál is többször,
míg a vérünk mind odatolul,
ahol örömünk sátra épül.

apránként fogadj be mennyországodba,
legyél ma is a gyümölcsöskertem,
hol kedvemre s kedvedre haraphatok
érett, duzzadó szépségeidbe.

húzz magadhoz, húzz magadba,
húsom húsodban táncoljon vadul,
a naplementét fordítsuk vissza,
forduljon meg az égen Héliosz szekere.

széttéplek százszor, s majd békésen
összerakott testedhez bújok,
szeretőm vagy, szeretőd szeretője,
tükör a tükörben, a végtelenség maga.

táncoljunk egymásban, ahogy csak két
áldott teremtmény tud a szerelemben.
lúdbőrösre simogatlak később, aztán.
szeretem, hogy sosem utoljára.

A végtelen meghosszabbítása 08__23

tudd hogy most is érzem bőröd a bőrömön
megnyugtató a vegytiszta szeretet szerelem
egyre zsengebb vagy és napról napra szebb
nem engedlek el sem ma sem ha majd kérnéd

ha álmodban kietlen karsztvidéken járnál
tél lesz és vastag hó borít be mindent
szél kavarja szemedbe a porfehért
hidegség vesz körül és nem látsz menedéket

farkas közeledik majd kimérten lépked
hozzád ér megnyalja kezed és arcod
bundája kitárul körbeöleli tested
és átmelegít a nyár forró partjaira

most is érzem zsenge bőröd a bőrömön
nem engedlek el sem ma sem ha majd kéred

Prágai Tamás

Egy kiállítás képei

Köd-bokrokban húzva

november

lesem gyűjteményei,

pihe - könnyű társat nyúl

a magasban: két madárzárny.

1996. november - december 26.

(* * *)
 Az éjszaka rájából kihalltal
 az ablakból fénybe fogai,
 rabruhám: fény-árujér. múltam
 utcalámpát csörgő veri.

Miféle bűn talált magára
 benne? A fagy esontkenő közél
 dicsőitével ma éjjel halálra
 kús a porosító világ.

Kitejtett Ezurikus rétel:
 nevem Zomer köztáblakon vacog,
 hősi halottat csillagszeme eget:
 csipkebokrobban parázó
 fájdalom

1996. december 3.

Pipafüst - nobilis falokke

Szavaid görögked valon
 pannon szüsziphosz mi lesz
 nézjeid ritumst dobogni
 rostel main verssoraidban
 mondatoz mondatoz, fiú!
 Éltérent laokoon mondatoz
 hogy gerinceid roppan origolyaid
 belekérő, a csöndbe -
 épeid álmatlan sene's
 átruhog épeid zápora
 csöndtőlre" betlehemmi eső"

peesctje bolyg hasonlóan
 előrelát barátokra felte
 isten barátja? ördög? [?]
 lehet - gyerekek mellett
 lótyomfitty karomlirály
 éjrele kormasbas ottéred
 épül verseid déva - vör
 zombód: pipafüst ló - nehéz
 szeretet sodor a mélt
 néma szédés füstöl a mé
 katarány regentja fogaid.

1996. november 22.

Prágai Tamás
ARCOK
 BUBORÉKBAN

– elbeszélések –

Megvilágosodás nap mint azo:
 nem rögeszme, nem álom.
 Egy írógép kihagyottat
 a háttérzajból, fekete
 betűket pettyezet felvén papíra.
 Kitekeresd, szittipí, szerkesztője.
 Pettyezett toll hó. A mondatot
 betűnként keresd meg.

Orpheusz Kiadó
 Budapest, 2014

Prágai Tamás –

Prágai Tamás: Csontok szorult
 PRÁGAI TAMÁS Ellenanyag
 Versek, 2003–2004

Irni valamit - zörgő dobzókat
 rázni egy csúcságon. A dobzóba
 kockára tömörödött szavak,
 egy régi nyelv elfeledett igéi.

Hajnaltól zörögni kezd az erdő,
 néha és félősen zúg a csen-
 zugban a szél kutyája. Kezdd meg
 szedezed, emelkedj: csontok ujjak
 nyílnak utálkodó kintől a szél
 leveleitől lemeretlenező fák.

Napkút Kiadó
 Budapest, 2005

(Bp. 2014)

Láthatatlan testek anatómiája

Lehull a derűfűgőgőcs ésszel, ablakoteli
csipke, függőgőcs mögött a derűgő
szenvedély, lepke pillantások, jégcsipke kúti
a parázsló tekintet, finom-metszett
hálo takarja mártól, amire rágyúrt
korábban ---

há jön, csengős szellem
füttögő emberok, orrmótan cipőkben,
kabát és sapkák alatt, unályné
sültkollós-szag és sültgusztos-szag,
tükörsimán fagyott aszalon mosoly-pírve,
fonalt borbán kengő jövedo, há és há és kaho,
egy szülő merről madragon
maga előtt üdvözült arcú kispaput tol ---

mind az esztizeműgő rindetét jégged meg,
vagy ki tudja, mennyit: lehet, ez a szalm
vörös is, hiszen a salmokat mártól
átlengyűti a halbfelir függőgő, szíke takarja,
szellengő felir, bűzfűha porho,
és mindent, amit látok, amit látni ---

ahogy a rajzoló
 kibontja gondosan fehér lepleből a testet,
 testből az izmot, izomból lút, lútból a csontot,
 papíra utúl vérszag és az elevenen
 elvégzett bontás ---

nem, ne így. Ezt feledni tudod most,
 a kavcos, fehér papíron borsó szemet előtt
 állunk a vak-fehér világ, érzékelés burokk
 burkán a láthatatlan testek anatómiája ---

Rajzoló, ant, a nehezebb utat keresed,
 ahogy mi látjuk, mind több fény, mind több fehér,
 tejben a cukor, fényben oldódva a lóhera testek,
 elsimul az aprócska sérlet ---

hiányos csont, izom, hús,
 ahol az elhárítás van, csak fehér porok, hiányos
 nehézség, test és tér sincs, csak az a vágy, hogy
 kelünk a fehér emelkedés ezimen betöltse ---

vagy lehet test előbb, mint a nem látható?
 lehet szebb annál, ami láthatatlan?!

Párizsban, 2004. december 24.

-Prigai T.

Vereckei-hágó:
Szondi György,
Prágai Tamás,
Babics Imre,
Vári Fábián László

A koltói
Teleki-kastély
Petőfi Sándor
múzeuma:
Vincze Ferencsel

Sebeők János

Az utolsó írás jogán

A 32-es buszon utazva a Kerékgyártó utcai megállónál tekintetem gyakorta beleütközött a Két Postás sörözőbe. Olyankor mindig az a gondolatom támadt, hogy le kellene szállnom és be kellene ülnöm oda. Vonzott a hely. Választható opció volt a sok közül. Egy nagy lehetőség, amely – most már tudom – kihasználatlanul marad. Lekéstem róla. Merthogy egyszer volt, hol nem volt, a 32-es buszon utazva mit láttak döbbszent szemeim? A Két Postás söröző cégtáblái helyén üres fal, az üveg mögött pedig tájékoztató felirat: „Itt adománybolt nyílik.”

Ilyenkor óhatatlanul ott motoszkál az emberben az okvetetlenkedő kérdés: miért voltam képtelen megtenni? Vajon mi gátolt meg benne? Utólag nézve oly egyszerű lett volna leszállni a buszról és fölfedezni a helyet magamnak... Teljesen más lett volna így elbúcsúznom tőle. Úgy, hogy korábban láttam.

Ezen persze már kár keseregnünk. A történelemben és a magánéletben nincs „volna”. A Két Postás söröző elenyészett és nem lehet hozzá közöm, a Napút című folyóirat viszont akképp fog véget érni nemsokára, ha nem is elenyészni, hogy nagyon is sok közöm lehetett hozzá. Micsoda különbség! Ég és föld.

Egy lapnál a mulandóság viszonylagos. Több szám nem lesz, ez tény. A megújulásnak, a folyamatosságnak vége szakad, a régi számok viszont fizikálisan változatlanul elérhetőek lesznek a könyvtárakban, s ami még ennél is fontosabb, fenn lesznek a neten. Attól, hogy egy író elhallgat, régi könyvei még élhetnek tovább.

Szondi György, a folyóirat főszerkesztője, szellemi epicentruma egy emlékezetes beszélgetés alkalmával személyesen közölte velem a rossz hírt, egy-szersmind kért föl egy utolsó írásra.

Nagy kegyelem a méltó búcsú lehetősége. A vádlottnak megadatik az utolsó szó joga, de nem minden sajtóorgánumnak adatik, adatott meg a búcsúszám lehetősége, joga. Ha a halál csak úgy jön, s kettévágja életünket, értelmetlen balesetnek tűnik. Ha a haldokló elbúcsúzhat szeretteitől, akkor a vég akár katarzissnak is tűnhet.

Elképesztő paradoxon, hogy Szondi György a saját életéért küzdve határozott a Napút befejezéséről. Ő nem akarja halálba és halálra dolgozni magát. Ő élni szeretne, és beteljesíteni Napúton túli csillagközi álmait. Legyünk vele.

Suhai Pál

HANGKÉP-VERSEK

Jóllehet a versek ritmusképletük és verssorokban-versszakokban megnyilvánuló tipográfiai megjelenésük okán óhatatlanul rendelkeznek képi és zenei vonatkozásokkal, ezek évszázadok hagyományos formáiba rendeződve többnyire háttérben maradnak, s élnek a maguk különös, többé-kevésbé konvencionális, bár egyáltalán nem lebecsülhető életét. Lehetséges azonban e formáknak a hagyományos sémák keretei közül való kiszabadítása, a vers egyéb elemeivel külön szólamként való szembeállítására révén pedig egy sajátosan polifonikus versforma létrehozása is. Hangkép-verseknek nevezem őket – ezekben az egyedi forma külön reflexió tárgya lehet. Csupán példaként említem Christian Morgenstern nevezetes versét – itt Szabó Lőrinc fordításában (!). Ezt követően a sajátjaim közül idézek néhányat.

Hal éji éneke

```

      -
    U U
  - - -
U U U U
  - - -
U U U U
  - - -
U U U U
  - - -
U U U U
  - - -
U U
  -

```

Szabó Lőrinc fordítása

Hal-versek

ó
zene
ingyen szól
vizi zene
halkórus
ütemezi
átúsznak
fülemen e
hal-versek
futamai
halpénzért
zene
ó

*

ó
vizes
évszak jön
vizes a fü
hajszála
vizes a fa
mit számít
ha a csuka
vigan van
eleve a
hal szája
vizes
ó

Kétfarkú vers

Itt egy mese,
szép kis mese,
jó kis mese,
nem hiányzik
semmije se.

Feje is van,
keze is van,
lába is van,
minden por-
cikája megvan.

Rajzolj egy kört,
ahogy szokás,
néhány vonás
(szeme, füle,
orra, szája),
kész is a fej,
már óvadás.

Rajzolj aztán
két egyenest,
ne harciast,
inkább kezest,
jó tenyerest,
amint éppen
papírra fest.

De ezután
jöjjön máris,
lépjén a láb:
ne tétovázz,
kettőt készíts:
mindkét lába
menjen mindjárt
iskolába.

Hogyha új lap
következik,
a mesédet
fejezd be itt:
„itt a vége,
fuss el véle”,
a vers farká-
hoz érkezik.

Ám ez kettőt
csavarodik:
egyik balra
kunkorodik,
hajlik jobbra
a második.

Egyik farka	De a másik
illedelmes:	engedetlen:
önmagától	türelmetlen
kullog-ballag	éles penge,
mindig hátul:	kivont szablya,
ez a farka	ha az ellen
(csak ilyet fess)	orvul, hátul-
engedelmes.	ról támadna.

Perpetuum mobile

Az örökmozgót feltalálni
kevés az ész, a gögös elme.
Egész ember kíváncsit,
aki benyit a végtelenbe:
az örökmozgót feltalálni.

Egy mozdulat, egy rossz mosoly,
mint lemezen az elakadt tű,
szédült forgásra kényszerít.
Az örökmozgó nem vonyít,
mint lemezen az elakadt tű.

Egymást hiába szapuljátok,
közös a bűn, amelyben áztok,
megátalkodott szeretők.
Ebből már nem tudtok kimászni,
megátalkodott szeretők.

Elég, hogy vagytok: odavagytok,
s egymásért vagy egymás miatt,
lassan kioltanak a wattok,
míg égi fényetek csurog,
míg égi fényetek csurog.

Lúgozhat tél, akár a nyár,
esőzhet rátok már akármi:
a szén, a kalcium nyomán
ti régen megindultatok
az örökmozgót feltalálni.

Az örökmozgót feltalálni.

Variációk

Szólóhangra

1. Útjára indítom
2. a pénzt,
3. hogy megszerezsem önmagam.

4. Hogy megszerezze önmagát,
5. útjára indítom
6. a pénzt.

7. A pénzt,
8. hogy megszerezsem én,
9. utamra indítom magam.

10. Útjára indítom magam,
11. a pénzt
12. hogy megszerezsem én.

13. Hogy megszerezze önmagát,
14. utamra ő indít,
15. a pénz.

16. A pénz,
17. hogy megszerezsem én,
18. utamra indít engemet.

19. Útjára indítom,
20. és ő szerez meg, engemet
21. a pénz.

Kánonban

1. Útjára indítom,
     4. hogy megszerezze önmagát:
         7. a pénzt.
         10. Útjára indítom magam,
             13. hogy megszerezze önmagát
             16. a pénz.
             19. Útjára indítom,
2. a pénzt
     5. útjára indítom,
     8. hogy megszerezzem én
     11. a pénzt.
     14. Utamra ő indít,
     17. hogy megszerezsem én,
     20. és ő szerez meg engemet,
3. hogy megszerezsem önmagam:
     6. a pénzt.
     9. Utamra indítom magam,
     12. hogy megszerezsem én.
     15. A pénz:
     18. utamra indít engemet
     21. a pénz.

Öreg hölgy, vénülő pasas

Nézd, hogy dagad, (A) elég pár év vagy évtized (B)
 s lepattan róla mind a gomb, a dús (C) formákba vad (A)
 csontja hamar bedöf, (D) már legföljebb vizet (B)
 zavar, ki lány (E) korában szép volt és fiús (C)
 (günandria!) (F) – hogyha e csábító csapat, (A)
 sok félénk őzsuta, (F) vadász előtt (D)

vonul, figyeld, azért csupán, hogy egyiket (B)
 ez lője meg, ezért fut mindahány, (E)
 de mondd, mit ér a vénülő pasas borús (C)
 kedélye, hogyha rátör még az ostoba (F)
 szeszély: lőjön csak szánandó vadat? – (A)
 nem férfi az: hiába volt az androgünia. (F)

Részvétlevel

Szegény Ági halálára

Gellért Oszkár versét olvasom Németh László „meghatóan szép” részvétleveléről, melyet a szülők „sűrűn hulló könnyeiken át” csak nehezen tudtak kisilabizálni. A költő előzékenysége folytán a fiú, a kiváló rendező érdemeit nyugtázó levél is előttem áll, mintegy igazolásként: „Törekvéseim legigazabb megértője, legjobb darabomnak szinte társszerzője volt”. S mindez a versben is, szó szerint, de már harmadik személyben. A vers írója egy szinkrontolmács szerepében, megrendülten, de minden „dísz és gipszfigura nélkül” fordítja az együttérzés forró hangjait. Mintha gémberedett ujjait csupán az olvasó kedvéért melengetné. S hogy érthetővé tegye az Elveszített betegsége, a „Szent, drága Tébody” miatti állandó szorongását is, földidéz egy jelenetet, különös módon a levélíró életéből: „két vagy három nap alatt ötvenszer / próbálta egyre visszanyomni az / egészségesből kibúvó örültet, / az örültet, aki olyan közös / mindannyiunkban, mint... mint amilyen / különbözőek vagyunk mi magunk”. Nem folytatom. A homályból ennyi is elég. (A zavarból, amelyet egy ábrándos fikció: a „vers a versben” nyughatatlan törekvése kelt.) Ismeretlen lakásba jutottunk, idegen világba, szokatlan díszletek közé. A sötétben ráadásul minduntalan nekiütődünk egy-egy bútordarabnak is. (A zseblámpa imbolygó fénye egyszerre csak néhány részletet képes megvilágítani.) Tapogatózhat az olvasó. Mintha önnön labirintusában kellene (itt is) bolyongania. Vannak persze támpontjai, lehet kiút. Világos, hogy léteznek szülők (és gyermekek), valaki meghalt, van részvétel, írnak még részvétlevelet, sőt verset is. A költőt is ismerem, de mi köze a halálesethez? A fiú az ő fia. De kié a vers? (Az apáé? A „szinkrontolmácsé”? A kettő egy személy? Egy személy és két szerep?) És így tovább. Miféle örületet kellett naponta „visszanyomnia” a levélírónak (s a költőnek is, ezek szerint)? És mi köze az örületnek a fiú halálához? Csak nem öngyilkos lett szegény? Szegény apa! Egyszerre szakadt rá minden bánata (tulajdon vére által)! „Meg fogsz gyógyulni! Érzed már? Felelj! // S minden hiába.” Nincsen tovább. Halottak nem felelnek. Hallgat a vers is. Mászt én sem tehetek. Nem írja tovább a részvétlevelet a kommentátor a gyászsolónak s a gyászoló helyett.

Sestina a női szépről

*Jöjj, inséges, félcédulás öreg,
S hozd a szépség vak, kóbor dalosát...**
(William Butler Yeats)

Ó, adj erőt, Uram, hogy ezt a szépet (A)
még mondjam el s ha elhagy is, kibírjam: (B)
négy patkó csattogása és mögöttem (C)
a Bródy Sándor utca s lassan egy ló, (D)
akár gyerekkoromban, úgy közelget – (E)
s körömcipők, amint így visszanézek. (F)

Egymás mögött a két lány s visszanézek, (F)
de semmi mást nem látok, mint a szépet (A)
időtlen ritmusukban (csak kibírjam), (B)
sietve úgy lép, úgy jön most mögöttem (C)
a négy láb egy ütemre, mintha egy ló (D)
s mint női kentaur, már úgy közelget. (E)

Két lány, szép hosszú combú s bár közelget, (E)
el is hagy rég s ha rájuk visszanézek, (F)
jövő időben látom már a szépet, (A)
vonulnak, elvonulnak, csak kibírjam (B)
némán a némaságuk, míg mögöttem (C)
párban, egyszerre lépnek s lassan egy ló. (D)

Körömcipőt ha hallok, mindig egy ló (D)
szegődik már nyomomba, ő közelget, (E)
névén ha szólítom, ha visszanézek, (F)
gyönyört idézek én föl és a szépet: (A)
szórén, nyergében ülni s hogy kibírjam: (B)
előttem járjon inkább, mint mögöttem. (C)

Előzni most is ő fog, bár mögöttem (C)
visszhangzik még a lépte, ő, e vadló, (D)
négy lábú, két sörényes, úgy közelget, (E)
mellettem úgy iramlík, hogyha nézek, (F)
hátát, farát mutatja már, de szépet (A)
ki lát, ha nem tűnőben s hogy kibírjam. (B)

Ó, adj erőt, Uram még, hogy kibírjam (B)
emléik rezzenését, mert mögöttem, (C)
ha léptet már az utcán lassan egy ló, (D)

* Tótfalusi István fordítása

lányok jöttét kopogva ő közelget, (E)
 a múlás, bár előre s hátra nézek (F)
 kutatni még, keresni már a szépet. (A)

Most már szemembe szépet, (A) hogy kibírjam (B)
 s azért is, mert mögöttem (C) lassan egy ló (D)
 lányok nyomán közelget, (E) visszanézek. (F)

Vargabetű

*Szondi György
 témájára*

Vargabetű,
 ím, a kezdet,
 kerülőút,
 rég megkezdett.
 Meg se kezdett,
 el se hagytam,
 rendületlen
 fut alattam.
 Ez a vers is
 így jön elő, Vargabetű,
 kerülővel ím, a kezdet,
 a kerülő. kerülőút
 Minden sora minden lépés.
 úgy jön szembe, Kerülője
 kerülővel határszemle,
 jut eszembe. szóvetés, ha
 Akármilyen nem szócséplés
 keserves, de
 ez az út visz
 be a versbe.
 Akárhogy is
 vessen belé,
 présből buggyan
 elő a lé.
 Hogyha derű,
 bárminemű,
 présből az is,
 bármi nedű.
 Azért buggyog
 nappal-éjjel,
 igyad vérét
 egészséggel!

Sziklavári Károly

Arany János költeményeinek hajdani megzenésítéseiről (II.)

Az alábbi dolgozat folytatása és tartalmi kiegészítése annak az összegző írásnak, amely a Napút 2017. évi Arany János-számában látott napvilágot a jelen szerző tollából. Nem bibliográfiai összesítés ez sem, csupán szabad válogatás.¹

I. Arany János verseinek egyik legszorgalmasabb megzenésítője – jó néhány művészeti ág iránt tehetséget eláruló, s így jelentős muzsikusi vénával is megáldott írástudóként² – ő maga volt. Hiszen kiváló énekhanggal rendelkezett, fiatalon gitározni, majd zongorázni tanult, Nagyszalontán kórust vezetett;³ később többfajta zenei területen is „megfordult” alkalmasszerűen,⁴ sőt: időről

¹ A bibliográfiai előzmények közül mindenképp megemlítendő Papp Viktor és Major Ervin dolgozata – *Arany János és a zene*. Megjelent: *A Kisfaludy-Társaság Évkönyve*. Új folyam, 59. kötet, Budapest, 1936 –, valamint Sonkoly István írása: *Arany János és a zene. Különlenyomat a Nagykőrösi Arany János Társaság 1938–39. évi évkönyvéből*. Az *Arany János Összes Művei* sorozat I. kötetében (sajtó alá rendezte Voinovich Géza, Budapest, 1951) sajnos nemritkán tévesek a jegyzetanyagban olvasható megzenésítési adatok, és tartalmukban semmiképp sem kielégítőek.

² Ismeretes a debreceni tanulmányait végző Arany pályaválasztási dilemmája: festő legyen vagy szobrász? Végül színésznek állt, de addigra már a zeneművészet terén is jártasságot szerzett, és természetesen a versfaragásban is számtalan próbát tett gyermekkorától kezdve.

³ Arany János zenei adottságairól lásd egyebek mellett a költő 1855. évi önéletrajzát; átfogó jelleggel lásd e sorok írójának tanulmányát a Napút 2017/6. számában.

Az életmű zenei vonatkozásaival foglalatoskodó, gyanútlan érdeklődő szokatlan problémával szembesülhet anyaggyűjtése során, ugyanis *Arany János* néven tett közzé saját dalokat – stílusuk szerint magyar nótákat – Auspitz Jenő hódmezővásárhelyi komponista (1871–1944): e jellemzően évszám nélküli kiadványok léte pillanatnyi zavart kelthet.

⁴ Pesten férfikari pályaművek bírálóbizottságának lett tagja és fogalmazott kapcsolódó értékelést, Wagnerről folytatott esztétikai polémiaát az általa szerkesztett Koszorú hasábjain (1863), valamint zenei kérdéseket is érintő dolgozatokat vetett papírra (*A magyar nemzeti vers-idomról*, *A magyar népdal az irodalomban*). A pályázati bizottságról és a költő által írt bírálatról lásd: *Zenészeti Lapok*, 1869. augusztus 15. és 29. A „Wagner-ügy”-ről lásd többek között: *Arany János Összes Művei*, XII. kötet (szerkeszti Keresztury Dezső. *Próza művek* 3. Sajtó alá rendezte Voinovich Géza, Budapest, 1963). Arany verstani munkájának hatásáról, főként a téma zenei összetevőinek tekintetében lásd Dezső Kinga tanulmányát: *Arany János és a zene*, In: Szkhon, 2008/1.

időre még a dalszerzést is művelte.⁵ S bár legmuzikálisabb költőink egyike volt – akinek pályáját gyakorlatilag folyamatosan magával kísérte a muzsika valamilyen formája, de poézisét is át- meg átszötte a hangok művészetéből nyert inspiráció⁶ –, büszkélkedni a legkevésbé sem büszkélkedett e talentumával, ellenkezőleg: a hírnév csúcán is a rá mindvégig jellemző szemérmességgel, igen sikeresen rejtette véka alá a zeneművészet iránti érzékét.⁷ Még saját dallamait is mintegy titokban szerezte – majd adta elő hasonló intimitással odahaza, bevonva időnként feleségét is. E melódiák közül tízet a költővel baráti viszonyban levő Bartalus István bocsátott közre díszkötetben – kilencet az általa írt, egyet pedig Bertha Sándortól származó zongorakísérettel⁸ –, melyek Arany eredeti datálásainak időrendjét követve az alábbiak:

A hegedű száraz fája (Arany: 1874);
Kondorosi csárda mellett (Arany: 1874);
A tintásüveg (Petőfi: 1874. január 17.);
Toborzó (Amadé László: 1875. január 17.);
Igyunk biz azt egy-egy kicsit (Arany: 1875. január 29.);
Zách Klára (Arany: 1876. január 12.);
A toronyban delet harangoznak (Petőfi: 1880. február 3.);
Csokonai (Petőfi: 1880. február 8.);
Hozzám jössz-e? (Éji dal címmel, Petőfi: 1880. február 27.);
A tudós macskája (Arany: 1882. április).

Sztankó Béla, a *muzsikus* Arany János egyik későbbi méltatója, így csoportosította e tíz melódiát: „népdalok formájában szerzett művészi dal (1., 2., 5., 7.), ballada-dallam (6.), szakaszos műdal (9.), vitézi (katona-)dal (4.) s könnyedmenetű, játszi epikai dal (3., 8., 10.)”.⁹ Az utóbbi hármat főképp azért szerezte Arany – írja kiadványának előszavában Bartalus –, mert hiányolta hazai zeneirodalmunkból az elbeszélő dalokat. „Mintául a kávéházakban s efféle nyilvános helyeken működő zugdalnokokat vette s hogy egykor ezek előadásait jól megfigyelte, bizonyítja három dalának könnyűd elbeszélő népies hangja,

⁵ Huszonhat dokumentált, saját szerzésű dallama közül – amelyek részint saját, részint Petőfi Sándor és mások verseire keletkeztek – húsz maradt ránk. Részletesen: *Arany János népdalgyűjteménye*. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest, 1952. (Hasonmás kiadásban, Kodály Zoltán széljegyzeteivel: Budapest, 2011.)

⁶ Lásd erről egyebek mellett a jelen sorok szerzőjének hivatkozott dolgozatát.

⁷ Arany János személyiségvonásainak valamelyest idevágó példaként idézhetjük föl Jókai Mór saját jegyzetét *A mi lengyelünkhöz* (utolsó regényéhez, *Megyedik szakasz, 2. rész*): Nagykőrösön, az 1850-es évtized közepén, „egy szép őszi éjszakán”, midőn az összegyűlt „víg társaság” tagjaként együtt mulatott a neves író és költő is, Jókai táncolni látta Aranyt. Ám „soha többet más halandó nem részesült ebben”.

⁸ *Arany János dalai Petőfi, Amadé és saját költeményeire. Énekekre és önálló zongorára feldolgozta Bartalus István*. Budapest, 1884. A kötet előszava a dalok keletkezéstörténetének fontos dokumentuma. Bertha a fősorolásra került dalok közül a *Zách Klára* zongorakíséretét írta meg.

⁹ Sztankó Béla Arany János-emlékcikke: *A Zene*, 1932. március 1.

mely a közönséges népdaloktól különbözik, a nélkül, hogy magyar jellegét elvesztené.”¹⁰ Ám a kávéházi élmények mellett mintaként szolgálhatott számára Lovassy Sándor *Tréfás dala* (1857) is, amely a költő pár esztendővel korábbi, önironikus soraira (*Írószobám*) keletkezett.¹¹

De nem csupán a három humoros elbeszélő dal ürügyén figyelhetett meg Arany *zugdalnokokat*, hanem többi melódiájának latens ihletadójaként gyakorlatilag mindenfajta, korabeli dalnokot ugyanúgy: kis- és nagyvárosok különféle éneklőit s énekeiket. Hogy mennyire a sajátjának érezte a magyar dalirodalom hagyományait, mutatja tűnt ifjúkora közszájon forgó melódiáinak utólagos gyűjteménybe foglalása 1874 táján, valószínűleg Bartalus István ösztönzésére.¹² Ugyanebből a zenei világból sarjadt Arany autodidakta dalköltésze is: részint már nagyjából egyidejűleg – hiszen melódiáriuma harmincas évekbeli, saját dallamot is tartalmaz –, részint pedig az elkövetkező évtizedek folyamán. E zenei líra stílusvilágán hangról hangra érezhető a köznyelvi beágyazottság.

Kilenc Arany János-melódiát férfikarra is közreadott Bartalus,¹³ de csakhamar további feldolgozói is akadtak a költő dallamainak: méghozzá olyan nagy számban, hogy a hiánytalan felsorolást már Papp Viktor és Major Ervin sem kísérelték meg.¹⁴ Néhány e szerzők és műveik közül: Hans Koessler / Koessler János és Harrach József vegyeskari sorozatai;¹⁵ Major J. Gyula nőikari és Révfy Géza férfikari átiratai;¹⁶ Ádám Jenő kantátaszerű összeállítása;¹⁷ Sári József egyneműkari, zongorakíséretes feldolgozásai *A hegedű száraz fája* címmel.¹⁸

¹⁰ Idézet Bartalus István hivatkozott kiadványának előszavából, betű szerinti közléssel.

¹¹ Énekhangra és zongorára. Megjelent: *Honi Lant* (No. 6.), Lovassy Sándor Kiadó, Nagyabony [Pest megye], 1857. Minthogy szerzője a Nagykovácsán élő Arany tágabb földrajzi környezetében működött, a költő valószínűleg ismerte versének szóban forgó megzenésítését.

¹² *Arany János népdalgyűjteménye* (adatok az 5. számú jegyzetben).

¹³ Budapest, 1888. *A Zách Klára* kimaradt a kötetből, mivel annak zongorakísérete Bertha Sándortól származott.

¹⁴ Bibliográfiai adatok az 1. jegyzetben (208).

¹⁵ *3 dallam Arany Jánostól*. Vegyeskarra alkalmazta Koessler János (az első ismert felhangzás éve: 1887, megjelentek 1904-ben). A három dal: *A toronyban delet harangoznak*; *Csillagnak születél*; *Toborzó*. (Lásd ezekről még Papp Viktor – Major Ervin hivatkozott bibliográfiáját, 208.) Harrach József feldolgozásai, részben billentyűs kísérettel: *A toronyban...*, *Csokonai, Toborzó és A tudós macskája* (*Magyar Arion*, 1893).

¹⁶ *A tintás üveg*, *A tudós macskája* és *A hegedű száraz fája*: Major J. Gyula *Orpheus* című kötetében (Budapest, 1907); *Kondorosi csárda mellett*, *A hegedű száraz fája*, *A toronyban delet harangoznak*, *A tudós macskája* és *Toborzó*: Révfy Géza egyik gyűjteményében (lásd Sonkoly István hivatkozott munkáját, 12.).

¹⁷ 1951-ből (lásd: Székely Miklós: *Ádám Jenő élete és munkássága*, Budapest, 2000, 51.). Hanglemezen (Qualiton LPX 1281) öt dal kapott helyet az Ádám Jenő által feldolgozott Arany János-melódiák közül.

¹⁸ Készült az 1967-es Arany-évfordulóra, megjelent 1968-ban. I. rész: *Három Arany János-dal*: 1. *A hegedű, a hegedű*; 2. *A toronyban*; 3. *A szép fényes katonának*. II. rész: *Négy népdal-feldolgozás Arany János gyűjtéséből*: 1. *A csengeri temetőn*; 2. *Én azt megteszem*; 3. *Megütötték a bírót*; 4. *Nincsen olyan derék asszony*.

II. Kezdetben még azoknak az Arany-megzenésítéseknek is lényegi sajátja volt a köznyelvi beágyazottság és népies karakter, amelyek nem a költőtől származtak. Fónagy József nagyszalontai honvéd hadnagy 1848-as *Nemzetőr*-dallamát¹⁹ maga Arany kottázta be már említett, 1874 körüli melodiáriumába,²⁰ majd Káldy Gyula és Bartalus István egyaránt közzétette saját zongorakíséretével.²¹ Jóval Fónagy szerzeményét követően többen is megzenésítették a *Nemzetőr* dalt, köztük az idősödő Erkel Ferenc (*Névtelen hősök*, a III. felvonás nyitó kara²²), ám sem Erkel kartételének partitúrája, sem annak szakmai szempontból méltó kivonata nem jelent meg a mai napig! Vavrincz Mór szintén saját művet komponált a népszerű költeményre,²³ de adatok alapján Bertha Sándor darabjáról is tudunk.²⁴

Sorozatszerű Arany János-versmegzenésítésekről csak az 1850-es évtized közepétől kezdve beszélhetünk. A korai zeneszerzők részint Arany tágabb környezetéből kerültek ki: Simonffy Kálmán ceglédi főjegyző és dalkomponista, Lovassy Sándor – már említett – abonyi muzsikus és kiadó. Minden jel szerint Simonffy volt az első nevesebb szerző, aki melódiával látta el a költő sorait. A *Hej! iharfa, juharfa...* kezdetű népies vershez komponált annak hangulatához illő, hasonlóképp temperamentumos-magyaros muzsikát,²⁵ majd büszkén írhatta rá utólag az alábbiakat Arany – Nagykőrösről 1856. április 18-án hozza intézett – levelére:

„Magyarország most élő legelső költője.

‘Hej iharfa, juharfa!’ című népdalát zenére tettem, melynek dallama nemcsak neki tetszett meg végtelenül, de mint futótűz elterjedt az egész országban is csakhamar.”²⁶

Nem sokkal később gróf Festetics Leó is „zenére tette” a *Hej! iharfa, juharfa...* sorait, *Népdalok* címmel és Arany Jánosnak szóló ajánlással adva közre a költő két megzenésített versét (a másik a *Kondorosi csárda mellett*

¹⁹ Fónagy József honvéd hadnagyról lásd Márki Sándor tanulmányát: *Arany János szalontai éveiből* (Irodalomtörténet 1917, 3–4. füzet); részbeni kiegészítés a vers történetéhez: *Arany János Összes Művei*, I., 417. (bibliográfiai adatok az 1. jegyzetben).

²⁰ I. rész, 87. szám (bibliográfiai adatok az 5. jegyzetben).

²¹ Káldy: *A szabadságharc dalai és indulói* (1848–49), Budapest, 1895; Bartalus: *Magyar népdalok VII.*, Budapest, 1896.

²² Négyszólamú férfikar zenekarkísérettel. Kézirata: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. 361/3–4, fol. 2–5. A szabadságharc napjait fölelevenítő művet 1880. november 30-án mutatták be Budapesten, a Nemzeti Színházban.

²³ Férfikarra. Kézirata: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. 2814 (Budapest, 1900. június 3-i keletkezési dátummal).

²⁴ Sztankó, i. m., 181.; Papp-Major, i. m., 210. (bibliográfiai adatok a 9. és 1. jegyzetben).

²⁵ A még vélhetően 1854-ben megzenésített, zongorakíséretes *Hej, iharfa...* Simonffy *Magyar dalkokréta*jának II. füzetében jelent meg 1855 elején (Rózsavölgyi, Pest).

²⁶ Arany János levele Simonffyhoz, valamint a főjegyzés teljes szövege: *Arany János levelezése 1852–1856. Arany János Összes Művei*, XVI. (szerk. Keresztury Dezső, Budapest, 1982), 791. számú levél. Arany és Simonffy levelezésének ezt az egy dokumentumát ismerjük. A *Hej! iharfa, juharfa...* megzenésítéseiről lásd még Papp-Major hivatkozott dolgozatát, 209–10.

volt).²⁷ E darabok valódi mestermunkák a maguk látszólag egyszerű igényű – ám az alkotó részéről valójában letisztult kifejezésmódot megkívánó – műfajkeretei közepette. Évtizedek múltán Hegyi Béla, Buchner Antal és Siklós Albert szintén készített egy-egy saját kompozíciót a *Hej! iharfa, juharfa...* soraira.²⁸

Kondorosi csárda mellett... kezdetű verséhez, amely *A betyár* c. ciklus egyik szakasza, s amelyet mellékel, saját közlése szerint a „*Bort ittam én, boros vagyok...*” nótájára írt Arany János, maga is szerzett dallamot a későbbiekben.²⁹ Festetics említett műve után Kohányi Sámuel, később Hegyi Béla szintűgy jelentkezett a *Kondorosi csárda...* megzenésítőjeként; a sorozatot Langer Viktor zongorakíséretes feldolgozása egészíti ki.³⁰

1860 után jószerivel áttekinthetetlenné válik az Arany-megzenésítések keletkezésáradata. Kohányi Sámuel a saját „*Kondorosi csárda...*”-dallamával együtt tette közzé Arany „*Ej, haj, ne szomorkodj...*” kezdetű versére (*Csendes dalok I.*) komponált melódiáját is (*Széchenyi Emlény*, 1860),³¹ egy megzenésítési „divathullám” élén, a költemény társdarabját („*Igyunk biz azt egy-egy kicsit*”: *Csendes dalok II.*) is ideértve. Az „*Ej, haj, ne szomorkodj...*” strófáinak következő ismert hangokba öntője Bartalus István volt; szellemes, csattanós darabja, amely újfajta dimenziókat kölcsönöz a versnek, 1863-ban jelent meg *Bordal* címmel.³² Majd Limbay Elemér szerzeménye következett, sőt egy ismeretlen eredetű dallamról is tudunk, amelyre ugyanennek a költeménynek a sorait énekelték rá a XIX. század záró harmadában.³³ Később Harmat Artúr készített férfikari megzenésítést a versszövegre (1932), s valamikor a XX. század első évtizedeiben, négykezes zongorakísérettel kiegészített nőikarit, Siklós Albert.³⁴

²⁷ *Zongorakíséretes dalok*. Melléklet a *Nővilághoz*. Pest, 1857. A Festetics-féle *Hej! iharfa, juharfa...* változatának közreadása: Limbay Elemér: *Magyar dal-album, I. kötet* (Braunschweig, 1879), 128.

²⁸ Hegyi Béla (1858–1922) műve megjelent az *Alkonyatkor*. 10 eredeti magyar népdal című füzetben (No. 2.), énekhangra és zongorára (Zipser & König 31, Budapest, év nélküli kiadvány). Buchner Antal (1882–1950) vegyeskaráról adat alapján tudunk (Sonkoly i. m. 12.). Siklós Albert (1878–1942) művének két verziója készült el (dal- és zongorakíséretes nőikari): Papp-Major, i. m., 209.

²⁹ Mint arról már szó esett: *Arany János dalai Petőfi, Amadé és saját költeményeire...* (bibliográfiái adatok a 8. jegyzetben).

³⁰ Kohányi zongorakíséretes dala az 1860. évi, díszes kiállítású Széchenyi-emlékalbumban (*Széchenyi Emlény*) kapott helyet (Pest, Herz); Hegyi dala: *Alkonyatkor*, No. 1 (bibliográfiái adatok a 28. számú jegyzetben); Langer Viktor feldolgozása: *22 kedvelt magyar népdal énekhangra zongorakísérettel*. *Gyűjti Tisza Aladár* (= Langer Viktor), Pest, Táborosky és Parsch 128 [év nélkül, de az 1870-es évtized kezdete], XII. szám.

³¹ Ugyancsak zongorakísérettel (lásd az előző jegyzetet).

³² Pest, Rózsavölgyi. Később négyszólamú férfikarra is átírta Bartalus. Utóbbi megjelent: Bartalus István és Gyertyánffy István: *Négyes dalok*. Második, javított kiadás, Budapest, 1887.

³³ Limbay: *Magyar dal-album, II. kötet* (1880, 247. szám); Bartalus: *Magyar népdalok, II. kötet* (1875, 199. szám.).

³⁴ Harmat Artúr: *Ej, haj, ne szomorkodj* (Kolozsvár, a Romániai Magyar Dalosszövetség kiadása). Siklós művéről lásd Papp-Major hivatkozott dolgozatát, 209.

A *Csendes dalok* másodikjához (*Igyunk biz azt egy-egy kicsit*) maga a költő is fabrikált két dallamot.³⁵ Mosonyi Mihály *Csendes dalok II*-megzenésítése minden valószínűség szerint az első, Arany János-verssorokra írt kórusmű egyben.³⁶ Később Bartalus István és Wusching Konrád is szerzett egy-egy férfikari darabot az „*Igyunk biz azt egy-egy kicsit*” soraira.³⁷

Az első terjedelmesebb – és művészi dimenzióikban is jelentősebb – Arany János-megzenésítések szintén Mosonyi Mihály nevéhez fűződtek: *Letésem a lantot* (1863) és *Mátyás anyja* (1864).³⁸ Mindkettő végigkomponált dal zongorakísérettel, az utóbbi révén Mosonyit tekinthetjük az első Arany-balladamegzenésítőnek is.

Későbbi keletkezésű művek a *Letésem a lantot* soraira: Kasics Ozmán zongorakíséretes dala (1903), Gaál Ferenc melodráma (Op. 131, megjelent 1903–1907 között), Kazacsay Tibor *Ének a Margitszigetről* című kantátájának *Arany János szobránál* feliratú tétele (Op. 117, 1956–57, bemutatták és megjelent: 1958).³⁹ A *Mátyás anyja* további megzenésítései: Bartalus István férfikar vagy nőikar által egyaránt előadható, terjedelmes darabja az 1880-as évekből; Révfy Géza melodráma (1917 előtt); Lányi Ernő csupán adat alapján ismert, zongorakíséretes kompozíciója nőikarra (1917 előtt); Delly Szabó Géza férfikari szerzeménye (1932); Reinitz Béla dala (megjelent: 1943).⁴⁰ (Bertha Sándor 1870-es évtizedbeli megzenésítési szándékára később térünk vissza.)

A XIX. századi daltermésből válogatva említsük meg Bartalus Istvánnak az eddigiekben még nem tárgyalt – s talán időben is utolsó – Arany János-megzenésítését, *A rab gólyát* is! Jellegzetes századvégi magyar nótastílusban fogant, strófikus mű, zenei megoldásai azonban nem versenyezhetnek a költemény dimenzióival.⁴¹

³⁵ Egyiket közreadta Bartalus: *Arany János dalai...* (bibliográfiai adatok a 8. jegyzetben), a másodikat lásd Kodály–Gyulai közreadásában (bibliográfiai adatok az 5. jegyzetben).

³⁶ Közzétéve a *Zenészeti Lapok* 1864. március 10-i számában.

³⁷ Bartalus István és Gyertyánffy István: *Négyes dalok*, 213–6. (bibliográfiai adatok a 32. jegyzetben); Wusching: *Apolló*, 1890.

³⁸ *Letésem a lantot*: Rózsavölgyi, Pest, 1863, a *Zenészeti Lapok* 9. mellékleteként; *Mátyás anyja*: Rózsavölgyi, Pest, 1864.

³⁹ Dr. Kasics Ozmán (1876–1937) miniszteri tanácsos, műkedvelő zeneszerző, zongoratanár művéről lásd Sonkoly István hivatkozott dolgozatát, 7. és az *Arany János Összes Művei I.* kötetét, 434. Gaál Ferenc (1860–1906) művéről lásd az 1903–1907 között megjelent zene-művek jegyzékét: http://epa.oszk.hu/02500/02548/00022/pdf/EPA02548_magyar_konyvkereskedok_evkonyve_1910_001-164.pdf

Kazacsay *Ének a Margitszigetről* c. kantátáját, amelyet Arany János emlékére írt, 1958-ban a Fővárosi Tanács nivódjával tüntették ki (bemutató: 1958. márc. 31.): lásd a *Magyar Élet-rajzi Lexikont* és a magyar nyelvű *Brockhaus–Riemann Zenei Lexikont*.

⁴⁰ Bartalus István és Gyertyánffy István: *Nő-karénekek gyűjteménye*, Budapest, 1888. 101. szám; Bartalus és Gyertyánffy: *Négyes dalok*, 300–311. (bibliográfiai adatok a 32. jegyzetben). Révfy és Lányi darabjairól lásd: http://epa.oszk.hu/02500/02518/00035/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1917_03-04_134-157.pdf. Delly műve Kolozsvárott jelent meg (a Romániai Magyar Dalosszövetség kiadása). Reinitz: *Halottak énekelnek* (a szerző kiadása, Budapest, 1943).

⁴¹ Bartalus: *Magyar népdalok*, VII. (Budapest, 1896., 19. szám).

III. Simonffy Kálmánnál és Lovassy Sándornál még közvetlenebb kapcsolatban állt Arany János saját, nagykőrösi környezetének muzsikusaival: Egressy Sámuellel és Szotyori Nagy Józseffel.⁴² Egressy két olyan zongorakíséretes dalt adott közre 1857-ben *Népdalok* címmel, amelyek énekszólama alatt a költő verssorai olvashatóak, s amelyekkel – még kézirat formájukban – elnyerte a hódmezővásárhelyi Matók Béla által kiírt zenei pályázat egyik díját: „15 cs. kir. aranyat a legjobb két eredeti népdalra”.⁴³ A szakirodalomban uralkodó nézet ellenére úgy tűnik, Arany János verssorai utólag készültek – az egyébként instrumentális komponista – Egressy melódiáihoz: egyrészt a költő vonatkozó leveleinek megfogalmazása, másrészt további körülmények is ezt látszanak igazolni. Földidézve Arany János Ercsey Sándorhoz címzett levelének részleteit (Nagykőrös, 1856. december 10.): „Ez a hét nevezetesen kezdődött ránk nézve. Hétfőn⁴⁴ kaptam egy szellemi [...] ajándékot. Egressi Sámuel (volt Pest megyei főjegyző s földes ur e tájon) egy pár népdalért melyet szövegül irtam az általa komponált zenére viszonzásul Vörösmarty bronz mellszobrát küldötte meg, ami igen szép.”⁴⁵

Jókai Mór levelének részlete Arany Jánoshoz (Pest, 1856. december 25/ [24]): „Egressy Samu kegyéből egy szép népdalodat bírván, minthogy a tiltakozások most napi renden vadnak [sic], nem bátorkodom azt addig kiadni, a míg töled pecsétes levelem nincsen, hogy azt nem gátolod” (stb.).⁴⁶

Arany hozzájárult a közléshez (levele Jókaihoz: 1856. december 29.), így a versek meg is jelentek a Vasárnapi Újság 1857. január 4-i számában (*Népdalok: I. Sírva jön a magyar nóta világra...; II. Elesett a Rigó lovam patkója...*).⁴⁷

Ismét Ercsey Sándornak írta a költő 1857. március 12-én: „Az a pár népdal, a V.[asárnapi] ujságban alkalomra, vagyis Egressy Samu zenéjéhez szövegül, készült. Mondvacsinált dolog. A Vörösmarty ércz szobrát kaptam érte ajándékul.”⁴⁸

Arany egyébiránt nem egy korábbi versét írta már meglevő dallamokra (vagy azok nyomán): ilyen *A betyár* című, említett ciklus négy szakasza és az *Árva fiú*, sőt megannyi további ballada.⁴⁹

⁴² Előbbiről lásd az *Arany János Összes Művei* XVI. és XVII. kötetét, utóbbiról lásd Sztankó Béla hivatkozott munkáját és Lakatos Vince dolgozatát: *Arany János mint zeneszerző (Irodalomtörténet, 1919/1–2. füzet)*. Egressy Sámuel (1806–1868) földbirtokos, Pest megyei főjegyző és amatőr komponista, Egressy Béni unokatestvére volt.

⁴³ A pályázati kiírást lásd: *Pesti Napló*, 1856. július 16., az év szeptember 15-i beküldési határidővel. A Matók-féle pályázat díjnyertes és publikált zeneműveiről lásd Mona Ilona bibliográfiáját: *Magyar zeneműkiadók és tevékenységük 1774–1867*, Budapest, 1989, 3020–3025. tételszámok. Szecsóri Matók Béla (1829–1897): ügyvéd, dalszerző, író, 1848-as honvéd százados, főügyész.

⁴⁴ 1856. december 8-án.

⁴⁵ *Arany János Összes Művei*, XVI., 856. számú levél.

⁴⁶ *Arany János Összes Művei*, XVI. 862. számú levél.

⁴⁷ Véglegesített verziójukhoz képest még bizonyos különbségekkel: lásd az *Arany János Összes Művei* I. kötetét, 500. Megzenésítéseikre vonatkozóan viszont hibás közlések sora olvasható ugyanitt.

⁴⁸ *Arany János Összes Művei*, XVII. (szerk. Korompay H. János, Budapest, 2004), 890. számú levél.

⁴⁹ Az *Árva fiú*ról lásd ebben a vonatkozásban: *Arany János Összes Művei*, I., 492.; Arany idevágó önvallomása költészetének zenei háttéréről: *Arany János Összes Művei*, XVII., 1152. szám (867.), a Szemere Pálnak 1860. április 14-én írt levél töredék-változata.

Se szeri, se száma a két, népies hangú, 1856. évi költemény (I. „*Sírva jön a magyar nóta világra...*”; II. „*Elesett a Rigó lovam patkója...*”), vagy csupán egyes strófaik („*Volt nekem egy rigószőrű paripám...*” stb.), Egressy Sámuel melódiáitól független, későbbi megzenésítéseinek és azok feldolgozásainak, ráadásul szerzőségi kérdőjelekkel tarkítottan:

I.) Juhász Aladár: *Sírva jön a magyar nóta világra...*,⁵⁰

II. a.) Mérti N.: *Árvalányhaj, IV. füzet*, a kezdő dal: *Volt nekem egy daruszőrű paripám* (énekhangra és zongorára, 1866) zenei anyaga lényegében azonos a Konkoly-Thege Miklós által *Több is veszett Mohácsnál* címmel közreadott zongoraletétellel (1867);⁵¹

II. b.) másfajta dallam kapott helyet a *Tamássy József kedvelt dalai...* című népszínműdal-kiadványban és Limbay Elemér összeállításában,⁵² változatai pedig Bartalus István *Magyar népdalok* című gyűjteményének harmadik kötetében;⁵³ ugyanezen alapult Kapi Gyula feldolgozása is négyszólamú vegyeskarra,⁵⁴ majd ugyanezt tette közzé a külföldön élő Korbay Ferenc is.⁵⁵

Az eleve megzenésítés céljára vagy már meglevő dallamhoz írt Arany-versek közül kevésbé látványos – és szerencsés – utóélet jutott *A bujdosónak*, valamint *a Köszöntő dalnak*. *A bujdosó* Egressy Sámuel melódiájára készült 1857-ben, a szerző újabb kérésére, az előbbi két népies dal nyomán – sőt valamelyest a *Sírva jön a magyar nóta világra...* hangulati mintájára –, a „páratlan magyar csalogány”-nak, Hollós Kornéliának szánva.⁵⁶ Nyilvános felhangzásáról azonban nem tudunk. *A Köszöntő dal* pedig az *Erzsébet* című operában kapott volna helyet, egy háromfelvonásos dalműben, amely Erzsébet császárné (később: királyné) magyarországi látogatásának alkalmára készült tisztelgő (sőt: a hivatalos kereteket messze meghaladóan, őszintén rajongó) kompozícióként, s amelynek két szélső felvonása a Doppler fivérek munkája volt, míg a középsőt Erkel Ferenc írta meg.⁵⁷ A megbízó gróf Ráday Gedeon, a közvetítő Egressy Sámuel volt (lásd

⁵⁰ *Apollo*, 1880. április: Papp-Major, i. m., 210.

⁵¹ Vö. Mona Ilona, i. m., 2196–99. tételszámok. A Zenészeti Lapok 1867. VIII. 4-i számában olvashatjuk: „Azt beszélük, hogy tulajdonképen Mérti álnév, vagy jobban mondva nem is létezik, s hogy e név alá hol egyik, hol másik kompozitor rejtőzik, a kik félük a nyilvánosságot”. Major Ervin Grinzwil Jozefával azonosította a Mérti N. álnevet (Major: *Fejezetek a magyar zene történetéből*, Budapest, 1967, 203.).

⁵² *Tamássy József kedvelt dalai*: „*Volt nekem egy daruszőrű paripám...*” szöveg, zongorakíséret Ábrányi Kornéltól (Pest, Táborosky és Parsch 354 [1873]). Limbay Elemér: *Magyar dal-album, I. kötet* (Braunschweig, 1879), 197., azonos szövegejelzéssel.

⁵³ Budapest, Rózsavölgyi, 1883, 144. és 145. szám („*Elesett a Rigó lovam patkója...*” és „*Volt nekem egy rigószőrű paripám...*” szövegekkel).

⁵⁴ *Apollo*, 1881. (További feldolgozás az *Apollo* 1874-es évfolyamában: Papp-Major, i. m., 210.)

⁵⁵ *Hungarian Melodies*. The Music Transcribed by Francis Korbay. Vol. 1. (1891): Pitt & Hitzfeld (London & Leipzig), 4. szám.

⁵⁶ Arany János *Összes Művei*, XVII., 903. számú levél (Egressy Aranyhoz, 1857. április 23.); idézet a levélből.

⁵⁷ Libretto: Czanyuga József. Bemutató: 1857. május 6., Pest, Nemzeti Színház. Kéziratai az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában.

Egriessy Aranyhoz írt, 1857. február 21-i levelét).⁵⁸ Kézenfekvő ötletnek mondható egy ilyen politikai súlyú s az ország több vezető muzsikusát aktivizáló alkotás elgondolt pompájához segítségül hívni „Magyarország legelső költőjét” is, ámde hiába készült el a *Köszöntő dal*, végül nem kapott helyet az operában, s csak jóval később zenésítette meg férfikarra Vavrincez Mór.⁵⁹ Hasonló, eredménytelen „színpadi kitérőt” tett a *Mátyás anyja* ballada is, amelynek áriává formálását Bertha Sándor tervezte eredetileg – *Mátyás király* című, egyetlen operájának komponálásakor, Ridolfo balladájaként, sőt talán bele is illesztve az ősváltozatba (1877) –, ám végül az sem került be a színre vitt darabba.⁶⁰

A század utolsó évtizede viszont már magával hozta az Arany János költeményei nyomán készült első operák megszületését (ifj. Johann Strauss, Mihailovich Ödön, majd Farkas Ödön tollából⁶¹). A megzenésítések általunk eddig nem érintett műcsoportjai közül hangszeres darabokról, zenekarkíséretes balladákról és népszínművekről már az 1870-es évtizedtől kezdve, koncertmelodramákról az 1890-es évektől, iskolai daljátékokról a századfordulótól van tudomásunk (nem szólva e helyütt az iskolai éneklésre szánt melódiákról⁶²). Eltekintve Bertha Sándor említett, 1877. évi balladamegzenésítési szándékától vagy kísérletétől, az 1878-ban komponált *Árva fiú* révén minden bizonnyal Farkas Ödönnek tulajdoníthatjuk az első zenekar-kíséretes Arany-versmegzenésítést. Jelentős szakmai elismerést vívott ki Antos Károly cseh származású, Körnöcbányán letelepedett zeneszerző baritonszólóra, vegyeskarra és zenekarra készült darabja, *Az örök zsidó* (az 1881 utáni évekből).⁶³

Említsük meg a rendszeres Arany-megzenésítők művei közül Vavrincez Mór férfikarait is a századvégről és az új századelőről,⁶⁴ Révfy Géza nagyjából egyazon időszakból származó melodráma-sorozatát, valamint Köveskúti Jenő balladafüzérét már a húszas évtized termékeként (még ha a szóban forgó darabok nagyobbik hányada nem is közelít művészi minőségében a költemények dimenzióihoz).

A legtöbb alkotót megihlető Arany-vers talán a *Zách Klára* volt. Maga a költő kétféle dallamot is írt hozzá;⁶⁵ megzenésítők továbbá: gróf Zichy Géza,

⁵⁸ Arany János *Összes Művei*, XVII., 879. számú levél.

⁵⁹ Kéziratai: Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. 1685 és Ms. mus. 2809. Komponálási dátum az utóbbin: 1890. október 6. Op. 28-ként megjelent az *Apollo* sorozatban.

⁶⁰ Lásd a Vasárnapi Újság 1877. március 11-i és 1884. június 8-i számait. Bertha operájának ősbemutatója: Párizs, Opéra Comique, 1883. május 18.; magyarországi bemutató: Budapest, Nemzeti Színház, 1884. június 5.

⁶¹ Ifj. Johann Strauss: *Pázmán lovag* – vígopera (1892), Mihailovich Ödön: *Toldi szerelme* – zenedráma (1890–94), Farkas Ödön: *Tetemrehívás* – balladaopera (1900).

⁶² Utóbbiak felsorolását lásd Sztankó Béla hivatkozott dolgozatában; a közhasználatban az 1930-as évekig népies vagy népszerű dallammal társult Arany János-költemények listáját lásd uo.

⁶³ Lásd az Antos Károly-nekrológót A Zene 1927. április 1-i számában.

⁶⁴ A már említett *Köszöntő dal* (1890) és *Nemzetőr dal* (1900) mellett a *hegedű száraz fája* tartozik még ide: *Dal* címmel (1901, Op. 57., No. 4.). Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus. 2817.

⁶⁵ Lásd Bartalus István hivatkozott kötet-előszavát és Kodály–Gyulai közreadását (bibliográfiai adatok a 8. és 5. jegyzetekben).

Farkas Ödön, Hegyi Béla,⁶⁶ Szöllősy Attila, Fránek Gábor (oratorikus verzióban és operaként is), Lányi Ernő és Köveskúti Jenő. Zichy tenorszólóra, vegyeskarra és zongorára készült *Zách Klárája* volt a szerző elsőként nyomtatásban is napvilágot látott műve. Mesterének, Volkmann Róbertnek szóló ajánlással jelent meg, de Liszt Ferenc lett az, aki – a fiatal muzsikusz pályája szempontjából döntő jelentőséggel – fölfigyelt Zichy tehetségére a nyilvános bemutató alkalmával.⁶⁷ Fölidézve Zichy visszaemlékezésének részleteit: „Előadás után Liszt Ferencz hozzám jött, s néhány szeretetreméltó szót mondva felszólított, hogy látogassam meg. »Ott alaposabban megbeszélhetjük a ballada dolgát«, mondta.” „Meglátogattam. Liszt zongorához ült s eljátszotta balladámát. Oh hogyan játszotta ő azt! Az egyhangúbb helyeket azonnal megváltoztatta, transponálta, a főmotívumot kibővítette, s feldíszítette a futamok aranyesőjével, s eközben így beszélt: »Tudom, hogy Ön ezt így gondolta!« [...] Midőn a nagy embertől távoztam, szédültem, s egy új világ tárult fel szemeim előtt.”⁶⁸

Ezzel kezdődött kettejük művészbáratsága. Az összekötő Arany János költszete volt.

⁶⁶ *Nyolc ének baritonhangra zongorakísérettel*, No. 8. (Pesti Könyvnyomda R. T. 548., év nélkül).

⁶⁷ Megjelent: Pest, Rózsavölgyi, 1873 (lásd: *Zenészeti Lapok*, 1873. február 23.). Bemutató: Pest, 1873. március 25.

⁶⁸ Zichy: *Emlékeim*, első kötet, Budapest [1912].

Szondi György

TÉBLÁB

előretró

Romantika

...túlérző fájvirág...

(Arany János: Balzsamcsepp)

Mikor kankalinos a kedved,
de szegik szelíden dacok,
mikor óvni jó törekedned,
de utak fenekednek, vacog
a tünde maradás is benned,
mikor haragot hessent a kéz
és töredelmet vigyáz a szó,
mikor szépet színlelni nehéz,
és dália ont adakozón
szirmot, de már új bimbóra kész,

szalad, botlik mozdulat,
rózsahadra rózsahad,
te vagy, jaj, szeretnék,
bolond, eretnek ék
gyöngyöző dal, jajvirág,
tündökölni talmi vágy,
szeretnék, szeretnél,
nevetnék, temetnél,

mikor szél fuvalkodik, szél,
de kamasz még, hogy féld, pagonyod,
mikor duruzsol a lomb, beszél,
de lopva zúzmarás alkonyok
szállnak s érzed virágok neszt,
mikor lilommal ha bántasz
és fáj az, révedezőn megállsz,
mikor gyopár türelmed válasz,
és távol moháll, remeg álca,

lehullok s vagy áldott tudottam.

Романтика

Когато чувството ти е метличино,
ала го скърбят нежни инати,
когато се молиш пред икона, а възчинно
сълзящи корени се озъбват, зъзнат и
клони да си скъташ свое достойно възпират,
когато ярост отклоняват юмручени пръсти
и не изтлява жаравата омраза във вира,
когато е трудно да се правиш на направила стъпки
и далията разсипва щедро гъсти
листенца, готова за нови пъпки,

тичат и падат жестове,
от рози на рози ножове,
ти си стон-цвете, о, Боже,
кипяща песен, кървеж златист,
момина сълза, божур, аметист,
мечта коварна да заробиш,
да обичам, да заровиш,
да се смея, да загровиш,

когато ветрец бърбив се фука омайно
и младок е още твоята дъбрава,
когато пошепва листака потайно,
но осланени залези в бяла забрава
се спускат и улавяш шума на невена,
когато с лилия ме засягаш за избава
и боли ме, поспираш смутена,
когато търпението ти коралово драска
и далечина мъхее, трепери маска,

ще се отроня и ще бъдеш благословена.

Bencének

Mi szép?
Mi érdek nélkül most, fiam.
Érdek nélkül, apa?
A tarlón is mezítláb. Kishal tipeg.
A koronás fa?
Zihál, fiam.
A tajték?
Fojtogatják a vizet, fiam. Merítkezz.
Az érc is, apa?
Kizsarolták belőlünk. Kuporgasd még, ha van, szorítsd.
De a célok!
Hogy lépni ne felejts el, fiam.
Kiért?
Lépni. Ázalag maradsz különben.
Ázalag?
Véglény, fiam. Annak is korcs kövülete.
A virág is áll, apa.
Szirma harsan, szirma hal. Szelet tör, magába hull –
teérted.
Értem, apa?
Érted, fiam.

Képtelen hang

Szavad

szél szélcsend idején
karc hullámszó éjen
zord ék tények delén
heg hogy sarjún éljen
a hű lángba szökő

Szavad

turbék árva kalapon
felleg körhinta között
csatak hamvadó havon
tánc mi fel-felütközött

pőrére hullt királtságban

Kemence

lapát lapát rögök
marják a kezét
gyehennaméreg örök
szénben szép erezet
éjnap éjnap lendítés
veres katlanban mész
gyógyszóda megint és
galambfióka sok bámész
padlásaknak piros szeme
por zabál gaz kén fény
aknagáz parázszene
égre okádó kémény

Izzik katedrális.
Sistergő kövek s hitekből dóm.
Ludovika főhadnagya,
Sztálinváros kubikosa,
embert épít, vár is.
Láng felcsattan iszonyodón,
perzsel vörösen, nem adja.
Az eszmék is rögből, csatakosak.

Erőltetett koholt menet volt.
Sorompós sorsod
kohókban nyitotta Isten.
Galambfióka piheg tenyeredben.
Behull a deres por.
Fiú szakítja meg suta vonulását.

Látja az aknaszemet,
tudja az iksz-jeleket.
Látta fénypernye hullását,
tudta a rend fokozását.
Hitte a magyar hitet,
hiszed a magyar hitet,
hiszed
rögök rögök lapát
zabált a parázs
zabált a hamis varázs téged

Ember szegült katedrálissá!
Kondul a szavam tehozzád,
mésszel pörölő édesapám.

Rabló

Beléd marom én időmet, nézd el
szavam téged rabol, ne szólj meg
szólok, s szavam életedet fosztja
dőreségem téged múltat
esdeklésem téged bitangol
hars énem téged tépáz
Ha hegedűszó is
ha átok ha
el is iramlik
ha pihe pöröly
ha késfutam
ha biggyen
horgad is, horgasul – nem rátok
lágý kézmo

Irgalmazz
hogý ne szavam szegje a pillanatod
Bocsásd meg
hogý szavamtól foszlik most
mit tőled tolvajolok
Ontom valód perceit
tékozlón

Velem feslesz
Kegyelem

Tétova lépés

A tétova lépés után szegül
pirongó tájak mind egyedül
omló éjjelek széjjelhamuhodván
vonkodott szavak őszülő holdnál
dideregnek

Didereg a parázs harmadik ég
lobban-e fölfelé szikraszín még
pilletébolygás marad-e az út
ormokon völgyellő kedv-e a kút
öle mélyén

Ó

(Weöres Sándor)

Ö

Kunkog az ész

Hány tetemes rózsza
kunkog az ész
Hány színe-láng piha
kardélen él
Hány tűrömfá-hajtás
hírement vény
Hány csupádon ripők
férkőzik fül
Hány jártányi vétek
voltunk leszünk

A plotudivi ókori színház

Hallgató dalmahodásban fel
kőfalrétegek horizontja ível szét.
Tömbökben válik, homálytól harsan el
a kérges kész lét.

Téveszmék suta hanyaglása velünk –
rekedt lobok a hitek kint s alant
valaha szcénák és tapsok, hol elül
a dobogás, ujjak mozgása, falak
híradása, üvöltő közöny? Nem,
permetlik ránk kézen-közön ütem,
házközön fény iramlása,
kinek-kinek éber mása
marasztal:
helyünk velünk elhonol, hasztalan
a

HUNBOLGszilánk

Az igerendszer a bolgár nyelvben rendkívül gazdag és bonyolult, a magyarban – csak látszólag egyszerűbb, ugyanakkor: a mozgó igekötő, a derivációs gazdagság, a határozott-határozatlan ragozás a kanonizálatlanság látszatát kelti.

Disszertációm célja az volt

- hogy ne elégedjek meg a nyelvtani kategóriák párhuzamos leírásával s mechanikus szembeállításával a két nyelvben, hanem találok érintkezési pontokat, hogy valamimód „összebékítsem” a két igerendszert, ami óhatatlanul a kategóriák újraértelmezését, s nemegyszer új állásfoglalásokat, megközelítéseket eredményezett;
- hogy a bolgár és a magyar igét teoretikusan is vizsgáljam, de arra törekedve, hogy a kapott eredményeket az összevető nyelvészet elméletére alapozva az interlingvisztikai kutatásokat felhasználjam, eredményeit újraértelmezsem, mégpedig az oktatási és fordítási felhasználhatóság gyakorlati célját kivált szem előtt tartva;
- hogy a két nyelvet egyaránt vizsgáljam belülről (definíciókat s leírásokat /újra/értelmezve s szisztematikusságra törekedve) s kívülről: más szögből, a másik nyelv prizmáján keresztül.

A tisztán morfológiai kategória kereteit tágítva a bolgár nyelvben igének tekintem a fonetikus szót, a komponált szóformákat s a modalizátorral vagy szintaktorral bővített szintagmatikus egységegészeket, a magyarban pedig az általam „úgynevezett” igecsoportot: **ettem volna magamat tele** (legalább).

Meg-megütögettethetném

Íme ága-boga egy csupatoldalékkolt magyar igének – magyarázom-darabolom téziseimben bolgárul (nemzetközi s magam gyártotta technikus terminuszokkal). Bolgár legyen a talpán, aki felfogván használatába is igázza. Ez az agglutinatív gazdagságunk. Hajmeresztő boldogság ezt széjjelszedve gyönyörködni benne, összerakva pedig egyetemisták értésére adni. Vagy leginkább a bolgáron keresztül (3600 igeforma: világcsúcs!) megérteni, ha nincs is leírható eszközrendszerünk (a befejezettséggel „szemben”) a folyamatos igeszemléletre, használjuk: nyitom ki az ajtót, fekszem le... az erdélyi nyelvjárásban mi több: halok meg... A hátravetett igekötő. Érzékeltetni s használni ezt a fordításban... egyáltalán – s már nagyra tágítva: az archaikusabb erdélyi nyelv, mely hányszor húzott ki a csávából régebbi vagy tájnyelvi bolgár szövegek magyaráításában!

Tamási Orosz János

Ember volt mindig, volt valamikor

Inkább csurogtam volna le apám lába szárára, fakadt föl benne hirtelen szétáradó mérge, miközben letette a telefont. Vagy inkább – villára csapta. Öreg fekete készüléke itt-ott már törött villájára. Alapból utálta a telefont, épp az ilyen hirtelen jövő, valami elkerülhetetlent tartalmazó hívások miatt, ugyanakkor kedvelte a múlt tárgyait, néha-néha azzal ámítva magát: ha azok amolyan nosztalgia-nippként számúzve lesznek a megújuló kor frissítően üde ideái közé, akkor minden, ami halványulóban van, e tárgyak bensejébe szorul, mint valami kényszernyugdíjazott dzsinn. És dörzsölhetsz te akármi olajlámpást, abból elő nem másznak, ha azt látják: a fény ugyan vágyat kelt pillanatnyilag, ám az új vágyak tárgya bár erősen változó, korántsem titokzatos. Kócsra hajznak, s ideig-óráig, ha tartanak. Hát szó sincs számúzetésről, inkább csak amolyan lapulásról, sunyulásról, sebaj, sag schon, kívárvuk, dünnyögik, amíg alábbhagy a lelkesedés; amíg, érdeklődés hiánya miatt, e fény is, hogy úgy mondjam, elveszíti tényét, biggyedt félre szája szeglete nem túl jó poénján. A szájrándítás egyszerre szólt szóvicce leminősítésének és saját fokozódó tompultságának. Bement a fürdőszobába, hogy egy adag hideg vízzel segítsen magán fölrázva agysejtjeit; holnapután kéziratleadás, jó, ha aznap hajnalban befejezi, mármint megírja a másfél flekket az eddig meglévő cím alá, dünnyögte tükörképének jóváhagyóan; talán segítesz, te

ceruzában lakozó dzsinn, kacsintott össze saját magával.

A savanyú ábrázattal visszavigyorgó dzsinn nem volt annyira jókedvű. Ugyan nem úgy nézett ki, mint aki palackba vagy akármi más tárgyba zárva tengetné évezredeit. Tésztaképzű, karikás szemű, itt-ott már mélyülő barázdákkal átszabott arcot látott maga előtt, zsírkretával felrajzolt vonásokkal, akár szakállnak is csúfolható gyér szőrzettel, fején lenőtt, összegubancolódott fürtökkel, alattuk nyakbőségén is jól érzékelhető volt korai korpulens alkata. Mindegy, vont vállat blázírtsága rutinjával. Vagy megszoksz, vagy megszöksz, szúrta oda a dzsinnek, túl sok hasznodat úgysem veszem. Még azt a nyavalyás cikket sem vagy képes megírni helyettem. Mi van? Mit dünnyöögöl? Negyven év fölött mindenki felelős az arcáért? Nem mondd. Na és ki állítja ezt? Jó, jó, emelte föl rémülten a kezét, most nehogy azzal gyere, hogy te még személyesen hallottad ezt Buddhától. Amikor együtt élőztetek Benáreszben. Na persze. Rossz hírem van, pajti: talán mondott hasonlókat, de ez speciel nem maradt fönn tőle. Nem lehet, hogy nem mondta öleg izgalmasan, öleg fennköltén, öleg fényes tekintettel, kacsintott a dzsinre, mire az szokásos lamentálásába kezdett ama fölhíguló tudású, fölszínes emberiségről, aki úgy fog járni, ahogy azt meg is érdemli kiszáradó korszója. Ezt de szépen megforgattad, biccentett el ismerően, hát hajrá, föl, föl, ti rabjai

a palacknak, futott még egy fárasztó, hervasztó kört, de tudod, mit, zárta le, kinek a dzsinn, kinek a dzsinn-né. Ne zsiszej, marad még neked vagy háromszáz, különben meg csak hülyülök. Ja, megfele. Amúgy nekem most, arra, amit beszóltál, momentán Kálnoky Laci bácsi kontrája a nyerő: *Az arcáért* – kurta mondás, de velős – *negyvenen túl mindenki felelős*. Bizony, pajti, törölt le valamennyi mosolyt az arcáról, s nézett tőle telhető legszúrósabb tekintetével a tükörbe: *mindenki*.

Elsősorban te, az én személyes dzsinnem, meg az összes többi sunyi alá- meg föléménőd. Démonok, fantomok, lápi lidércek, mocsárbárók, libernyákok és illibernyákok, zsannamanók és zsannamannák, na meg ki ne felejtsem az Európát bejáró, mindent összetaposó kísérteteket. És mindegyik behúzott párat mindkettőnk arcára, a szorgosabbja többet, mit mondjunk, egyikük sem volt egy Buonarroti. De még csak egy Rodin se volt azok között, arra egyik rohadéknak se futotta, annál több Pincsik meg Breker izgett-mozgott, nyüzsgött, maszatolt, fúrt, faragott, vésett, sarabolt, sorjázott, vetített meg vakolt már eddig körülöttem, rajtam, rajtunk, pedig részemről vagy négy-öt visszavanna tán negyvenig, neked meg, hát, na jó, ahhoz képest, amennyit behazudtál, egészen jól tartod magad. Viszont ezzel ne nagyon hancegj, ha kérhetem, öleg sok szart kellett látnod, szóval lehetnél egy kicsit megviseltebb, pörgette föl előtörő szangvinikussága a rögtönzött monológ félreérthető, alapvetően ironiának induló hangsúlyát.

Pedig egy-két éve próbálta már megfékezni vérmes fölcsattanásait, dühkitörésként értelmezhető szóáradatait. Nyugi, nyugi, intette, amikor

csak tudta, magát – mert hát a gyerekek. Akik ugyan igyekvéséről mit sem tudva minden aggály nélkül trapoltak, futottak, hömpölyögtek bele az élet kitért karjaiba, zavartalanul és fékezhetetlenül száguldoztak egymás nyomába, akár gyalog, akár lábhatánnal, minek is minő zajáról legfőjebb az alsó emeleten lakók adhattak esetleg objektív beszámolót, de hát ilyesmire képtelenek lettek volna. Mindent eltulozva hoztak elő, a biciklizést például valóságos hangrobbanásként aposztrofálták; ama fenséges pillanatot, amikor az apróságok olyan ügyesen faroltatták ki a segédkereket, bal láb kitámaszt, jobb hátsó kiskerek ráfog az ajtófélfára, minél magasabban, na, az, hogy olyan elviselhetetlen hanggal járna, hát ezt erősen véleményesnek gondolta. Hiszen a kerék és a blokkot fogó cipő talpa is gumiból van, a gumit koptasd, ne a parkettát, ami uszkve talán ha hangyányi csikorgással jár. Esetleg. Azért mindig, miként imént, udvariasan, különösebb tiltakozás nélkül hallgatta meg a panaszokat, összefutva azok agresszívtelen tolmácsolóival a lift előtt, bár az első emeleti lakótársaktól érkező fölszólamlások esetében csak kihűlt arcára némi kétely. Ugyan már, harmadikról az elsőre mégis hogyan szűrődne le bárminő bosszantó hangfelejtje a dévaj gyermeki vidámságnak? De jó lakótársként nem tiltakozott, ígért valamit, kedvesen, majd sietősen becsukta a liftajtót.

A másodiknál járva tűnődött el azon: lehet, hogy az orra elől vittem el? De miért akarna valaki az elsőre lifttel menni, legyintett. Az ő fölső szomszédjuk, a negyediken, a néni minap múlt kilencven, de ha kimozdul, még most is gyalog jön, megy, le, föl. Öt éve még balettkülönórások jártak hozzá, szorgosan. Ez meg az

elsőn sokat mondok, ha megvan hetven. Amúgy érdekes egy nő, gondolt vissza minapi érdeklődésére: az az öregember, akivel az édesanyja járt itt, netán rokon?, ezt kérdezte tőle. Merthogy ő, azt gondolja, mondta az asszony, vélhetően ismeri, ismerte valamikor azt a sudár urat. Kár, hogy annyira sietett, így nem nagyon válaszolt, csak elhadarta: igen, a nagyapám, de már nagyon öreg, bocsáson meg, hadd tisztázzuk ezt a kérdést máskor, jó? Nem sürgős, szólt az asszony, és nekivágott a lépcsőknek, megszokott, bicegős, lassú léptekkel, a súlypontváltásokra olyan furán rezonált a fejtetőn billegő, méretes konty, ezt mindig megcsodálta a másodperc átsuhanó törtrészében, egykor talán tekintélyt kölcsönzött viselőjének, de ma már csak annak nyakon maradt kamatait őrzi. Úgy lépeget, mint aki nek múlába van, futott át rajta az az éles megfigyelés, amit a következő pillanatban, saját dolgaira koncentrálna, azonnal el szokott felejteni. Érdekes, milyen gyakran futunk össze a lift előtt, vagy csak engem szokott várni a gyerekek miatt? No, majd legközelebb megkérdezem, mert szinte biztosan csak engem nyasztatna újfent a sópánkodásával, nyugtatta magát. Azért mindenképp megkérdezem, fogadkozott, és elnézést kérek, ha mégis a kíváncsiskodó orra előtt – mert azért nagyon a szívére vette volna, ha csorbul legendás udvariasságának híre.

De ez a hívás most földühítette. Tivadar-zivatar, avagy a nővére telefonja. Az a bukta, hogy ráadásul nem mondott hülyeséget. Ugorjatok már be nagyapához, kérte, legalább visszafelé, belefér neked az a negyven kilométeres kitérő, nem, nem lehet több, és különben is, rá illik nézni, igen, tudjuk, már senkit nem ismer föl, de mindenképp érdeklődni kell. Ti

úgyis arra mentek, jó, értem, mondtam, tudom, hogy kitérő, negyvenötven kilométer, neked negyedóra, ha óvatos vagy, akkor is, nekünk meg – hát ismered a sógorod. Még egy négyökrös szekér is leelőzné a sztrádán. Mi? Hogy mit keresne egy szekér a sztrádán? Négy ökrrel? Hát nem azt a kettőt, akik ott kullognának előttük, na, ne szívass már. Szóval benéztek? Köszönöm. Azért vezess óvatosan.

Úgy akartam, fortyogott, a hívás – és a hideg víz – után már kissé lecsillapodva. Hogyan másképp mennék, pláne Katával, aki nyolcvanhárom kilométer per óránál már állandóan látni vélte a szélvédő előtt hasítani Gagarint. Ennél nagyobb baj volt, hogy látomását szóvá tette, ahányszor csak alkalmá nyílt rá. És mindig Gagarint – véletlenül sem Bercit, aki pedig fölhozott bennünket az űrnagyhatalmak közé. Lehet, nem akar mindig farkast kiáltani, írt jóvá egy pontot Katának, neki hát, saját poénnak ezt se, ne már, pedig Berci az, ugye, aki elhozta az érzést, mert járt nekünk, hogy legalább fölfelé határtalanok vagyunk. Ahogyan régen, amikor vízszintesen még jobban azok voltunk, a kelleténél is jobban, állították összevissza esküdt ellenségeink, pedig talán nem így kellett volna történnie, mélázott, még inkább elengedve a bosszankodást. Mi jobb: meglátogatni egy széthullott emlékezetű öregembert, vagy elindulni a darabjaira hullott voltsemország irányába? S ha beszélgetni akarunk bármelyikükkel a múltról, vagy annak tanulságairól, hát – vsetko jedno. Szinte reménytelen. Ahogy az is, talán csak még, hogy mindezt átadjam a gyerkőcöknek, tűnődött tovább, mert át kellene, valamit, ami persze már egyfajta előzményt tagadó következmény-jelen, disztópia-zárvány az idők folyamában, új kor új termékmegosz-

lása töpped-toppad, új célokkal cicázunk, még semmi történelmi lecke-féleség, kicsik még ahhoz, de annyit talán már fölfognak – mit? Mennyit? Ugyan. Annyit biztosan, hogy volt egy újabb szép napjuk Papókával, mert a szülők elég későn értek este haza, és a nápolyi finom, a Kofola nem anynyira, a cipők kislányosan sikkeseek, de főleg kényelmesek, ám a nyomos ceruza vajon miért olyan nagy-nagy szám, nem beszélve a bácsis ceruzáról, arról a gagalinosról...?

Mert hát nem lehet ott hagyni. Föltéve, talál még valahol párat abból az első úrhajós emlékcerkából. És a versatilokat sem, pedig azokat még ő is utálta, gyerekként. Egyszer-kétszer elment, hogy ugyan gyorsan elpattant a hegye, amikor a papírra nyomta, és mégis, miért ne nyomta volna jól rá, ha azután látványosan le lehetett csavarni a nyomógombot, megfordítani, és az abban rejtőző hegyezővel „megfenni” a grafitbél hegyét. De harmadszorra már unalmas volt a mozdulat, mégis képtelen volt elkerülni a törést. Roppant az, akár akarta, akár nem. A sárga köpenyes versatil mégis azóta ott van a többi, apjától kapott vagy örökölt tárgy között. Meg az aranyozott töltőtoll, amelyről pedig rég kiderült, hogy nem igazán hasonlít Benes, Husák vagy épp Masaryk elnöki tollainak egyikére sem – hiába azok közül valamelyik „hiteles másolataként” kapta apja valahol, valakitől. A toll másolatából hiteles szuvenír készül, a papírból meg, amelyre az aláírás kerül, hiteles törvényprecedens. Majd a precedenst lefordítják, abból is lesz másolat, hiteles, naná, meg új törvényhely, más nyelven; papírtigris küzd papírtigrissel, a szuvenírből meg a történelem újrahegyezett változata, vagy mi fabrikálódik – mert mégis, ki tudja, mi lesz az örökölt emlékekből?

Valaki adta ezt a tollat, hogy rá vagy egy közös pillanatra emlékeztesse azt, aki kapja, de mire emlékezzen ő, aki ezt a tárgyat már csak örökölte, megörökölte, de semmit sem a hozzá fűződő személyes emlékekből? Vagy az is itt van, odabenn valahol, a tollban, a gesztusban, az emlékek családi legendáriummá szövődött, kihagyásokkal teli esti meséiben? Amikor a nagy háborúban... Amikor a kicsiny békében... Amikor én és a nagyapád... Amikor Pali bátyád eltűnt... Amikor a szuronyok... Amikor a tehervagonok... Amikor nyolc ló vagy negyvennyolc ember... Amikor *nyolc ló vagy negyvennyolc ember vagy százötven deportált*... Amikor... Amikor a szuronyok... A szuronyok... Amikor... Amikor ebből az egészből szuvenírt gyártottak, amelyet az elődök szép díszdobozba pakolva eltettek emlékrelikviáik közé, sőt, tovább is adják. Hogy te, amikor...

Akkor feküdj már le, rezzent föl parttalan tűnődéséből Kata hangjára. Tudod, folytatta, holnap korán kell indulnunk. Így pláne, hogy Nagyapát rád löcsölték. Kata, Kata, kezdte volna, de végül elharapta a folytatást. Legyintett. Kata, jó érzéssel, most is kellő időben rekesztette el benne az írólap fölé hajló mozdulat pusztá gondolatát. Ahogyan egyre többször, s ahogyan ő is egyre többször tette föl önnönmagának a kérdést: vajon meddig lesz képes két lovat ülni meg egy fenékkal? Lenni vagy írni, mitől lesz nemesb a lélek; mert abban napról napra biztosabb lett, hogy előbb-utóbb választania kell, de tudta, szinte reménytelen döntés várna rá akkor. Mert akár fej, akár írás, a végén egyik hatását el kell engednie, s akkor a másik helyett sem Pegazust találná; már csak egy segges maradna akkor neki. Meg a langyos vizes uszi... Ráadásul mintha már vá-

lasztottál volna, kajánkodott rá benne a dzsinn, hozzátéve: tudod, holnap korán kell indulnunk. Jah, indulnunk, nyomatékosította nem csekély nehezteléssel. Így pláne, hogy Nagyapát rád löcsölték, móríkálta tovább magát az őt is sújtó korai felkelés miatt. Beszölt a drága, mintha nem ő tehetne a dologról. Már megint. Nézzenek oda, morgott vissza, te oktatsz, te? Akinek az élete másból sem áll, csak palackból ki, palackból be? Nagy szellemek, ha találkoznak – te meg az aktuális palackod...

Bár, ami igaz, az igaz, noha ötletszerűen határozták el, hogy átmennek Csehbe, ezt mégis Kata kotyogta ki a nővérenek. A szokásos délutáni pletykatelefon-beszélgetés à la sógornők közben. Nem lenne azzal baj, ha a telefontársaság féláron adná a receptcsereberékre eltűnő idő díjszabását, méltóan ezen már ezerszer... De most jobban bosszankodott. Vagy hát, ne finomkodjunk, rendesen főlhúzta magát. Hisz, mi tagadás, el akarta sunnyogni a kirándulás hírét, nem a kitérő miatt, hanem mert félt az esetleges bevásárlólístától. Kataé sem tűnt rövidnek, és ha ehhez még hozzájön valami, akkor gond lesz a vámnál – ha nem veszik el eleve a felét a cucznak. Mindegy, majd kiderül. Persze: hogy Csehbe, az így nem egészen precíz, hiszen Szlovákiát értették ezalatt, vagy még pontosabban, a Felvidéket. Annak valamely határhoz közel eső városkáját. Melyik, melyik, a magyar határ, na. Mindegy, melyik magyar város, azon túl. A cél: csizma, gyerekcipő, tréningruháék és az a finom nápolyi. Kocsival egy ugrás.

Szép, tiszta időben indultak, de már szállongó hóesésben érkeztek a határállomásra. A szűk három óra gyorsan elszaladt, Kata szerencsére elaludt, így nyugodtan tűnődhetett

a leadandó kéziratán. Amíg el nem kószáltak a gondolatai, bele nem mosódott tekintete a ritkásan bár, de lassan leszálló, tömődő köd párájába. Ködfátyoltánc, mosolygott csöndesen, ez az egész leginkább egy ködfátyoltánc. Ködevökként harapdáljuk a történelmet, van, aki finnyásan, villával szurkálja, mások nebula-nebulóként magyarázzák, írják újra, értelmezik a ködfoltokat, cifra ködmönt szabotnak a meséhez, pedig hát az idő, mint a történelem, mindig elmúlik és mindig elromlik. A vége meg mindig a varázsige-fohászkodás – köd előtttem, köd utánam... Ráadásul a hó is rákezdte, tért vissza a valósághoz – aggódva. Ez a friss csapadék nem hiányzott. Hisz pár óra múlva indulnak haza; kellemetlen lenne hóakadálytól hóakadályig vonszolódni. És majd motyoghatom magam elé a helyzethez illő fohászt, kért benne ismét szót az ironia, suttoghatom, hogy *vonszolnak piros delfinek koromtengeren éjszaka*. No meg Nagyapához is be kell ugrani, zökkent vissza az utazás prózai oldalára. Lehet, hogy az öreg tényleg örülne a látogatóknak, bár nemigen fogja megismerni őket.

Pár perc alatt átjutottak. Nem úgy, mint néhány évvel korábban, zörrent fel benne az anekdotává szelődött, de akkor eléggé sötétnek látszó epizód. Amikor a híres magyar író nagy halom kéziratának hazacsempészésére vállalkozott. Már belépéskor nagyon sokáig, mintha túl sokáig forgatták volna az útlevelét, mennyi időre megy, faggatták, milyen céllal, virítsa a lóvét, van-e fedezet a kirándulás költségeire, mennyi időre, értem, már mondta, de jogomban áll akár harmadszor is megkérdezni, mennyi időre, rendben, no, akkor most megmutatná a csomagtartót? Kata kétségbeesetten fogta le már mozduló kezét, nehogy

oda bökjön az ujjával: arra találja, a két hátsó kerék fölött. Kiszállt, kinyitotta, rendben, jó utat, mondta volna, hogy maguknak is, de szerencsére ezt elharapta. Azután a körözés a városban, ketten váltották egymást, míg eljutottak a lakáshoz, ahol a börtönviselt magyar politikus-író dekkolt per pillanat, beszélgettek kicsit, de nem nagyon melegedhetek bele, jött valami jelzés az utcáról, az ablak mellett figyelő szólt, s már indulniuk kellett.

Becuccoltak, rejtőzködve, egy régi magyar városban, hogy magyar nyelvű kéziratokat csempésszenek át magyar területre, magyar olvasóknak, köztük olyanoknak, akik még annyit sem fogtak föl a szövegekből, mint azok, akik elől bújtatták a papírlapokat. De komolyan, tűnődött el, nem először, azon: senkinek sem hitte volna el ezt alig néhány évvel ezelőtt. Hogy a több száz oldalnyi kéziratot, várandós felesége háta, feneke és a kocsiülés támlája közé rejtve, olyanok számára csempészi Pozsonyból Budapestre, akik már most jobban gyűlölik ellenzéki táboruk egy részét, mint azokat, akiktől – például – e kéziratokat kellett féltetni... Milyen történet ez? Milyen történelem volt ez? Milyen történelem lesz itt? Mi marad belőle végül, s kire?

Ébresztő, duruzsolt Kata, rendben, rendben, bocsanat, szólt ki a kocsi ablakán. Most csak a bélyegző az útlevelebe, amúgy semmi ellenőrzés. A hó sem sűrűsödött; kavargása konfetti képzetét keltette az utasokban. Különös kellékként múltba csapongó gondolatai mellé. Az utazás ötletszerűségéről – s hogy mégis milyen egyszerű – az a régi újság jutott eszébe, a *Honművész*, 1837-ből, amely néhány napja került a kezébe, abban is ama cikk arról: a gyorsutazás kiterjesztése Pest és Eperjes között azonképp alakul, mely szerint *A tisztelt utazó*

*közönségnek sok felől nyilatkozott kívánsága arra határozta el a gyorsutazási társaságot, hogy eddig csak egyszeri indulásra szorított szabályos útját Pestről Eperjesre és vissza oly módon szaporítsa meg, hogy... Attól fogva szigorúbbra szabott áron, hetente kétszer indult, sőt Eperjesről Bartfára minden héten háromszor induljon egy kocsi, melly város különösen elhíresült savanyú vizéről és fordójáról, minthogy az magyar országnak sok gyógyvizei között minden tekintetben első helyet érdemel. Ha netán fárasztónak tűnt az utazás, az utasoknak szabadságukban állt kényelmök szerint utközben a lóváltó állványokon meghálni. Az magyar ország elindult fejlődése újabb szaka felé, ballagtatta gondolatait maga sem tudta, merre, miközben ugyanabban a lapszámban, e híradás fölött már arról lehetett olvasni: *Parisban a bérkocsiknak egy új neme jutott létre, mellyet cabriolets compteurs névvel azért jegyeztek-meg, mivel óra-gépelylyel (uhrwert) van ellátva, melly az elindulás és megérkezés között lefolyt időt pontosan megismerteti.**

Egy villanásnyi ideig önkéntelenül a fékre lépett. Kavicsra vágódó patkók szikráira gondolt; keréknyomok töredezett párhuzamosaira. És a lóváltó állványokra; a szavak különös íze mármár a történelem díszletévé fokozta le a borongós, percről percre fehéredő, meglehetősen hosszú télre készülődő tájat. Talán most gördül át nagyapja valahai lábnyomán, aki – szökött inas-ként – errefelé is elbitangolt, hasított át rajta villámcsapásként a visszafele úton rá váró feladat kapcsán a sokszor hallott történet. Aki vagy hetven esztendeje ballagott erre, és mire idáig ért, bizonyára lassított már hosszú futásán, de arca még éghetett a pofonoktól, amiket a kastélyban kapott,

és nem is uraságtól. Akkor még szinte gyerek számba ment, úgy is kezelték, az idősebb cseléd játszotta az urat vele szemben, igazából ez borzolta föl benne lázadásig az akaratosságát, visszaszólt, rúgott, majd futott, eddig valameddig, ha igaz gyerekkora esti meséje, itt tanulta ki a bányász-mesterséget, a szénválogatást, egyszerűen-egyszer az aknába is lemehetett, de a tanoncságot elsodorta a háború. Az első nagy. Sokkal gyorsabban nőtt föl, mint mi, ismerte be magának. Lóváltó állványokra persze már ő sem bukkanhatott, de útja még könnyebben vezetett Kassáig vagy Rozsnyóig. Határtalanul. Igaz, lassabban – vagy inkább megfontoltabban – haladt. „De tovább ért!” – keseredett meg benne a közmondás. Ám valóban tovább? Meglehet, hogy távolabb volt már a régi idők honművészeitől, akikben akkor sem dúskáltunk, s talán – ahogy akkor – azóta sem figyelünk józan megfontolásaikra. Olvashatta-e a nagyapám azokban a dúlás előtti s dúlás alatti években az addigra talán már elfeledett pipás nemest, a reformkor közép-nemességének egyikét, aki 1843-ban adta közre a nézeteiről szóló kicsiny röpiratát, úgy ráérősen írva meg, aratás közben. Azóta is őket siratjuk, de mennyire, mint meg nem született gyermekeket, úgy siratjuk mi állandóan a meg nem született polgárokat, a polgárosodás elmaradását kárhoztatván mindenért, miközben ők, bizony, már kezdték kiadni annak formáját, úgy a magunk módján, s ha kellett, szóltak, időben. *A' nemzeti-séget ugyanis, vagy inkább a' nemzeti erőt, nem az atillában, sarkantyúban, magyar nyelvben, körtáncban, 's hasonlóknban, hanem az ország' lakosinak egyetértésében, kölcsönös bizodalmbában, szeretetében, mellyeket a' nyelvektől vita szétrombolt,*

vélném én feltalálhatni. A' tót, német, oláh, és rác sz sem tagadta azt soha, hogy ő magyar nemes ember, 's mint ilyen a' haza oltárán áldozni mikor kellett mindég szintén olly kész volt, mint a' született magyar; és ha most nyelvét féltve felriadt, 's ellenünk bősziült, nem tett mást mint mi magunk József halálával – mondotta volt nemes Szűcs uram, de úgy fél évszázad múltán említette-e ezt bárki annak az erre kószáló, munkát, tudást, megbecsülést kereső fiatalembernek – vagy már akkor is izzott a levegő?

S ha izzott, mert hát izzott, vajon ki hogyan kommendálta azt neki, a gyereknek, a fiatal agynak? A szabadságharcról mesélve említette-e neki bárki az elkésett figyelmeztetést a Márczius Tizenötödike című újságból, ahol a cikkíró 1849 márciusában megfogalmazta, hogy az *e hazában létező külön nemzetiségeket többé lehetetlen ignorálnunk*. De megtettük, sőt, annyira ignoráltuk, s tesszük, hogy az öreg, ha megért még valamit a körülötte röpködő mondatokból, azt hallja, azoknak nincs történelmük, de még a gimnazista is kiabálja nekik, hogy öregebb vagyok, mint az országotok. Kocsmatempó, semmi több. Mit tud ez az ország mibenlétéről? Tud-e, tudhat-e annyit, mint a nagyapád? Az ő története még foszlányai-ban is, amennyit össze tudsz rakni abból, hatalmas torzó, mert annyi, de annyi elmulasztott beszélgetés hiánya fájhat most benned, már hiába, de azok a töredékek... Azok mutatják föl az ország igazi arcát. A legendák... Amik pofonként izzottak benne, de erről soha egy szót se, neked. Csak töredékeket. A pofon, ami idekergette, majd a háború, ami hazaküldte, s onnan már az északi hadjárat-tal indult vissza – ellenségként? Otthonról haza, tehette-e ezt, így? S a győztes

hadjárat után az elszakadás keserűsége, a történelem első nagy pofonja – s mennyi még, mennyi. S az apád, ha már emlékfolyamba gázolsz éppen, az apád, aki negyedszázad múltán ugyanitt, ugyanerre kolbászolt, vállán a nehéz leventepuskával; az egészről az a szóke, nagy mellű asszony maradt meg mint emlék, akit egyszer talán csak kitalált neked, ott, a vonaton, amikor próbált közelebb kerülni hozzád. A buta kamaszhoz. A bolond, bűnös kamaszhoz. S a nagyapád és az apád, amikor... Amikor az apád zokogva, szégyenkezve, a történelem legnagyobb árvaságára ítéltetve követte, teljesítette az ágcsernyői parancsot, és a nagyapád akkor három nap alatt két télre való tűzifát hasított föl az udvaron, szinte pillanatra sem téve le a fejszét. Csak emelte, lecsapott, új hasáb, emelte, lecsapott, új hasáb, fejsze a magasba, a hasáb szétfroccsent, mint az ember teste aknazáporban, új hasáb, új csapás, és akkor, te pimasz senki, azt kiabálsz, hogy öregb vagyok, mint az országotok? Soha nem fogod talán megérteni, hogy itt nincs országotok és országom, itt nincs, itt csak a *tőle kapott* országod van. Sem el, sem vissza nem veheted, csak megoszthatod. Ahogyan Ő tette – velünk.

Tette. És teszi. Most és mindörökké. Mit tud ez a pimasz gyerkőc arról a sok-sok ezer, sok-sok százezer, sok millió egymásra olvadt lábnyomról, ami mind úgy csúszna le egymásról, pattanna el, ahogyan a grafit kristályai; amíg összetapadnak, addig különböző keménységű ceruzává alakítható ez a grafit, de mi írható és mire egy olyan ceruzával, amelynek hegyében milliónyi egymásra uszított, gyűlölködő, gyanakvó s valamit mindig bosszulni kész kristályél faldalma, haragja, indulata összegződik;

a hegy már azt sem tudja, mikor ki vagy mi készteti őt egy gyilkos szó, egy még gyilkosabb mondat leírására, csak megteszi, dőf, mint a szuronyhegy, mert hiába *mélységes mély az idő kútja*, már annak kezdetén, senki sem tudja, mikor mi bukkan föl abból; a múlt mely darabkája, fecniye, és a senkik melyik senkiházija képzelet magát attól a várva várt eljövendőnek.

Volt ideje ezen tűnődni, Kata bóbiskolt, az utazásban ezt élvezte a legjobban, bármikor képes volt szinte azonnal elaludni, ha elindult alatta az autó, és ezt most, a gyerekek távollétében még inkább kiélvezte. Ám még be sem értek a célba vett kisváros centrumába, már éber állapotba került, újra előkotorta táskáját, ellenőrizte a pénzük meglétét, immár sokadszor, s pásztázta az üzleteket. A helyszín, mit mondjunk, korántsem tükrözte leendő büszkeségük, a szárnyait bontogató avantgárd költő stílusát. Főterén átsétálva sokkal inkább a régmúlt korok filmje indult újra. Líceumi kisasszonyokat és nagy becsben álló szabadságharcos testőrtiszteket képzelt az üres sétányokra; mögöttük maga a kisváros, mint valami insomniás medve, úgy borult fellegháttérként a házak árnyékába. Éberén bár, mégsem ébren. Mintha grafitból lenne itt az idő, valóban, tértek vissza gondolatai az elengedett tűnődés fonálához, grafit, motyogta tétován, mint a grafit lemezkéi, úgy peregnek le egymás után az idő rétegei, egyik a másik után, beletúrsz, de maszatos lesz az ujjad, mint a kisgyereké, aki az önfeledt rajzolgatás közben odakap a letört grafitceruza nyomaiba s szétkeni a papíron; mint homokszem, peregnek le a rétegek, egymáshoz alig kötődő évek, évtizedek, évszázadok, ki tudja, mi tartotta egyben őket, mi préselte össze ezt a

halmazt s formázta, gyúrta ceruzabél-lé, faragható, mint valami játék, lesz belőle valódi, igazi koh-i-noor, nem az a híres zöld, de koronaékszer ez is – gyémánt a magasba rejtett haza néha-néha fölfénylő koronáján. Amellyel megírható minden, írva is vagy azzal jelen, múlt, jövő, s miért kellene mindig a gyűlöletre hallgatni, miért jó ez, kinek jó? Hát nem fényesebb a láncnál a fénykard, valóban, mosolyodott el ismét a régi pesti graffitin. Majd, mint aki álomból ébred, úgy rezzent föl Kata kiáltására, de még oldalra vonzotta valami látomás a tekintetét, amott a padon mintha maga Kapy István uram róna kék ceruzájával a menetrendjébe: *állanunk kellett és egy úti társammal, Fenyvessy Ferencz hites jogvéd úrral Egerből diskuráltunk. Igen lelkes hazafi, most is gyűjt valami Lencső Josefnek praeenumeránsokat, aki egy új Honi Czímerlapot ad ki...*

A tér közepén álló templom sötét árnyékába húzódott. Innen a tornyáig végig láthatta a kőkolosszust. Harangjának szava vajon meddig hallatszik el? Tisztán szól-e valamennyi hang az öreg harmóniumon; s tisztán szólnak-e még falai között a szavak? Tisztán-e; ha őszintén is... Föllépett lépcsőin. Ajtaját zárva találta. Megfordult, kicsit csalódottan araszolt vissza a grádicsokon. Oldalt a földön lassúdan növekvő tócsákat vett észre, már olvadt a gyöngye hó, víztükrön szaladt szét a távoli égbolt alatt, a felhőkből óvatos fénysugarak futottak a föld felé, de itt, a frissen keletkező és majd gyorsan elmúló tükrön megtörték, szétfutottak; a meleg nap végtelen útja foltokká, puzzle-darabokra, vásári kaleidoszkóp-játékok színes műanyagmorzsáivá, hamisan csillogó gyöngyeivé szakadt szét, majd olvadt össze foltokként a napút a tócsa felszínén.

Tűnődését Kata egy sürgető, ismétlődő, igen prózai mondata vágta ketté: *ott egy cipőbolt.* Egye fene, ez neki is kellemes fölfedezés volt. Már kezdett fájni a lába a félcipőben, amelynek ráadásul a talpa is lyukas. Gyorsan megvették a csizmát, egy kapualjban átcserélte a lábbeliket, az országút szélén majd még belelép néhányszor a hóba, nincs az a vámos, aki új csizmára gyanakodna. A másik pár cipőt meg majd eldugja a szerszámosládában. És egy tornacipő ugyan kinek tűnne föl a turista-pakkbán?

Másfél-két óra múlva minden tervezgetéssel fölhagyott. Jó: fölvette az új csizmát. Unokaöccse is, aki eddig némán gubbasztott walkmanje búvárharangjában, farmere alá húzta a tréningruhát. De ő hová dugjon nyolc pár gyerekcipőt, hat kiló banánt, pláne, és egy nagyobbfajta papundeclit, tele nápolyival? Nem beszélve a kisvakondos gyerekruhákról, a kétmaréknyi koh-i-noor irónról; még a legegyszerűbben a karton Kofolát lehet majd megmagyarázni. A többi – vabank. Esetleg oneász. *Oneász, bank, fuccs, kártyavár, kérek egyet, laufot adok, nem adok laufot.* És mi sem adunk laufot, sohasem, gerjedt föl benne is a *zendülés*, vagy hát annak ironikus, értelmiségi-kávéházi öniróniája.

A visszaút előtt még körbekocsizta a várost. Az itt is oly nyomasztóvá sikeredett lakótelepek látványa épp a megfelelő nyugtató volt valamennyiük ébredező nosztalgiájára, különösen rá, aki a sznobokét meghaladó irtózáttal viseltetett a betonpanelekkal szemben. Élettér, motyogta minden ilyen lakásban; élettér, élettér. Most is ezt zsolozmázta, miközben a főtérre visszaérve a célirányos útra fordult, maga mögött hagyva valamennyi ki sem mondott gondolatot, emléket.

A határállomás éppoly néptelen volt, mint délelőtt. A csehszlovák vámos szigorú arccal közeledett. Sovány, barázdált arca, annak ráncaiba rejtett, de érezhetően elleplezhetetlen vigyora, hórihorgas alakja Fülíg Jimmyre emlékeztette. Magabiztosan pillantott az autóba. Azt mutassa, ott húzza félre a kabátot, kérném szépen a jobb első ülés alól, vezényelte mutatoujjával, kicsit előrébb a dobozt, de ami hátborzongató volt: mindeközben egyetlen szót sem szólt. Csak mutatott, az ujjával, egyértelmű utasításokat adva. S közben lénye, mint Fülíg Jimmyé, olyan harsogóan vidám volt – s így szöges ellentétben állt a vezénylő mozdulatok felsőbbrendűség-látszatával. Egy szigorú, zord Hakapeszi Maki pózolt előttük. És minden mozdulatát siker koronázta. A sapka alá rejtett gyerekcipőt ugyanúgy elsőre találta meg, miként az ülések között lapulót. Mint aki világleletében csak bújócskát játszott. Fölnyittatta a csomagtartót is, de a hatalmas papírdoboz láttán megjátszott rémülettel fordult el. *Gyerekcipőket tilos kivinni* – szólalt meg hirtelen, talán önmagát is meglepve, leplezetlen türelmetlenséggel. A csendet ekkor törte meg Kata magára találó hangja. *De jó, hogy tetszik tudni magyarul, kéremszépen, hadarta levegőt sem véve, jaj de jó. Nagyon kérem, segítsen rajtunk. Két gyerekünk van. Két pici. Nekik viszzük, nincs velük más szándékunk. A gyerekeknek vettük. Tessék megnézni a személyimben. Bele vannak írva.*

A vámtiszt révülten nézett rá. Majd rájuk. Majd vissza Katára, arcán furcsa csalódottsággal. Mint akitől ellop-ták a show-t... Fejcsóválva intett: mehetnek. Ő a nyelvét próbálta lenyelni indulás közben, el ne röhögje magát. Pár száz méter után Kata elégedetten

megszólalt: *Na ugye. Van ezeknek szívük. Meghatódott a gyerekektől.* A nevetéstől már-már visítva felelte: *Egy frászt. A személyidről hatódott meg. Ennyire amatőr legyen valaki. Olyasmit mutogat, aminek a kiviteléért itthon is szigorú büntetés jár. Szerencséd, hogy úgy tűnik, az anyja névnapját ünnepelte. Kata értetlenkedő pillantására csak legyintett – mindegy.*

Erősen szürkült. S mintha csak egy félálombéli utazásból őrült szilveszteri bálba érkezés konfettije lett volna az eddig csak szállongó hó; pelyhei már jóval sűrűbben kezdték követni egymást. Valami nagyon rossz íz tolt föl a torkában. Most, hogy belátta, nem teheti meg a kitérőt, ki tudja, mekkora hóesésben kell így is hazavergődniük, már sokkal inkább el akart volna menni nagypapjához. Mert legutóbb haraggal váltak el. Bár az öreg már évek óta idegeneknek kijáró, gyanakvó kíváncsisággal nézett szerettei arcába, akkor mintha fölismerte volna őt, ahogyan mindenkit maga körül. Fölismerte helyzetét, a helyzetet, önmaga kiszolgáltatottságát, kegyetlen büntetését, hogy ki tudja, mióta kell már élnie így, megfosztva emlékeitől, múltjától, olykor még a szavakat sem érti, hogy mit kérdeznek tőle, az ablakból ha kinéz, erdőt lát, dombokat, talán hegyeket, nem tudja, ahogyan azt sem, hogy az ott a távolban már egy idegenné hazudott haza, ám ő ott tanulta meg szeretni a hazát, azt a hazát és ezt a hazát, ahol most már így látnák szívesen, emlékek, szavak, kérdések és válaszok nélkül, épp így, ahogyan itt él, bezárva egy testbe, amely semmit sem jelez neki anyagcseréről, vértululásról, éhségről, múlt-ról, mulandóságról, jövőről, csak a fájdalom van jelen, olyan fájdalom, amit nem ismer, amit megnevezni sem tud.

Szikár természetű, szálfagegyenes, kemény szavú, határozott ember volt mindig, az volt valamikor, nem afféle lelkizős figura, aki ha lenne, talán meg tudna most kapaszkodni valami légvárszilánkba, legalább, de – ő? Mi-be? Két bányaomlást élt túl, messze lent, sok ezer tonnányi földréteg alatti mélységben, s nyolcvan rettenetes évet, két forradalmat, két háborút, mindig tudva, hogyan álljon föl egy pofon után, s hogyan álljon bele a következőbe, de most, itt, mi történik vele? Olyankor rátör valamiféle kényszerű dühroham, ami zavaróan hat mindenkire – s ez a kiszámíthatatlan viselkedés sokszor szült türelmetlenséget. Ez történt akkor is, amikor, épp a gyerekek félelme miatt, kipattant arra belőle valami ingerült reakció. Fölcsattant, s összeakadt a tekintetük, talán épp az a hangszín, amelyet – sokan mondták – a nagypjától örökölt, az a föllobbanó, heves, szikrázó hangsúly, a szavakkal nem is a *mit, hanem az, ahogyan* jól ismert megalázása a másiknak, az ütött rajta; s akkor kihunytt abban a tekintetben a fölismerés, kihunytt, eltűnt abból a fény, valahová a test sötét, mély üregeinek egyikébe zuhant. Azóta már, ahogyan mesélték, fizikailag is leromlott az öreg. Sokat fogyott, s nem eszik, nem szól. Mintha öntudatra lobbant szelleme választaná ezt az utat: hallgatva elfogyni, ellobbanni.

De ha nem ez, nem a betegség, hanem az őt körülvevő türelmetlenség, a rácsattanó harag tette ilyené? Meg kellene ölelned. Megcsókolnod. Haraggal váltatok el; mi lesz, ha magával viszi a föloldozásod? Eh... micsoda pátosz ez?

Dühösen taposott a pedálra. Beesteledett. Mindegy, hétvégén majd lejövünk hozzá. Talán haza is engedik, pár napra. Szüksége lett a fény-

szórókra, később már a ködlámpával is alig látott. De a megvilágított hó-pelyhek tánca újra saját, legbenső, sokszor önmaga előtt is ismeretlen, megfejthetetlen életterébe vitte gondolatait.

Késő éjjel érkeztek haza. Még elérték a krimi végét. Másnap délelőtt, pár óra alvás után, gyanútlan dühével vette föl a gyűlölt telefont, bár utólag önmagával is megpróbált valamiféle sejtelmeket elhíttetni. A nővére volt. *„Nagypapa tegnap este meghalt. A kórház táviratozott.”*

Hát mégis elvitte. Elvitte magával. Nem adott föloldozást közös múltjuk terhe alól, s nem tehetette le önmaga súlyos, kibeszéletlen terheit. Helyére tette a telefonkagylót. A tegnappra gondolt. És valamennyi voltra. A templomra, amelynek ajtaját zárva találta. A városra, amely úgy lüktetett a völgyben, mint ijedt madárszív az ismeretlen veszélyt jelentő, szorító tenyérben. Fenyvessy Ferencz hites jogvéd úrra gondolt, kerékbarázdák egymásra simuló párhuzamosaira s a lóváltó állványokra. S egy réges-rég arra kóborló szökött inas lábnyomaira, amelyek talán épp tegnap zúzódtak szét végleg, visszavonhatatlanul, egy gépkocsi kerekei alatt. *Panaszlevelet kéretik Szathmári Király urhoz címzettetni Miskolczra, mint az Eperjes és Pest közötti intézet igazgatójához, vagy gróf Andrassy urhoz, mint a Miskolcz és Lőcse közötti intézet igazgatójához, 's e' tárgybeli levelök minden állványon bér nélkül felvételnek, címzetők szerinti kézhez adás végett...* Igaz, belemosódtak már azok a lábnyomok göröngybe, földbe, sárba, árkok mélyébe verte őket vihar, vér, viszály, dúlás; minden út menti fa, minden erdei tisztást szegélyező öreg tölgy, lángot vető nyír talán csak a lábnyomokból újraserkent, kihajtott, ma-

gasra nőtt, ágat, lombot s lobot vetett fejfa. Verte, mosta a vihar az elfeledett seregnyi lábnyomot bele a föld legal-sóbb, legelérhetetlenebb üregeinek egyikébe, vagy talán az egyetlenbe, ami megmaradhatott a régi földön-futóknak; mert egy sír annak is járt a földtől, ami a saját sírja lehet, sírboltja annak az elhagyott, elfeledett, jeltelen lábnyomnak. Ami, egyedülként, még emlékezett rá.

A gyerekszivaj térítette magához. Miért veszekedtek?, kérdezte. Csak egy bácsis ceruzát hoztál, néztek rá vádlóan. Nekünk nem vettél gagalinost? Dehogynem, nevetett. Biztosan a kocsiban van, folytatta. Még nem hoztunk föl mindent, máris megyek, s kiszólt Katának: Gyere be, vigyázz rájuk. Leszaladok a kocsinhoz. – Ügyetlenebb volt a vámosnál, alig találta meg őket, de végül rábukkant az ülés alá gurult zacskóra. Kivette, s vitte a gyerekeknek a tucatnyi Gagarin-matricás koh-i-noort. De vigyázzatok, puha ceruzák, könnyen törnek, no, azért nem kell félni. Marad elég. Várjatok, megfaragom a hegyét, vettünk azt is. Vagy inkább, hoppá, az enyémen gyorsabb, indult a saját asztalára szertelt, ügyesen beszerzett hivatali he-

gyezőhöz, de a kisebbik előrefutott, én tekerem, kiáltotta közben határozottan. Rendben, nevettek, s akkor hirtelen megtorpant – az öregasszony lakótárs az első. Ott állt a lépcsőházban, amikor jöttem vissza a kocsitól, mondott valamit, talán azt, hogy várjak a lifttel? Vagy megint a múltkor látott öregemberről kérdezett valamit? Akit állítólag ismert valahonnan. De nem biztos benne. Erről beszélt? Vagy csak korábban említette?

Hát nem becsuktam megint előtte az ajtót, szidta magát, fejcsóválva. – Mi az? – kérdezte Kata. – Az öregasszony az elsőről. Becsuktam az orra előtt a liftajtót. Szólt, de nem figyeltem rá. Megint nem figyeltem rá. – Pedig ideje már, épp ideje, hogy felelősséget vállaljak az arcukért, nézett a kihegyezett ceruzákat futásuk közben megfent kardként forgató, a rajzlapok felé igyekvő gyerekek után. *Az arcáért* – kurta mondás, de velős – *negyvenen túl mindenki felelős*. Nem így az igazi, Laci bácsi, csóválta meg a fejét. Arcukért. Az arcukért. Felelős vagyok, és felelős leszek az arcukért. Mert a mi vonásainkat fogják viselni azon.

Ahogy az új dzsinneket is nekünk köszönhetik.

Toót-Holló Tamás

Az örömem a titkom

Részlet a *Csordul a csepp* című regényből

K

(1)

Ideadta a király nekem a diót. Én meg elültettem.

De nem volt mit neki megüzennem. Arról meg különösen nem, hogy meg-nőttek volna azok a diók.¹

Még a fiunk sem nőtt meg, nemhogy azok a diók.

Én úgy mentem mellőle el, hogy neki aztán se két szép diót fel nem nevel-gettem, se élni képes fiút meg nem szültem.

Mégis szeret engem.

(2)

Pedig én is csak úgy vagyok neki, ahogy volt már neki egy másik.

Se öltözve, se öltözetlen. Se úton, se útfélen. Se ajándékba, se csak úgy ingyen.

¹ Vö.: **Mátyás király és a székely ember lánya** (magyar népmese). A történet számos alakvál-tozata indul el azzal, hogy a Mátyás parancsára megnyúztatni rendelt kő láttán elbizonytalan-kodó, nagyban tanakodó emberek sokaságából egy okos lány tűnik ki, aki azzal a képtelen ellenkérelemmel teszi nevetségessé a király eleve képtelen rendelkezését, hogy az apját, a derék székely embert felküldi Budára, mondaná meg a királynak: megnyúzzák ők azt a követ, de csak akkor, ha a király előbb a véré-t veszi vagy véteti. Ez a furfangos válasz a törté-net egyik-másik változatában (mint például az **Illyés Gyula**-féle *Hetvenhét magyar népmese* című gyűjteményben szereplő variánsban is) odáig vezet, hogy a király jutalmul pénzt és két diót ad a székely embernek, mégpedig azzal, hogy ültesse el azokat a lány, s mire azok a diók megnőnek, megint jöjjön el hozzá az okos lány apja. Amint hazaér, a lány a két diót nem elülteti, hanem feltöri, megeszi, s egy idő múltán, mikor a mellei már szépen kikere-kednek, visszaküldi az apját a királyhoz. A történet összes variánsa szemérmesen elhallgatja, hogy a lány pontosan tudta, hogy a király neki szóló ajánlata a szépen formálódó női mellek kedvéért és kedvére tett ajánlat volt, miközben a mesékben ebben a pillanatban megszólal egy mindentudó narrátor, aki csak úgy személytelenül megjegyzi, mintegy kívülről tudatja, hogy azok a diók bizony a lány szépen gigömbölyödő melleit jelképezték. A szemérmesség értelme itt nagyon világos: a külső narrátor megjegyzése azért szükséges, hogy se a király, se a lány ne bonyolódjon bele a szükségesnél jobban ebbe az érzéki motívumba, így ők itt a látszat szerint valamiféle játékos évődésben vesznek csak részt, amelyről csak a narrátor tudja és közli pontosan, miféle hús-vér jelenséggel áll szoros kapcsolatban. Mi persze tudván tudjuk, hogy az sem véletlen, az ajándékba adott diókból éppen kettő jut ki, ahogyan a férfiak szerszámát kísérő heregolyók – népiesen szólván: diók – is ketten ékesítik a férfiaságot.

De a kőnek vérét véve, de menten.
 És én egyre ezt ünneplem.
 Se kérésre, se kéretlen.
 A tűzből visszatértek körében.

(3)

Tudván, hogy a fiunk úgy halott, hogy életben van. Mert visszajön a tűzből. Hogy ne legyen más ő se, mint egy rejtett egyesülés örömteli részese.²

(4)

Ebben a rejtett egyesülésben örömmre lelni vagyok hát én is részes. És a részesmet én vagyok az, aki itt bárkivel megosztom.

Ez itt a dolgom. Mert én erre az örömmre születtem. Akár serdületlen, akár éretten. Akár elsőre, akár végeérhetetlen.

Úgy, hogy nem én cselekszem. Mert inkább a maga mérhetetlen táncával cselekszik itt a Semmi. Úgy, hogy hagyom cselekedni, mintha éppen volna. Épp ezért nem jut aztán egyeduralomra.³

(5)

Nem tudok mit kezdeni a fiammal. Nem tudom dédelgetni. Nem is tudtam soha. Mire beleszoktam volna, elragadta a halál. S ahogy búcsút vettem tőle, belém is már csak háltni járt a lélek.

Hogy aztán nálam is kihunyjon a mécses.

És erre itt vagyunk. Én úgy, ahogy elmentem. Ő meg úgy, hogy csak úgy elhúz mellettem. Napról napra a fejemre nő. S nem azért, mert olyan engesztelhetetlen. Ő sem tehet arról, hogy az ereje ennyire fékezhetetlen.

(6)

Én vagyok az a kő, akinek a vérét kell venni. S nem ám előbb megnyúzni.

És az én ünnepem lesz az is, amikor a szerelemért megint a véretem adom. Ahogy a születés során-rendjén, úgy az szüntelen teremtés újdonság remekelésén.

De csak úgy szíves-örömet. Hogy a Királyok Hegyén is csak úgy legyen, hogy ott a szerelem megéljen.

Hogy senki ne higgye többé, hogy a szerelemmel kősziklán nem terem, s hozzá még a mezőn sem vetnek.

Pedig ha az a szerelem kősziklán teremne, nem egy kisasszonynak keze-lába törne.

Pedig ha a mezőn vetni, mint a búzát, lehetne, sok nyalka úrfiacska szántóvető lenne.⁴

² Vö.: *Filius noster mortuus vivit rex ab igne redit et coniugo gaudet occulto*

³ Vö.: **Lao-ce: 3.** (Karátsón Gábor fordítása)

⁴ Vö.: **Ha Petriből elmégysz, soha vissza ne nézz** (magyar népdal)

(7)

Ha a két feltörni küldött dióm engem felnevelne, ágas-bogas lenne a diófa teteje. Hogy az uram azt hihesse, csak egyetlen kislányt neveltek a kedvére.

Hogy azt az egyet ne adná a világért, az anyjának a mennybéli jussáért.⁵

De engem nem a dióm nevelt. S hogy kinek vagyok én a mennybéli jussa, azt én meg nem mondhatom, de a kőnek vére hullását én még itt szépen kijárom.

Hogy az az ünnep tényleg hét világra szóljon. Se öltözve, se öltözetlen. Se úton, se útfélen. Se ajándékba, se csak úgy ingyen.

(8)

Furcsa, hogy az az én jussom, hogy a Királyok Hegyén szertartást vezessek, de örömmel elfogadom a sorsom. Mátyás méri ki rám, s nála jobban senki nem tájékozódhat ezen a valószerűtlen tájon. És senki nem igazodhat el jobban az itt ránk váró feladatokon.

Az örömem a titkom. És ezt mindenkivel megosztom. Anélkül, hogy a magyarázatát adom.

Mert nincs is rá magyarázatom.

De van hozzá kellő fényem. Regiomontanus azt mondta, a Királyok Hegyének aranykori fényei pontosan úgy ragyognak, ahogy az én aurám fénye ragyog. Hogy az itteni fények és az én fényeim egymásnak vannak teremtve.

Én ehhez nem tudok mit hozzászólni, csak örömmel hallom. Mert az örömem leplezetlen. És felmérhetetlen. És kiismerhetetlen.

Mert nem függ össze semmilyen a józan ész diktálta paranccsal.

Nekem is volna okom elbizonytalanodni, ahogy a fiam is így jár néha.

Sőt, én még szerepzavarban sem vagyok, pedig lehetnék.

Én szinte a semmiből jövök. Amit a másik természetben megéltem, az anynyi, mint amennyit egy gyereklány megélhet tízennégy éves koráig. Ami szinte semmi. Királyi pompával körülvett semmi. Igen, persze. Ott volt a test ajándéka, a gyermek áldása. Amiből meg eljött a halál aratása.

És most, hogy visszatértem, olyan ünnep körébe vagyok helyezve, amely nem engem ünnepel, hanem egy másik, valaha volt lányt. Az okos lányt. Aki ezzel nem más, mint egy élő legenda. Nincs köztünk, de mégis köztünk él.

A vérét hullató kő ünnepén is őt ünnepeljük. Ezt az ünnepet viszont én álmodhatom meg. A magam örömére, a magam kiteljesedésére.

Ez is fejben dől el. És nálam minden, ami fejben dől el, derűnek lesz a forrása.

Regiomontanus ezt bölcs derűnek nevezi, de nem tudom, miért lennék én bölcs. Honnan tanultam volna én bármi bölcsességet? Számomra inkább ez az Ég ajándéka.

Hogy amikor kirajzolódik körülöttem egy másik nő mintázata, abban a saját mintáimnak is előjön a gazdagsága.

Ebben én önfeledten járom a magam táncát. Illa viszont nem tudja elengedni az erre fel elszabaduló bánatát.

Amit én szintén megérték. Ő többet élt, többet szomorkodott Mata miatt. Nem tudom a magam érzéseit összehasonlítani az övéivel.

⁵ Vö.: Ágas-bogas a diófa teteje (magyar népdal)

Ő elveszítette a szerelmét. Aki ráadásul hazugságban születő szerelmet lobbantott benne lángra.

Én pedig elveszítettem a gyermekemet, mielőtt elveszítettem volna az életemet. De ez gyorsan ment. Nem lassan emésztő tűzzel pusztított el, hanem valahogyan úgy, mintha villámcsapás sújtott volna le rám és a gyermekemre.

De ezzel sincsen vége. Mert én itt és most a fiamat másodszor is elveszítem. Ezt pedig valójában itt senki sem érzékeli jól körülöttem. Mert azt hiszik, az újjászületésnek nekem örülnöm kellene. Örülök is neki.

Miközben látva látom, hogy most is a veszteség érzése kerülgethetne, ha megadnám magam neki. Mert a fiamat azzal is elveszítem, hogy látom rohamosan férfivá érni körülöttem. És nem tudni, hol áll meg az ő kiteljesedése. Lehet, hogy még a saját apámat is felfedezhetem abban, ahogyan kialakul a maga tőlem független természete. Most is úgy néz ki már, mintha nálam egy tucat évvel idősebb lenne.

Belegondol valaki ebbe? Hogy visszakapom a fiamat, aki viszont olyan gyorsan nő túl rajtam, mintha az égisz ére fa egyik hajtása lenne. Én pedig annak a fának az alján lennék egy kis hervatag virágocska.

A titkom viszont az, hogy így is, úgy is átjár az öröm. Az élet öröme. Az aranykori ragyogás minden derűje.

Akkor is, ha olyan ünnep szertartását végzem, amely egy másik nő tiszteletét, egy másik szerelem emlékét szolgálja. S akkor is, ha úgy kaptam vissza a valaha elveszített fiamat, hogy nem tudom kiévezni azt, hogy a gyerekem lenne. Hiszen úgy nő, hogy elhagy engem. Hogy a növekedésével az ölelésemből is kinő menten.

De nem bánom én se ezt, se azt. Ünnepet álmodok úgy, hogy közben a magam örömét abban is fellelem, hogy közben én lehetek az, aki nincsen se öltözve, se öltözetlen. Se úton, se útfélen. Se ajándékba, se csak úgy ingyen.

Egy fiamnak tisztelt meglett férfit simogatok gyereklánként, soha el nem feledve, hogy ez a simogatás azért helyénvaló, s kicsit sem vérforraló, mert ez a meglett férfi az én gyermekem. Aki úgy tisztel az anyjaként engem, hogy lassan gyereklánként sajnálhatja le maga mellett, ha csak egy kicsit is megérezné, milyen is a férfi, ha egy nővel szemben tényleg szívtelen.

Ő nőttön-nő, én pedig gyereknek maradok meg. Ő már férfiasságot tanul, én pedig még csak elleshetem, milyen lehetne a talán soha meg nem születő nőiességem.

De minden jól van így, ahogy az élettől ajándékba kapom.

Ünnepeket álmodok, s minden így megszülető ünnep az én álmom.

(9)

Legyen bár az az ünnep a kő vérének ünnepe. Ez egy másik nő borotvaéles eszét köszönti.

Legyen bár az az ünnep a pillangó röptetésének ünnepe. Ez egy másik nő varázslatos elcsábítását köszönti.

S legyen bár az az ünnep a fiam visszatérésének ünnepe. Ez egy másik természet uralkodását köszönti. Az alkimisták mágiját élteti.

Mondhatnám, hogy kétes értékű ez a megtiszteltetés. Hogy ennyi ünnep jut ki nekem, de közben egyik sem az én természetemet éltető ünneplés.

De én ilyet nem mondok. Már csak azért sem, mert minden ünneppel, amelyiknek itt, a Királyok Hegyén a gazdája vagyok, magamon valamit újjáavatok.

Magamon, de másokon is. Nincs kire, nincs miért irigykednem.

Megértem Ila fájdalmát, de én a kőnek inkább a vérét vétetem.

S nem hagyom, hogy én legyenek az a kő, akit a király megnyúzatni rendel el.

Ő a kő húsa. Talán én vagyok a kő vére. Néha legalábbis ezt hiszem. De lehet, hogy más is ezt hiszi itt még rajtam kívül. Ezt én ugyan a magam tudásával fel nem mérhetem.

De az a kő egyre csak gördül úton és útfélen. Saját lenyúzendó bőrébe öltözve, s attól megfosztván meztelenkedve. S az a kő egyre csak úgy ajándék, hogy ajándékba is szánjuk, meg nem is.

A kő, amikor ajándék, akkor a fiam.

A kő, amikor nem ajándék, akkor a férjem.

Nem mintha ő nem lenne nekem ajándék. De nem kő képében az.

Ő inkább itt maga a hegy.

(10)

És hogy ki vagyok én? A két dió. Amit nekem is elküldött ajándékba egyszer, ugyanúgy, ahogy az okos lány előtt is szépen tiszteltetett már ezzel.

Az egyik dióban, amelyet magam is felroppantottam: ott lapult a szerelem fénye.

A másik dióban, amelyet magam is felroppantottam: ott lapult a gyermekáldás fénye.

Ennyi fényt pedig itt Mátyás körül csak én kaptam.

Ezért ünneplem minden körülöttem gördülő kő vérének hullásában is csakis a magam jól forgandó szerencsáját.

A magam gyerektermészetében is a magam nőiségének ébredését.

Ez lenne hát az az ébredésem, amelyet az egész világ átaludt körülöttem. S mindenki mindent megtett azért, hogy ennek még csak a híre se menjen.

Persze Miklós⁶ járt az élen ebben a mesterkedésben. Nem is tudom, mivel vívtam ki ezt a tőlem erősen tartózkodó viselkedést nála. Talán azzal, hogy regényíró volt, s csak így illetem bele a maga magasztos teóriájába. Hogy én csak úgy jelenjek meg Mátyás körül, hogy azért ne sok vizet zavarjak. Ezzel persze ugyanolyan hamis képet festett rólam, mint amelyet Mihály⁷ festett Ilonkáról.

Hogy engem is valami elomló, édes elhagyatottság lebegjen körül, s bennem bizony valamilyen gyermekded és egyszersmind mélye vonzó szomorúság bujkáljon. S hogy legyen közben angyali az arcom, de a jövő bennem már eleve is csak fájdalmat keltsen.⁸

⁶ Vö.: **Báró branyicskai Jósika Miklós** (Torda, 1794. április 28. – Drezda, 1865. február 27.) – író, újságíró, politikus, a magyar romantikus regényírás első kiválósága

⁷ Vö.: **Vörösmarty Mihály**, a *Szép Ilonka* szerzője

⁸ Vö.: **Jósika Miklós**: *A csehek Magyarországon*. A jeles romantikus regényírónk 1839-ben megjelent regényének *Az apród* című fejezetében a Katalinról Mátyásban kialakult meggyőződést így írja le: „Mátyás képzeletében megjelent Pogyebrád gyermeklánya, az elérhetetlennek vélt Katalin, aki éppen azért, mert olyan távol állt tőle, helyzeténél fogva soha

Hát hogyne. Hogy minden legyen, csak éppen a nőiséggel bárkinek fel ne tűnjek. Hogy minden erre ment ki Miklósnál, azt mi sem bizonyítja jobban, hogy ő még az áldott állapotomról s a gyermekágyi láz közepette megszült fiamról sem hajlandó szót ejteni.

Persze. Legyen csak elomló és édes az én elhagyatottságom. S még gyermeksírással – a tulajdon, Mátyással közös gyermekem sírása – se enyhítsen semmit a magányomon.

Pedig nem kis csoda, amit véghez vittem. Hogy Nánát nem máskor, hanem éppen Mátyás születése napján világra hoztam. S erről a csodáról a legtöbbször hallgatnak a krónikások. Persze, mert akkor nem a gyermekded elhagyatottságomról lehetnék híres. Hanem a legnagyobb csodára képes anyakirálynék sorába emelkedhetnék – s ez még akkor is igaz lenne, ha engem ezen a földön tényleg korán elvesztettek. S az én ragyogó csillagállás alatt megszülető, már a születése napjával is csak a férjem előtt tisztelgő gyermekem sem ért meg pár napnál többet.

De az én csodám attól még kikezddhetetlen égi fényben játszhatna.

Miklósnál persze köteles tisztelet övez, de az anyaságomról szó sem eshet. Nem értem. Ha hinnék az összeesküvésekben, akkor ezt tenném. De ismerem én az írókat és az ő híres konfabulációikat. Akik a saját regényük hibátlan motívumszövegeit eladnák a saját anyjukat.

Én egy olyan szál voltam, amelyet Miklós nem akart nagyon Mátyás életébe szőni. Hagyott hát csendben, ráadásul gyerek nélkül jobblétre szenderülni. S az én egész halálomat a leginkább úgy tekintette, mint amit én magam is vártam, s ami felett az egész királyi udvar napirendre tért rögtön, amikor csak tehette.

Nem voltam én számára látnivaló. Nem kellett hát körém nézősereg, s ha lézengett volna is valaki erre, aki még így is, az ő minden gondosan körém terelt unalma ellenére is rám figyelhetne, azt is hagyta eloszolni szépen. Ahogy engem is gyorsan kivezetett a képből, hogy a szerepem csak annyi legyen, hogy Mátyás miattam színleletlen érzékenységgel viselt veszteséget szenvedjen.⁹

---

nem érdekelte különösebben. Gyönyörű kislány volt. Nagy, lelkes szemében volt valami elomló, édes elhagyatottság. Szelíd vonásain, apró piros ajkán valamilyen gyermekded és egyszersmind mélyen vonzó szomorúság bujkált. Ha kedves alakja olykor ellibbent Mátyás előtt, furcsa szánakozás töltötte el a fiú szívét: a kislány anyagi arcában volt valami végtelen szemrehányás a jövőendővel szemben, ami vonzott s ugyanakkor fájdalmat keltett.”

⁹ Vö.: **Jósika Miklós**: *A csehek Magyarországon*. A *csillagász és Izabella* című fejezetben Jósika Miklós Katalin halálát így írja le: „A szelíd királyné március vége felé jobblétre szenderült. Régóta vágyott már meghalni testi és lelki szenvedései közepette. (...) A korona már Mátyás kezében volt. A székesfehérvári koronázás napját március huszonkilencedikére tervezték. Amikor a király hírt kapott felesége súlyos állapotáról, azonnal Budára vágatott Fehérvárról. El akarta halasztani az ünnepélyt. Aztán mégsem tehette: annyi idegen udvart értesítettek már a kitűzött napról. Amikor megjelent felesége betegágyánál, a szerencsétlen asszony lelkében felvillant az utolsó örömsugár. S ezt a fellobbanást már a halál követte. A jobb, bár egyszerűbb sorsra született jámbor teremtmény Mátyás vállán lehelte ki életét. (...) Mátyás erős lélekkel, színleletlen érzékenységgel viselte el veszteségét. Fényes temetést rendezett a fiatal halottnak, s amikor később titokban meglátogatta a sírt, a szánalomtól nehéz szívvel tette kezét a hideg márványra, s keserű könny égett a szemében.”

Igen. Ez az általános kép rólam szólva és rólam gondolkodva.

Szelíd királyné. Szerencsétlen asszony. Jámbor teremtés.

Aki csak arra volt jó, hogy Mátyás szánalmát kivívja.

De persze ez nem ilyen egyszerű. Ahogy Ila sorsa sem olyan könnyes-bús mesébe illő, mint ahogyan az utókor megőrizte.

Nők vagyunk. Drámai és lobogó nők. Megrakták a mi tüzünket is, s az el mégsem aluszik. Hanem a Királyok Hegyén az aranszemcséktől káprázó levegőben bizony egyre csak fel-felszikkázik.

Wehner Tibor

A T-Art Alapítvány szobrászati gyűjteménye

A modern művészet magán-, illetve alapítványi keretek között – tehát a múzeumi szférákon kívül – létrejött magyarországi gyűjteményei sorában jelentős szobrászati gyűjteményről nincs tudomásunk, de a komplex kollekciók vizsgálata során is szembetűnő jelenség, hogy a szobrászat alkotásai mintegy csak mellérendelt, illetve kiegészítő szerepű, vagy inkább véletlenszerűen szerveződő együttesekként kapcsolódnak az elsősorban festészetre és grafikára koncentráló nagyobb egységekhez. Ennek számos oka van. A plasztikai jellegű alkotások, a műforma természetéből adódóan sajátos, nehezen egymáshoz illeszthető, nagy és egymástól eltérő jellegű térigénnyel fellépő kompozíciók: nem rendszerezhetők és raktározhatók úgy, mint a festmények vagy a grafikák, elhelyezésükhöz és reprezentálásukhoz nem a viszonylag szabadon álló falfelületekre, hanem a falfelületek által határolt tágas terekre van szükség. Fizikai kiterjedésük, jelentős súlyuk miatt rendkívül kényes és nehézkes a kezelésük: a raktározás mellett a biztonságuk szavatolása, a csomagolásuk, valamint a szállításuk is embert próbáló feladat. Már a gyűjteménybe kerülésüket sem a festészet és a grafika műveivel azonos feltételek befolyásolják: sokkal ritkább, esetlegesebb a műkereskedelmi felbukkanásuk és jelenlétük, s egy szobornak mindig sokkal magasabb az ára, mint egy falra kerülő műtárgynak. Mindeme, a szoborművek gyűjteményi műalkotássá válását akadályozó és nehezítő tényezők mellett a modern, XX. századi művészeti jelenségek következtében a korábban szobrászatnak nevezett művészeti ágazat határainak kitágulása és teljes feloldódása is lényeges determináns: a szobormű már régen nem az emberalakot és állatot három dimenzióban ábrázoló, szilárd anyagba foglalt műtárgy, hanem számos új tényezőt és jelenséget magába olvasztó, a teret és az időt modern szellemben kezelő, fizikai létezés módját változtatossá avató, anyagában és technikai kivitelében megújított, nehezen kategorizálható produktum. Ugyan mit kezdhet egy szobrászati kollekció a konkrét helyre készített térberendezésekkel, a provizórikus anyagokból ideiglenesen összeállított installációkkal, a rövid életű és e rövid élettartam alatt is átalakuló, majd pusztulásnak induló természetszobrokkal, az állandóan meghibásodó, titokzatos működésű mobilszobrokkal, a technikai téren rendkívül gyorsan avuló média-művekkel, a romlandó szerves anyagokból készült objektekkel, vagy akár a kétszeres életnagyságú, emberi erővel megmozdíthatatlan bronz- vagy márványfigurákkal? (A budapesti Szépművészeti Múzeum egy bronzszobor ajándékozásának kezdeményezését azért utasította vissza a közelmúltban, mert a szobor túlságosan nagy, mintegy két és fél méteres magasságú volt.) És mindezen művészeti jelenségeket úgy kell kezelnie egy magán- vagy egy alapítványi gyűjteményszervezőnek, hogy mindemellett jelen vannak a hagyományos, a konzervatív művészeti szemlélet által vezérelt, a klasszikus szobrá-

szati szellemet és gyakorlatot képviselő alkotások – elsősorban tradicionális kispasztikák – is.

A modern magyar szobrászatra tekintő, jelentőségteljes gyűjteményt építeni szándékozó kezdeményezéseknek ezen körülmények és feltételek, ezen meghatározó tényezők mérlegelése mellett kell kialakítania koncepcióját: a kollekció rendezőelvét. A gyűjteménynek egy meghatározott, pontosan körvonalazódó kor, korszak, időszak, periódus gyűjteményének kell lennie, mert ha időben behatárolatlan, akkor egyrészt vállalhatatlan feladatra vállalkozik, másrészt szükségszerűen összefüggéstelen, széteső lesz az együttes. A T-Art gyűjtemény a XX. század nyitányától, koncentráltan a XX. század második felétől napjainkig ívelő százhusz év szobrászatát prezentálja, hiszen a kollekcióban szereplő Medgyessy Ferenc életműve az 1900-as évektől bontakozott ki, és a művek között számos olyan van, amelynek alkotója napjainkban is tevékenyen alkotó művész. Nyilvánvaló, hogy egy alapítványi gyűjtemény ilyen nagy időtartam művészetéről, szobrászati jelenségvilágáról nem adhat számot. De ha a törzsanyagot vizsgáljuk, akkor is az 1950-es évekig kell visszanyúlnunk – Vigh Tamás ekkor induló munkásságát jelölve meg kezdő határidőként –, és így mintegy hetven év a kollekció művei által átfogott periódus, amely periódusban háromezernél több szobrász dolgozott és dolgozik a magyar szobrászatban, és e művészcsapatban több százra tehető azoknak a száma, akiknek működése művészettörténeti jelentőségűnek, vagy legalábbis jelentőségteljesnek ítéltető. A múlt század ötvenes éveitől napjainkig tartó hetven év szobrászata nem mérlegelhető, nem bemutatható példának okáért Ferenczy Béni és Borsos Miklós, Vilt Tibor és Schaár Erzsébet, Megyeri Barna és Götz János, Kerényi Jenő és Somogyi József, Meszlényi János, Samu Géza és Török Richárd művei nélkül – akiknek alkotásai ma már többnyire elérhetetlenek vagy megfizethetetlenek, és fő műveik, fontosabb alkotásaik mindenképpen nagyon nehezen hozzáférhetők. Vagyis igen nagy, már-már teljesíthetetlen feladatra vállalkozik egy gyűjtemény, amely a XX. század második felének és az új évezred első két évtizedének magyar szobrászattörténetét szeretné tükröztetni, vagy annak összképét keresztmetszetszerű válogatásban szeretné felvillantani.

A gyűjteményi rendezőelvet, a gyűjtési koncepciót, a gyűjtemény művei közötti szerves kapcsolatot az időtényezőn túl – és ezt a tényezőt mintegy semlegesítve – más jellemző is megteremtheti: a művészeti eszmény, a tematika, a stílus, a műforma, a technika, vagy akár az anyag is. Ezek a szempontok azonban nagyon nagy gyűjtői figyelmet és fegyelmet, szisztematikus, szakmailag tudományosan megalapozott gyűjtőmunkát, intézményi háttérrel követelnek, amik a szűk alapítványi keretek és feltételek között nem biztosíthatók. Marad tehát – és a T-Art szobrászati anyaga ezt tanúsítja – az alkalomszerű, kissé esetleges gyűjtés és a rapszodikusán épülő gyűjtemény, amelyet meghatározó módon befolyásol a művészettörténeti szándékok érvényesülésével mellőző, a művészek és a támogatók által érvényesített adományozás aktusa. És így, a személyes kapcsolatokat, a kollegiális kontaktusokat kamatoztató gyűjteményszervezés és -gyarapítás révén egy olyan műegyüttes létrejötté regisztrálható, amelyet alapvetően a véletlenszerűségek jellemeznek, de amelyet mégis valamiképpen összefog a szellemiség, az azonos művészeti eszmény, a valamifajta művészetszemléleti rokonság. A gyűjtemény, ha már egyértelmű,

hogyan nem tud átfogó áttekintésű lenni, akkor választhatna magának valamilyen érdekes karaktert, valamely részterületet, például olyat, amelynek egyik kezdeményezése már megtalálható a T-Art-kollekcióban: és ez a festő-szobrászok, vagyis azon festőművészek műveinek gyűjtése, akik a szobrászatban is tevékenyen és figyelemre méltón dolgoznak, s műveiket egy egészen másfajta plasztikai szemlélet jellemzi, mint az eredendő szobrászokét. A T-Art művészei között és anyagában erre példa Szokos Iván, Tenk László és Gaál József plasztikai munkássága, és ez a tendencia számos jelentős művésszel és művel továbbépíthető lenne: a már lezárt életművű alkotók sorából hivatkozhatnánk Martyn Ferenc és Paizs László, Schéner Mihály és Tóth Menyhért, Bálint Endre és Gyarmathy Tihamér, Bartl József és Deim Pál életművére, a napjainkban is dolgozók sorából például Almásy Aladár, Barabás Márton, Bodóczy István, Földi Péter, Hegedüs 2 László, Muzsnay Ákos, Nagy Gábor, Regős István, Ujházi Péter, Véssey Gábor munkáira – és hosszan lehetne tovább sorolni e névsort, amelynek alkotói és alkotásai szervesen és érzékeny kapcsolatokat megvilágítva illeszkednének a festészeti és grafikai gyűjteményegységhez.

Egyértelmű, hogy a harmincesztendő T-Art Alapítványt nem a kincsképzés, nem a tőkefelhalmozás szándéka, nem valamiféle hatalmi-művészeti reprezentációs elv vezérli szobrászati gyűjteménye létrehozása és felépítése során sem, hanem az értékek tisztelete, a művészet szeretete és képviselése, s ennek szellemében a művek közkinccsá tétele. Az alapítók és a kurátorok e vezérelvek, illetve ezen eszmények szellemében kérik fel az általuk kiválasztott művészeket az alapítványhoz való csatlakozásra, amely csatlakozás a művészek részéről egy-egy mű adományozásával szentesítetik. Természetesen az alapítvány pályázati forrásokból és más támogatásokból időszakonként és esetenként vásárol is, olyan műveket, amelyek ma már csak hagyatékokból, más gyűjteményekből vagy a műkereskedelemből érhetők el, és így e két forrásból alakítja ki azt a művészeti arculatot, azt a művekben testet öltő, a műegyüttes által tükröztetett művészeteszményt, amelyet képvisel, amelyet magáénak vall. És ez az eszmény a viszonylagos változatosságban, a bizonyos fokú stíluspluralizmusban érhető tetten. A „viszonylagos” és a „bizonyos fokú” jelzők természetesen magyarázatra szorulnak, és a magyarázat a több mint ötszáz művet felölelő műegyüttes teljes és alapos elemzésével fogalmazható meg. Az Alapítvány gondozóinak megállapítása szerint a gyűjtemény összefogó jegye „...a különösen erős kifejezőerőben rejlik, amely az alkotó szubjektív megnyilatkozásainak enged teret, és szuggesztív módon készíti arra a befogadót, hogy azonosuljon az alkotó érzelmi attitűdjével”. A művek ezen alkotói-befogadói fénytörésben a XX. század második felének, vagy talán inkább a harmadik harmadának magyar művészeti terméséről és napjaink művészetéről adnak híradásokat, és korántsem teljes áttekintést: hangsúlyosan a festészet és a grafika ágazatáról, valamint kissé visszafogottabban a szobrászat, illetve a kisplasztika és éremművészet által megjelölt törekvésekről. Vagyis leszögezhető, hogy a gyűjtemény a szabályos műre, a keretbe foglalt, jobbára a klasszikus eszmények szellemében megfestett táblaképekre és az egyedi és sokszorosított grafikákra, kisplasztikákra és érmekre koncentrál, amelyek – bár nincsenek szigorúan megszabott vagy érvényesített határvonalak – stilisztikailag mégiscsak inkább a figuratív műteremtéshez állnak közelebb, mint a non-

figuratívhoz. Vagyis a neoavantgárdnak nevezett művészeti eszmény alkotói nem kapnak teret ebben a kollekcióban. Akár kategóriákban gondolkozunk, akár nem, az leszögezhető, hogy a valóság vonzásában, a valóság ígézetében, a valóság emlékszférájában megszületett munkák teremtik meg a festészeti és a grafikai kollekció hallatlan erős jellegével hangsúlyozott gyűjtemény karakteres alaphangját, s ez a konzekvencia érvényesíthető a szobrászati együttes megközelítése és analizálása során is.

Vagyis a szobrászati kollekció létrejöttét, anyagának szerveződését is a tudatos gyűjtői megfontolások és a véletlenszerű adományozó aktusok együttes érvényesülése jellemezte, illetve jellemzi. Ezáltal kidomborodhat egy fontos kiemelési szempont: egy-egy művész mely művét minősítette olyan alkotásnak, amely mintegy az életművét képviselheti a gyűjteményben, vagyis ebből az aspektusból minden alkotás jelentőségteljesnek, kivételes fontosságúnak ítéltető. Összességében elmondható, hogy a domináns a klasszikus műformákhoz kapcsolható kispasztika, dombormű és érem, valamint a szobrászrajzként megjelölhető kompozíció. A műegyüttest megközelíthetjük az alkotók, a szobrászok szempontjából, megállapítva, hogy már lezárult, főként a XX. századi művészet történetéhez kapcsolódó, a klasszikus tradíciókat továbbélítő életműveket reprezentáló alkotások mellett leginkább a mai idősebb generáció, és kisebb arányban a középnemzedék képviselőinek művei sorakoznak egymás mellett, és némiképp hiányérzetünket élesztheti, hogy elvéve sem jelennek meg a fiatalabb, a fiatal szobrászok munkái. Így az immár művészettörténeté nemesedett életművek alkotóinak művei között Vígh Tamás, Tornay Endre András, Kiss György, Fekete Tamás, Veszprémi Imre, Sz. Egyed Emma, Tóth Béla, Nagy Sándor kispasztikáit és érmeit, plakettjeit fedezhetjük fel.

A napjainkban is aktív nagy öregek sorából Gáti Gáborra, Stremeny Gézára, Csikai Mártára, Asszonyi Tamásra, Csíkszentmihályi Róbertre, Medve Andrásra, Baksa Soós Krisztinára, Rácz Editre, Rieger Tiborra, Nagy Benedekre, Szok Ivánra és Tenk Lászlóra, illetve munkájára hivatkozhatunk, míg a középnemzedéket képviselve Gaál József, Józsay Zsolt és Sejben Lajos egy-egy művel van jelen. Mindebből következőn a gyűjtemény gondozóinak – hogy ne válhasson ez a gyűjteményrész elszigetelt együttesé vagy mozdulatlan zárvánnyá – mielőbb tájékozódniuk kellene a fiatalabb generációk alkotóinak körében, s ez korántsem ítéltető hálátlan feladatnak: kiváló, roppant izgalmas műveket készítő csapatnyi fiatal szobrász dolgozik Magyarországon. Hivatkozhatunk Ámmer Gergőre, Kontur Andrásra, Baráth Fábiánra, Gilly Tamásra, Gergely Rékára, Menasági Péterre, Gálhidy Péterre, Martin Henrikre, Szabó Menyhértre, Polgár Botondra, Baráz Tamásra, Erős Apolkára, Csákány Istvánra, Cseh Lilire, Erős Ágost Koppányra, Kerezsi Nemerére, Majoros Áron Zsoltra, Németh Marcellre, Rabóczky Juditra és társaikra. De az időközben a középnemzedékhez felnőtt generáció soraiban is dolgoznak roppant tehetséges szobrászok: mint Lengyel Péter, Asztalos Zsolt, Szabó Ádám, Cseke Szilárd, Szmracsányi Boldizsár, Drabik István, Kelemen Zénó, Kovács Gergő, Bolygó Bálint, Lelkes Márk. További, a meglévő T-Art-koncepcióba már beilleszthetetlen, de érdekes gyűjteményi-vizsgálati aspektus lehetne akár a kerámia és a textilművészet, valamint az üvegművészet plasztikai törekvéseinek gyűjteményi reprezentálása, de koncentrállhatna egy szobrászati gyűjtemény akár a viaszveszejtéses kispasz-

tikák együttesére is, kizárva így minden több példányban készült, sorozatban kivitelezett munkát, de lehetne gyűjteményszervezési fókusz akár az ugyancsak egyediségek által éltetett faszobrászat is.

Elszakadva az alkotóktól, a szobrok körében tájékozódva megállapítható, hogy térbe állított kispasztikák és falra illeszthető domborművek, valamint érmek és plakettek karakterizálják a T-Art Alapítvány gyűjteményét. Sok alkotó számos műformát felölelő kollekciója esetében magától értetődő az anyag- és technika változatossága: a mintázott, öntött bronzszobrok mellett rézlemez-domborítások, terrakotta, pirogránit, valamint kőbe és fába faragott kompozíciók és vegyes matéria- és technikaalkalmazással létrehozott művek is szerepelnek. A legtöbb autonóm, egyedi mű, de több alkotás esetében megállapítható, hogy később monumentális méretben megvalósult kompozíció előtanulmánya vagy kis méretű változata: mint Rieger Tibor emlékműterve, Kiss György gyulai Kálvária-domborműsorozata vagy Fekete Tamás Eötvös-domborműve. A pasztikán belül viszonylag problémamentes gyűjtői műcsoport az érmeké, amelyek körében remekbe szabott, a modern magyar éremművészet jeles alkotásai között számontartható korongok szerepelnek. Egy gyors és csak felületesnek minősíthető stilisztikai szemle alapján a teljes együttest vizsgálva megállapítható, hogy a szemléleti sokszínűségen túl a figuraközpontú, alapvetően alakidéző szobrászat realista vagy expresszív szemléletű műveit koncentrálna ez a gyűjtemény, amelyben elvont, absztrakt műalkotás csak mintegy elvétve fedezhető fel: mint amilyen például Vígh Tamás bronzba öntött, Veszprémi Imre márványba faragott és Tornay Endre András fából konstruált kompozíciója.

Az Alapítvány fennállásának huszadik évfordulója alkalmából, 2010-ben közreadott kiadványban Garami Gréta művészettörténész állapította meg, hogy „...a T-Art Alapítvány abba a művészek önszerveződése során kialakult gyűjtői, művészetszervezői tendenciába, jelenségbe illeszkedik, mely a rendszerváltás óta a hazai állami művészetmenedzselés alternatívájaként működő kortárs képzőművészettel foglalkozó nonprofit civil szféra területén jellemző. A T-Art ennek a platformnak egyik legkorábban létrejött, a képzőművész önérték-értvényesítésen messze túlmutató, szakmailag komoly művészetszervező munkát folytató szervezete. Közgyűjteményként kezelt, a magyar kulturális örökség részeként gondozott és népszerűsített, épített kollekciója, valamint tevékenysége, munkájának minősége sok közintézmény munkájával vetekszik. Az alapítvány (...) kétségtelen érdeme, hogy tudatos és következetes gyűjteményépítő, művészetmenedzselő tevékenységet folytat, és határozott, autonóm értékszemlélettel rendelkezik.” Tehát elmondható: a T-Art Alapítvány és különösen szobrászati gyűjteménye parányi, sajátos klímájú és művészeti atmoszférájú üde sziget a magyar művészet lassú, monoton hullámokkal a partot nyaldosó, visszafogottan háborgó tengerében.

Zalán Tibor

Egy elsüllyedt repülőtér koordinátái

„Szökéséhez, azt hiszem, a vadmadarak
húzását használta föl.”

(Saint-Exupéry)

Különös zuhanórepülés az éjszaka.
Közeledik a föld – sohasem érjük el,
csak szomjazzuk a halálos becsapódást.
Jelre várunk, bár magunk vagyunk a jel.

Hát te sem görnyedsz többé
arcom zöldes számlapja fölé,
hogy csavargásunkhoz biztos irányt keress.
Az égen hangos rianások
tépik fel az ezüstös, hús jeget,

fázom.

Ágyak vonulata feldereng,
mikbe belebújtam, honnan kizuhantam.
Nyaktörő, sziklás vidékek,
szakadékok, rajtuk csipkés paplan,
föllebbentették – beledőltem,

neked már csak
a tántorodás jutott belőlem,
s néhány versnyi felkönyöklés.
Meg a tárgyait: kulcsosomó, csigaház, kés.

Jogod volt a többhöz.
Igazad, hogy elmentél.
Különös zuhanórepülés az éjszaka.
Pengével csókol ajkamba a szél.

A homály boldogtalanjai

I.

.se
 veled se veled se veled se veled se veled
 nem. veled
 árnyékom emlékét magához lágyítja a kő
 így múlunk el nyomtalanul –.mint e kő itt

ránk pereg az idő avarja földdel szórja be szánkat
 szemünket a szél – utak történelmek szélére vetve –
 betemetnek bennünket egymásra rétegződő századok

KI EMLÉKSZIK A SZERELEMRE

a másik bőrének ifjúságszagára
 a mozdulatokra ahogy meztelenné hámozza egymást a kezünk
 védtelenné gyámoltalanná kitárulkozóvá

KI EMLÉKSZIK A SZERELEMRE

hogyan bolyongtunk a homályban
 a félelemre hogy fény esik ránk s láthatókká válunk
 a körülöttünk szédelgő halálnak

hogyan láthatóvá lesz

a halál általunk
 veled. se

pedig magamon túl már csak a semmit találok
 semmibe száll a kinyújtott kézről a hajsza
 űrbe markol a hajsza után kapó kéz
 és csalódottan esik vissza kemény öledbe kezem

ki emlékszik a szerelemre
 a borotvákra melyeket kinyitva tettünk párnánk alá
 amikor közelgett a hajnal
 a hajunkra ahogy lobogott a veszélytől nehéz szélben
 a lányra ki úgy zokogott gyönyörében mint a sírok
 fölött a ködre támaszkodó árvák
 s a férfira aki sápadtan nézte a holdat
 míg köpenyére feketén hullott a hó – ki emlékszik?

ki emlékszik a szerelemre

2.

Boltíves fehér folyosókon jártam éjjel
a homályban imbolygó gyertyák emléke lengett
álltam ott

sápadtan és hidegen dőlt hozzám a fal
párálló lépteket néztem a kövér zöld szőnyegen
valaki járt itt de elvitte előlem az életét
vagy elvitte valaki *idegen* az életet tőlem
meg sem érintett –

számon végig sem húzta a kezét
talán nem is fontos – – – vagy mégis fontos talán
mert itt járt és idegen poharakból iszik most
és idegen kezek alszanak el meztelen vállán. és már
boldogtalan
ki emlékszik a szerelemre

érted-e még a parázna mondatot
mely egyszerű és szertelen és nyúlánk volt egykoron
zászlók alatt jött el hozzánk
megformált minket és védtelenségünkre eszméltetett
most összebújunk a homályban és mi vagyunk az *idegenek*
egymás sikoltásával telik meg menekülő szánk

Boltíves fehér halott folyosókon álltam
süket gömbjében az ismeretlen éjnek – – – s a mindenség
sötét zenéjével váratlan megalázott!

álltam ott

nem akarok többé tükrökben állni
én nem akarom többé tükrökben látni magam
az arcom a hajam a szemem a véglegessé mélyülő vonásokat
– halottként nem akarok tükrökben visszajárni –
a falnak dőltem és átsugárzott a csönd
hallottam csontjaim apró színtelen neszét
annyira magam voltam: szántam a létembe kényszerített férfit
és szomjaztam hogy megöleljék
valaki megöleljen

öleljen akinek lépteit néztem
párálló könnyű lépteit a zöld szőnyegen
ki emlékszik a szerelemre

3.

Ez hát a férfikor
 a takart sebek és festett vérzések kora
 amikor még üzen az élet de már a halál is megjelöl
 jöhetnek a lármás nők fölverni mohón a csöndem
 és a lányok csípőjük bársonyán őrizni meg a fejem
 és a gyermeklánnyi szelíd fehér kisszentek
 a kíváncsiak kik vérző combokkal néznek vissza rám
 díszletek ők is a fény eltévedt függőnye mögött
 éjszakánként kéken zümmögve körülszállnak
 hogy fájjon az álmom és szédüljek miattuk reggelente

-----
 látod szelíd vagyok s ha búcsúzom most se tőled
 bár akarom hogy csizmám nyomát hóval belepje
 ki emlékszik a szerelemre

veled. se
 nélküled
 ablakomból kemény rajzú hegyekre látok
 s fönt a várrom – réges-régen mi lehettünk volna még!
 készül a számvetés (akár a *leltár*)
 készül *e* számvetés
 élt. itt volt. vagy többnyire. vagy mégse

-----
 ha megkeseredik kőben a sorsa
 megérti magát az ember
 borért nyúl nőért (te erős férfiak árnya után)
 míg besötétedik fölöttünk az ablak
 és húsunk derengi át az örökös homályt
 csak a szeretkezés elharapott nyelven kimondott szavai
 törik meg ezt a csendet
 nem látlak és nézlek
 : már nem látsz de nézel utánam
 elmerengve

KI EMLÉKSZIK A SZERELEMRE

I20

A költői vers trónfosztása idején –
amikor „a költők menekülnek a költészet
elől – mondta R. S. közvetlenül az arcomba
mosolyogva – a költők látszólag könnyedségbe lépnek” –
mikor már a taccsvonalon kívül ténferegve némileg
egy barátom aki épp szerkesztő (bár alig van
szerkesztőség ahol ne lenne barátom) lám lám
elértünk hát mi is ide barátságából szerkesztjük
be a lapokba barátaink ilyen-olyan verseit –
nos a barátom százhusz sort kért tőlem (éppen)
tőlem *ma* amikor ki sem áll a divattól távolabb –
és kicsik és nagyok mélyeszti körmeiket
húsba csontba az idegek fájdalmas rendszerébe – de hát
miről lehet éppen százhusz sort írni ha nem erről s a
százhusz sorról arról pont (vagy éppen) – ma észre-
vettem feleségem ismét elhasználta felmosórongynak
egyik csak félig elhasznált pólómat – most amikor már
kezdttem megszokni megszokni és megszeretni azt a trikót
– túlhasznált mondta – de hát mi is túlhasználjuk
túlnyűjük egymást viszonyainkban a házasság is ilyen
mire megszeretjük elrongyoljuk elhasználjuk a másikat
de mi elől menekülünk miről is beszél R. S. a nyűvés
közepén húzzák le a mezt rólunk gondos teóriák
és nyelvhez gyenge emberek költők és költelenek – de
ő nem erről mosolygott ő a mosolygó költészetről
mosolygott annak a nevében engem mosolygott le talán lehet
épp az a póló volt (még) rajtam bár inkább csak
képzelem ezt is – túl sokat képzelgek mostanában
de bizonyosan nem kívánok a bőrömbbe senkit –
(első elfáradás a vers egynegyedénél éppen)
– túl sokat képzelgek és pornófilmek díszletei között
vergődöm combok lezuhanó mellek faszok pinák
ondó és csipkével keretezett élvező csípő lucskos arc
szétterpesztett szőrzetbe feltolt csődöri szerszám vöröse –
abba belevágott kés lesújtó balta csonton medencén
recsegő sikoltó fűrész fülbe vert szög torokba akasztott
csákány és fáradhatatlanul zihál valaki a tükör mögött
– hátulról nyomja pofáját a tükörnek ilyenkor már
átszáll az udvar fölött a leszakadt karú triko ilyen-
kor már a vége felé közelednek fölöttem a versborsorok – már
az intellektuális társaságokat is unom a termekben
billegdél a sok becsapott cserebogár és szállnak a
magas teóriák irodalmunkról mint a baszdmegek –
milyen költészet kellene? kapaszkodtam fel fulladó

tüdővel a Kiscelli dombra ez az új kurzus a posztmodernnel és túl/innen azon tüntetőik törtetőik *tüntörtetőik* ez az új hőroszok és falloszok kora – és a domb tetején fönt meglelem a fát melynek tövébe ülve a legjobban lehet disznósajtos szendvicset enni bolti persze bolti ilyenkor a házi disznók zsengek még sajtocskának se jók – (második kifáradás a versben nehéz így százhusz sort megrendelésre) két barátom is elhagyott hát ez is a baj veszem elő a második disznósajtszendvicset egyik az égbe fel másik Erdélybe vissza és mindkettőt féltem angyalok és ördögök között mihez kezd a lélek – persze voltunk mi is új hőroszok és új falloszok egyszer de az idő elszakatolt fölöttünk és pofánkba nyomta keserű füstjeit ki-ki levonhatja mi levonható nyugtató altató és kerek megoldások görögnek alá a domboldalakon [feléhez elért e vers] [jaj, mama, nézd!] szöveget kéne mondani persze mielőtt kinevetnek itt minden sarokban pók ül és minden irányban finom hálók remegnek ha mozdul a légy halála irányát szabja ha nem csak taktikusan megül a saját halálán – a szél úgy rontott a kertre mint kiöregedett süvölvények az otthagyt koncra mit hívhatunk valahogy költészetnek talán vagy még úgy se *azt* se annyira a lombok fölzengetek és szálltak szálltak a szirmok a fáradt levelek az elvadult zöldből felkavart bogáravar – lehetünk grammatikusak ülhetünk a kávéházak dohányszagú bársonyán vagy fürödhethetünk a hánytorgó kocsmák verejtékgőzös termeiben játszhatunk vezért és elvonult fintorgó különöcöt az ígért örömet már nem érhetjük el és nem találjuk meg mit nem is kerestünk: egymás bocsánatát – a kezemre nézett így kezdődik mindig hogy a kezemet nézi először csak simogatott a szeme azután megfogalmazódtak a szándék erősebb mozdulatai a női nézés mélyén a kezemet nézte de már az ingemet tépdeste le rólam az ágyékom markolta és ráncigálta míg nézte a kezemet azt hiszem így kezdődnek azok a történetek is azok is – (harmadik elfáradás a nyolcvanadik sorban éppen; irányított) – monix szemüvegemen át ragyogó a világ megtelik aranyragyogással mint éjszakája előtt közvetlenül az elme energiák robbannak föl körben de mi körül vagy ki áll a körben az ember rálát magára mert úgy képzelet meglehet semmit se lát és Isten fáradtan legyint ha arcát felismerni véli benne hallani a horizont felől angyalok lépteit arany léptekkel közelg a kerthez az angyal – kitüremkedik az emlék nagy lyukak az idő hasán havazott akkor télen régi teleken mindig havazott a tenger éjszakáink partját harapdálta ukrán lányt sodort a csikorgó vaságyra nagy mellű macska hogy tudott sírni „maradj nekem itt mindörökre” ez hát a férfikor jártam

a szállongó hóban ez hát az tűnődtem szerelmen vérbajon
később a posta hozta halálhíremet Odessza lépcsőit
még sokáig járta a lány de a matrózok újabb adag hasisokat
hoztak meglehet azután benne is kiapadt a sírás – a történetek
persze nem függenek össze apám kertjében nemesített szarkalábak
viaszos levélfelületek és levélálló kérgék „erzsike gyere csak
láttad már a cseresznyefát ide menj közé ni” szól bele a
szomszéd a versbe Kenéz szomszéd és a felesége mindez más
kertben és más ragyogások között persze a lófászról sem a ló
jut először az ember eszébe – árnyék verődik falra angyal árnya
vagy az emléken nem tud átsütni a nap keresztülfújni a szél
ilyenkor hallani a molekulák összekoccanását legjobb lehuny
szemmel nádszékben kuporogni az abrosz rostjai között bujkáló
morzsák neszezésére figyelni zene ez zene – az úgy van hogy
minden elindított szó sor gondolattá rendeződik az asszociációk
ragacsos véletlenein így csak elindítani és megfogni kell a
kínálkozó mennyiségű szót át- vagy elintellektualizálni őket
meg- vagy kitalálni kínálkozó rendszerük ennyi az őstehetség és
a kiművelt elme közös fegyelme és kegyelme – nézem a madarakat
ahogy a fény rétegein billegdélnek hintázó levelek árnya
rácsozza ölemben a papírlapot lehetne idill akár kacér bukolika
lehet kezdeni megint előlről mindent mint a verset miért pont
a verset miért nem ért az ember semmihez még ahhoz sem
igazán amiből megél önbizalomra rátermett szerencselovagok
nyújtják cicomás serlegekben a felborozott mérget – gladiátorok
akartunk lenni és bohócokká szomorodtunk észrevétlen az át-
kozmetikázott porondokon vagy csak félreértés mindössze melyre
ráment pályánk és életünk – de ez már másik vers vagy az sem
hiszen százhusz sorba nem fér egyetlen szabad lélegzet bája sem

Firkák a kolostorból

(részletek)

Denevérek
verődnek nyitott
ablakom behúzott függönyéhez
Elszánt halálmadarak a
finoman elmaradt halál színhelyén
(Reggelre ismét
vércsöppek laptopom csukott
fedelén Valaki még mindig harcol értem)

Csipkebogyótea
Pirítós vajjal lekvárral mézzel
Unalmas hosszú kávék
Az éjjeli
felidézhetetlen rémálom
megtapad az abrosz morzsáin
Kilöttyen a tea csészéből
ahogy remegő kézzel számhoz emelném
Visszaejtem zavartan
köhécsелеk
Ma sem tudok
belépni a nappalba
Amott sem maradhatok már
Az ablakon túl vénséges fenyők
Valamin túl lenni mégis a létezés
Valamin innen csak szüntelen pernye szítál

A pálya fölötti
fényhídról borzas majom vicsorog alá
Kétszer négy sávon
döngetnek a pusztulás felé
számolatlan színes fényes vasbogarok
Az aluljáróban
a GPS elveszíti a jelet
Tanulság: nem szabad
túl mélyen élni
mert nem jut el hozzád a jel
már ha feltételezzük
Isten nem ismeri az aluljárókat
Az alul járók
kezdettől jel nélküliek jeltelenek és halottak

Nem esik
 jól a sok séta
 idegen városokban
 Nincs a magamfajta
 turistákhoz türelmem
 Belepiskálni más életébe
 krumplit hamburgert zabálni
 sörhabba meríteni fakó bajszokat
 aztán
 fintorogva kezet mosni
 undorító ez és érdektelen így
 Más: mire
 megértem a női
 seggek ringását hatalmas
 sárkányfejes vízköpők között
 megöregszem
 A múlt időt láthatóan
 módszeresen és kínosan kerülöm
 A múlt idő
 (nincs ellene mit tennem)
 láthatóan kínosan és módszeresen kerülget
 Képeslapot írok
 a képen keselyű – a címzés olvashatatlan

A békesség
 ritkás szövete
 előbb-utóbb (mindig)
 fölfeslik valahol
 Tudtuk ezt
 mégse mertünk ellene tenni
 A tehetetlenség
 nyomatéka maga a szégyen
 Éjszakai vonat
 baktat keresztül a sötétségen
 Kivilágítatlan fülkék
 Egyikben sem könyököl senki
 Az úrron át
 langyos fekete hattyúvér szítál

Leuven, Paters Oblaten

E számunk szerzői

- Bába Szilvia** (1980) – művelődésszervező, diaszpórákutató, Budapest
- Babics Imre** (1961) – költő, Bakonyszücs
- Balázs Géza** (1959) – nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár, Budapest
- Báthori Csaba** (1956) – író, költő, kritikus, műfordító, esszéista, Budapest
- Bereményi Géza** (1946) – író, filmrendező, Budapest
- Bognár Antal** (1951) – író, újságíró, szerkesztő, Budapest
- Boldogh Dezső** (Fülöp Gábor) (1967) – költő, kritikus, Budapest
- Csáji László Koppány** (1971) – író, kulturális antropológus, Budapest
- Csűrös Miklós** (1944–2015)
- Doncsev Toso** (1944) – író, műfordító, szociológus, Budapest
- Druzsín Ferenc** (1940) – irodalomtörténész, egyetemi magántanár, Balatonboglár
- Elek Szilvia** – zongora- és csembalóművész, zeneszerző, író, szerkesztő, Nagykövácsi
- Füleki Gábor** (1980) – költő, kritikus, középiskolai tanár, Dabas
- Gosztola Gábor** (1945–2018)
- Gráfik Imre** (1944) – etnográfus, muzeológus, Szombathely
- Hankiss Elemér** (1928–2015)
- Hegy Zoltán Imre** (1967) – író, költő, kritikus, biciklis futár, Budapest
- Hegy Botos Attila** (1970) – költő-filozófus, ökológus, zeneszerző, Budapest
- Jankovics Marcell** (1941) – rajzfilmrendező, kultúrtörténész, író, Budapest
- Kamocsay Ildikó** (1945) – író, műfordító, Monorierdő
- Király Farkas** (1971) – költő, író, műfordító, szerkesztő, Budapest
- Dr. Koncz Gábor** (1950) – okleveles közgazdász, kultúrákutató, Ph.D. egyetemi magántanár, Budakeszi
- Kosáry Domokos** (2013–2007)
- Lászlóffy Aladár** (1937–2009)
- Lászlóffy Csaba** (1939–2015)
- Osztoivits Levente** (1940–2006)
- Prágai Tamás** (1968–2015)
- Radnóti Zsuzsa** (1938) – dramaturg, Budapest
- Rakovszky Zsuzsa** (1950) – költő, író, Sopron
- Sánta Ferenc** (1927–2008)
- Schwajda György** (1943–2010)
- Sebeők János** (1958) – író, Budapest
- Suhai Pál** (1945) – költő, tanár, Budapest
- Konrad Sutarski** (1934) – költő, műfordító, közíró, gépészmérnök-feltaláló, politikus, Budapest
- Sütő András** (1927–2006)
- Szakolczay Lajos** (1941) – irodalom- és művészettörténész, kritikus, Kismaros
- Székely Magda** (1936–2007)
- Sziklavári Károly** (1969) – szerkesztő, zenetörténeti kutató, Miskolc / Nagykövácsi
- Szondi György** (1946) – bolgarista, műfordító, főszerkesztő, Budapest
- Szörényi László** (1945) – irodalomtörténész, kritikus, Budapest
- Tamási Orosz János** (1953) – költő, újságíró, szerkesztő, Budapest
- Toót-Holló Tamás** (1966) – író, szerkesztő, Budapest
- Wehner Tibor** (1948) – író, művészettörténész, Budapest
- Zalán Tibor** (1954) – költő, író, drámaíró, Budapest

Köszönjük Csűrös Miklósné és Merhán Orsolya (31.), Nelli Dimova (Szófia) (55.), Kosáry Judit (73.), Lászlóffy Gyöngyi és Széles Klára (77.), Lászlóffy Enikő (85.), Osztoivits Ágnes (93.), Mócsi Ferenc (104.), Schwajda Judit (109.), Cselényi László (115.), Mezei Gábor (132.) segítségét.

Egyszerre, egyszer

„Felébredtem valamikor máskor. Volt valami a kezemben, amit előzőleg beletett valaki. Felhúztam a lábamat, a két térdem felemelkedett, egy kép került a szemem elé, ami a kezemben volt. Világos színű ember nézett a szemembe, lelógó haja körül fényes körtányér.” (Bereményi Géza)

„Az elvilágiasodás mellett a naptári tartalom aktualizálásának elmaradása, más szóval, a szimbólumrendszer avulása egyik részoka lehet a keresztény ábrázoló művészet hanyatlásának. De hát kit érdekel ma már az élő naptár, a csillagos ég?” (Jankovics Marcell)

„Mert hétévenként újraépülünk: / ágyékunk, gégénk, bendőnk, szánk és szűnk – / egy másik szobra ácsorog ma ott / annak, kit régen a gólya hozott. / Mint szorgalmas megszálló hangyahad, / tízszer vonultak fel a nagyszavak, / tízszer a kicsik, s báj-dinasztiák / vonultak félre, ki-be, rajtad át.” (Lászlóffy Aladár)

„Hogy míg mi aludtunk, az églakók / démonná változtak, az áldozatból / babona lett, hogy mindaz, amit eddig / tiszteltünk, amiről azt hittük, így helyes, / mostantól visszatetsző és megvetésre méltó?” (Rakovszky Zsuzsa)

„Idehallatszik / minden. A tölgykoronán / elülő szél. A kövirigó / karmainak kopogása / a templom lépcsőkövein. / Bíborok szitakötő-percegeése, / érő dinnyék, kövek reccsenése. / A lehunytt nap sugarainak / cirpelése a szőlőtő / gyökerében. Nyelvek, / szavak, suttogások.” (Hegyi Botos Attila)

„(...) nem minden sajtóorgánumnak adatik, adatott meg a búcsúság lehetőség, joga. Ha a halál csak úgy jön, s kettévágja életünket, értelmetlen balesetnek tűnik. Ha a haldokló elbúcsúzhat szeretteitől, akkor a vég akár katarzissá is tűnhet.” (Sebeők János)

Ára: 1000 Ft. Előfizetés: 6000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.

(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen, valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.naputonline.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

A folyóirat támogatói:

